

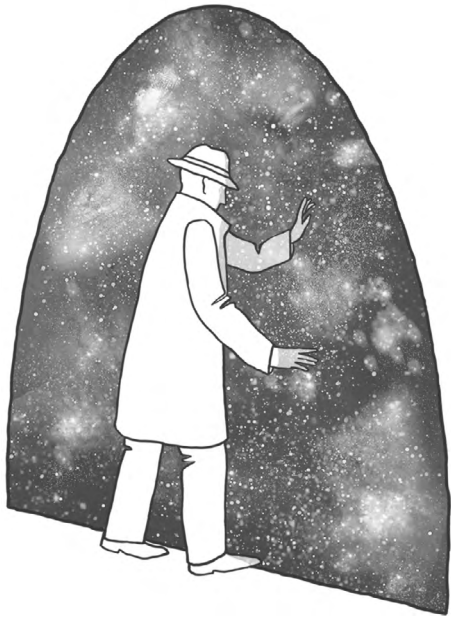
ІРВІН ЯЛОМ

ШОПЕНГАУЕР ЯК ЛІКИ

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИЙ РОМАН

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

IRVIN D. YALOM

THE SCHOPENHAUER
CURE

 HarperCollins *Publishers*

ІРВІН ЯЛОМ

ШОПЕНГАУЕР ЯК ЛІКИ
ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИЙ РОМАН

УДК 159.9
Я51

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням:

Yalom I. D. The Schopenhauer Cure : A Novel / Irvin D. Yalom. —
New York : HarperCollins, 2005. — 368 p.

Вперше опубліковано HarperCollins Publishers Inc.

Переклад здійснюється з дозволу Sandra Dijkstra Literary Agency

Переклад з англійської *Віри Кучменко*

Дизайнер обкладинки *Ярина Саєнко*

Популярне видання

ЯЛОМ Ірвін

Шопенгауер як ліки. Психотерапевтичний роман

Керівник проекту *К. В. Новак*
Відповідальний за випуск *О. В. Стратілат*
Художній редактор *Ю. О. Дзекунова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Н. Я. Радченко*

Підписано до друку 22.11.2016. Формат 70x108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «HeliosLight». Ум. друк. арк. 20,64.
Наклад 6000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4
впроваджена система управління якістю
згідно з міжнародним стандартом DIN EN ISO 9001:2000

ISBN 978-617-12-4385-9 (PDF)

© Irvin D. Yalom, Dr. 2005
© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2018
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2018

Присвячується моїм давнім друзям, які благословили мене своєю дружбою, розділяли зі мною втрати й печалі та продовжують підтримувати мене з усією мудрістю й відданістю інтелектуальному життю: Роберту Бергеру, Мюррею Білмсу, Мартелу Браянту, Дагфінну Фьоллесдалю, Джозефу Франку, Вану Гарвею, Джуліусу Каплану, Герберту Котцу, Мортону Ліберману, Волтеру Сокелю, Солу Спіро та Ларрі Зароффу.

ПОДЯКА

Ідея цієї книги зародилася досить давно, і я щиро вдячний усім, хто допоміг їй з'явитися на світ. Редакторам, які допомагали мені у створенні цього дивакуватого сплаву вигадки, психобіографії та психотерапевтичної педагогіки: Марджорі Бремен із HarperCollins, яка всіляко мене підтримувала й скеровувала в правильному напрямку, Кенту Керролу, а також моїм неймовірним «домашнім» редакторам — синові Бену та дружині Мерілін. Я хочу подякувати численним друзям та колегам, які ознайомилися з рукописом частково або повністю й мали важливі зауваги: Вану й Марґарет Гарві, Волтеру Сокелю, Рутеллен Йоссельсон, Каролін Зарофф, Мюррею Білмсу, Джуліусу Каплану, Скотту Вуду, Гербу Котцу, Роджеру Волшу, Солу Спіро, Джин Роуз, Гелен Блау, Девіду Спігелю. Я вдячний моїй групі підтримки — колегам-терапевтам, які всіляко підтримували мене в процесі написання цієї книги. Моєму неймовірному й напрочуд талановитому агенту — Сенді Дійкстрі, яка зробила неоціненний внесок у мою роботу, а також запропонувала назву для цієї книги (як і для попередньої — «Дар психотерапії»). Я також дякую моєму науковому співробітнику Гері Дорану.

Більша частина листування Шопенгауера, що збереглася, залишається неперекладеною або ж досить незграбно викладена англійською. Я щиро вдячний моїм німецьким асистентам — Маркусу Бьорґіну й Феліксу Рейтеру — за їхню допомогу з перекладом та масштабні бібліотечні дослідження. Волтер Сокець запропонував

мені свою наукову підтримку й допоміг перекласти англійською більшість епіграфів, що передують кожному розділу, — і зробив це так, що вони максимально ілюструють потужність і барвистість прози Шопенгауера.

Я безмежно вдячний своїй дружині Мерілін, моїй незмінній опорі, за її любов і підтримку.

Під час написання цієї книги я звертався до багатьох чудових праць. Передусім я дякую Рудігеру Сафранськи за його неймовірну біографію «Шопенгауер і буремні роки філософії» (*Schopenhauer and the Wild Years of Philosophy*, Harvard University Press, 1989), а особливо за те, що автор люб'язно погодився надати мені консультацію під час нашої тривалої розмови в берлінському кафе. Ідея бібліотерапії — самозцілення через читання цілого корпусу філософських праць — належить Браяну Меджі, саме її він виклав у своїй геніальній книзі «Зізнання філософа» (*Confessions of a Philosopher*, New York: Modern Library, 1999). Крім того, під час роботи я звертався і до таких книг: Bryan Magee *The Philosophy of Schopenhauer* (Oxford: Clarendon Press, 1983; перевидана 1997 року); John E. Atwell *Schopenhauer: The Human Character* (Philadelphia: Temple University Press, 1990); Christopher Janeway *Schopenhauer* (Oxford, U.K.: Oxford Univ. Press, 1994); Ben-Ami Scharfstein *The Philosophers: Their Lives and the Nature of their Thought* (New York: Oxford University Press, 1989); Patrick Gardiner *Schopenhauer* (Saint Augustine's Press, 1997); Edgar Saltus *The Philosophy of Disenchantment* (New York: Peter Eckler Publishing Co., 1885); Christopher Janeway *The Cambridge Companion to Schopenhauer*

(Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999); Michael Tanner *Schopenhauer* (New York: Routledge, 1999); Frederick Copleston *Arthur Schopenhauer: Philosopher of Pessimism* (Andover, UK: Chapel River Press, 1946); Alain de Botton *The Consolations of Philosophy* (New York: Vintage, 2001); Peter Raabe *Philosophical Counseling* (Westport, Conn.: Praeger); Shlomit C. Schuster's *Philosophy Practice: An Alternative to Counseling and Psychotherapy* (Westport, Conn.: Praeger, 1999); Lou Marinoff *Plato Not Prozac* (New York: HarperCollins, 1999); Pierre Hadot and Arnold I. Davidson, eds., *Philosophy As a Way of Life: Spiritual Exercises from Socrates to Foucault* (Michael Chase, trans., New Haven: Blackwell, 1995); Martha Nussbaum *The Therapy of Desire* (Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press, 1994); Alex Howard *Philosophy for Counseling and Psychotherapy: Pythagoras to Postmodernism* (London: Macmillan, 2000).

1

Кожний наш подих протистоїть смерті, яка невпинно нас атакує... Зрештою смерть має перемогти, адже це наш жереб від самого народження — якусь мить вона просто грається зі своєю здобиччю, щоб потім її проковтнути. Утім, ми живемо далі з великим зацікавленням та турботою, наскільки це можливо, подібно до того, як видуваємо мильну бульбашку — довго дмухаємо, щоб вона була якомога більшою, хоч і знаємо наперед, що ця бульбашка лусне.

Як і будь-хто інший, Джуліус знав, що зазвичай кажуть, коли йдеться про смерть. Він погоджувався зі стоїками, які стверджували: «Щойно народившись, ми починаємо вмирати», а також з Епікуром, який зауважував: «Там, де я, смерті немає. Там, де смерть, немає мене. Тож навіщо боятися смерті?» Як лікар і психіатр, він часто бурмотів ці заспокійливі слова, сидячи коло тих, хто от-от покине цей світ.

Хоч він і вірив, що ці сумні рефлексії допомагають пацієнтам, Джуліус ніколи не припускав, що колись вони стосуватимуться і його. Принаймні до тієї жахливої миті, яка чотири тижні тому назавжди змінила його життя.

Це трапилось під час щорічного медичного огляду. Його терапевт Герб Катц, старий приятель і колишній однокурсник, щойно закінчив огляд і сказав Джуліусу вдягнутися та зайти до його кабінету, щоб обговорити результати.

Герб сидів за столом, проглядаючи його медичну картку.

— Загалом маєш непоганий вигляд як для потворного шістдесятип'ятирічного стариганя, — зауважив він. — Щоправда, простата трохи збільшена, але в мене та сама проблема. Аналіз крові, холестерин, ліпідний обмін — усе в межах норми, тож ліки та дієта роблять свою справу. Ось рецепт на «Ліпітор» — до речі, завдяки йому та пробіжкам рівень твого холестерину знизився. Тож можеш трохи розслабитися — і подеколи дозволяй собі з'їсти яйце. Я щонеділі їм два — на сніданок. А ось рецепт на синтироїд — як бачиш, я трохи збільшив дозування. Твоя щитоподібна залоза потроху здає позиції — здорові клітини відмирають, натомість з'являється фіброзна тканина. Процес типовий і доброякісний, ти й сам знаєш. Трапляється з усіма, я й сам приймаю тиреоїдні препарати. Що й казати, Джуліусе, жодному з нас не до снаги уникнути старіння. Окрім цього, колінний хрящ добряче зносився, волосяні фолікули відмирають, а верхні поперекові диски вже не такі, як раніше. Понад те — пружність шкіри значно погіршилася, клітини епітелію банально

виснажені. Поглянь-но на всі ці прояви старечого кератозу на щоках — бачиш оці пласкі коричневі пляшки? — він узяв невеличке люстерко, щоб Джуліус міг себе роздивитися. — Я помітив, що з'явилося з десяток нових відтоді, як ми востаннє бачилися. Скільки часу ти проводиш на сонці? Носиш капелюха з широкими крисами, як я радив? Я хочу, щоб ти сходив до дерматолога — нехай кине на них оком. Боб Кінг — спеціаліст що треба. Приймає пацієнтів у сусідній будівлі. Ось його номер телефону. Ти з ним знайомий?

Джуліус кивнув.

— Він може випалити найбільш помітні за допомогою рідкого азоту. Минулого місяця він і мені кілька таких штук видалив. Нічого особливого — усе триває хвилин із п'ять-десять. Багато хто з лікарів зараз власноруч робить собі таку процедуру. Ще я хочу, щоб він поглянув на одну родимку на твоїй спині — тобі її не видно, вона розташована якраз під бічною частиною правої лопатки. Ця родимка відрізняється від інших — неоднорідна пігментація, нечіткі краї... Найімовірніше, це дрібничка, але нехай усе-таки перевірить. Гаразд, друже?

«Найімовірніше, це дрібничка, але нехай усе-таки перевірить», — у голосі Герба Джуліус відчув напруження і вдавану безтурботність. Та помилки бути не могло: фраза «неоднорідна пігментація, нечіткі краї», що її один лікар сказав іншому, була тривожним дзвіночком. То була «кодова назва» для потенційної меланоми — і тепер, озирнувшись назад, Джуліус відчував, що з тієї фрази, тієї самої миті й почався відлік. Безтурботне життя скінчилося,

а смерть — незнаний донині ворог — матеріалізувалася у своїй жахливій реальності. Вона прийшла, щоб залишитися, й не покидала його ні на мить, а жахи, що її надалі супроводжували, були цілком передбачуваними.

Колись Боб Кінг і сам був пацієнтом Джуліуса, як і значна частина лікарів Сан-Франциско. Джуліус верховодив на олімпі місцевої спільноти психіатрів протягом тридцяти років. Ще він працював професором психіатрії в Каліфорнійському університеті, де мав безліч студентів, а п'ять років тому обіймав посаду президента Американської асоціації психіатрів.

Його репутація? Він був лікарем від Бога — лікарем-спасінням, спритним чарівником, готовим на все, щоб допомогти своєму пацієнту. Саме через це десять років тому Боб Кінг і вирішив проконсультуватися з ним щодо лікування своєї тривалої залежності від вікодану (цей препарат спричиняє залежність у багатьох лікарів через свою доступність). Тоді Кінг мав дуже серйозні проблеми. Потреба у вікодані стрімко зростала, шлюб був під загрозою, страждала його практика, щовечора йому доводилося приймати снодійне, щоб заснути.

Боб спробував розпочати лікування, однак перед ним зачинялися усі двері. Кожен психотерапевт, до якого він звертався, наполягав на спеціальній програмі відновлення для лікарів, однак Боб усіяко опирався, оскільки не хотів скомпрометувати себе відвідуванням подібних груп разом з іншими залежними лікарями. Та ніхто навіть слухати його не хотів. Якби хтось із них спробував лікувати медпрацівника від залежності в обхід офіційної про-

грами лікування, ризик зазнати покарання від медичної комісії або отримати судовий позов (якщо, наприклад, пацієнт припустився помилки у своїй клінічній роботі) був би надто високим.

Джуліус став його останньою надією — Боб уже налаштувався було кинути практику та взяти відпустку, щоби пройти курс анонімного лікування в іншому місті. Джуліус згодився йому допомогти, усвідомлюючи, чим ризикує, і взявся самотужки витягувати Боба Кінга із залежності від вікодану. І, хоча лікування було складним (а так зазвичай і буває, коли йдеться про залежність), Джуліус продовжував лікувати Боба протягом наступних трьох років, не вдаючись до програми відновлення. То був один із секретів, що їх має кожен психотерапевт: лікування було успішним, однак його не можна було обговорювати, не кажучи вже про те, щоб публікувати результати.

Вийшовши з офісу свого лікаря, Джуліус сів у машину. Серце так гупало в грудях, що, здавалося, машина почала хитатися в унісон. Чоловік глибоко вдихнув, щоб угамувати жах, який ширився його тілом, потім зробив іще один вдих, і ще. Опісля взяв свій мобільний телефон — його руки тремтіли — і зателефонував Бобу Кінгу, щоб домовитися про термінову консультацію.

— Мені вона не подобається, — сказав Боб наступного ранку, уважно розглянувши спину Джуліуса за допомогою великої круглої лупи. — Я хочу, щоб і ти її побачив — зараз візьму ще одне дзеркало.

Боб всадив його перед дзеркалом на стіні, а сам тримав велике ручне люстерко біля родимки. Джуліус

поглянув на дерматолога в дзеркалі — біляве волосся, здоровий рум'янець, окуляри в товстій оправі на довгому м'ясистому носі. Він згадав, як Боб розповів йому, що в дитинстві через цей ніс інші дітлахи дражнили його «огірком». За десять років він майже не змінився. Мав стурбований вигляд — як і тоді, коли був пацієнтом Джуліуса і завжди приходив засапаний на кілька хвилин пізніше. Коли Боб вривався в його кабінет, це нагадувало Білого Кролика з «Аліси в Дивокраї»: «Ох, бідні мої вушка! Мої вусики! Як же я запізнююсь». Він набрав вагу, але залишився таким самим коротуном. На вигляд — чистісінький тобі дерматолог. Хіба хтось коли-небудь бачив високого дерматолога? А тоді погляд Джуліуса зустрівся з очима Боба — ой-йой, вони були стривожені, зіниці розширилися.

— А ось і вона, — Боб показав на щось олівцем із гумкою на кінці. Джуліус поглянув у люстро. — Пласка родимка трохи нижче правого плеча, якраз під лопаткою. Бачиш?

Джуліус кивнув.

Приклавши до неї маленьку лінійку, Боб вів далі:

— Трохи менша, ніж сантиметр. Я певен, ти пам'ятаєш класичне правило ABCD з курсу дерматології...

— Я нічогосінько не пам'ятаю з курсу дерматології. Розповідай, як для «чайників».

— Гарзд. Отже, правило ABCD. А — це асиметрія. Поглянь на це, — він обвів олівцем краї утворення. — Вона не ідеально кругла, як інші родимки на твоїй спині — можеш порівняти з цією. Чи он тією, — Боб показав олівцем на дві невеличкі сусідні родимки. — В — це краї, межі. А тепер дивись — так, я знаю, це важкувато роздивити-

ся, — Боб знову вказав на утворення під лопаткою. — Бачиш, у верхній частині край чіткий, а от у середній він розпливається — просто-таки зливається зі шкірою. *C* — це забарвлення, колір. З цього боку вона світло-коричнева. Та під збільшувальним склом можна побачити вкраплення червоного, чорного та навіть сірого. І нарешті *D* — діаметр. Як я вже сказав, розміри — десь до сантиметра, приблизно сім восьмих. Розмір цілком у межах норми, але ми не знаємо, як давно вона з'явилася, тобто як швидко росте. Герб Катц сказав, що під час минулорічного огляду він її не бачив. Під лупою в центрі помітно виразкову ділянку — тут жодних сумнівів. — Він відклав люстерко і сказав: — Джуліусе, можеш вдягнути сорочку.

Коли пацієнт застібнув усі гудзики, Кінг сів на маленький стільчик посеред оглядової кімнати й заговорив:

— Отже, Джуліусе, ти й сам розумієш, про що йдеться. Поза сумнівом, є привід непокоїтися.

— Послухай, Бобе, — сказав Джуліус. — Я знаю, що це складно, зважаючи на наші попередні стосунки, але благаю: не проси мене зробити цю роботу замість тебе. Не треба припускати, що я в цьому розбираюся. Просто пам'ятай, що я зараз у такому стані, коли переляк активно трансформується у паніку. Я хочу, щоб ти серйозно за це взявся, був зі мною чесним — і подбав про мене. І, Бобе, прошу: дивись мені в очі! Коли ти уникаєш мого погляду, це лякає до всирачки.

— Авжеж. Вибач, — він подивився йому в очі. — Ти про мене добряче тоді подбав. Я зроблю те саме для тебе.

Боб відкашлявся, прочищаючи горло.

— Отже, як на мене, клінічна картина свідчить про те, що це меланома. — Він помітив, як сіпнувся Джуліус, і похапцем додав: — Навіть якщо це справді так, діагноз — це ще не все. Більшість — запам'ятай це — *більшість* меланом легко лікуються, хоча деякі з них ще ті сучки. Отож для початку треба звернутися до патолога й дізнатися, чи це точно меланома. Якщо так, то наскільки вона глибока та наскільки поширилася? І перший крок — це біопсія. Маємо надіслати зразок патологу. Коли закінчимо з цим, я покличу головного хірурга, щоб він оглянув утворення, і буду поряд із ним. Далі патолог дослідить заморожений зразок, і якщо результат *негативний* — *тоді все гаразд і можна заспокоїтися*. Якщо позитивний (якщо це таки меланома), ми видалимо найбільш підозрілий вузол, а за потреби пізніше здійснимо й повторну резекцію. Шпиталізація не знадобиться — процедуру проведуть у хірургічному центрі. Я переконаний, що пересадка шкіри теж не знадобиться — щонайбільше доведеться пропустити один робочий день. Кілька днів відчуватимеш певний дискомфорт у тому місці. Поки що важко ще щось сказати, доки не дізнаємося більше з результатів біопсії. Ти мене попросив — і я про тебе подбаю. Можеш на мене покластися: я бачив тисячі таких випадків. Домовилися? Трохи пізніше тобі зателефонує моя медсестра й повідомить деталі щодо місця й часу, а також ти отримаєш інструкції з підготовки до процедури. Гаразд?

Джуліус кивнув. Обидва підвелися.

— Мені дуже шкода, — мовив Боб. — Хотів би я тебе від цього звільнити, але не можу.

Він простягнув Джуліусу інформаційний буклет.

— Я розумію, що тобі навряд чи захочеться це читати, але я завжди пропоную його пацієнтам, які опинилися в такій ситуації. Усе дуже індивідуально: для когось ця інформація як заспокійливе, а хтось не бажає знати деталі й викидає буклет у смітник, щойно вийшовши з офісу. Сподіваюся, після процедури матиму для тебе кращі новини.

Та кращих новин тепер годі було шукати — здавалося, звідусіль насувалася темрява. Через три дні після процедури біопсії вони зустрілися знову.

— Хочеш прочитати це сам? — запитав Боб, простягаючи заключний звіт патолога. Коли Джуліус заперечно похитав головою, Боб ще раз проглянув звіт і сказав: — Гаразд, зараз пройдемося разом. Маю сказати, що новини невтішні. Це *таки* меланома, і вона має кілька... гм... специфічних ознак: глибока, за розмірами більш ніж чотири міліметри, виразкова, має п'ять виражених вузлів.

— І що це означає? Послухай-но, Бобе, не треба ходити околяса. «Специфічні», «чотири міліметри», «виразкова», «п'ять вузлів»... Кажі вже, як є. Розтлумач мені все так, ніби я повний профан у справі.

— Це означає, що новини погані. Меланома досить велика і поширилася настільки, що почали формуватися вузли. Справжня небезпека полягає в її подальшому поширенні, але ми не дізнаємося більше, доки не зробимо КТ — я призначив її на завтра, на восьму ранку.

Два дні по тому вони повернулися до обговорення. Боб повідомив, що результати комп'ютерної томографії

негативні — ознак розповсюдження меланоми організмом виявлено не було. То була перша гарна новина.

— Незважаючи на це, Джуліусе, меланома дуже небезпечна.

— Наскільки небезпечна? — голос Джуліуса тремтів. — Про що йдеться? Які шанси щодо виживаності?

— Ти ж розумієш, що ми можемо розглядати це питання виключно з точки зору статистики. Усе дуже індивідуально. Та, коли йдеться про меланому з виразковою поверхнею завглибшки чотири міліметри та п'ятьма вузлами, статистика прогнозує до п'яти років життя у менш ніж 25 % випадків.

Якусь мить Джуліус сидів, похиливши голову, його серце калатало, а в очах стояли сльози. А потім сказав:

— Продовжуй. Дякую тобі за чесність. Я маю знати, що повідомити своїм пацієнтам. Скільки мені лишилося? Чого чекати?

— Зараз неможливо щось сказати з абсолютною точністю. З тобою нічого особливого не трапиться, доки меланома не проявиться в якомусь іншому місці. А коли це станеться (і особливо якщо з'являться метастази), тоді кінець може настати досить швидко — за кілька тижнів або місяців. Що ж до пацієнтів — знову-таки важко прогнозувати, але цілком можна сподіватися на рік нормального життя.

Не піднімаючи голови, Джуліус поволі кивнув.

— Джуліусе, а де твої рідні? Чому ти нікого не привів з собою?

— Гадаю, ти знаєш, що моя дружина померла десять років тому. Син зараз живе на Південному узбережжі,

а донька в Санта-Барбарі. Я ще нічого їм не казав, бо не хочу їх тривожити. Зазвичай я «залізую рани» самотужки, але впевнений, що донька одразу б приїхала, якби дізналася.

— Джуліусе, мені шкода, що я вимушений усе це говорити. Наостанок маю для тебе гарну новину. Зараз у цьому напрямі проводяться активні дослідження — вже є з десяток лабораторій і в нас, і за кордоном. З невідомих причин меланому діагностують дедалі частіше — протягом останніх десяти років захворюваність зросла вдвічі — тож це актуальна галузь дослідження. Можливо, скоро буде здійснено справжній прорив.

Увесь наступний тиждень минув, як у тумані. Його донька Евелін — професор античної філології — скасувала свої заняття і приїхала, щоб провести з ним кілька днів. Він детально поговорив із нею, сином, братом та сестрою, а також із близькими друзями. Джуліус часто прокидався о третій ночі від власного крику, йому бракувало повітря. Він на два тижні скасував індивідуальні консультації та заняття з групою, годинами міркуючи про те, як їм про все сказати.

Дзеркало підказувало, що він геть не схожий на чоловіка на схилі віку. Завдяки щоденним п'ятикілометровим пробіжкам його тіло було молодим і підтягнутим — ані грама жиру. Кілька зморщок навколо очей та рота. Небагато — у його батька їх не було до самої смерті. Зелені очі — Джуліус завжди ними пишався. Сильний і щирий погляд. Цим очам можна було довіряти, вони могли витримати будь-який погляд. Зовсім молоді, як у шістнадцятирічного

Джуліуса. Чоловік на порозі смерті та шістнадцятирічний юнак дивилися одне на одного через десятиліття.

Він поглянув на свої губи. Повні, доброзичливі губи. Навіть зараз, у часи розпачу, вони були готові до того, щоб тепло всміхнутися. На голові — кучма неслухняного кучерявого чорного волосся, сивина торкнулася тільки скронь. Коли він був підлітком та жив у Бронксі, старий і сивий перукар-антисеміт із червоним обличчям, який тримав крихітну перукарню між кондитерською Мейера та м'ясною крамничкою Морріса, проклинав його густе волосся, продираючись крізь нього за допомогою металевого гребінця та проріджуючи ножицями. Тепер уже немає ані Мейера, ані Морріса, ані перукаря, та й шістнадцятирічний Джуліус уже потрапив до переліку кандидатів, яких по черзі викликає до себе смерть.

Якось він спробував опанувати себе й почитати про меланому в бібліотеці медичного коледжу, але з'ясувалося, що це марна справа. Навіть гірше, ніж марна — усе видавалося ще жахливішим. Щойно він зрозумів, наскільки жахлива ця хвороба, то почав сприймати меланому як ненаситне чудовисько, що запустило свої чорні щупальця глибоко в його плоть. Дивно було усвідомлювати, що ти вже не є найвищою формою життя. Тепер він був хазяїном для паразита, джерелом живлення, їжею для організму, який швидко адаптувався та чиї ненажерливі клітини ділилися з неймовірною швидкістю. Цей організм підступно атакував та захопив прилеглі протоплазми й тепер, поза сумнівом, готував до наступу нові зағони клітин, що мали потрапити в кровоносну систему, а потім коло-

нізувати віддалені органи — скажімо, солодкаві й пухкі землі печінки або ж пружні та соковиті луки легень.

Джуліус відклав читання. Минув майже тиждень — час вийти із заціпенілого стану. Подивитися правді в очі й усвідомити, що відбувається. «Посидь, Джуліусе, — сказав він сам до себе. — Посидь і поміркуй про смерть». Він заплющив очі.

Отже, думав він, на сцені нарешті з'явилася смерть. Яка банальна поява — завісу відкрив пухкий дерматолог із носом-огірком, вдягнений у лікарняний халат зі своїм іменем, вишитим темно-синіми нитками на нагрудній кишені, та з лупою в руці.

А фінальна сцена? Найімовірніше, буде такою ж банальною. Його костюмом буде зім'ята смугаста нічна сорочка з емблемою нью-йоркських «Янки» та цифрою 5 — номером Дімаджіо — на спині. Декорації? Велетенське ліжко, у якому він спить уже понад тридцять років, купа речей на кріслі, а на тумбочці — стос непрочитаних романів. Вони ще не відають, що їм і не судилося бути прочитаними. Плаксивий фінал, суцільне розчарування. Звісно, Джуліус вважав, що ця славна пригода — його життя — заслуговувала на щось більше... більше... більше, ніж що?

Він пригадав картину, свідком якої став під час своєї відпустки на Гаваях. Під час тривалої пішої прогулянки він випадково натрапив на великий буддистський центр духовного відновлення. Там він помітив молоду жінку, яка йшла спіралеподібним лабіринтом, викладеним маленькими камінцями лави. Опинившись у центрі, жінка зупинилася й надовго завмерла, медитуючи.

Джуліус зазвичай реагував на такі «релігійні» ритуали не надто приязно — здебільшого його реакція перебувала на межі глузування й відрази.

Однак тепер, згадуючи цю молоду жінку, він відчував щось зовсім інше — його неначе огорнув потік співчуття до неї та до всіх його побратимів, які стали жертвами дивного викрутасу еволюції: вона наділила їх свідомістю замість необхідного психологічного обладнання, що могло б допомогти впоратися зі стражданнями нетривалого буття. А тому протягом років, століть, тисячоліть ми невгамовно вибудовуємо тимчасові заперечення того факту, що життя не вічне. Чи припинимо ми — кожен із нас — шукати вищу силу, з якою можна було б злитися й існувати вічно? Може, годі чекати інструкцій від Бога, шукати ознак вищого замислу, ритуалів та церемоній?

Але тепер, уявляючи своє ім'я в переліку померлих, Джуліус гадав: може, невеличка церемонія була б і доречною. Та щойно це спало йому на думку, він підстрибнув, мов обпечений — настільки ця ідея дисонувала з його антагоністичним ставленням до будь-яких ритуалів. Він-бо завжди зневажав інструменти, за допомогою яких релігії позбавляли своїх послідовників здорового глузду й свободи — усі ці церемоніальні рясни, ладан, священні книги, гіпнотичні григоріанські співи, молитовні колеса, молитовні килимки, хустки та тубетейки, єпископські митри та посохи, священні облатки та вино, соборування, схилені голови й похитування у такт старовинним співам. Для нього то були атрибути найбільш масштабної і три-

валої шахрайської гри, в результаті якої одні отримували можливість керувати, а інші — підкорятися.

Але тепер, коли смерть стояла поряд, Джуліус помітив, що його нетерпимість втратила свій запал. Можливо, йому не імпонували саме *нав'язані* ритуали, а от для невеличкої творчої церемонії можна й знайти добре слівце? Його розчулювали газетні колонки про те, як пожежники, які розбирали завали на місці башт-близнюків у Нью-Йорку, щоразу зупинялися й знімали каски, коли на поверхню виносили чергові останки. Немає нічого поганого в тому, щоб ушанувати померлих... ідеться навіть не про власне померлих, а про життя тих, хто покинув цей світ. Чи це було щось більше, ніж ушанування? Можливо, цей жест, «ритуал» пожежників свідчив про єдність? Усвідомлення їхнього зв'язку з кожною жертвою?

Джуліус і сам відчув цей зв'язок через кілька днів після доленосної консультації з дерматологом, коли він зустрівся з групою підтримки своїх колег-психотерапевтів. Їх приголомшила новина про меланому. Вони заохотили його виговоритися, а після того, як вислухали, кожен із присутніх висловив свій жаль і потрясіння. А тоді Джуліусу просто забракло слів, як і всім іншим. Кілька разів хтось намагався було заговорити, але марно; то було щось на кшталт мовчазної згоди про те, що слова не потрібні. Протягом останніх десяти хвилин ніхто не зронив ані словечка. Така тривала мовчанка зазвичай змушує почуватися ніяково, але цього разу все було інакше — вона була майже заспокійливою. Джуліус був збентежений, але мусив визнати, що ця мовчанка була «священною». Пізніше

він усвідомив, що члени групи не тільки висловлювали своє співчуття, але й поштиво знімали капелюхи, виструнчившись, щоб ушанувати його життя.

Джуліусу спало на думку, що, можливо, для них то був спосіб ушанувати і своє життя. Хіба в нас є ще щось? Чи маємо ми щось, окрім дивовижної благословенної миті буття та самосвідомості? Якщо є щось, варте шанування й благословення, то це має бути саме він — безцінний дар чистого існування. Жити у відчаї через те, що життя колись скінчиться або що в ньому бракує вищої мети чи замислу — чорна невдячність. Вигадувати всемогутнього творця й присвячувати своє життя поклонінню йому — безглуздо. Та й марна ця праця: навіщо витратити всю любов на фантом, коли на Землі її так бракує? Чи не краще вдатися до рішення Спінози й Ейнштейна: просто схилися перед вишуканими законами й загадковістю природи, поштиво торкнися капелюха, а тоді берися до життя.

Ці думки не були для Джуліуса одкровенням — він завжди знав, що свідомість має свою кінцеву точку — і зрештою має колись зникнути. Але між знанням і *усвідомленням* є різниця. Поява смерті на сцені наблизила його до справжнього усвідомлення. І не тому, що він став мудрішим: зникнення тих факторів, що його відволікали — амбіцій, сексуального потягу, грошей, престижу, визнання, популярності — дозволило йому бачити все напрочуд чітко і ясно. Хіба не про таку безпристрасність говорив Будда? Можливо, та Джуліус надавав перевагу підходові стародавніх греків: помірність в усьому. Багато що може пройти повз нас, якщо ми залишаємося у своїй

шкаралупі замість насолоджуватися життям. Навіщо бігти до виходу, поки не пішли титри?

Через кілька днів, коли Джуліус трохи заспокоївся, а панічні атаки траплялися вже не так часто, він замислився про майбутнє. «Рік, — сказав йому тоді Боб Кінг. — Важко прогнозувати, але цілком можна сподіватися на рік нормально-го життя». Але як прожити цей рік? Одне він знав напевне: не варто перетворювати нормальне життя на погане тільки тому, що йому залишилося жити не більше року.

Однієї ночі від довго не міг заснути й без кінця-краю переглядав книжки у своїй бібліотеці, щоб заспокоїтися. Серед книжок із його галузі він не знайшов нічого, що хоча б віддалено торкалося його життєвої ситуації — нічого, що могло б підказати, як треба жити чи як віднайти сенс життя, коли стоїш на порозі смерті. А тоді його погляд упав на примірник «*Так говорив Заратустра*» Ніцше із загнутими кутиками сторінок. Джуліус чудово знав цю книгу — кілька десятків років тому він ретельно вивчав її, працюючи над статтею про суттєвий, але невизнаний вплив Ніцше на Фрейда. То була смілива книга, яка, на думку Джуліуса, вчила цінувати й славити життя більше, ніж будь-яка інша. Це може бути якраз те, що треба. Надто схвильований, щоб читати все підряд, Джуліус безладно гортав сторінки, і його погляд зупинявся на рядках, які він сам колись і підкреслив. «Перетворити “так було” на “я так хотів” — ось що я можу назвати спасінням». Для Джуліуса слова Ніцше означали: він має сам обрати своє життя і прожити його, бо інакше воно зробить це замість нього. Іншими словами,

він мав полюбити свою долю. А ще було запитання, яке так полюбляв Заратустра: чи хотіли б ми прожити своє життя таким, як воно є, знову і знову — цілісіньку вічність? Цікавий експеримент для уяви — утім, що більше він про це думав, то більше розумів: Ніцше хотів донести, що ми маємо прожити своє життя так, щоб його хотілося повторювати знову й знову.

Джуліус продовжував гортати сторінки, і його погляд зупинився на двох фразах, обведених яскраво-рожевим кольором: «Доводь життя до кінця». «Помирай у потрібний час».

Оце воно! Живи на повну, до останнього, а тоді — тільки тоді! — вмирай. Не залишай по собі непрожитого життя. Джуліус часто порівнював слова Ніцше з тестом Роршаха: в них було стільки суперечностей, що свідомість читача сама обирала те, що їй до вподоби. Тепер він читав текст зовсім з іншим настроєм. У присутності смерті процес читання став іншим — більш глибоким: на кожній сторінці він помічав докази пантеїстичної єдності, на які раніше ніколи не звертав увагу. Та як би Заратустра не вихваляв, ба навіть возвеличував самотність, як би не потребував усамітнення, щоб дати життя своїм великим думкам, він усе-таки віддано любив і підтримував інших людей, прагнув допомогти іншим змінитися й удосконалитися, прагнув поділитися своєю зрілістю. *Поділитися зрілістю* — краще й не скажеш.

Повернувши «Заратустру» на місце, Джуліус якийсь час сидів у темряві, глипаючи на відблиски фар автівок, що перетинали міст «Золоті Ворота», й міркуючи про

слова Ніцше. За кілька хвилин Джуліуса враз осяяло: тепер він точно знав, що йому робити і яким буде останній рік його життя. *Він проживе його так само, як прожив минулий рік — і позаминулий, і той, що йому передував.* Джуліус любив свою роботу — йому подобалося встановлювати зв'язок і пробуджувати щось у їхньому житті. Можливо, його робота була своєрідною сублимацією через втрату зв'язку з дружиною; можливо, він потребував аплодисментів, визнання та вдячності тих, кому допоміг. Хай навіть так — навіть якщо ним керували не зовсім щирі мотиви — він дякував своїй роботі. Благослови її, Боже!

Джуліус підійшов до своєї картотеки, що займала всю стіну, і відкрив ящик, ущерть заповнений старими медичними картками та касетами з аудіозаписами розмов. Він проглянув імена — кожна картка була своєрідним пам'ятником гострій людській драмі, яка колись розгорталася просто-таки в цій кімнаті. Він почав переглядати картки — і більшість облич миттєво з'явилися перед його очима. Інші майже стерлися з пам'яті, але кілька рядків його власних записів відродили їхні образи. А кількох пацієнтів він і справді забув — їхні обличчя й історії було назавжди втрачено.

Подібно до більшості психотерапевтів, Джуліус не міг обезпечити себе від нескінченних атак на галузь психотерапії. Удари сипалися звідусіль: з боку фармацевтичних компаній і клінік, які виступали спонсорами поверхових досліджень, що підтверджували ефективність ліків чи методів лікування; з боку ЗМІ, які невтомно висміювали психотерапевтів; біхевіористів, мотиваційних спікерів, натовпу

цілителів та шаманів нової ери — і всі вони боролися за серця й розум нужденних. Звісно, не обходилося й без сумнівів, що подеколи з'являлися і в самій галузі: про революційні відкриття в галузі молекулярної нейробіології повідомляли так часто, що навіть найдосвідченіші спеціалісти починали перейматися доцільністю своєї роботи.

Джуліуса такі напади теж не оминали, і його часто огортали сумніви щодо ефективності роботи, але так само часто він заспокоював себе, запевняючи, що все гаразд. *Звісно*, він був гарним цілителем. *Звісно*, він максимально допомагав більшості своїх пацієнтів, а може, й усім без винятку.

Утім, його все одно точив маленький черв'ячок сумніву: *«А ти впевнений, що справді допоміг своїм пацієнтам? Може, ти просто навчився вибирати пацієнтів, яким би стало краще й без твоєї допомоги?»*

Ні! Усе не так! Хіба ж я не приймав справжні робочі виклики?

Авжеж, та можливості, як то кажуть, не безмежні. Коли ти востаннє реально напружував мозок — скажімо, брався за хворого в жахливому межовому стані? Або тяжкого шизофреніка? Чи пацієнта з біполярним розладом?

Джуліус продовжував переглядати старі картки і з подивом зауважив, як багато посттерапевтичної інформації вони містили: від тимчасового нагляду чи сеансів корекції до випадкових зустрічей із пацієнтами або ж їхніх листів, які приносили нові пацієнти — за рекомендацією від попередніх. Та все-таки: чи мало лікування тривалий ефект? Може, воно не давало відчутних результатів? І, можливо, більшість «успішних» пацієнтів зрештою сти-

калися з рецидивом, однак приховували цю інформацію від нього, аби не засмучувати?

Він пам'ятав і про свої невдачі — Джуліус завжди запевняв себе в тому, що ці пацієнти просто не були готові до його надсучасних підходів. «Зажди, — подумки мовив він до себе. — Не поспішай, Джуліусе. Звідки ти знаєш, що то справді були невдачі? Безповоротні невдачі? Ти ж їх відтоді не бачив. Хтось розквітає раніше, а хтось — пізніше».

Його погляд зупинився на грубій медичній картці Філіпа Слейта. «Хочеш невдачу? — запитав він себе. — *Ось вона!*» Давній і першокласний провал. Філіп Слейт — минуло вже понад двадцять років, але його образ і досі був чіткий. Зачесане назад світло-каштанове волосся, тонкий елегантний ніс, високі вилиці — ознака аристократичності — і гострий погляд зелених очей, що нагадував води Карибського моря. Він згадав, що в зустрічах із Філіпом його дратувало буквально все. Все, крім одного: задоволення, яке він отримував від споглядання його обличчя. Філіп Слейт був настільки відчуженим від самого себе, що йому й на думку не спадало зазирнути у свій внутрішній світ. Він просто ковзав поверхнею життя й витрачав усю життєву енергію на сексуальні розваги. Гарненького личка було досить — охочих ніколи не бракувало. Гортаючи карту Філіпа, Джуліус хитав головою — три роки терапевтичних сесій, встановлення зв'язку, підтримка, турбота... численні інтерпретації — й ані краплі прогресу. Дивовижно! Можливо, насправді він не був спеціалістом, яким себе уявляв?

Агов, друже, не варто поспішати з висновками, сказав він собі. Хіба Філіп лікувався б у нього протягом років,

якби не отримував чогось натомість? Чи витрачав би силу-силенну грошей намарно? Бачить Бог, Філіпові аж надто не подобалося прощатися з грішми. Можливо, лікування його таки змінило. Можливо, він і був тією «пізньою квіткою» — пацієнтом, якому потрібен час, щоб засвоїти все те, що він отримав від терапії. Такий пацієнт ретельно збирає цінні думки психотерапевта, а тоді несе їх додому, мов пес кістку — щоб пізніше поласувати нею на самоті. У практиці Джуліуса траплялися й страшенно зарозумілі пацієнти — вони навіть приховували від нього позитивні результати лікування тільки тому, що не бажали, аби лікар був задоволений тим, що допоміг їм (а тому мав над ними владу).

Згадавши про Філіпа Слейта, Джуліус не міг викинути його з голови. Він оселився в ній і пустив коріння — просто-таки як меланома. Невдача з Філіпом перетворилася на символ усіх поразок у його психотерапевтичній практиці. У справі Філіпа Слейта було щось особливе — інакше чому вона так врзалася в його пам'ять? Джуліус відкрив карту й прочитав свій перший запис, зроблений двадцять п'ять років тому.

ФІЛІП СЛЕЙТ — 11 грудня 1980 року

Пацієнт 26 років, неодружений, білий, працює хіміком у компанії «DuPont» — розробляє нові пестициди. Напрочуд приваблива зовнішність, вдягнений недбало, однак тримається гордовито. Сидить непорушно, жодних проявів емоцій, серйозний, почуття гумору відсутнє. Жодної

усмішки чи гримаси, діловий тон розмови, навички соціалізації відсутні. Направлення виписав його лікар на прізвище Вуд.

ГОЛОВНА СКАРГА: «Я не можу протистояти своїм сексуальним бажанням».

Чому звернувся саме зараз? «Останньою краплею» стала ситуація, що трапилася тиждень тому, — він описав її досить детально:

«Я прилетів до Чикаго на ділову зустріч, і щойно зійшов з літака, як одразу помчав до найближчого таксофона. Почав телефонувати всім знайомим чиказьким жінкам із мого переліку, аби переспати з кимось того ж вечора. Марно! Усі вони були зайняті. Ще б пак — то був вечір п'ятниці. Я знав про цю поїздку, тож міг зателефонувати їм за кілька днів чи навіть тижнів. Зателефонувавши за останнім номером з переліку, я поклав слухавку й сказав собі: «Дякувати Богу, тепер я можу почитати й гарно виспатися — адже саме це я й хотів би зробити».

Пацієнт зауважує, що ця парадоксальна фраза — «адже саме це я й хотів би зробити» — переслідувала його цілісінький тиждень і стала поштовхом до того, щоб подумати про психотерапію. «Ось чому я хочу зосередитися на лікуванні, — каже чоловік. — Якщо почитати книжку й добре виспатися — це саме те, чого я хочу, то скажіть мені, лікарю Герцфельд, чому, на Бога, я не можу цього зробити? Чому я цього не роблю?»

У пам'яті поволі зринали й інші деталі його роботи з Філіпом Слейтом. Цей пацієнт дуже зацікавив його як дослідника. На момент їхньої першої зустрічі Джуліус уже певний час працював над матеріалом про силу волі у психотерапії, і запитання Філіпа: «*Чому я не можу робити те, що насправді хочу?*» — було б ідеальним початком для статті. Та найбільше він згадував про те, наскільки непробивним був цей пацієнт: за три роки Філіп абсолютно не змінився, залишившись на тому ж рівні — і його сексуальний потяг теж не зазнав жодних змін.

Що трапилося з Філіпом Слейтом? Він нічого про нього не чув відтоді, як той різко припинив лікуватися двадцять два роки тому. Знову ж таки, Джуліус гадав: а раптом, незважаючи ні на що, він таки допоміг цьому пацієнтові? Йому закортіло дізнатися про це тієї ж миті, немовби то було питання життя і смерті. Він схопив телефон і набрав 411.

2

*Екстаз у мить злиття... оце воно!
Справжня сутність та основа всіх
речей, мета й призначення самого
буття.*

— Алло, це Філіп Слейт?

— Так, я слухаю.

— Це лікар Герцфельд, Джуліус Герцфельд.

— Джуліус Герцфельд?

— Голос із минулого.

— Далекого минулого. Я б сказав — з епохи плейстоцену. Джуліус Герцфельд. Навіть не віриться — це ж скільки... мабуть, років із двадцять минуло? То в чому річ?

— Бачиш, Філіпе, я телефоную з приводу оплати за мої послуги. Скидається на те, що я не отримав повну суму за нашу останню зустріч.

— Що? Остання зустріч? Але я певен, що...

— Філіпе, я жартую. Як бачиш, дещо в цьому житті залишається незмінним — я так і залишився жвавим і невгамовним стариганем. Гаразд, буду серйозним. Постаюся коротко пояснити мету мого дзвінка. Я маю певні

проблеми зі здоров'ям та якраз міркую про те, щоб вийти на пенсію. І через усі ці думки в мене з'явилося непереборне бажання зустрітися з колишніми пацієнтами — так би мовити, підбити підсумки, задовольнити цікавість. Якщо схочеш, поясню детальніше пізніше. Тож маю до тебе таке запитання: ти не проти зі мною зустрітися й годинку потеревенити? Пригадаємо наші зустрічі, розкажеш, як склалося твоє життя... Для мене це було б корисно й цікаво — і хто його зна, можливо, для тебе теж?

— Гм, годинку... Гаразд — чом би й ні? Сподіваюся, зустріч безкоштовна?

— Хіба що ти захочеш, щоб я оплатив твій час — це ж я наполягаю на зустрічі. Як щодо цього тижня? Скажімо, у п'ятницю вдень?

— П'ятниця? Добре. Мене влаштовує. Зустрінемося о першій. Я не братиму грошей за свій час, але цього разу зустрінемося в моєму офісі — він розташований на Юніон-стрит, 4-31. Юніон-стрит, що біля Франклін. Знайдете номер офісу на покажчику — «Лікар Слейт». Тепер я теж працюю терапевтом.

Джуліус поклав слухавку й аж здригнувся. Він розвернув крісло й витягнув шию, щоб кинути погляд на міст «Золоті Ворота». Після такого дзвінка йому було конче необхідно побачити щось красиве. А ще — чимось зігріти руки. Він набив пінкову люльку тютюном «Balkan Sobranie», запалив сірника й затягнувся.

О та-а-ак — цей теплий насичений аромат латанії, медовий, терпкий — чи є в світі те, що може з ним зрів-

нятися? Він поринув у спогади й пригадав той день, коли кинув курити. Майже одразу після візиту до стоматолога — то був його сусід, старенький лікар Денбоер, який двадцять років тому відійшов у кращий світ. Двадцять років — це ж треба! Його видовжене голландське обличчя й окуляри в золотій оправі зринули в пам'яті так ясно, ніби лікар стояв перед ним. Старий Денбоер під землею вже понад двадцять років, а він, Джуліус, ще топче її. Принаймні поки що.

— Мене турбує ось це утворення на твоєму піднебінні, — злегка похитав головою Денбоер. — Треба б зробити біопсію.

І хоча результати біопсії були негативними, Джуліус стрепенувся, бо того ж таки тижня він був на похороні Ела — його партнера по тенісу. Той теж був курцем і помер від раку легень. А ще він саме читав книжку Макса Шура «Фройд: життя і смерть», у якій автор яскраво змальовував, як Фрейдова залежність від сигар спершу зруйнувала його піднебіння, потім щелепи і нарешті забрала життя. Шур пообіцяв, що допоможе Фройдю, коли настане його час, і коли той сказав, що йому вже несила терпіти жахливий біль, дотримав свого слова й зробив йому смертельну ін'єкцію морфіну. *Ото* був лікар! Хіба зараз знайдеш такого? Понад двадцять років без тютюну, яєць, сиру і тваринних жирів. Здорове й щасливе життя, хоч і з певними обмеженнями. До того клятого огляду, що перевернув усе догори дригом. Тепер усе було дозволено: куріння, морозиво, зайве реберце, яйця, сир... усе, що забажаєш. Хіба тепер щось мало значення? Годі було

й шукати в чомусь сенсу — через рік Джуліус Герцфельд лежатиме в землі й годуватиме черв'яків, а його молекули хаотично шукатимуть нових з'єднань. Рано чи пізно, через кілька мільйонів років, уся Сонячна система лежатиме в руїнах.

Джуліус відчув, як його знову огортає відчай, і спробував відволіктися, подумки повернувшись до телефонної розмови з Філіпом Слейтом. Філіп — терапевт? Чи це можливо? У його пам'яті він залишився холодним і байдужим до інших людей — і, зважаючи на їхню розмову, нічого не змінилося. Джуліус знову взявся до люльки і похитав головою в мовчазному здивуванні. Він розгорнув медичну карту Філіпа й почав перечитувати те, що надиктував після їхньої першої зустрічі.

НАЯВНЕ ЗАХВОРЮВАННЯ: сексуальна одержимість із тринадцяти років, нав'язлива мастурбація, починаючи з підліткового віку й донині — подеколи чотири-п'ять разів на день. Постійно думає про секс, мастурбує, щоб заспокоїтися. Витратив більшу частину життя на думки про секс, зізнається, що «за той час, який я витратив на гонитву за жінками, можна було отримати ступінь доктора філософії, вивчити китайську чи астрофізику».

СТОСУНКИ: Одинак. Живе разом зі своїм собакою у маленькій квартирі. Жодних друзів-чоловіків — ані однісінького. Жодних контактів із колишніми однокласниками чи однокурсниками з коледжу. Абсолютно самотній. Ніколи не мав тривалих стосунків із жінкою — свідомо їх

уникає. Надає перевагу сексу на одну ніч, подеколи підтримує стосунки з жінкою близько місяця, після чого вона їх сама припиняє, бо хоче чогось більшого, її дратує той факт, що її використовують, або ж те, що він продовжує бачитися з іншими жінками. Для нього важливе відчуття новизни — пацієнтові подобається отримувати нові сексуальні перемоги, але й це його не задовольняє. Іноді під час подорожей знайомиться з жінкою, а після сексу кидає її — і вже за годину вирушає на пошуки нової партнерки. Занотовує всі свої перемоги, оцінює їх. За останній рік переспав із дев'яноста жінками. Розповідає про це без жодних емоцій — ані сорому, ані вихвалання. Якщо ввечері залишається наодинці з собою, його огортає тривога. Секс для нього має заспокійливий ефект. Після сексу легко заспокоюється й може цілий вечір читати. Гомосексуальні схильності й фантазії відсутні.

ІДЕАЛЬНИЙ ВЕЧІР? Якомога раніше вийти на «полювання», підчепити жінку в барі, переспати з нею (бажано до вечері), а потім якнайшвидше позбутися — бажано не пригощаючи вечерею (та зазвичай таки доводиться пригощати). Має велике бажання швидше задовольнити свої потреби, щоб почитати перед сном. Абсолютно байдуже ставиться до перегляду телевізора, кіно, зустрічей із друзями та спорту. Ідеальний відпочинок — читання або класична музика. Палкий прихильник класики, історії та філософії — не любить художньої літератури, сучасних авторів. Охоче говорить про праці Зенона й Аристарха, бо віднедавна ними захопився.

БІОГРАФІЯ: Виріс у Коннектикуті, один син у батьків, родина досить заможна. Батько — інвестиційний банкір — вчинив самогубство, коли Філіпові було тринадцять років. Нічого не знає про причини такого вчинку, хоча висловив припущення, що підштовхнути батька до такого кроку могла невпинна критика з боку матері. Очевидна дитяча амнезія — майже нічого не пам'ятає про перші роки життя, а також про похорон батька. Коли йому було двадцять чотири, мати вийшла заміж вдруге. У школі тримався віддалік від інших, фанатично занурювався в навчання. Близьких друзів ніколи не мав, а коли у віці сімнадцяти років вступив до Йєлю, повністю розірвав стосунки з родиною. Телефонує матері раз чи двічі на рік. Ніколи не бачився з вітчимою.

РОБОТА: Успішний хімік — займається розробкою гормональних пестицидів для компанії «DuPont». Робочий день чітко з восьмої до п'ятої, особливого задоволення від роботи не отримує, останнім часом навіть нудиться. Стежить за актуальною інформацією, що стосується його галузі, але виключно в робочий час. Високий дохід плюс вигідні опціони на акції компанії. Справжній скнара — обожнює контролювати свої активи й інвестиції; обідає зазвичай удома, вивчаючи інформацію щодо ринку цінних паперів.

ВРАЖЕННЯ: Шизоїдний тип, сексуально одержимий. Поводиться відсторонено, не дивиться в очі — наші погляди жодного разу не зустрілися. Уникає особистого

контакту, і гадки не має, як вибудувувати стосунки, на моє раптове запитання про те, яке враження склалося в нього про мене, кинув спантеличений погляд, немовби я говорив каталонською мовою чи суахілі. Був дуже напружений, мені з ним було некомфортно. Почуття гумору відсутнє. Абсолютно. Освічений, говорить правильно, але не щедрий на слова, тож мені довелося добряче попрацювати. Страшенно переймається з приводу вартості лікування (хоча може собі це дозволити). Просив її зменшити, однак я відмовився. Засмутився, що сеанс розпочався на кілька хвилин пізніше, одразу поцікавився, чи зустріч триватиме на кілька хвилин довше, щоб не платити гроші задарма. Двічі запитував, наскільки завчасно потрібно поінформувати мене про припинення лікування, щоб не платити зайвого.

Коли Джуліус закрив карту, йому спало на думку: «Отже, минуло двадцять п'ять років — і Філіп тепер психотерапевт. Чи є в світі ще хтось, кого годі й уявити в такій ролі? Скидається на те, що він зовсім не змінився: ані краплинки гумору, все ще зациклений на грошах (мабуть, краще було нічого не казати про несплачений рахунок). Психотерапевт без почуття гумору? І такий холодний. А ця непохитна вимога — зустрітися в його офісі?» Джуліус знову здригнувся.

3

Життя — жалюгідна штука. Я вирішив присвятити своє життя роздумам на цю тему.

На Юніон-стрит панував сонячний і святковий настрій. Дзенькіт виделок і ножів та жваві розмови долинали з боку численних закладів з літніми терасами — «Prego», «Beetlenut», «Exotic Pizza», «Perry's»... Бірюзові й пурпурові повітряні кульки, що ними прикрасили місця для паркування, закликали завітати на вуличний розпродаж. Та коли Джуліус прямував до офісу Філіпа, він навіть не дивився ані в бік людей, які обідали за столиками, ані на вуличні прилавки, що вгиналися під дизайнерським одягом минулих сезонів. Він навіть не зупинявся біля вітрин своїх улюблених магазинів — антикварної крамнички японських меблів, тибетської крамнички й навіть «Азіатських скарбів», де було виставлено розкішну барвисту черепицю вісімнадцятого століття із зображенням казкової войовничої жінки — він рідко проминав її без того, щоб помилуватися нею.

Про смерть він теж не думав. Загадки, пов'язані з Філіпом Слейтом, розігнали ці неприємні й тривожні думки.

Передусім він дивувався, що той взагалі зринув у пам'яті — і до того ж настільки ясно. Де ж ховалося все, що стосувалося Філіпа, протягом цих років: його обличчя, ім'я, історія? Довелося визнати той факт, що про його спогади про Філіпа подбала нейрохімія, записавши їх десь на корі головного мозку. Скидалося на те, що весь цей час Філіп перебував в окремій нейронній системі з аналогічною назвою — «Філіп», а внаслідок стимуляції цієї системи відповідними нейротрансмітерами миттю збадьорився і на примарному екрані його візуальної кори проступив його чіткий образ. Джуліусу було трохи моторошно від думки про те, що в його мозку живе мікроскопічний робот, який відроджує спогади, коли йому заманеться.

Та ще більше інтригувало його бажання зустрітися з Філіпом особисто. Чому з усіх колишніх пацієнтів із глибин його пам'яті зринув саме Філіп? Можливо, тому, що лікування було суцільною невдачею? Звісно, тут було щось більше. Зрештою, в нього були й інші пацієнти, яким так і не вдалося допомогти. Проте більшість імен та облич стерлися з його пам'яті, не залишивши по собі жодного сліду. А можливо, більшість його «невдач» просто швидко припиняли лікування, а Філіп був «унікальним», бо приходив знову і знову? Та ще й як приходив! За три роки, що були справжньою мукою, він не пропустив жодної зустрічі. Жодного разу не спізнився, навіть на хвилину, бо не хотів змарнувати навіть децицю оплаченого часу. А тоді одного дня — без жодного попередження — наприкінці терапевтичної сесії Філіп безапеляційно оголосив, що це їхня остання зустріч.

Та навіть коли Філіп припинив лікування, Джуліус все одно не вважав його безнадійним хворим. Щоправда, тоді в нього часто з'являлися думки про те, що насправді вилікувати можна все. Чому ж він зазнав поразки? Філіп був серйозно налаштований працювати зі своїми проблемами, він був наполегливим, розумним, кмітливим... Проте симпатії до нього не виникало. Джуліус рідко працював із пацієнтами, які йому не подобалися, однак він знав: у тому, що Філіп йому не подобається, немає нічого особистого — він *нікому* не сподобався б. Згадати хоча б те, що в нього ніколи не було друзів!

І хоча Філіп йому страшенно не подобався, Джуліус був у *захваті* від того, наскільки складною інтелектуальною загадкою той виявився. Його головна скарга: «Чому я не можу робити те, що насправді хочу?» — була яскравим прикладом паралічу волі. Незважаючи на те, що терапія не сприяла покращенню стану Філіпа, вона була напроцуд корисною для Джуліусових досліджень: безліч ідей, що народилися під час їхніх бесід, він виклав у своїй славнозвісній статті «Психотерапевт і сила волі», а пізніше й у книзі «*Бажання, воля і дія*». На якусь мить йому саянула думка: можливо, він використовував Філіпа? Може, саме зараз, коли його огорнуло відчуття єднання з іншими, він зможе спокутувати свою провину та навіть завершити те, що йому не вдалося тоді?

Номер 4-31 на Юніон-стріт був скромною двоповерховою будівлею з поштукатуреним фасадом. У вестибюлі Джуліус побачив табличку з іменем Філіпа: «Філіп Слейт, д-р філос. наук. Філософське консультування». Філософ-

ське консультування? Це що, в біса, таке? Джуліус на-смішкувато гмикнув: із таким успіхом зовсім скоро можна буде пройти перукаротерапію чи терапію бобовими культурами. Він піднявся сходами й натиснув кнопку дзвінка.

Пролунав дзвінок, клацнули двері — і Джуліус опинився у крихітній приймальні з голими стінами, де не було жодних меблів, крім чорного дерматинового диванчика, що аж ніяк не вабив до себе. За кілька метрів, біля входу в кабінет, стояв Філіп. Він кивнув Джуліусу, щоб той проходив далі, однак сам не зробив жодного кроку назустріч. Рукостискання теж ніхто не пропонував.

Джуліус подумки порівнював реального Філіпа з образом, що зринув у його пам'яті. Ну дуже схоже. За останні двадцять п'ять років той майже не змінився, хіба що навколо очей з'явилися незначні зморшки та трохи обвисла шкіра на шиї. Світло-каштанове волосся так само зачесане назад, погляд зелених очей не втратив своєї гостроти, але Філіп так само його відводить. Джуліус пригадав: протягом усього часу, що тривало лікування, їхні погляди майже ніколи не зустрічалися. Філіп нагадав йому одного з неймовірно пихатих і самовпевнених студентів, які сидять на лекціях і ніколи нічого не записують, тоді як Джуліус та інші похапцем занотовують кожну крихітку інформації, що може знадобитися на іспиті.

Увійшовши до кабінету Філіпа, Джуліус одразу зауважив його «спартанський» стиль — потертий стіл, завалений паперами, стільці, що не пасували один до одного й були страшенно незручними на вигляд... Стіну прикрасив самотній диплом у рамці. Джуліус хотів було кинути

саркастичну репліку, проте стримався, сів на стілець, на який показав Філіп, і почав чекати, доки господар скаже своє слово.

— Стільки часу сплигло. Справді немало, — Філіп говорив спокійно і впевнено, як годиться професіоналу. Він зовсім не нервувався з приводу того, що вони зі старим психотерапевтом помінялися своїми ролями.

— Двадцять два роки. Я нещодавно переглядав свої старі записи.

— А чому саме зараз, лікарю Герцфельд?

— Це означає, що наша світська бесіда вже добігла кінця?

Чорт забирай, ні! Джуліус подумки вилаяв себе. Негайно припини! Він геть забув, що в Філіпа зовсім немає почуття гумору.

Однак той ніяк на це не відреагував.

— Основні принципи ведення бесіди, лікарю Герцфельд. Ви знаєте, що й до чого. Спершу слід окреслити межі. Ми вже домовилися про місце й час — і я пропоную вам цілу годину, на відміну від ваших 50-хвилинних консультацій, а потім оплата послуг — або ж її відсутність. Отже, наш наступний крок — визначити мету й цілі. Лікарю Герцфельд, я повністю до ваших послуг — і докладу всіх зусиль, щоб наша зустріч була для вас максимально корисною.

— Гаразд, Філіпе, дуже дякую. Твоє запитання «Чому саме зараз?» — напрочуд доречне, я й сам його завжди використовую. Воно допомагає зосередитися на головному. Не гаяти час та одразу взятися до справи. Як я вже

казав під час нашої телефонної розмови, я маю певні проблеми зі здоров'ям — власне, вони досить суттєві. І от — у мене з'явилося бажання озирнутися назад. Оцінити свою працю, успіхи й поразки. Можливо, це вік такий, коли хочеться підбити підсумки. Гадаю, коли тобі виповниться шістдесят п'ять, ти мене зрозумієш.

— Я приймаю ваші слова щодо підбиття підсумків на віру. Я не розумію вашого прагнення знову зустрітися зі мною чи з будь-яким іншим клієнтом, бо мені такі бажання не притаманні. Пацієнти платять мені гроші, а натомість отримують мою експертну думку. На цьому наша співпраця закінчується. Коли ми прощаємося, вони знають, що отримали дещо цінне, а я не маю сумнівів, що доклав до цього максимум зусиль. Але я навіть не можу уявити, щоб мені забажалося побачити когось із них знову. Утім, я до ваших послуг. З чого почнемо?

Зазвичай Джуліус не приховував своїх думок під час бесіди. То була одна з його сильних рис — пацієнти довіряли йому, оскільки він був відвертим і щирим. Але сьогодні він змусив себе прикусити язика. Його спантеличила різкість Філіпа, однак він прийшов не для того, щоб давати йому якісь поради. Джуліус хотів почути відверту думку Філіпа про їхню спільну роботу, тож що менше він розповідатиме про свій психічний стан, то краще. Якби Філіп знав про його відчай, невпинний пошук сенсу, бажання переконатися в тому, що він таки відіграв важливу роль у його житті, то, звісно, пожалів би його й запевнив у тому, що саме так і було. Або ж, зважаючи на свій складний характер, зробив би абсолютно протилежне.

— Що ж, дозволь мені спершу подякувати за те, що ти зголосився зі мною зустрітися. Ось що мені потрібно: по-перше, я хочу дізнатися твою думку про нашу співпрацю: що допомогло, а що ні. По-друге — і це вже серйозніше — я хочу дізнатися, яким було твоє життя з моменту нашої останньої зустрічі. Мені завжди подобалося слухати про те, як закінчилася та чи інша історія.

Навіть якщо Філіпа здивувало таке прохання, він цього не показав. Просто кілька хвилин сидів мовчки, заплющивши очі й склавши пальці. А тоді без поспіху заговорив:

— Історія ще не закінчилася. Власне, за останні кілька років моє життя зробило настільки крутий поворот, що в мене з'явилося відчуття: це тільки початок. Однак дотримуватимуся чіткої послідовності подій і почну з терапії. Загалом мушу сказати, що лікування, яке ви проводили, було повним фіаско. Марнування часу й грошей — ось чим воно насправді було. Гадаю, як пацієнт я робив усе, що від мене вимагалось. Пригадую, що я активно з вами співпрацював, докладав усіх можливих зусиль, регулярно приходив на зустрічі, сплачував рахунки, запам'ятовував сні, виконував усі ваші вказівки. Ви згодні?

— Чи згоден я, що ти був готовим до активної співпраці? Безперечно. Скажу навіть більше — ти залишився в моїй пам'яті як напрочуд самовідданий пацієнт.

Філіп знову витріщився на стелю, а тоді кивнув і продовжив:

— Пригадую, що лікування тривало протягом трьох років. Здебільшого ми зустрічалися двічі на тиждень.

Це багато годин — як мінімум, дві сотні. І близько двадцяти тисяч доларів.

Почувши це, Джуліус хотів було втрутитися — щоразу, коли пацієнт порушував цю тему, він зазвичай зауважував, що це «крапля в морі». А тоді наголошував на тому, що проблеми, з якими пацієнт прожив добру частину свого життя, неможливо швидко вирішити навіть за найефективнішої терапії. А ще Джуліус часто говорив про власний досвід — про те, що під час своєї практики він відвідував заняття п'ять разів на тиждень протягом трьох років — загалом сімсот годин! Але тепер Філіп не був його пацієнтом і він не мусив у чомусь його переконувати. Він прийшов, щоб слухати. А тому прикусив губу й не зронив ані слова. Філіп вів далі:

— Коли я до вас прийшов, моє життя просто розвалювалося, та якщо точніше, я був у повній «ямі». Хімік, який розробляє нові способи вбивства комах, — мені остогидла моя робота, набридло життя, остогидло все, крім філософських книжок та великих загадок історії. Утім, до вас я звернувся через свої сексуальні проблеми. Пригадуєте?

Джуліус кивнув.

— Я не міг себе контролювати. Усе, що мені було потрібно, — це секс. Повна одержимість. Я просто не міг насититися. Зараз, коли я згадую, як я жив, яким було моє життя, мене аж дрозж проймає. Я ж бо намагався спокусити якомога більше жінок. Після коїтусу відчував тимчасове полегшення, та невдовзі все починалося знову — бажання перемагало.

Джуліус насилу стримав посмішку, коли почув слово «коїтус» — він пригадав, що Філіп, хоч і провадив розпусне життя, завжди уникав «поганих» слів.

— Саме в той короткий проміжок часу — одразу після коїтуса, — вів далі Філіп, — я міг жити на повну, в гармонії з собою. Отоді я нарешті міг звернутися до геніїв минулого.

— Авжеж, я пам'ятаю твоє захоплення працями Аристарха й Зенона.

— Так, ними, а пізніше й багатьма іншими. Однак ці «просвітлення», миті, коли я не був одержимим, були надто короткими. Але тепер я вільний — я піднявся вгору над самим собою. Мабуть, час повернутися до аналізу мого лікування. Ви ж про це хотіли дізнатися передусім?

Джуліус знову кивнув.

— Я пам'ятаю, що дуже прив'язався до нашої терапії. Вона перетворилася на ще одну одержимість, але, на превеликий жаль, не посіла місце сексуальної одержимості — тож вони просто співіснували. Пам'ятаю, що з нетерпінням чекав кожного сеансу, однак через годину йшов додому абсолютно розчарований. Зараз мені важко пригадати, що ми тоді загалом робили — гадаю, намагалися зрозуміти природу моєї одержимості з точки зору мого минулого. Щось з'ясовували — ми повсякчас намагалися щось з'ясувати. Однак кожний висновок я сприймав з підозрою. Жодне з припущень не було досить обґрунтованим, не підтверджувалося фактами, а найгірше було те, що жодне з них аж ніяк не вплинуло на мою одержимість. А то таки була одер-

жимість, я це добре знав. Як знав і те, що мушу з цим покінчити, причому раз і назавжди. Час минав, і врешті-решт я усвідомив, що ви не знаєте, як мені допомогти, тож я просто втратив віру в результативність нашої спільної праці. Пригадую, що ви витрачали силу-силенну часу на аналіз моїх стосунків з іншими людьми, і особливо з вами. Як на мене, то була суцільна нісенітниця. Такої думки я дотримувався тоді й дотримуюся зараз. З часом наші зустрічі стали для мене болісними, мені було непросто продовжувати досліджувати наші стосунки, немовби вони існували, немовби тривали певний час чи були чимось більшим, аніж простим «*наданням платних послуг*».

Після цих слів Філіп замовк і поглянув на Джуліуса, розвівши руками, немовби хотів сказати: «Ну вибач — ти сам хотів почути правду!»

Джуліус був приголомшений. Здавалося, замість нього заговорив хтось чужий:

— Дякую за чесність, Філіпе. Чекаю на продовження історії: що трапилося з тобою потім?

Філіп склав долоні до купи й притулився підборіддям до кінчиків пальців. Він дивився на стелю, немовби збираючись із думками. А тоді нарешті сказав:

— Гаразд, ідемо далі. Почну з роботи. Мої заслуги в галузі розробки гормональних речовин, які запобігали активному розмноженню комах, принесли компанії гарні прибутки, і моя зарплата суттєво зросла. Але на той час мене вже просто нудило від хімії. Коли ж мені виповнилося тридцять, я отримав права на один із трастових

фондів, що належали моєму батькові. І відчув себе вільним. Кілька років я міг узагалі не думати про гроші, тож скасував передплату на всі періодичні видання з хімії, звільнився з роботи й присвятив себе тому, чого прагнув — пошуку істини. Відчуття нещастя, тривоги, сексуальна одержимість — вони нікуди не зникли. Я намагався працювати з іншими психотерапевтами, однак вони змогли дати мені не більше, ніж ви. А один із них — до речі, він навчався разом із Юнгом — припустив, що мені потрібно дещо більше, аніж звичайна психотерапія. Він сказав, що людині з такою залежністю, як моя, найкраще було б вдатися до духовного переродження. Його припущення спонукало мене звернутися до релігійної філософії — особливо течій і практик Далекого Сходу — з-поміж інших вони, на мій погляд, мали сенс. Усі інші релігії не вдавалися до ґрунтовного розгляду філософських питань — натомість вони використовували Бога, уникаючи істинного філософського аналізу. Я навіть провів кілька тижнів у духовних центрах, де займалися медитацією. Мушу зізнатися, було досить цікаво. Це не допомогло подолати одержимість, але водночас у мене з'явилося відчуття, що там таки криється щось важливе. Просто я ще не був до цього готовий.

Тим часом, за винятком періоду вимушеного «утримання» в ашрамі, хоч навіть там мені вдалося прослизнути в кілька «шпарин», я продовжував свою гонитву за сексуальними задоволеннями. Як і раніше, я спав із багатьма жінками — десятками, сотнями. Іноді в мене було по дві жінки на день — будь-де, будь-коли, я шукав їх

постійно, так само, як і тоді, коли ми з вами зустрічалися. Секс на один-два рази — а тоді знов усе спочатку. А опісля — жодного відчуття захвату. Знаєте, є таке прислів'я: «Перший раз буває тільки раз». — Філіп підвів голову й обернувся до Джуліуса: — Я пожартував, лікарю Герцфельд. Пригадую, ви якось сказали, що вас вражає той факт, що під час наших зустрічей я жодного разу не пожартував.

Настрій Джуліуса аж ніяк не спонукав його до веселощів, однак він вичавив із себе щось схоже на усмішку, хоч і впізнав у цьому *bon mot*¹ власну саркастичну заувагу, яку колись зробив під час розмови з Філіпом. Той нагадував йому механічну ляльку, з голови якої стирчав великий заводний ключ. Час знову його завести.

— Що ж було потім?

Не відводячи погляду від стелі, Філіп знову почав говорити:

— А тоді одного дня мені сяйнула думка. Оскільки жоден із психотерапевтів не годен був мені допомогти — перепрошую, лікарю Герцфельд, але ви теж потрапили до цього переліку...

— Я вже починаю про це здогадуватися, — втрутився Джуліус і похапцем додав: — Не треба вибачень. Я ціную твою чесність.

— Перепрошую, не хотів про це розводитися. Отже, оскільки терапія не була ефективною, я вирішив вдаватися до самозцілення за допомогою курсу бібліотерапії,

---

¹ *Bon mot* (фр.) — смішний вислів, жарт. (Тут і далі прим. перекл.)

що охоплював би думки наймудріших людей, які будь-коли жили на цьому світі. Тож я взявся до систематичного читання філософських праць, починаючи з давньогрецьких досократиків і закінчуючи Поппером, Роулзом і Квайном. Через рік навчання моя одержимість залишилася незмінною, однак я зробив кілька важливих висновків: я на правильному шляху, філософія — це моє. То був суттєвий крок уперед — пригадайте, як часто ми говорили про те, що я ніде у світі не почувуюся як удома.

— Авжеж, це я теж пам'ятаю, — кивнув Джуліус.

— А тоді мені спало на думку таке: оскільки я планую присвятити найближчі роки читанню філософських праць, чому б не перетворити це на свій фах? Гроші все одно колись закінчаться. Тому я вирішив здобути ступінь доктора філософських наук у Колумбійському університеті. Навчання було успішним — я написав солідну дисертацію і вже за п'ять років отримав бажаний ступінь. Розпочав свою викладацьку кар'єру, а потім, буквально кілька років тому, зацікавився прикладною або ж «клінічною філософією» — особисто я надаю перевагу саме останньому терміну. Як бачите, тепер я тут.

— Ти не закінчив розповіді про своє зцілення.

— Саме тоді, коли я читав усі ці праці в Колумбії, я познайомився з одним психотерапевтом. То був ідеальний терапевт: він запропонував мені те, чого не міг дати жодний інший спеціаліст.

— У Нью-Йорку? А як його звали? Він працював у Колумбійському університеті? До якої школи належав?

— Його звали Артуром... — на мить Філіп замовк і глянув на Джуліуса з ледь помітною посмішкою.

— Артуром?

— Так. Артур Шопенгауер — мій психотерапевт.

— Шопенгауер? Філіпе, це ще один жарт?

— Я ніколи не був таким серйозним.

— Зізнаюся, я не надто з ним знайомий — чув тільки різні кліше про притаманний йому похмурий песимізм. Ніколи не чув, щоб його ім'я вживали в контексті психотерапії. Як він тобі допоміг? Що...

— Не хочеться вас перебивати, лікарю Герцфельд, але до мене скоро прийде клієнт. А я, як і раніше, не люблю запізнюватися — тут я зовсім не змінився. Я розповім про це детальніше іншим разом. Як терапевт він відіграв важливу роль у моїй історії. Скажу без перебільшення: своїм життям я завдячую генію Артура Шопенгауера.

4

1787 РІК. ГЕНІЙ: БУРХЛИВИЙ ПОЧАТОК І ФАЛЬСТАРТ

Талант нагадує вправного стрільця, який влучає в ціль, недосяжну для інших. Геній схожий на вправного стрільця, який влучає в ціль, якої інші не здатні навіть розглядіти.

Бурхливий початок. Коли розпочалася буря, геній був усього чотири дюйми завдовжки. У вересні 1787 року води амніотичного моря, що його омивали, схвилювалися й почали кидати його в різні боки, немовби прагнучи розірвати німічний зв'язок із берегами утроби. Вони клекотали люттю і жахом. Генія огорнув кислий присмак ностальгії та відчаю. Спокійні й безтурботні дні повного штилю залишилися в минулому. Він не знав, куди тікати — жодної надії на порятунок — і його крихітні нейро-

нальні синапси безладно спалахували та «вистрілювали» в різні боки. Засвоєне змалку не зітresh із пам'яті. Артур Шопенгауер ніколи не забував свої перші уроки.

Фальстарт (або як Артур Шопенгауер мало не став англійцем). Артур-р-р, Артур-р-р, Артур-р-р. Генріх Флоріо Шопенгауер відчував кожен звук цього імені на своєму язичці. Артур — чудове, ідеальне ім'я для майбутнього очільника величного торгового дому Шопенгауерів.

Був 1787 рік, і його молода дружина Йоганна саме перебувала на другому місяці вагітності. Тоді Генріх Шопенгауер вирішив: якщо в нього народиться син, він назве його Артуром. Як людина шляхетна Генріх знав, що обов'язок — понад усе. Він передасть кермо торгового дому Шопенгауерів своєму синові так само, як свого часу передали йому предки. Часи були буремні, та Генріх був певний, що його ненароджений син гідно введе компанію в дев'ятнадцяте століття. Артур — ідеальне ім'я для такої посади. Це ім'я однаково пишеться усіма європейськими мовами, йому ніщо не завадить перетинати будь-які кордони. І найважливіше — воно англійське!

Протягом століть предки Генріха докладали всіх зусиль, щоб справа була успішною. Його дід якимось приймав російську імператрицю Катерину Велику. Щоб гості почувалися максимально комфортно, одного разу в гостьовій частині будинку розлили бренді, а потім підпалили його, щоб повітря в кімнатах було сухим і ароматним. А батька Генріха одного разу відвідав прусський король

Фредерік, який годинами намагався переконати його (щоправда, марно) перенести компанію з Данцига до Пруссії. Тепер за кермом великого торгового дому стояв Генріх, який не мав жодних сумнівів у тому, що з Шопенгауером на ім'я Артур на сімейну справу чекає прекрасне майбутнє.

Зерно, деревина й кава — саме на цих напрямках зосереджувався торговий дім Шопенгауерів, який досить довго був однією з провідних компаній Данцига, славетного ганзейського містечка, що було напрочуд впливовим у балтійській торгівлі. Та для величного й вільного міста настали важкі часи. Із заходу сунулася загрозлива Пруссія, зі сходу — Росія, а ослаблена Польща вже не могла гарантувати суверенність Данцига. Генріх Шопенгауер не мав сумнівів щодо того, що дні вільної та стабільної торгівлі в Данцигу скоро залишаться в минулому. Уся Європа захлиналася у вирі політичних і фінансових інтриг, але не Англія. Англія стояла непорушно, мов скеля. То було майбутнє. Саме тут Шопенгауери зможуть віднайти спокій і для себе, і для своєї справи. І не тільки спокій — але й процвітання, якщо майбутній керівник торгового дому народиться англійцем і матиме англійське ім'я. Гер Артур-р-р Шопенгауер — ні, містер Артур-р-р Шопенгауер, англійський підданий на чолі компанії. Ось він — щасливий квиток у майбутнє.

Отже, абсолютно байдужий до протестів ще зовсім юної вагітної дружини, яка благала про те, щоб залишитися вдома з матір'ю, де їй було б значно спокійніше очікувати народження свого первістка, він вирушив

у далеку подорож до Англії, тягнучи дружину за собою. Юна Йоганна була нажахана, однак мусила підкоритися непохитній волі свого чоловіка. Та коли вони облаштувалися в Лондоні, її настрій значно пожвавився — вона звеселіла. Невдовзі нею вже захоплювався весь вищий світ Лондона. У своєму подорожньому щоденнику Йоганна написала, що нові англійські друзі надали їй щиру підтримку і що вона давно не відчувала такої уваги й любові.

Очевидно, для ревнивого Генріха «уваги й любові» було забагато, і невдовзі тривожні ревності переросли у справжню паніку. Йому було несила впоратися зі своїми відчуттями: напруження в грудях наростало, і, здавалося, воно от-от розірве його на шматки. Треба було негайно щось робити. А тому він різко змінює свій курс і покидає Лондон у кареті з дружиною майже на шосто-му місяці вагітності, незважаючи на її протести. Вони повертаються до Данцига в одну з найлютіших зим століття. Згодом Йоганна опише цю «втечу» з Лондона у своєму щоденнику так: «Мені ніхто не допоміг, я мала пережити своє горе самотужки. Цей чоловік волочив мене через пів-Європи, щоб побороти свою тривогу».

Тож внутрішньоутробний розвиток генія не обійшовся без бурхливих штормів: шлюб без кохання, налякана мати, яка намагалася чинити опір, стривожений і ревнивий батько та два жахливі переїзди через зимову Європу.

5

Щасливе життя неможливе. Найкраще, чого може досягти людина, — це героїчне життя.

Джуліус вийшов від Філіпа геть приголомшений. Ухопившись за перила, він насилу спустився сходами вниз і, хитаючись, вийшов на сонце. Джуліус стояв перед будинком Філіпа, намагаючись второпати, куди йому йти — ліворуч чи праворуч. Вільний час, не обмежений жодним розкладом, його аж ніяк не тішив, а швидше спантеличував. Джуліус зникнути зосередженим на чомусь. Якщо він не приймав пацієнтів, то зазвичай займався іншими важливими справами — писав, викладав, грав у теніс, брався до наукової роботи — геть усе вимагало його уваги. Та сьогодні ніщо не видавалося важливим. У нього навіть з'явилася підозра, що насправді ніщо *ніколи* не було важливим і його розум просто додавав певним справам ваги, а тоді хитро «замітав сліди». Та сьогодні він бачив його наскрізь. Важливих справ у нього не було, а тому Джуліус без особливої мети пішов уздовж Юніон-стріт.

Біля Філмор-стрит, де якраз закінчувалися ділові будівлі, до нього наблизилася стара бабця, яка торохтіла своїми ходунками. «*Господи, оце так видовище!*» — спало на думку Джуліусу. Спершу він відвернувся, але потім усе-таки знов озирнувся, щоб краще її роздивитися. На ній було кілька светрів, а зверху ще й важезне пальто — геть недоречний ансамбль для такого сонячного дня. Шоки, мов у бурундука, активно рухалися — поза сумнівом, вона щосили намагалася втримати свої зубні протези на місці.

Та найбільшу огиду викликав велетенський наріст під однією ніздрею — яскраво-пурпурова бородавка завбільшки з виноградину, із якої стирчало кілька довгих щетинок.

«*Стара ідіотка*, — такою була його наступна думка, однак він похапцем виправився: — Мабуть, вона не набагато старша за мене. Насправді це моє майбутнє — бородавка, ходунки, інвалідний візок». Коли жінка підійшла ближче, він почув її бурмотіння: «Ану ж бо, подивимося, що в тих крамницях. Що там є? Що я знайду?»

— Пані, я й гадки не маю. Просто тут гуляю, — гукнув їй Джуліус.

— Я не з вами розмовляю.

— Але ж тут більше нікого немає.

— Це не означає, що я звертаюся до вас.

— Якщо не до мене, то до кого? — Джуліус приклав руки до обличчя так, ніби оглядав безлюдну вулицю.

— Тебе це не має обходити. Кляті вуличні ідіоти! — пробурмотіла стара й заторохтіла своїми ходунками.

Джуліус на мить завмер. Він роззирнувся, щоб переконатися, що цього інциденту ніхто не помітив. «Господи, — подумав він, — я вже геть з глузду з'їхав. Що, чорт забирай, я роблю? Добре, що сьогодні в мене немає пацієнтів. Факт є фактом: спілкування з Філіпом Слейтом мені аж ніяк не на користь».

Його увагу привернув насичений аромат кави зі «Старбаксу» — Джуліус вирішив, що година з Філіпом вимагає подвійного еспресо. Він уместився біля вікна й почав спостерігати за перехожими. Жодної сивої голови — ані в кав'ярні, ані на вулиці. У свої шістдесят п'ять років він був тут найстарішим, ба навіть прадавнім, і щомиті старішав ще швидше, бо ж меланома не гаяла часу й продовжувала свій мовчазний загарбницький похід.

Дві кралі за стійкою фліртували з клієнтами. Такі дівчата ніколи не звертали на нього уваги й не фліртували з ним, коли він був молодим, а тим паче не намагалися впіймати його погляд, коли настала зрілість. Треба б усвідомити, що його час уже ніколи не настане і що ці красуні зі спокусливими грудьми та обличчями Білосніжок ніколи не звернуться до нього з лукавою усмішкою, щоб сказати щось на кшталт: «Привіт, щось ти давно не заходив. Як життя?» Цього ніколи не станеться. Життя прямує виключно вперед, тож минуле не повернути. Годі вже. Скільки можна себе жаліти? Він завжди знав, що говорити тим, хто звик скаржитися: не замикайтеся в собі, виходьте за межі. Так і є — треба знайти спосіб зробити з лайна цукерочку. Чому б про це не написа-

ти — в особистому щоденнику чи блозі? Або ж зробити щось більш суттєве (хтозна, що саме?), наприклад написати статтю для журналу «Американської асоціації психіатрів» і назвати її «Психіатр проти смерті». Або ж щось для журналу «*Sunday Times*» — звісно, за гроші. Це він може. А чом би й не книгу? Щось на кшталт «*Однією ногою в могилі*». Непогано! Іноді варто дібрати влучну назву — і текст з'являється сам собою. Джуліус замовив еспресо, дістав ручку й розгорнув паперовий пакет, який знайшов на підлозі. Він почав шкрябати перші рядки з ледь помітною усмішкою — надто скромними були обставини народження його потужної книги.

П'ятниця, 2 листопада 1990 року. ДДД (День Доленосного Діагнозу) +16

Тепер жодних сумнівів: пошук Філіпа Слейта був поганою ідеєю. Як і припущення, що я від нього щось отримаю. Та найбільшим божевіллям було те, що я надумав із ним зустрітися. Ніколи знову! Філіп — психотерапевт? Не смішіть мене — він не здатний співпереживати, нічого не відчуває, не відає, що таке турбота. По телефону я сказав йому, що маю проблеми зі здоров'ям і почасти саме з цієї причини хочу з ним зустрітися. Утім, він жодного разу не поцікавився, як я почуваюся. Навіть руки не потиснув. Холодний. Нічого людського. Тримався від мене на відстані. Я працював, мов проклятий, заради нього — аж три роки. Усе йому віддав. Усе найкраще, що мав. Невдячний покидьок.

Авжеж, я знаю, що він на це відповів би. Просто-таки чую цей безбарвний нудний голос: «Ми з вами уклали комерційну угоду: я платив гроші, а ви надавали мені свої експертні послуги. Я платив вам за кожну зустріч. Тепер нашу співпрацю завершено. Я нічого вам не винен, як і ви мені». А тоді додав би: «Навіть менше, ніж нічого, лікарю Герцфельд. Ви ж бо отримали свою вигоду — повну оплату за послуги, тоді як я натомість не отримав нічого».

А найгірше те, що він має рацію. Філіп мені нічого не винен. Я ж бо розпинаюся, що психотерапія — то покликання, справа всього життя. Послуги, що їх надають з любов'ю. Я не маю жодного права вимагати чогось від нього. На що можна взагалі сподіватися? У будь-якому разі, чого я не прагнув би, він все одно не годен це дати. «Ця людина не здатна вам це дати», — як часто я сам говорив такі слова пацієнтам про їхніх чоловіків, жінок чи батьків. І все-таки я не можу відпустити Філіпа — цього непохитного, закостенілого й байдужого типа. Може, варто написати оду про одвічний борг, що його пацієнти мають сплатити своїм психотерапевтам через роки? І з якого дива це мене має хвилювати? І чому з усіх своїх пацієнтів я захотів зустрітися саме з ним? І гадки не маю. Щоправда, я знайшов підказку у своїх записах — скидається на те, що я розмовляв зі своїм юним фантомом. Можливо, в мені є набагато більше від Філіпа, аніж я припускаю, бо ж і мене у мої шістнадцять, двадцять, тридцять років повсякчас підбурювали гормони. Я гадав, що знаю, через що йому доводиться

пройти, гадав, що маю «внутрішній радар», який допоможе його зцілити. Чи не тому я так старався? Чому він отримував від мене більше уваги й енергії, аніж більшість моїх пацієнтів загалом? У практиці кожного психотерапевта завжди є пацієнт, який висмоктує значно більше сил, аніж інші. Для мене таким пацієнтом був Філіп — і це тривало три роки.

Увечері, коли Джуліус нарешті повернувся додому, його зустрів холодний і темний дім. Син Ларрі, який приїжджав до нього на вихідні, ще вранці поїхав до Балтимора, де займався нейробіологічними дослідженнями в університеті Джона Гопкінса. Тож Джуліус відчув щось на кшталт полегшення, оскільки на обличчі сина застиг болісний вираз, а його люблячі, але водночас недоладні спроби втішити батька швидше засмучували, а не заспокоювали. Він хотів було зателефонувати Марті, колезі з групи підтримки, однак відчув себе надто знесиленим, а тому поклав слухавку й натомість увімкнув комп'ютер, щоб занотувати все, що нашкрібав на паперовому пакеті зі «Старбаксу». На екрані з'явився напис «У вас є нове повідомлення» — і, на превеликий подив, то був лист від Філіпа. Джуліус одразу взявся до читання:

Сьогодні наприкінці нашої розмови ви запитали про Шопенгауера та про те, як саме мені допомогла його філософія. Також ви натякнули, що хотіли б дізнатися про нього більше. Тож я припускаю, що вам буде цікаво

*відвідати мою лекцію в коледжі Костал наступного поне-
ділка о 19:00 (Тойон-голл, 340, Фултон-стрит). Я викладаю
курс з європейської філософії, а власне ця лекція буде
присвячена огляду діяльності Шопенгауера (загалом
протягом дванадцяти тижнів я маю охопити дві тисячі
років). До речі, після лекції ми могли б поспілкуватися.*

Філіп Слейт

Без жодних вагань Джуліус відписав: «Дякую, обов'яз-
ково прийду». А потім відкрив свій діловий щоденник
і зробив нотатку на наступний понеділок: «Тойон-голл,
340, Фултон-стрит, 19:00».

Щопонеділка з пів на п'яту до шостої Джуліус прово-
див групові заняття. З самого ранку він вагався, чи варто
розповідати групі про свій діагноз. Незважаючи на те, що
він вирішив не поспішати говорити про це своїм індивіду-
альним пацієнтам, доки трохи не прийде до тями, група —
то було зовсім інше. Для її членів він часто був центром
уваги, тож імовірність того, що хтось помітить зміни в його
настрої та прокоментує це, була надто великою.

Утім, його побоювання виявилися безпідставними.
Учасники охоче прийняли його вибачення щодо того, що
два попередні заняття йому завадив провести грип, а тоді
відразу перейшли до обговорення новин останніх двох
тижнів. Стюарт, невисокий опецькуватий педіатр, який
зазвичай мав відсторонений вигляд, немовби мав уже
бігти до наступного пацієнта, був досить розгублений
і першим попросив уваги групи. Це було досить-таки
несподівано — попри те, що чоловік перебував у групі

протягом року, він рідко прохав про допомогу. Стюарт потрапив до групи з примусу: дружина надіслала йому електронного листа, в якому повідомляла, що покине його, якщо він не звернеться до психотерапевта та кардинально не змінить своє життя. Ще вона додала, що повідомляє все це електронною поштою, бо він здебільшого звертає увагу на електронне спілкування, а не на живі розмови. А минулого тижня «підняла ставки» — почала спати окремо від чоловіка, тож більшість часу група присвятила тому, щоб допомогти Стюарту зрозуміти свої відчуття у зв'язку з такими діями дружини.

Джуліус обожнював свою групу. Часто йому аж подих перехоплювало — настільки сміливими були ці люди: вони досліджували нові території, не уникали ризиків. Сьогоднішня зустріч теж не була винятком. Усі підтримували Стюарта, який не боявся викрити свою вразливість, і час спливав непомітно. Наприкінці заняття Джуліус почувався набагато краще. Його настільки поглинули драматичні перипетії зустрічі, що протягом півтори години він жодного разу не згадав про власний розпач. Але й не дивно. Усі групові психотерапевти чудово знають про цілющі властивості атмосфери групових занять. Подеколи Джуліус приходив на зустрічі у досить пригніченому стані, однак після них зазвичай почувався значно краще, хоч і не ділився з іншими особистими проблемами.

Джуліус мав трохи вільного часу, щоб підвечеряти, а тому пішов до суши-бару «We Be Sushi» неподалік від офісу. Він був постійним клієнтом, а тому щойно сів на

звичне місце, як його голосно привітав шеф-кухар Марк. Коли він приходив сюди сам, то зазвичай сідав біля стійки — як і всім його пацієнтам, йому було некомфортно їсти на самоті за столиком.

Джуліус зробив звичне замовлення: роли «Каліфорнія», копчений вугор та сет вегетаріанських макі. Він обожнював суші, однак обачливо уникав сирої риби, остереігаючись паразитів. Протистояння зовнішньому ворогу — яким смішним воно видавалося тепер! Гірка іронія — у результаті тобі наносять смертельний удар зсередини... До дідька! Джуліус відкинув свої побоювання й замовив у спантеличеного шефа ахі-суші. З'їв їх із неабияким задоволенням, а тоді поспіхом рушив до То-йон-голлу — на свою першу зустріч з Артуром Шопенгауером.

6

МАТУСЯ Й ТАТУСЬ ШОПЕНГАУЕРИ: ZU HAUSE¹

Міцний фундамент нашого світогляду — і водночас його глибина чи поверховість — закладається ще в дитинстві. Згодом він шліфується й удосконалюється, однак загалом залишається незмінним.

Якою людиною був Генріх Шопенгауер? То був жорсткий, похмурий, стриманий, непохитний і гордовитий чоловік. Кажуть, що 1783 року, за п'ять років до народження Артура, Данциг перебував в облозі пруської армії, а запаси їжі та фуражу майже вичерпалися. Шопенгауери були змушені розквартирувати у своєму замиському маєтку генерала ворожої армії. На знак подяки пруський воєначальник запропонував Генріху фураж для його коней.

---

¹ Удома (нім.).

Що на це відповів Генріх? «У моїй стайні є все необхідне, сер, а коли запаси вичерпаються, я просто заб'ю коней».

А як щодо Артурової матері, Йоганни? Сентиментальна, жвава, схильна до фантазій і кокетування жінка. Незважаючи на те, що 1787 року весь Данциг вважав їхній шлюб неймовірною подією, він виявився трагічною помилкою. Трозінери — родина Йоганни — мали скромне походження й протягом тривалого часу захоплювалися шляхетними Шопенгауерами. А тому, коли тридцятивосьмирічний Генріх почав залицятися до сімнадцятирічної Йоганни, вони поставилися до цього дуже схвально. Йоганна ж не могла опиратися волі батьків.

Чи вважала вона свій шлюб помилкою? Висновок робить самі — ось що вона написала багато років по тому, немовби застерігаючи молодих дівчат, які зіткнулися з проблемою вибору: «Розкіш, статус, титули — усе це надто спокусливо для серця юної дівчини, усе це спонукає жінок якнайшвидше вступити у шлюб... хибний крок, через який вони жахливо страждатимуть решту свого життя».

«Жахливо страждатимуть решту свого життя» — сильні слова з вуст Артурової матері. У своїх щоденниках вона зізнавалася, що перш ніж до неї почав залицятися Генріх Шопенгауер, вона вже кохала одного юнака, однак доля їх розлучила. Її смуток був таким сильним, що вона вирішила прийняти пропозицію Генріха. Чи мала Йоганна вибір? Навряд чи. Традиційний шлюб вісімнадцятого століття, вигідний для обох, влаштували її родичі з міркувань збільшення статків та соціального статусу. А кохання?

Про це між Генріхом та Йоганною Шопенгауерами ніколи не йшлося. Пізніше у своїх мемуарах вона напише: «Я зображала пристрасну любов не більше, ніж він того вимагав». Любові бракувало й іншим членам родини: і юному Артуру Шопенгауеру, і його сестрі Адель, молодшій від нього на дев'ять років.

Любов між батьками породжує любов до дітей. Нерідко ми чуємо історії про батьків, яких любов поглинула настільки, що їхнім дітям залишаються тільки крихти. Однак ця «нульова» економічна модель любові позбавлена сенсу. Насправді усе навпаки: що більше любиш, то більше віддаєш не тільки дітям, але й усім довкола, ставишся до всього з любов'ю.

У дитинстві Артуру бракувало любові, і це серйозно вплинуло на його майбутнє. Діти, які не відчують зв'язку з матір'ю, її ніжності, не здатні розвинути в собі впевненість, що дозволяє полюбити себе, повірити в те, що їх люблять інші, у те, що це почуття взагалі існує. У дорослому віці їм притаманна відчуженість, вони занурюються в себе й часто сприймають інших людей як своїх суперників. Саме такими були психологічні передумови, що вплинули на формування світогляду Артура Шопенгауера.

7

Яким смішним видається життя, коли бачиш його в найдрібніших проявах. Це видовище подібне до краплі води, що її розглядають під мікроскопом, коли вона кишить найпростішими одноклітинними. Ми сміємося, спостерігаючи за їхньою жвавою діяльністю, за їхньою боротьбою. І тут, і в короткому проміжку людського життя ця невпинна активність має достоту комічний ефект.

За п'ять сьома Джуліус витрусив зі своєї пінкової люльки попіл і увійшов до лекційної зали Тойон-голлу. Він обрав місце в четвертому ряді збоку й кинув оком на амфітеатр. Від кафедри піднімалися вгору двадцять рядів стільців. Більшість із двохсот місць були порожніми, а близько тридцяти стільців зламані — їх обв'язали жовтою пластиковою стрічкою. На останньому ряді розташувалися двоє безпритульних з купою своїх газет. Загалом по всій аудиторії розсипалося зо тридцять неохайних студентів,

тоді як перші три ряди були геть порожні. Джуліусу спало на думку, що як і в терапії, тут нікому не хотілося сидіти ближче до керівника. Він згадав, що того-таки дня на занятті з групою стільці обабіч нього теж залишалися порожніми, аж доки не прийшли ті, хто запізнився. Він навіть пожартував, що сидіти поряд із ним — то покарання для неквапливих. Згідно з фольклором групової терапії, найбільш залежні особи зазвичай сідають по праву руку від керівника, тоді як параноїки обирають місця навпроти. Однак із власного досвіду Джуліус одне знав напевне: небажання сидіти біля керівника було правилом, яке регулярно підтверджувалося реальними прикладами.

Занедбаність і розпад Тойон-голлу ілюстрували реалії всього студмістечка каліфорнійського коледжу Костал, який свого часу започаткували як вечірню бізнес-школу, пізніше він розрісся й досить-таки успішно (хоч і недовго) функціонував як коледж переддипломної підготовки. Тепер тут, поза сумнівом, панувала фаза ентропії.

Поки Джуліус пробирався крізь огидні «нетрі» студмістечка, йому було непросто відрізнити неохайних студентів від безпритульних. Чи знайдеться той викладач, який за таких обставин зможе уникнути повної деморалізації? Джуліус почав розуміти, чому Філіпові закортіло змінити роботу й узятися до клінічної практики.

Він зиркнув на свій годинник. Рівно сьома — і тієї ж миті до лекційної зали увійшов Філіп у традиційному «професорському» вбранні: картаті штани кольору хакі, сорочка й коричневий вельветовий піджак із захисними латками на ліктях. Діставши свої записи із добряче

витертого портфеля й навіть не глянувши на аудиторію, він розпочав лекцію:

Продовжуємо досліджувати західну філософську думку — лекція вісімнадцята «Артур Шопенгауер». Сьогодні я дотримуватимуся іншого підходу й дозволю собі кілька відступів. Якщо моя розповідь видасться вам незрозумілою, я прошу вас бути терплячими й обіцяю якнайшвидше повернутися до головної теми нашої розмови. Отже, пропоную звернути увагу на великі дебюти в історії людства.

Філіп кинув оком на слухачів, немовби шукаючи підтвердження того, що вони його зрозуміли, проте марно. Тоді він поманив студента, який сидів найближче, до себе, вказавши на дошку. Після цього чітко вимовив три слова: «н-е-з-р-о-з-у-м-і-л-и-й», «т-е-р-п-л-я-ч-и-й», «д-е-б-ю-т», а студент сумлінно записав їх на дошці. Коли ж той хотів було повернутися на своє місце, Філіп жестом наказав йому сісти в першому ряді.

Отже, великі дебюти... Довіртеся мені — ви скоро зрозумієте, до чого я все це веду. Пригадаймо Моцарта, який у дев'ятирічному віці вразив віденський королівський двір своєю ідеальною грою на клавесині. Або ж, якщо Моцарт не здатний торкнутися «знайомої струни» (майже невловима усмішка), візьмімо для прикладу щось ближче — скажімо, «Бітлз», які у віці дев'ятнадцяти років презентували власні композиції у Ліверпулі.

З-поміж інших визначних дебютів можна пригадати незвичайний дебют Йоганна Фіхте. (Знак студентові, щоб той записав на дошці прізвище «Ф-і-х-т-е».) Хтось із вас пам'ятає його ім'я? Воно вже лунало під час моєї останньої лекції, коли я розповідав про німецьких філософів-ідеалістів, які були послідовниками Канта наприкінці вісімнадцятого та на початку дев'ятнадцятого століття, — Гегеля, Шеллінґа та Фіхте. Якщо брати до уваги всіх трьох, то найбільш унікальними, поза сумнівом, були життя й дебют Фіхте, адже в дитинстві він був звичайним неосвіченим хлопчиком, який пас гусей у Рамменау — крихітному німецькому селі, що славилось натхненними недільними проповідями місцевого священика.

Однієї неділі до селища прибув багатий аристократ, який хотів послухати проповідь, але вона вже закінчилася. Розчарований, він саме стояв коло церкви, коли до нього підійшов старенький селянин, який сказав, що засмучуватися не варто, адже юний пастух Йоганн може переказати йому всю проповідь. Старий привів хлопця, і той справді дослівно переказав усю проповідь. Вельможа був настільки вражений неймовірною пам'яттю Йоганна, що оплатив його навчання у Пфорті — славетній школі, в якій згодом навчалися провідні німецькі мислителі, включно із Фрідріхом Ніцше, про якого ми поговоримо на нашій наступній лекції.

Йоганн успішно вчився і в школі, і пізніше в університеті, однак коли його опікун помер, хлопець зіткнувся

з фінансовими труднощами. А тому влаштувався гувернером в одну з німецьких родин — батьки найняли його, щоб він викладав їхньому синові філософію Канта, праці якого Йоганн доти й сам не читав. Уже зовсім скоро його зачарують праці божественного Канта...

Раптом Філіп відірвався від своїх записів і поглянув на слухачів. Не побачивши в їхніх очах ані краплини розуміння, він прошипів:

Агов, тут хтось є? Кант, Еммануїл Кант, Кант, Кант, згадали? (Жестом він знову показав на дошку, щоб студент записав на ній «К-а-н-т».) Минулого тижня ми присвятили йому дві години. Кант, як і Платон, є одним із найвеличніших світових філософів. Запам'ятайте мої слова: на іспиті я обов'язково вас про нього запитаю. Ага, подіяло... Бачу ознаки життя — хтось заворушився, очі почали розплющуватися, а ручка — шкрябати...

То на чому я зупинився? Авжеж. Хлопець, який пас гусей. Фіхте запропонували посаду гувернера у Варшаві. Не маючи ані копійки за душею, він пройшов увесь шлях пішки тільки для того, щоб отримати відмову. То було якраз за кілька сотень миль від Кенінгсберга, де мешкав Кант, тож Фіхте вирушив туди, щоб особисто побачитися з учителем. Через два місяці він прибув до Кенінгсберга й безстрашно постукав у двері Канта, однак йому не дозволили засвідчити свою пошану. Кант був людиною звички й ніколи не приймав незнайомих відвідувачів. Минулого тижня я вже розповідав вам

про те, наскільки точним був його графік — містяни навіть звіяряли свої годинники, коли бачили його на прогулянці.

Фіхте спало на думку, що його не допустили до Канта через відсутність рекомендаційних листів. Він вирішив написати їх самостійно, щоб таки домогтися омріяної зустрічі. То був справжній вибух творчого натхнення, у результаті якого з'явилася перша праця Фіхте — «Досвід критики всякого одкровення», у якій він проаналізував релігію з точки зору кантівських поглядів на етику й обов'язок. Кант перебував під таким сильним враженням від цієї праці, що не тільки зголосився зустрітися з Фіхте, але й пообіцяв допомогти з публікацією.

Унаслідок дивного збігу обставин — можливо, це була своєрідна хитрість видавця — «Критика» побачила світ без імені автора на обкладинці. Праця була настільки геніальна, що критики й читачі помилково вирішили, що це новий витвір самого Канта. Врешті-решт той був змушений зробити публічне звернення, у якому розповів, що він не є автором цього прекрасного рукопису і що це праця талановитого юнака Фіхте. Похвала Канта стала запорукою майбутнього Фіхте в галузі філософії, і вже за півтора року йому запропонували посаду професора в університеті Єни.

— Саме це, — Філіп знову відірвався від своїх записів з нестямним виразом на обличчі й «струснув» повітря у пориві недоладного ентузіазму, — саме це я й називаю дебютом!

Утім, жоден зі студентів навіть голови не підвів. Ніхто не звернув увагу на цей невдалий прояв ентузіазму лектора. Навіть якщо Філіпа й зачепила абсолютна байдужість аудиторії, він і вухом не повів і незворушно вів далі:

А тепер пропоную розглянути те, що з більшою вірогідністю знайде відгук у ваших серцях — спортивні дебюти. Хіба можна забути дебюти Кріса Еверта, Трейсі Остіна чи Майкла Чанга, які здобули перемогу в професійних тенісних турнірах Великого шолома у віці п'ятнадцяти-шістнадцяти років? Чи юних і неймовірно талановитих шахістів Боббі Фішера або Пола Морфі? Або згадаймо Хосе Рауля Капабланку, який став переможцем шахового турніру на Кубі у віці одинадцяти років.

І нарешті я хочу звернутися до літературного дебюту — найбільш великого дебюту всіх часів та народів. Ідеться про молодого автора, якому було трохи за двадцять, коли він увірвався на літературну арену з винятковим романом...

На цій високій ноті Філіп раптом замовк, немовби прагнучи ще більше заінтригувати слухачів, і подивився в лекційну залу впевненим сяючим поглядом. Він знав, що робить, це було очевидно. Джуліус не йняв віри власним очам. Що він хотів там побачити? Студентів, які нетерпляче соваються на своїх місцях, тремтять від цікавості й бурмочуть: «Хто ж цей літературний геній?» Джуліус крутнувся на місці й оглянув усю залу: знуджені погляди, студенти розвалилися в кріслах, хтось малює каракулі, хтось читає газету чи розгадує кросворди... Ліворуч від нього якийсь

студент заснув, витягнувшись на двох кріслах. А праворуч, у кінці його ряду, двоє натхненно цілувалися. Спереду двоє студентів штовхали один одного ліктями, глипаючи на щось у задній частині лекційної зали. Незважаючи на цікавість, Джуліус не озирнувся, щоб туди подивитися — імовірно, вони просто заглядали під спідницю якійсь дівчині. Він знову прислухався до Філіпа.

Хто ж був цим генієм? (Голос Філіпа скидався на монотонне гудіння.) Його звали Томасом Манном. У вашому віці — так-так, саме у вашому віці — він почав працювати над своїм шедевром, славетним романом «Будденброки». Твір побачив світ, коли авторові було двадцять шість років. Томас Манн, як ви, сподіваюся, знаєте, згодом став провідною фігурою у літературному світі двадцятого століття й отримав Нобелівську премію в галузі літератури. (Філіп продиктував слова «М-а-н-н» і «Б-у-д-д-е-н-б-р-о-к-и» своєму помічникові, щоб той записав їх на дошці.) Роман опублікували 1901 року, і в ньому можна спостерігати за життям чотирьох поколінь німецької родини бюргерів, з усіма найдрібнішими змінами, яких вони зазнали. Як це пов'язано з філософією та зокрема темою сьогоднішньої лекції? Як я обіцяв, я трохи відійшов від теми, але зробив це з тим, щоб повернутися до суті ще з більшим ентузіазмом.

У залі стало гамірно, почулися чийсь кроки. Двоє вуайеристів, які штовхали одне одного ліктями перед Джуліусом, гучно шаруділи, збираючи свої речі, а тоді

покинули аудиторію. Юнак із дівчиною, які обіймалися в кінці ряду, вже пішли, і навіть студент, який мав занотувати слова на дошці, немовби розчинився в повітрі. Філіп тим часом вів далі:

Найбільш сильними в романі «Будденброки» для мене є розділи наприкінці книги. Саме там герой-протагоніст, голова родини Томас Будденброк, стоїть на порозі смерті. Дивовижно — як автор у свої двадцять з чимось так глибоко відчував переживання, пов'язані із завершенням життєвого шляху. (Коли він підняв у повітря книгу із загнутими кутиками сторінок, на його губах з'явилася ледь помітна усмішка.) Я рекомендую це тим, хто має намір померти.

Джуліус почув тріск сірників — двоє студентів закурили, виходячи з лекційної зали.

Коли смерть заявила про свої права, Томаса Будденброка охопили жах і розпач. Ніщо з-поміж того, у що він вірив, не могло дати йому необхідну підтримку: ані релігійні переконання, які вже давно не задовольняли його метафізичних потреб, ані набутий разом із досвідом скептицизм, ані матеріалістичне вчення Дарвіна. За словами Манна, «перед всевидючим оком близької смерті все те завалилося, впало, нездатне бодай на годину заспокоїти його, дати йому певність, що він готовий до кінця»¹.

---

¹ Тут і далі цитати з роману Томаса Манна «Будденброки» наводяться в перекладі Євгена Поповича.

Після цих слів Філіп знову підняв очі й поглянув на аудиторію:

— Те, що сталося потім, дуже важливо, і саме зараз ми наблизимося до суті нашої сьогоднішньої лекції.

Отже, коли його огорнув відчай, Томас Будденброк випадково знайшов у своїй книжковій шафі дешевий пошарпаний томик філософії, який він багато років тому придбав у букіністичній крамничці. Він почав його читати — і невдовзі заспокоївся. За словами Манна, його вразило те, як «могутній високий розум змагається з життям, дужим, жорстоким і лукавим життям». Виняткова ясність думок, викладених у цій філософській праці, просто-таки зачарувала вмираючого, і він годинами не відривався від читання. А тоді відкрив розділ «Про смерть і її стосунок до безсмертного в нашому єстві». Ці слова знайшли відгук у його серці — і він узявся до читання з подвійним ентузіазмом, неначе від цього залежало його життя. А коли Томас Будденброк закінчив читати, він відчув себе зовсім іншою людиною — то був чоловік, який віднайшов мир та спокій, які так довго його оминали. То що він відкрив для себе, стоячи на порозі смерті? (Цієї миті Філіп зненацька заговорив пророчим голосом.) А тепер слухайте уважно, Джуліусе Герцфельде, бо це стане вам у пригоді на випускному іспиті життя...

Джуліус був шокований, що до нього звернулися особисто під час публічної лекції, й аж підстрибнув на місці.

Він стривожено роззирнувся навсібіч, але, на превеликий подив, побачив, що аудиторія геть порожня — тут не було ані душі, і навіть двоє безпритульних десь поділися.

Але Філіп не зважав на те, що його слухачі зникли, і спокійно вів далі:

Зараз я процитую уривок із «Будденброків». (З цими словами він розкрив пошарпану книжку в паперовій обкладинці.) Ваше завдання — уважно прочитати цей роман, а особливо його дев'ятий розділ. Для вас це буде безцінний досвід, він принесе набагато більше користі, аніж спроби віднайти сенс у спогадах ваших колишніх пацієнтів. Отже:

«Я сподівався жити далі в своєму синові? Тій ще лякливо-шій, кволішій особистості? Дитяча вигадка, дурощі! Що мені син? Мені не треба сина!.. Де я буду, коли помру? Це ж ясно, як Божий день, так навдивовижу просто! Буду в усіх тих, хто будь-коли вимовляв, вимовляє чи вимовлятиме «я», а особливо в тих, хто каже це «я» сміливіше й радісніше...

Хіба я коли ненавидів життя, це чисте, грізне й могутнє життя? Дурниця, непорозуміння! Я тільки себе ненавидів, тому що не міг його витримати. Але я люблю вас, щасливі, всіх вас люблю, і скоро мене перестане відділяти від вас тісна в'язниця, скоро те в мені, що любить вас, моя любов, звільниться і буде з вами... з вами і у вас, у всіх!...»

Філіп закрив книгу й повернувся до своїх записів.

То хто був автором твору, який кардинально змінив Томаса Будденброка? У своєму романі Манн не розкриває його імені, однак сорок років по тому він написав чудове есе, в якому йшлося про те, що автором тієї книжки був Артур Шопенгауер. Манн розповідає, як у віці двадцяти трьох років він уперше відчув неймовірну радість від читання Шопенгауера. Його зачарувала не тільки милозвучність слів автора, які він змальовує як «ідеально чисті й округлі, з напрочуд потужним викладом думок та мовою, слова настільки вишукані, ідеально припасовані, пристрасні, геніальні, неймовірно й прекрасно суворі — таких годі шукати в історії німецької філософії», але й суть поглядів Шопенгауера, які він описав як «емоційні, такі, від яких перехоплює подих, які балансують на межі контрастів, між розумом та інстинктом, пристрасною і спокутою». Манн повсякчас зауважував, що Шопенгауер став для нього надто цінним досвідом, щоб тримати його при собі, тож у своєму творі він запропонував працю цього філософа персонажу, який втомився від страждань.

Не тільки Томас Манн, але й багато інших мислителів зізнавалися, що багато в чому завдячують Артуру Шопенгауеру. Толстой називав його «найвеличнішим генієм з-поміж людей». Для Річарда Вагнера він був «дарунком небес». Ніцше говорив, що його життя змінилося назавжди після того, як він купив пошарпаний томик Шопенгауера в букіністичній крамничці в Лейпцигу — він зізнавався, що «дозволив цьому невгамовному похмурому генію попрацювати над моєю свідомістю».

Шопенгауер назавжди змінив інтелектуальну мапу західного світу, без нього ми мали б зовсім інших (і значно слабших) Фройда, Ніцше, Гарді, Вітгенштейна, Бекетта, Ібсена, Конрада.

Філіп дістав кишеньковий годинник, якусь мить уважно на нього дивився, а тоді урочисто сказав:

На цьому ми завершуємо наше знайомство з Артуром Шопенгауером. Його філософія настільки широка й глибока, що її неможливо викласти коротко. Тож я вирішив підігріти вашу цікавість, сподіваючись, що ви уважно прочитаете розділ на шістдесят сторінок у вашому підручнику. Маємо ще двадцять хвилин до кінця лекції, і я хотів би присвятити їх запитанням та обговоренню. В аудиторії є запитання, лікарю Герцфельд?

Джуліуса спантеличив тон Філіпа — він знову оглянув порожню лекційну залу і м'яко зауважив:

— Філіпе, ти взагалі помітив, що твої слухачі пішли з лекції?

— Які слухачі? А, вони. Так звані студенти, — Філіп зневажливо махнув рукою, показуючи, що вони не заслуговують на його увагу: йому було абсолютно байдуже, прийшли вони чи пішли. — Сьогодні моїм слухачем були ви, лікарю Герцфельд. Ця лекція була виключно для вас, — мовив Філіп, якого, здавалося, аж ніяк не бентежила розмова з тим, хто стояв за тридцять футів від нього у порожній аудиторії.

— Гаразд, скажімо, я на це купився. Чому ж саме я став сьогодні твоїм слухачем?

— А ви поміркуйте, лікарю Герцфельд...

— Краще називай мене просто Джуліусом. Я ж називаю тебе Філіпом — припускаю, ти не проти, тож буде правильно, якщо й ти звертатимешся до мене на ім'я. О, знову це відчуття дежавю — пригадую, як колись сказав тобі: «Називай мене Джуліусом — ми ж не чужі люди».

— Я не маю звички називати своїх клієнтів на ім'я, бо я їхній професійний консультант, а не друг. Але якщо бажаєте — нехай буде Джуліус. То на чому ми зупинилися? Ти запитав, чому я викладався сьогодні саме для тебе? Гаразд, я відповім — це була реакція на твоє прохання про допомогу. Поміркуй-но, Джуліусе: ти прийшов до мене з проханням про розмову, однак у цьому проханні крилося багато інших нюансів.

— Та невже?

— Саме так. Дозволь мені пояснити. По-перше, тон твого голосу свідчив про те, що справа термінова: тобі було вкрай важливо зі мною зустрітися. Очевидно, за твоїм проханням не крилася звичайна цікавість і це було не просте бажання дізнатися, як у мене справи. Ні, це було щось інше. Ти сказав, що стан твого здоров'я погіршився, а для чоловіка у віці шістдесяти п'яти років це означає, що він скоро зустрінеться зі смертю. Тому я припустив, що ти наляканий і шукаєш того, що могло б тебе заспокоїти. Тож моя сьогоднішня лекція була своєрідною реакцією на твоє прохання.

— Досить розмитою реакцією, Філіпе.

— Не більш розмитою, аніж твоє прохання, Джуліусе.

— Туше! Але наскільки я пригадую, тобі завжди імпонувала неясність.

— Я й зараз сприймаю це абсолютно нормально. Ти попросив про допомогу — і я відгукнувся, познайомивши тебе з людиною, яка може стати тобі в пригоді значно більше, аніж усі інші.

— Отже, ти вирішив допомогти мені віднайти спокій, змальовуючи те, як Будденброк на порозі смерті знайшов умиротворення в праці Шопенгауера?

— Авжеж. І те, що я тобі запропонував, — це тільки «закуска», зразок того, що ти можеш отримати згодом — чогось значно більшого. І я, як гід, який поведе тебе творчістю Шопенгауера, хотів би зробити тобі одну пропозицію. Повір, це дуже вигідна угода.

— Угода? Філіпе, ти не припиняєш мене дивувати. Я просто-таки заінтригований.

— Я вже завершив свою роботу в межах програми консультування, а також зібрав усі необхідні документи, щоб отримати ліцензію психотерапевта. Але мені ще потрібно попрацювати двісті годин під професійним наглядом. Звісно, я можу й далі провадити діяльність клінічного філософа — ця галузь ніяк не регулюється законодавством штату. Однак ліцензія психотерапевта-консультанта матиме для мене безліч переваг, включно зі страхуванням від лікарських помилок та більш ефективним просуванням себе на ринку. На відміну від Шопенгауера, я не маю ані незалежного джерела фінансової підтримки, ані потужної

наукової підтримки. Гадаю, ти на власні очі бачив, як зневажливо ставляться до філософії йолопи з цього свинарника, який гордо іменують університетом.

— Філіпе, чому ми мусимо кричати одне одному? Лекція вже закінчилася. Чому б тобі не сісти ближче, щоб ми могли продовжити нашу бесіду за більш неформальних обставин?

— Гаразд.

Філіп зібрав свої нотатки, запхав їх до портфеля і вмовстився у кріслі першого ряду. І хоча тепер вони сиділи ближче одне до одного, їх усе ще розділяли чотири ряди крісел, а Філіп був змушений незручно вигинати шию, щоб дивитися на Джуліуса.

— Отож, якщо я правильно тебе зрозумів, ти пропонуєш своєрідний обмін: я стаю твоїм супервізором, а ти навчатимеш мене мудрості Шопенгауера? — вже тихіше поцікавився Джуліус.

— Саме так! — Філіп повернув до нього голову, однак їхні погляди не зустрілися.

— І ти вже міркував над тим, якою саме буде наша співпраця?

— У мене було багато думок з цього приводу. Насправді, лікарю Герцфельд...

— Джуліусе.

— Авжеж, Джуліусе. Я хотів сказати, що протягом кількох тижнів міркував над тим, щоб зателефонувати тобі й попросити про супервізію, однак щоразу відмовлявся від цієї думки — переважно з фінансових причин. А потім ти сам мені зателефонував — і я був вражений.

Неймовірний збіг! Щодо нашої співпраці я пропоную зустрічі у щотижневому форматі. Ми розділимо годину навпіл: половина часу піде на твої експертні поради щодо моїх пацієнтів, а інша половина — на мої розповіді про Шопенгауера.

Джуліус заплющив очі й поринув у роздуми.

Філіп зо дві-три хвилини почекав, а тоді сказав:

— То що думаєш про мою пропозицію? Хоч я й певен, що студенти більше не з'являться, за розкладом після лекції я маю працювати в адміністрації, тож мені вже треба поспішати.

— Розумієш, Філіпе, такі пропозиції отримуєш не щодня. Мені треба трохи більше часу, щоб усе обміркувати. Давай зустрінемося на цьому тижні. Я вільний у середу по обіді. Тобі буде зручно о четвертій?

Філіп кивнув:

— У середу я закінчую о третій. Зустрінемося в моєму офісі?

— Ні, Філіпе, в моєму. Зараз я працюю вдома — Пасифік-авеню, 249. Це неподалік від мого старого офісу. Ось, тримай візитівку.

Уривок зі щоденника Джуліуса

Я почувався неабияк спантеличеним, коли після своєї лекції Філіп запропонував мені бартер: я стаю його супервізором, а він моїм учителем. Дивовижно, наскільки швидко людина може знову підпасти під знайомий вплив іншої людини. Це схоже на те, як уві сні бачиш якесь місце і воно видається таким знайомим, а тоді згадуєш,

що ти таки бував тут — щоправда, в інших снах. Те саме можна сказати і про марихуану: кілька затяжок — і раптом ти опиняєшся у знайомому місці, тобою оволодівають знайомі думки, і все це можна пережити виключно «під марихуаною».

З Філіпом та сама історія. Провів із ним зовсім мало часу — і ось тобі, маєш — зринули спогади із самісіньких глибин пам'яті, повернувся особливий «філіповий» настрій. Який же він зарозумілий, який презирливий! Йому байдуже до всіх інших. Та все одно є в ньому щось напрочуд сильне (хотів би я знати, що саме?), і це «щось» тягне мене до нього. Його інтелект? Пихатість і відірваність від реальності, помножені на виняткову наївність? До речі, за двадцять два роки він геть не змінився. Хоча ні, таки змінився. Звільнився від своєї сексуальної одержимості, тож більше не бігає, мов той пес за сучкою, винюхуючи її сліди. Тепер стиль його життя більш піднесений — саме цього він завжди й прагнув. А от бажання маніпулювати іншими не зникло — воно й досі тут, воно очевидне. А він і гадки не має, що я бачу його наскрізь — гадає, що я захоплюся за його пропозицію й подарую йому двісті годин свого часу, щоб натомість слухати про Шопенгауера. Ще й робить вигляд, що я сам це запропонував, що я цього хочу, що мені це потрібно. Не заперечуватиму, що Шопенгауер мене таки трохи цікавить, однак провести з Філіпом кілька сотень годин, щоб дізнатися про цього філософа більше, зараз не є моїм пріоритетом. А якщо той уривок про Будденброка, який він мені цитував, і є яскравим прикладом того, що мені

може запропонувати Шопенгауер, тоді це мене взагалі не цікавить. Ідея універсальної єдності — без мого власного «я», моїх спогадів та унікальної свідомості — аж ніяк мене не зігріває. Аж ніяк.

Що ж вабить Філіпа до мене? Це гарне запитання. Він було прохопився про двадцять тисяч доларів, що їх витратив на мої консультації, — можливо, Філіп і досі сподівається, що відшкодує свої «збитки»? Стати його супервізором? Перетворити його на законного, коштерного психотерапевта? Дилема ще та. Чи хочу я його підтримати? Чи зможу «благословити» його на практику, якщо сам не вірю, що цей ненависник (а він таким і є) здатний комусь допомогти?

8

БЕЗТУРБОТНІ ДНІ РАНЬОГО ДИТИНСТВА

Геть усе на боці релігії: одкровення, пророцтва, урядовий захист, найвища шана й визнання... Ба більше — безцінне право впроваджувати свої вчення у ніжному дитячому віці, внаслідок чого вони перетворюються практично на вроджені переконання.

Після народження Артура в лютому 1788 року Йоганна написала у своєму щоденнику, що їй, як і всім молодим матерям, подобається гратися з «новою лялькою». Але нові ляльки швидко стають старими, тож не минуло й кількох місяців, як мати втомилася від своєї іграшки — у Данцигу її огорнули нудьга і самотність. Усередині неї пробу-

джувалося якесь абсолютно нове відчуття — неясне усвідомлення, що материнство не є її істинним призначенням, що їй уготоване зовсім інше майбутнє. А влітку в замиському маєтку Шопенгауерів їй було особливо важко. Хоча Генріх і приїздив до неї на вихідні разом зі священником, решту часу Йоганна проводила на самоті з Артуром та слугами. Через жажливі ревності Генріх заборонив дружині запрошувати сусідів чи покидати дім без вагової причини.

Коли Артурові виповнилося п'ять років, його родина пережила великий стрес. Пруссія захопила Данциг, і перш ніж прибули прусьські війська, на чолі яких стояв той самий генерал, якого Генріх образив за кілька років до цих подій, уся родина Шопенгауерів поспіхом виїхала до Гамбурга. Там, у незнайомому місті, Йоганна народила другу дитину, Адель. Відчуття, що вона потрапила в пастку, посилювалося, і жінку огорнув глибокий розпач.

Генріх, Йоганна, Артур, Адель — батько, мати, син, донька — усіх їх об'єднував родинний зв'язок, однак насправді в них не було нічого спільного.

Для Генріха Артур був лялечкою, з якої мав згодом розвинутися майбутній очільник торгового дому Шопенгауерів. Як батько Генріх був типовим представником роду Шопенгауерів: передусім він дбав про справу, а на сина не зважав, бо гадав, що почне виконувати свої батьківські обов'язки тільки після того, як Артур «вийде» з дитячого віку.

А дружина — ким її бачив Генріх? З неї мало прорости наступне покоління Шопенгауерів, і ця жінка мала стати

їхньою колискою. Її, небезпечно жваву, слід було стримувати, захищати і всіляко обмежувати.

А Йоганна? Що відчувала вона? Здобич у пастці! Її чоловік і годувальник Генріх став для неї трагічною помилкою, похмурим тюремником, який висотував із неї життя. А її син Артур? Хіба ж він не був частиною цієї пастки, цвяхом у її домовині? Як талановита жінка, Йоганна мала велике бажання проявити, реалізувати себе, і воно зростало із загрозливою швидкістю, тоді як Артур став для неї надто малою винагородою за подібне самозречення.

А молодша донька? Генріх її майже не помічав, і Адель зіграла незначну роль у сімейній драмі — їй судилося все життя пропрацювати особистою секретаркою Йоганни.

Отак кожен із Шопенгауерів ішов власним шляхом.

Під тягарем тривоги і відчаю батько Шопенгауер добровільно пішов із життя через шістнадцять років після народження Артура: він піднявся на верхній поверх складу Шопенгауерів і кинувся з вікна в холодні води Гамбурзького каналу.

Матуся Шопенгауер, яку цей стрибок визволив із шлюбної пастки, струсила зі своїх черевичків гамбурзький пил і, мов нестримний вітер, чкурнула до Веймара, де невдовзі започаткувала один із найвідоміших літературних салонів Німеччини. Там вона близько потоваришувала з Гете й іншими славетними літераторами, а також написала з десятків популярних любовних романів. Її персонажами переважно були жінки, яких змусили

взяти шлюб із нелюбами, однак вони відмовилися народжувати дітей, бо все ще чекали на справжнє кохання.

А як щодо юного Артура? Артур Шопенгауер мав стати одним із наймудріших людей, які будь-коли жили на цьому світі. А ще — одним із найбільш нещасних людей, який ненавидів саме життя. Людиною, яка у віці п'ятдесяти п'яти років напише такі слова:

«Якби ж то ми могли бачити майбутнє... Подеколи діти скидаються на невинних в'язнів, яких, щоправда, засудили не на смерть, а на життя — і при цьому вони навіть не усвідомлюють, що означає цей вирок. Утім, кожна людина бажає дожити до старості... того стану, про який можна сказати: "Сьогодні погано, а з кожним днем буде ще гірше, доки не станеться найгірше"».

9

У нескінченному всесвіті є незліченні сяючі сфери, навколо яких обертаються менші підсвічені кулі — всередині гарячі, а зовні вкриті холодною і твердою корою, на якій шар плісняви подарував життя всім живим організмам, — це і є реальність, це і є світ.

Просторий будинок Джуліуса в Пасифік Гайтс був набагато розкішніший, порівняно з усім, що він міг собі дозволити зараз: Джуліус був одним із тих щасливчиків-мільйонерів Сан-Франциско, яким тридцять років тому вдалося придбати собі житло — будь-яке житло. Вони змогли його купити завдяки тридцяти тисячам доларів, що їх успадкувала його дружина Міріам, і, на відміну від інших інвестицій, з часом вартість цього будинку виключно зростала. Після смерті Міріам Джуліус міркував над тим, щоб його продати, надто вже він був великий для однієї людини, але натомість зробив собі офіс на першому поверсі.

Чотири сходинки з вулиці вели до майданчика з фонтаном, облицьованим блакитними кахлями. Кілька сходинок ліворуч вели до офісу Джуліуса, а праворуч розташовувалися сходи до будинку. Філіп прибув вчасно. Джуліус зустрів його біля дверей і провів до свого кабінету, жестом показавши на коричневе шкіряне крісло.

— Кави, чаю?

Сідаючи в крісло, Філіп навіть не роззирнувся довкола. Він проігнорував пропозицію Джуліуса й сказав:

— То що ти вирішив щодо супервізії?

— Ага, усе як завжди — не гаємо часу й одразу беремося до справи. Мушу зізнатися, для мене це непросте рішення. Надто багато запитань. У твоєму проханні є щось таке... якась суперечність, і вона мене збіса тривожить.

— Либонь, ти хочеш дізнатися, чому я прошу тебе про супервізію, зважаючи на те, що не був задоволений твоїми психотерапевтичними послугами?

— Точніше й не скажеш. Ти напрочуд чітко висловив думку про те, що терапія була повним провалом — ти змарнував три роки, а на додачу ще й купу грошей.

— Тут немає жодної суперечності, — без вагання відповів Філіп. — Лікар може бути компетентним терапевтом і супервізором, незважаючи на те, що зазнав поразки з конкретним пацієнтом. Дослідження свідчать, що терапія (і байдуже, хто її проводить) для третини пацієнтів виявляється марною. Крім того, у цій невдачі, поза сумнівом, відіграв чималу роль і я — моя впертість, негнучкість. Твоєю помилкою було те, що ти обрав для мене

не той тип лікування і надто довго на ньому наполягав. Однак це зовсім не означає, що я не оцінив твоїх зусиль, якщо хочеш, навіть твоє бажання мені допомогти.

— Непогано звучить, Філіпе. Усе логічно. Але все-таки як можна просити про супервізію терапевта, який не зміг тебе вилікувати? Дідька лисого я б так вчинив — я б на твоєму місці знайшов когось іншого. Припускаю, тут криється ще щось і ти це приховуєш.

— Можливо, я маю надати додаткові пояснення. Якби я сказав, що ти мені нічого не дав, це було б не зовсім точно. Ти зробив два зауваження, які знайшли відгук у моєму серці і, цілком можливо, відіграли певну роль у моєму одужанні.

На якусь мить Джуліуса охопило роздратування з приводу того, що він має випитувати всі деталі. Невже Філіп гадав, що йому це не буде цікаво? Невже можна бути настільки відірваним від реальності? Та врешті-решт він здався й запитав:

— А які саме зауваження?

— Гм, перше не таке вже й суттєве, однак для мене воно мало неабияке значення. Якраз розповідав тобі про свій типовий вечір: сам розумієш, підчепив десь жінку, запросив на вечерю, а потім спокусив її — усе як завжди, та сама історія. Пригадую, тоді я запитав, що ти про це все думаєш — чи не вважаєш, що це аморально чи огидно.

— Навіть не пригадую, що я тоді відповів.

— Ти сказав, що це ані аморально, ані огидно, а просто нудно. Це змусило мене замислитися над тим, що я живу нудним життям, немовби ходжу по колу.

— Он воно що. Що ж, це цікаво. То це одне зауваження. А як щодо другого?

— Ми обговорювали епітафії на могильних плитах. Не пам'ятаю чому, але, якщо не помиляюся, ти поцікавився, яку епітафію я обрав би для себе...

— Цілком може бути. Зазвичай я використовував це запитання, коли розмова заходила в глухий кут і треба було «розбурхати» співрозмовника. І що?

— Ти запропонував написати на моєму надгробному камені фразу: «Він любив трахатися». А тоді додав, що вона стала б непоганою епітафією і для мого собаки — і що, власне, ми могли б мати одну могильну плиту на двох.

— Крутий поворот. Невже я справді був таким грубим?

— Грубим чи ні — наразі це байдуже. Важливо те, що це було ефективно й дієво. Згодом, років із десять по тому, мені це стало в пригоді.

— Запізнілий ефект лікування! Я завжди припускав, що він набагато важливіший, аніж усі гадають. Завжди хотів дослідити цю тему. Але, зважаючи на те, що зараз у нас є спільні інтереси, скажи, чому під час нашої останньої зустрічі ти про це навіть словом не прохопився? Чому не зізнався, що я тобі допоміг — нехай навіть зовсім трішечки?

— Джуліусе, я не певен, що це якось пов'язано з темою нашої розмови. Ти маєш вирішити, чи хочеш стати моїм супервізором із психотерапії. І чи дозволиш мені натомість бути твоїм консультантом із Шопенгауера?

— Той факт, що ти не бачиш зв'язку, робить його ще більш очевидним. Філіпе, я не намагатимусь бути дипломатичним. Тому скажу прямо: я не впевнений, що ти маєш досить ґрунтовну базу, щоб стати терапевтом, а тому маю певні сумніви щодо доцільності цієї супервізії.

— Кажеш, я не маю «ґрунтовної бази»? А можна детальніше? — сказав Філіп, абсолютно не образившись.

— Гаразд, я спробую пояснити. Я завжди вважав, що психотерапія — це радше покликання, аніж фах, що це спосіб життя для тих, хто дбає про інших. У тобі я такої схильності до турботи не бачу. Гарний психотерапевт прагне зменшити страждання, допомогти людям розвиватися. А в тобі я бачу тільки зневагу до інших — зауваж, із яким презирством ти ставишся до своїх студентів. Психотерапевти мають налагоджувати зв'язок зі своїми пацієнтами, тоді як тобі байдуже, як почувуються інші. Візьмімо для прикладу нас із тобою. Після нашої телефонної розмови ти припустив, що я смертельно хворий. І водночас я не почув від тебе ані словечка співчуття чи розради.

— Невже ти гадаєш, що я допоміг би тобі, пробурмотівши кілька порожніх співчутливих слів? Я дав тобі більше, значно більше — підготував і прочитав цілу лекцію.

— Тепер розумію. Просто це важко було зрозуміти, Філіпе. Я відчув, що мене просто використовують, що тобі до мене байдуже. Для мене було б краще (і значно краще), якби ти висловлювався прямо, якби говорив з усім серцем. Це не обов'язково мало би бути щось монументальне — ти міг би просто поцікавитися моєю ситуацією

чи настроєм. Господи, та ти міг просто сказати: «Мені дуже шкода про це чути». Невже це було так складно?

— Якби хворим був я, мені цього аж ніяк не хотілося б. Перед обличчям смерті я хотів би отримати інструменти, ідеї, бачення, що його пропонує Шопенгауер, — і саме цим я поділився з тобою.

— Філіпе, ти навіть зараз не хочеш поцікавитися, чи твоє припущення щодо моєї хвороби є правильним.

— А я помиляюся?

— Ну ж бо, Філіпе. Просто скажи — це ж не боляче.

— Ти сказав, що маєш серйозні проблеми зі здоров'ям. Може, розкажеш детальніше?

— Непоганий початок, Філіпе. Відкрите запитання наприкінці фрази — це, поза сумнівом, найкращий вибір.

Джуліус зробив паузу, намагаючись зібратися з думками й вирішити, наскільки він готовий відкритися Філіпу.

— Отже, зовсім нещодавно я дізнався, що в мене рак шкіри — злаякісна меланома, яка серйозно загрожує моєму життю, хоча мої лікарі запевняють, що принаймні протягом року моє здоров'я не погіршуватиметься.

— Тепер я ще більше певен, що погляди Шопенгауера, про які я говорив під час лекції, тобі дуже допомогли б, — зауважив Філіп. — Пам'ятаю, як під час мого лікування ти якось сказав, що життя — це «тимчасовий стан із постійним результатом». Це чистий Шопенгауер.

— Філіпе, але то був жарт.

— Ми обидва знаємо, що сказав би про жарти твій гуру Зигмунд Фройд, чи не так? Я стоятиму на своєму: у мудрості Шопенгауера є те, що стане тобі в пригоді.

— Філіпе, я не твій супервізор (до цього питання ми ще повернемося), але ось тобі мій перший урок з психотерапії — абсолютно безкоштовний. *Найбільш важливими у психотерапії є не ідеї, бачення чи інструменти.* Якщо наприкінці лікування ти поцікавишся в пацієнтів, якими були їхні враження від процесу вашої співпраці, що вони згадають? Вони *ніколи* не згадують про ідеї, але *завжди* пам'ятають про стосунки. Пацієнти рідко запам'ятовують важливу думку, що пролунала з вуст їхнього психотерапевта, але зазвичай із неабиякою ніжністю згадують особисті стосунки з ним. І я навіть ризикну припустити, що з тобою — та сама історія. Чому ти так добре мене запам'ятав, чому те, що між нами сталося, настільки на тебе вплинуло, що тепер, коли минуло стільки років, ти звернувся до мене з проханням про супервізію? Ідеться аж ніяк не про ті два зауваження, якими б провокаційними вони не були. Ні, я гадаю, йдеться про певний зв'язок між нами, який ти відчував. Гадаю, саме через нього, а також тому, що наші стосунки, якими складними вони не були, мали сенс, ти знову звернувся до мене, сподіваючись на відновлення цього зв'язку.

— Помилка на помилці, лікарю Герцфельд...

— Авжеж-авжеж, такі помилки, що сама лишень згадка про зв'язок змушує тебе знову повернутися до офіціозу.

— Помилка на помилці, Джуліусе. По-перше, я не хочу, щоб ти хибно вважав, що твоє бачення реальності і є реальністю — *res naturalis*, — а твоя місія полягає в тому, щоб нав'язувати це бачення іншим. Ти прагнеш стосунків, високо їх цінуєш, а тому робиш помилкове

припущення про те, що я — і всі люди загалом — мають чинити так само, а якщо я стверджую протилежне, то просто пригнічую свою потребу в стосунках. Скидається на те, — вів далі Філіп, — що філософський підхід значно більше імпонує таким людям, як я. Правда ж у тому, що ми з тобою абсолютно різні. Я ніколи не відчував задоволення від спілкування з іншими людьми. Їхні задуми, вимоги, ефемерні дрібні прагнення, їхнє позбавлене сенсу життя — усе це суцільні нісенітниці, перепони на моєму шляху до спілкування з воістину великими світовими мислителями, яким справді є що сказати.

— То навіщо ставати психотерапевтом? Чому б тобі не залишитися з великими світовими мислителями? Навіщо змушувати себе допомагати тим, чиє життя позбавлене будь-якого сенсу?

— Якби ж то я отримав спадок, як Шопенгауер, і не мусив дбати про те, як триматися на плаву, запевняю: мене тут сьогодні не було б. Ідеться виключно про гроші. Витрати на навчання геть спустошили мій банківський рахунок, за викладацьку роботу я отримую копійки, коледж от-от збанкрутує, тож я маю великі сумніви щодо того, чи запропонують мені продовжити угоду. Зважаючи на мої потреби, мені вистачило б кількох клієнтів на тиждень. Я живу ощадливо, тож мені потрібна виключно свобода, щоб займатися тим, що мені найбільше подобається: читати, міркувати, медитувати, слухати музику, грати в шахи і ходити на прогулянки з моїм псом Регбі.

— Ти й досі не відповів на моє запитання: навіщо звертатися до мене, коли цілком зрозуміло, що мої методи

роботи відрізняються від тих, за якими хочеш працювати ти? І ти ніяк не відреагував на моє припущення щодо того, що в наших колишніх стосунках є те, що тягне тебе до мене.

— Я не відреагував, бо це не має жодного стосунку до нашої справи. Та якщо для тебе це важливо, я висловлюся щодо твого припущення. Не варто робити висновки, що я ставлю під сумнів наявність базових міжособистісних потреб. Шопегауер і сам казав, що двоногі (так, це його термін) мусять триматися близько одне до одного коло вогнища, аби зігрітися. Утім, він також застерігав, що надто щільний контакт біля вогнища може призвести до загоряння. Йому імпонували дикобрази — вони теж тулилися одне до одного, щоб зігрітися, однак використовували свої голки, щоб триматися на відстані. Він цінував свою самотність понад усе — для того щоб бути щасливим, йому не потрібно було від чогось залежати. Цієї думки дотримувалися й інші видатні люди — скажімо, Монтень... Я теж остерігаюся двоногих, — говорив далі Філіп, — і погоджуюся з його думкою про те, що щаслива людина — це та, якій вдається уникати своїх ближніх. Хіба ж ти не погоджуєшся з тим, що саме двоногі створили на Землі справжнє пекло? Шопенгауер казав: «*Homo homini lupus*» — *людина людині вовк*; я переконаний, що це він надихнув Сартра на його працю «*Виходу немає*».

— Усе це так, Філіпе. Але ти тільки підтверджуєш мою думку: ти ще не готовий до роботи психотерапевтом. Твій підхід не враховує дружніх стосунків.

— Щоразу, як я до когось тягнувся, у результаті я втрачав частину себе. Раніше в мене ніколи не було друзів,

і я не маю наміру розвивати такі стосунки. Імовірно, ти пам'ятаєш, що я був єдиною дитиною в сім'ї, мати мною геть не цікавилася, а батько був нещасним і врешті-решт вкоротив собі віку. Якщо чесно, я ніколи не зустрічав людини, яка запропонувала б мені те, що мене справді цікавить. І не тому, що я її не шукав. Щоразу, коли я намагався з кимсь потоваришувати, мій досвід скидався на досвід Шопенгауера. Він бо зауважував, що зустрічав тільки жалюгідних негідників, дурників, злих і підлих людей. Звісно, я кажу про живих людей, а не про великих мислителів минулого.

— Але ж ти зустрів мене, Філіпе.

— То були професійні стосунки. Я мав на увазі дружбу.

— Ці переконання чудово ілюструє твоя поведінка. Зважаючи на твоє презирство та брак соціальних навичок (до речі, саме презирство його й спричинило), чи зможеш ти взагалі спілкуватися з пацієнтами як психотерапевт?

— Тут наші думки збігаються — я погоджуюся з тим, що маю попрацювати над соціальними навичками. Як говорив Шопенгауер, трохи приязності й тепла допомагають маніпулювати людьми, адже, якщо ми хочемо виліпити щось із воску, спершу треба його нагріти.

Хитаючи головою, Джуліус підвівся. Він налив собі чашку кави й почав ходити кімнатою туди-сюди.

— Виліпити з воску? Ця метафора не просто погана — це, чорт забирай, одна з найгірших метафор для психотерапії, яку я будь-коли чув. Точніше, вона найгірша з усіх. Я бачу, ти не надто переймаєшся добором слів.

І тим самим, зізнаюся, робиш свого друга й терапевта Артура Шопенгауера для мене ще більш неприйнятним.

Джуліус знову сів на місце, зробив кілька ковтків кави, а тоді сказав:

— Не пропонуватиму тобі кави, бо припускаю, що тобі потрібне одне — відповідь на твоє прохання щодо супервізії. Ти настільки на цьому зациклений, що я вирішив бути милостивим і припинити цю дискусію. Отже, ось що я вирішив щодо твоєї супервізії...

Філіп, який під час усієї розмови відвертав свій погляд, уперше подивився на Джуліуса.

— Філіпе, ти маєш гострий розум. Ти багато що знаєш. Можливо, ти знайдеш спосіб застосувати своє знання на благо психотерапії. Можливо, ти навіть зробиш суттєвий внесок у цю галузь. Я щиро на це сподіваюся. *Але ти не готовий стати психотерапевтом.* Як не готовий і до супервізії. Твої навички спілкування, здатність співпереживати, усвідомлення потреб інших людей — над усім цим треба працювати. І неабияк працювати. І я хочу тобі допомогти. Одного разу мені це не вдалося, але тепер я отримав ще один шанс. Філіпе, чи можу я стати твоїм союзником?

— Я відповім на це запитання, коли почую твою позицію — як я розумію, вона от-от прозвучить.

— О Господи! Гаразд, ось моя пропозиція. Я, Джуліус Герцфельд, погоджуюся стати супервізором Філіпа Слейта за умови — і *виключно за умови* — що він півроку відвідуватиме заняття моєї групи як пацієнт.

Такий вражений вигляд Філіп, мабуть, мав уперше. Такого повороту він аж ніяк не очікував.

— Ти жартуєш?

— Я ще ніколи не був таким серйозним.

— Невже ти не розумієш, що після стількох років купання в лайні я нарешті зібрав своє життя до купи? Я ж сказав, що хочу заробляти на життя як психотерапевт — і для цього мені потрібен супервізор. Це все, що мені потрібно. Натомість ти пропонуєш мені те, чого я не хочу й не можу собі дозволити.

— Повторюю: ти не готовий ані до супервізії, ані до того, щоб стати психотерапевтом-практиком, однак я гадаю, що групова терапія допоможе відновити брак певних навичок. Це мої умови. Спершу ти пройдеш курс групової терапії — і тільки потім я стану твоїм супервізором.

— А яка ціна занять?

— Невисока. Сімдесят доларів за півтори години. Одразу зауважу, що плата є обов'язковою, навіть якщо пропустив заняття.

— Скільки пацієнтів у групі?

— Я стараюся, щоб їх було не більше, ніж сім.

— Сімдесят помножити на сім — чотириста дев'яносто доларів за півтори години. Цікавий комерційний підхід. А в чому суть групової терапії, якщо розглядати саме твій підхід?

— Суть? Про що ми взагалі говоримо? Послухай-но, Філіпе, скажу тобі прямо: як ти можеш бути психотерапевтом, якщо ти, чорт забирай, нічого не тямив у своїх стосунках з іншими людьми?

— Стоп-стоп. *Це* я якраз зрозумів. Просто не зовсім точно висловився. Я ніколи не відвідував групову терапію,

тому потребую пояснень — як це взагалі працює? Яка мені користь із того, щоб слухати, як хтось інший виносить своє життя й проблеми на загал? Ідея такого хору нещасних мені геть не імпонує, хоч Шопенгауер і зазначав: завжди приємно дізнаватися про тих, хто страждає більше, ніж ти сам.

— То ти хочеш, щоб я тобі все розтлумачив. Це справедливо. Я завжди надаю всі необхідні пояснення кожному пацієнтові, який приєднується до групи. Так має чинити будь-який психотерапевт. Дозволь мені пояснити мою думку. По-перше, мій підхід зосереджений на аналізі міжособистісних стосунків. Я припускаю, що кожен пацієнт приєднується до групи через труднощі в розвитку тривалих стосунків...

— Але ж це маячня. Я не хочу й не потребую...

— Знаю, знаю. Просто послухай — більше я нічого не прошу. Зауваження про труднощі у спілкуванні — це моє припущення. Я припускаю, що причина саме в цьому, погоджуєшся ти зі мною чи ні. Що ж до мети моєї групової терапії, тут усе чітко: *я хочу допомогти кожному членові групи якомога краще зрозуміти, як він або вона ставиться до інших учасників, включно з психотерапевтом.* Я дотримуюся принципу «тут і зараз» — як психотерапевт ти неодмінно маєш його опанувати. Іншими словами, група працює аісторично: ми зосереджуємося на тому, що відбувається *зараз*. Немає жодної потреби глибоко досліджувати минуле кожного члена групи — важливим є виключно оцей конкретний проміжок часу. І *отут* не треба зважати на те, що говорять про свої колишні стосунки

члени групи. Я припускаю, що вони поведуться у групі так само, як і в реальному житті, і стикаються з аналогічними труднощами. А ще я переконаний, що в результаті вони застосовуватимуть досвід спілкування, отриманий у групі, у спілкуванні з людьми поза її межами. Це зрозуміло? Можу надати тобі інформаційні матеріали, якщо в цьому є необхідність.

— Зрозуміло. Чи є якісь основні правила перебування в групі?

— По-перше, повна конфіденційність: ти не можеш розповідати іншим про членів групи. По-друге, ти маєш бути максимально відкритим і чесно ділитися своїми враженнями про інших учасників. По-третє, усе відбувається тільки в межах групи. Якщо хтось із учасників починає спілкуватися за її межами, про це обов'язково треба повідомити іншим — зазвичай це обговорюється на зустрічі.

— І тільки за цієї умови ти погодишся стати моїм супервізором?

— Саме так. Хочеш, щоб я тебе навчив? Ось моя обов'язкова умова.

Якусь мить Філіп сидів мовчки — він заплющив очі і сперся чолом на переплетені руки. А тоді розплющив очі і сказав:

— Я пристану на твої умови, якщо ти зарахуєш години роботи в групі як супервізію.

— Це вже занадто, Філіпе. Ти уявляєш, наскільки це проблематично з точки зору професійної етики?

— А ти можеш собі уявити, наскільки проблематичною є для мене твоя пропозиція? Працювати над стосун-

ками з іншими людьми — і це при тому, що я ніколи не хотів ні до кого прив'язуватися. До того ж ти сам сказав, що вдосконалення соціальних навичок сприятиме моєму професійному розвитку.

Джуліус підвівся, відніс чашку до раковини й похитав головою. У що він взагалі дозволив себе втягнути? А тоді знову сів на місце, повільно видихнув і сказав:

— Досить справедливо. Я зарахую години групової терапії як супервізію.

— І ще одне. Ми так і не обговорили деталі нашого бартеру — зокрема те, як я знайомитиму тебе з Шопенгауером.

— Філіпе, усе, що стосується цього напряму нашої співпраці, зачекає. Ось ще один важливий момент: унікальній подвійних стосунків із пацієнтами — вони заважати-муть терапії. Ідеться про будь-які неформальні стосунки: романтичні, ділові — й навіть стосунки між учителем та учнем. Отже, я хотів би (і тобі це теж буде на користь), щоб наші стосунки були абсолютно зрозумілими. Саме тому й пропоную почати з групових занять. Згодом, у майбутньому, ми перейдемо до супервізії, а тоді вже, можливо, настане час (хоча я не обіцяю) і для філософських занять. Щоправда, зараз я не відчуваю ані найменшого бажання вивчати Шопенгауера.

— Але ми все-таки могли б домовитися щодо оплати за мої майбутні консультації з філософії.

— Філіпе, про це ще рано думати. До цього ще так далеко.

— Я все одно хотів би обговорити оплату.

— Філіпе, ти не припиняєш мене дивувати. Ти хвилюєшся з приводу всіяких дрібниць, а серйозні речі взагалі не сприймаєш.

— Байдуже. То як щодо грошей?

— Зазвичай я беру за супервізію стільки ж, скільки мені платять за індивідуальну терапію — з невеликою знижкою для початківців.

— Гаразд, — кивнув Філіп.

— Зажди-но, Філіпе, я хочу переконатися, що ти зрозумів: ідея консультацій, заснованих на творчості Шопенгауера, мені зараз не надто імпонує. Коли ми вперше про це заговорили, я просто поцікавився, як Шопенгауер тобі допоміг. А ти з готовністю за це вхопився й заявив, що ми просто-таки уклали угоду.

— Сподіваюся, мені вдасться тебе зацікавити. Він може дати нашій галузі багато цінного. Він багато в чому випередив Фройда, який тільки те й зробив, що запозичив його ідеї — всі до одної, причому без дозволу.

— Гаразд, я зроблю все можливе. Але скажу ще раз: більшість із того, що ти розповідав про Шопенгауера, аж ніяк не розпалило моєї цікавості — мені не хочеться дізнатися про нього більше.

— Включно з тим, що я говорив на лекції про його погляди на смерть?

— Особливо це. Ідея про те, що після смерті ми воз'єднуємося з якоюсь розмитою, ефемерною і всеохопною життєвою силою, мене аж ніяк не заспокоює. Що мені з того, якщо моя свідомість припинить своє існування? Так само — що мені дасть усвідомлення того факту,

що молекули мого тіла розсіються у всесвіті, а моя ДНК колись стане частиною іншого живого створіння?

— Було б добре, якби ми разом почитали його роздуми на тему смерті й незнищенності єства. І тоді, я певен...

— Не зараз, Філіпе. Смерть мене зараз мало цікавить — я хочу відчувати всю повноту життя, скільки б часу мені не лишилося. Ось що мене турбує.

— Смерть завжди поряд — це небокрай усіх наших турбот і переживань. З цього приводу дуже чітко висловився Сократ: «Щоб навчитися правильно жити, спершу навчися правильно вмирати». І Сенека: «Ніхто не здатен так насолоджуватися життям, як той, хто хоче і готовий з ним попрощатися».

— Авжеж, авжеж, мені знайомі ці мудрі вислови, і, можливо, в них щось є — теоретично. І я зовсім не проти запровадження філософської мудрості в галузь психотерапії. Я обома руками за. Я знаю, що Шопенгауер дуже допоміг тобі в багатьох аспектах. Але не в усіх — очевидно, що ти ще маєш над собою попрацювати. Отут нам і стане в пригоді групова терапія. Сподіваюся побачити тебе на занятті у понеділок о пів на п'яту.

10

НАЙЩАСЛИВІШІ РОКИ АРТУРОВОГО ЖИТТЯ

Тільки тому, що невситима активність статевої системи перебуває в пригніченому стані, тоді як мозок уже працює на повну силу, дитинство і є періодом невинності та щастя. Це той рай, втрачений Едем, на який ми озираємося з неабиякою тугою протягом усього життя.

Коли Артурові виповнилося дев'ять, його батькові спало на думку, що настав час подбати про синову освіту. Спершу він вирішив відправити його на два роки до Гавра, де хлопець оселився в будинку його ділового партнера Грегуара де Блеземіра. Там Артур мав вивчати французьку, етикет і, за словами Генріха, «набиратися мудрості з усіх книжок світу». Відірватися від рідної домівки й батьків у віці дев'яти років? Чи знайшлася б дитина, яка не сприйняла б такий розрив як справжню

життєву трагедію? Утім, пізніше Артур описуватиме ці два роки як «найщасливіші в житті».

У Гаврі трапалося щось важливе — можливо, вперше в житті Артур відчув, що про нього піклуються, і почав насолоджуватися життям. Мине багато років — і він з любов'ю згадуватиме гостинних Блеземірів, з якими він віднайшов те, що скидалося на батьківську любов. Він так піднесено описував їх у своїх листах до батьків, що мати була змушена нагадати Артурові про неабияку щедрість і чесноти його батька. «Пригадай-но, як батько дозволив тобі купити флейту зі слонової кістки за один луїдор», — написала вона.

Під час перебування Артура в Гаврі трапилася ще одна важлива подія. У хлопця з'явився друг — один із небагатьох у його житті. З Антімом, сином Блеземірів, вони були однопітками. Хлопці потоваришували у Гаврі, а коли Артур повернувся до Гамбурга, обмінялися кількома листами.

Згодом, коли їм виповнилося двадцять, вони знову зустрілися — і навіть кілька разів шукали разом любовних пригод. А тоді їхні стежки й інтереси розійшлися. Антім обрав комерцію і зник з Артурового життя на тридцять років, після чого вони трохи листувалися — Артурові знадобилися фінансові поради. Та коли Антім сказав, що міг би керувати статками Артура за гроші, той грубо обірвав спілкування. На той час він нікому не довіряв і ставився до всіх із підозрою. Він відклав Антімового листа вбік, написавши на зворотному боці конверта цинічний афоризм Грасіана (його батько дуже любив цього іспанського філософа): «Чом би й не впхати свого носа до чужих справ, якщо й сам матимеш із того зиск».

Через десять років вони зустрілися востаннє — під час тієї зустрічі вони почувалися досить незручно й фактично їм не було чого сказати один одному. Артур описав свого друга як «нестерпного стариганя» й зазначив у своєму щоденнику, що «відчуття двох друзів, які зустрілися через ціле покоління, — то одне з найбільших розчарувань у житті».

Коли Артур жив у Гаврі, трапилася ще одна непересічна подія — хлопець уперше познайомився зі смертю. Помер Готтфрід Яніш — товариш, із яким вони в дитинстві разом гралися в Гамбурзі. І хоча ніщо не свідчило про те, що це його справді вразило (Артур навіть говорив, що з того часу він ніколи не згадував Готтфріда), однак було цілком очевидно, що він ніколи не забував свого померлого друга, як не забував і свій шок від першого знайомства зі смертю. Тридцять років по тому він опише у щоденнику свій сон: «Я бачив себе у незнайомій місцині — на полі стояли якісь люди, серед яких я помітив високого й стрункого чоловіка. Навіть не знаю чому, але я точно знав, що то — Готтфрід Яніш, і він зі мною привітався».

Розтлумачити той сон було нескладно. Артур саме мешкав у Берліні, де лютувала епідемія холери. Возз'єднання з Готтфрідом уві сні могло означати тільки одне: то була пересторога щодо близької смерті. Щоб уникнути її, Артур негайно покинув Берлін і переїхав до Франкфурта. Там він прожив останні тридцять років свого життя, бо був переконаний, що це місто надійно захищене від холери.

11

ПЕРШЕ ЗАНЯТТЯ ФІЛІПА

Найбільша мудрість — це насолоджуватися теперішнім як найвищою метою життя, бо тільки воно є реальним, тоді як усе інше — то просто гра уяви. Та водночас це можна назвати й найбільшою дурістю, бо воно скороминуще й зникає, мов сон, а тому не варте серйозних зусиль.

Філіп прийшов на своє перше заняття з групової терапії за п'ятнадцять хвилин до його початку. На ньому був той самий одяг, що й під час двох попередніх зустрічей із Джуліусом: пожмакана й вилиняла картата сорочка, штани кольору хакі й вельветовий піджак. Джуліуса вкотре вразило те, з якою байдужістю Філіп ставився до свого одягу, меблів в офісі, своїх студентів, та й загалом до всіх, із ким він спілкувався, і його знову охопили сумніви.

Чи правильно він учинив, запропонувавши Філіпові групу терапію? То було виважене професійне рішення або ж просто прояв огидного зухвальства?

Зухвальство: банальна самовпевненість, нахабство.

Зухвальство: найкраще цю рису ілюструє історія про хлопця, який убив своїх батьків, а тоді благав про помилування суддів — він-бо тепер сирота. Це слово часто зринало в пам'яті Джуліуса, коли він міркував про власний підхід до життя. Можливо, зухвальство було його вродженою рисою, однак він уперше усвідомив це восени того року, коли йому виповнилося п'ятнадцять, — його родина якраз переїхала з Бронкса до Вашингтона, округ Колумбія. Його батько, який саме мав певні фінансові труднощі, перевіз родину до невеличкого будиночка з терасою на Фаррагут-стрит у північно-західній частині Вашингтона.

Про те, які саме то були труднощі, у родині ніхто не говорив, однак Джуліус був певен, що йшлося про іподром «Акведук» та Кралю — конячку, якою він володів спільно з Віком Вічелло, своїм партнером із покеру. То був слизький тип із рожевим носовичком у кишені жовтого спортивного піджака. Він ніколи не приходив до них додому, якщо там була мати Джуліуса.

Після переїзду батько знайшов нову роботу — тепер він був директором крамнички алкогольних товарів. Власника, його двоюрідного брата, у віці сорока п'яти років звалила з ніг ішемічна хвороба серця — лютий ворог, який покалічив або вбив ціле покоління п'ятдесятирічних ашкеназьких євреїв, які зростали на густій сметані та жирній грудинці. Батько ненавидів нову роботу, однак

саме завдяки їй родина не мала фінансових проблем. Йому добре платили, і, крім того, саме завдяки роботі батько тримався подалі від «Лауреля» і «Пімліко» — двох місцевих іподромів.

У вересні 1955 року, у свій перший день у школі Рузвельта, Джуліус вирішив стати іншою людиною, і це рішення стало доленосним. У Вашингтоні його ніхто не знав — чиста душа, не заплямована минулим. За три останні роки, які він провів у публічній школі № 1126 у Бронксі, йому не було чим пишатися. Джуліус значно більше цікавився азартними іграми, аніж навчанням, і щодня валандався в боулінг-клубі, роблячи ставки на себе або свого друга Марті Геллера, який класно подавав лівою. А ще трохи заробляв дрібним букмекерством, пропонуючи ставки десять до одного на будь-яких трьох гравців, за участю яких у будь-який обраний день буде здійснено шість ударів. Байдуже, на кого робили ставки жертви його махінацій: на Мантла, Келайна, Аарона, Вернона чи Стена (Чувака) М'юзіла — вигравали вони рідко, хіба що раз на двадцять-тридцять ігор. Джуліус тусувався з компанією однодумців, намагався поводитися як жорсткий вуличний боєць, щоб залякати тих, кому забажалося б повернути свої грошенята, на навчання здебільшого не зважав, щоб залишатися «крутим хлопцем», й іноді тікав з уроків, щоб спостерігати, як Мантл захищає центр на стадіоні «Янкі».

Усе змінилося того дня, коли Джуліуса разом із батьками викликали до директора. Той показав їм букмекерський обліковий журнал, який хлопець марно намагався

знайти протягом останніх кількох днів. Незважаючи на те, що покарання йому уникнути не вдалося (жодних вечірніх прогулянок аж до кінця навчального року, жодних боулінг-клубів, жодних походів на стадіон «Янкі», жодних кишенькових грошей), Джуліус помітив, що батько на нього не сердиться — ба навіть навпаки, його заінтригували деталі схеми «три гравці — шість ударів». Утім, Джуліус поважав директора школи, і те, що він упав у його немилість, стало вирішальним фактором для того, щоб хлопець захотів змінити своє життя. Але цього було замало, та й було вже запізно, тож єдине, що йому таки вдалося зробити, це витягнути оцінки на слабенькі четвірки. Про те, щоб знайти нових друзів, годі було й думати: він настільки вжився у свою «роль», що ніхто не зміг би розгледіти в ньому «нового» Джуліуса, яким він вирішив стати.

Як наслідок — пізніше Джуліуса завжди неабияк цікавив феномен людини, яка «застрягла в одній ролі»: він часто спостерігав за тим, як пацієнти групової терапії ставали зовсім іншими людьми, тоді як члени групи продовжували сприймати їх такими, якими ті були раніше. Те саме нерідко спостерігається і в родинях. Багато хто з пацієнтів скаржився, що поїздки до батьків перетворюються для них на справжнє пекло: їм доводилося опиратися бажанню інших знову втягнути їх у звичну для них роль, а також докладати колосальних зусиль, щоб переконати родичів у тому, що вони справді змінилися.

Джуліусів експеримент із перевтілення збігся з переїздом родини. У свій перший шкільний день у Вашингтоні,

округ Колумбія (тоді якраз почалося бабине літо), хлопець шурхотів опалим листям платанів, прямуючи до школи Рузвельта й міркуючи над стратегією змін у своєму житті. Біля класу він побачив на стіні плакати кандидатів на посаду президента класу — і йому одразу сяйнула думка. Ще до того, як він дізнався, де розташований хлопчачий туалет, Джуліус запропонував свою кандидатуру на вибори.

Як кандидат він мав надто мало шансів на перемогу — їх практично не було. Порівняно з ним бейсбольна команда «Вашингтонські сенатори» Кларка Гріффіта мала значно більше шансів піднятися з останнього місця. Хлопець нічого не знав про нову школу і ще не встиг познайомитися з жодним зі своїх однокласників. Чи брав би участь у виборах колишній Джуліус? Нізащо. Та саме про це і йшлося: новий Джуліус мав кинути собі цей виклик. Хіба це могло призвести до чогось поганого? Усі дізнаються про його ім'я, про те, що Джуліус Герцфельд — це сильна особистість, потенційний лідер, на якого треба зважати. Крім того, він був людиною діяльною.

Звісно, опоненти сприйматимуть його як невдалий жарт — як набридливу муху, нахабного незнайка. Джуліус це передбачив, а тому підготував цілу промову про здатність новачка побачити всі ті негативні риси, які залишаються невидимими для тих, хто надто довго живе при «корупційній» владі. Він був говірким хлопцем — чого тільки вартий його досвід улещування простачків у боулінг-клубі, щоб ті на нього поставили. Новому Джуліусу не було чого втрачати, тож він безстрашно підходив

до групок школярів і казав: «Привіт, я Джуліус. Я тут новенький і сподіваюся, ви підтримаєте мене у виборах на посаду президента класу. Я ні чорта не тямлю у шкільній політиці, але самі розумієте: іноді свіжий погляд — це саме те, що треба. Крім того, я абсолютно незалежний — ні з ким не тусуюся, бо ще нікого не знаю».

Як з'ясувалося пізніше, Джуліусу вдалося не тільки змінити своє життя — він, чорт забирай, мало не виграв вибори. Школа Рузвельта була геть деморалізована: футбольна команда програла вісімнадцять ігор поспіль, а баскетбольна аж ніяк не тішила. Позиції двох інших кандидатів теж були вразливими: Кетрін Шуманн, розумна донечка миршавого священика з видовженим обличчям, який читав проповідь перед кожними шкільними зборами, була всезнайкою, яка не мала особливої популярності, а Річард Гайшман, симпатичний рудий футбольний півзахисник із бичачою шиєю, мав забагато ворогів. Джуліуса несли до успіху потужні хвилі протесту. На додачу (і це його добряче здивувало) його охоче підтримали майже всі єврейські школярі, а це була третина класу. До виборів вони були абсолютно аполітичними. Ці учні полюбили його — то була любов незграбних і нерішучих провінціалів до відважного й нахабного єврея з Нью-Йорка.

Ті вибори стали переломним моментом його життя. Він отримав таку підтримку за своє зухвальство, що вирішив розвивати свою нову особистість виключно навколо цієї риси. За нього боролися три єврейські братства, його вважали неабияким сміливцем, а також

володарем такого безцінного «священного граалю» юності, як «особистість». Уже зовсім скоро школярі гуртувалися довкола Джуліуса під час обіду у шкільній їдальні, а ще після уроків його часто помічали з чарівною Міріам Кайс — редакторкою шкільної газети і єдиною школяркою, яка була настільки розумна, що змогла перевершити Кетрін Шуманн і виступила з промовою на випускному. Зазвичай Джуліус і Міріам ішли разом, тримаючись за руки, а зовсім скоро стали нерозлучними. Вона познайомила його з мистецтвом і відчуттям прекрасного; йому ж так і не вдалося зацікавити її драматичністю боулінгу чи бейсболу.

Авжеж, зухвальство далеко його завело. Він плекав цю рису, пишався нею, а пізніше просто-таки сявав, коли чув, що його називають оригіналом, сміливцем, який не йде за юрбою, лікарем, якому не бракує мужності братися за випадки, що їх інші не здатні були подужати. Однак зухвальство має й темний бік — схильність до грандіозних планів. Надто вже часто Джуліус намагався зробити більше, ніж йому було до снаги, надто часто вимагав від своїх пацієнтів майже неможливого, змушуючи їх проходити тривале й не завжди ефективно лікування.

То що змусило Джуліуса вважати, що він зможе перевиховати Філіпа — здатність співпереживати чи вроджена впертість? Або ж це було грандіозне зухвальство? Насправді він не знав відповіді на це запитання. Коли вони йшли до кімнати групової терапії, Джуліус уважно подивився на свого впертого пацієнта. Пряме світло-

брунатне волосся зачесане назад без проділу, шкіра щільно обтягує високі вилиці, напружено-уважний погляд, важкі кроки... Філіп мав такий вигляд, неначе його вели на страту.

Джуліусу стало його шкода. Щоб заспокоїти Філіпа, він м'яко мовив:

— Знаєш, Філіпе, групова терапія — річ напрочуд складна, проте в ній є одна риса, яку можна дуже легко передбачити...

Якщо Джуліус сподівався, що Філіпа природно зацікавить ця «риса, яку можна легко передбачити», то він помилився. Утім, психотерапевт приховав своє розчарування й вів собі далі, немовби Філіп таки спитав, що ж то за риса:

— Це те, що перша зустріч для новачка зазвичай буває цікавою — і він зовсім не відчуває дискомфорту, хоч і гадав, що все буде навпаки.

— Джуліусе, я не відчуваю жодного дискомфорту.

— Гаразд, тоді просто візьми це до уваги — на той випадок, якщо таки відчувеш.

Філіп зупинився коло дверей до кабінету, в якому вони зустрічалися кілька днів тому, однак Джуліус торкнувся його ліктя й провів коридором до наступних дверей. За ними розташовувалася кімната — з трьох боків від підлоги й до стелі її стіни закривали книжкові полиці. На четвертій стіні з трьох вікон, облицьованих дерев'яними панелями, можна було побачити японський сад, прикрашений кількома карликовими соснами, двома невеличкими альпійськими гірками та вузьким ставком

завдовжки вісім футів, у якому плескалися золоті коропи. Меблі були прості й функціональні: маленький стіл неподалік від дверей і сім зручних ротангових крісел, розташованих колом. Два додаткові крісла стояли в кутках кімнати.

— Ну от ми й прийшли. Це моя бібліотека і кімната для групових занять. Поки всі зберуться, я поясню тобі основні моменти нашої роботи. Щопонеділка я відкриваю вхідні двері за десять хвилин до початку заняття, і члени групи приходять сюди самостійно. Я приходжу о пів на п'яту, ми одразу починаємо й закінчуємо о шостій. Щоб мені було простіше контролювати свої фінанси, оплата здійснюється наприкінці кожної зустрічі — просто залишай чек на столику коло дверей. Є запитання?

Філіп заперечно похитав головою і роззірнувся, глибоко вдихаючи повітря. Він підійшов до книжкових полиць, наблизив свого носа до рядів книжок у шкіряних палітурках і знову глибоко вдихнув, не приховуючи неабиякого задоволення. Він залишився там стояти, уважно розглядаючи назви томів.

Протягом наступних п'яти хвилин до кімнати зайшли ще п'ять членів групи; перш ніж сісти на місце, кожен із них кидав погляд на спину Філіпа. Незважаючи на гамір, Філіп навіть не обернув голови — він продовжував вивчати бібліотеку Джуліуса.

За тридцять п'ять років проведення групової психотерапії Джуліус бачив різних людей. Зазвичай сюжет був досить передбачуваний: новачок приходить із певним страхом, несміливо вітається з іншими учасниками, а ті,

у свою чергу, вітають неофіта й називають свої імена. Подеколи в нещодавно сформованій групі побутує думка про те, що переваги лікування прямо пропорційно залежать від кількості уваги, що її кожен отримує від психотерапевта, а тому пацієнти можуть висловлювати протест проти новачків. Утім, у стабільних групах їх сприймають абсолютно нормально, вважаючи, що нові учасники на користь терапії й аж ніяк не применшують її ефективності.

Іноді новачки одразу приєднуються до дискусії, але зазвичай під час свого першого заняття вони мовчать, силкуючись зрозуміти «правила гри» й чекаючи, доки хтось запропонує їм приєднатися до розмови. Але щоб бути настільки байдужим — обернутися спиною до всіх присутніх? *Такого* Джуліус ще не бачив, навіть на групових заняттях із пацієнтами психіатричної клініки.

Авжеж, він таки схибив, запросивши Філіпа до групи. Досить і того, що сьогодні він має розповісти пацієнтам про свій рак. А тут ще й додатковий тягар, яким треба перейматися.

Але що не так із Філіпом? Можливо, його просто охопив страх — чи сором'язливість? Навряд чи. Ні, найімовірніше, він роздратований тим, що Джуліус наполіг на його участі в груповій терапії — і в такий пасивно-агресивний спосіб показує нам, що йому на все це начхати. «Господи, — подумав Джуліус, — як би я хотів просто на це не зважати. Нічого не робити. Нехай впливає або потопає. Не можу дочекатися тієї миті, коли група почне на нього «нападати». А вона таки почне».

Джуліус нечасто згадував анекдоти, але в пам'яті саме зринув жарт, який він почув багато років тому. Одного ранку син сказав матері: «Не хочу сьогодні йти до школи». «Чому?» — запитала мати. «З двох причин — я ненавиджу учнів, а вони ненавидять мене». Мати ж на це відповіла: «Ти маєш піти до школи з двох причин: по-перше, тобі вже сорок п'ять років, а по-друге, ти директор школи».

Авжеж, він уже дорослий. Психотерапевт, має свою групу. І його завдання — вводити в неї нових пацієнтів та захищати їх від інших і від самих себе. І хоча він ніколи не починав заняття, вважаючи, що краще заохотити учасників робити це самостійно, сьогодні Джуліус не мав вибору.

— Пів на п'яту — час починати. Філіпе, чому б тобі не сісти на місце?

Філіп обернувся на звук його голосу, однак не зробив жодного руху в напрямку крісла. Він глухий, чи що? Чи просто ідіот? Тільки після того, як Джуліус почав енергійно вказувати своїм поглядом на порожнє крісло, Філіп нарешті вмовстився в ньому.

— Це наша група, — Джуліус звернувся до Філіпа. — Сьогодні з нами не буде однієї учасниці — Пем. Вона поїхала в подорож на два місяці. А тоді, повернувшись до інших пацієнтів, додав: — Нещодавно я говорив про те, що, можливо, до нас приєднається ще одна людина. Минулого тижня ми з Філіпом зустрілися — і сьогодні він починає свої заняття.

«Звісно, він починає сьогодні, — подумки скреготнув зубами Джуліус. — Дурна, ідіотська заувага. Ну все, годі

з мене. Жодної підтримки з мого боку. Впливай або ж потопай».

Тієї ж миті до кімнати увірвався Стюарт — очевидно, він примчав просто з дитячої лікарні й навіть не встиг зняти лікарняного халата. Він упав у своє крісло й почав вибачатися за запізнення. А тоді всі учасники обернулися до Філіпа й четверо з них привітали його: «Я Ребекка, Тоні, Бонні, Стюарт. Привіт. Радий познайомитися. Ласкаво просимо. Я рада, що ти з нами. Нам потрібна свіжа кров, тобто нове вливання».

П'ятий член групи, досить привабливий чоловік із зализиною на потилиці, кружальцем світло-русявого волосся та обважнілою фігурою дещо пошарпаного футбольного тренера, сказав несподівано м'яким голосом:

— Привіт, я Гілл. Філіпе, сподіваюся, ти не образишся, але мені терміново потрібна увага групи. Я ще ніколи не потребував її так, як сьогодні.

Жодної реакції.

— То як, Філіпе? — повторив Гілл.

Той здригнувся, широко розплющив очі й ствердно кивнув. Гілл повернувся до знайомих облич і почав розповідати:

— Новин чимало — і всі вони хаотично крутяться в моїй голові. Моя дружина після зустрічі зі своїм психоаналітиком сьогодні вранці була сама не своя. Я вже кілька тижнів торочу вам про те, як цей лікар дав Роуз книжку про жорстоке поводження з дітьми, і тепер вона переконана, що в дитинстві з неї познуцалися. Це як

фікс-ідея — чи як її називають — ідея-фіксе? — З цими словами Гілл повернувся до Джуліуса.

— *Idée fixe*, — миттю втрутився Філіп. Його вимова була ідеальною.

— Ага, дякую, — мовив Гілл, кинувши погляд на Філіпа, а тоді, вже тихіше, додав: — Ого! Непогано! — І знову почав розповідати: — Тож у Роуз з'явилася *idée fixe*, що батько сексуально розбещував її, коли вона була дитиною. І з цим неможливо щось вдіяти. Чи пам'ятає вона конкретний випадок цього розбещування? Ні. Чи є свідки? Немає. Але її психотерапевт переконаний, що якщо вона перебуває у пригніченому стані, боїться сексу, якщо в неї трапляються провали в пам'яті та неконтрольовані емоції — особливо лють на чоловіків, тоді вона *очевидно* постраждала від сексуального насильства. Оце і є головна ідея тієї клятої книженції. І психотерапевт її сповідує. Як я вам розповідав, уже кілька місяців ми тільки про це й говоримо. Тепер її психотерапія стала нашим життям. У нас просто немає часу на щось інше — немає інших тем для розмов. Про сексуальне життя взагалі мовчу. Ніц нема — і сподіватися не варто. Кілька тижнів тому вона попросила мене зателефонувати її батькові, бо сама не хотіла з ним говорити, і запросити його на зустріч із її психотерапевтом. А ще зажадала, щоб я теж там був — так би мовити, для «захисту». Отже, я йому таки зателефонував — і він одразу погодився приїхати. Учора виїхав автобусом із Портленда, а сьогодні вранці на зустріч прийшов зі своєю потертою валізою, бо після розмови мав повертатися на станцію. Зустріч була справжньою

катастрофою. Суцільний хаос. Роуз не вгавала — говорила й говорила. Нападала на нього. Навіть не намагалася якось стримуватися, навіть не оцінила той факт, що її старий проїхав кілька сотень миль, щоб потрапити на її півторагодинну консультацію. Звинувачувала його в усіх гріхах: бущімто, коли вона була малою, він запрошував сусідів, партнерів із покеру, колег з пожежної станції (її батько працював пожежником), щоб вони займалися з нею сексом.

— А він що зробив? — запитала Ребекка, висока й струнка сорокарічна жінка, справжня красуня. Вона нахилилася вперед, уважно слухаючи Гілла.

— О, він повівся, як справжній чоловік. Він приємний старий — йому десь сімдесят — доброзичливий, милий. Я його бачив уперше. Я був просто вражений — Господи, хотів би я мати такого батька! Він просто сидів там і казав Роуз, що, якщо її настільки розпирає лють, найкраще, що вона може зробити, — це виплеснути її. Старий просто м'яко відкидав усі її божевільні звинувачення і припускав (до речі, я теж схилиюся до цього припущення), що насправді вона сердиться на нього через те, що він покинув родину, коли Роуз було дванадцять. Сказав, що її лють підживлювала (він фермер, тож висловився саме так) її мати, яка всіляко обмовляла його з того часу, як Роуз була дитиною. А ще додав, що мусив піти від них, бо життя з матір'ю загнало його в жахливу депресію, і якби він залишився, то вже був би на тому світі. Тут теж є раціональне зерно: я знайомий із матінкою Роуз, тож знаю, що й до чого. Авжеж, він мав рацію. Наприкінці заняття він

попросив, щоб ми відвезли його на станцію, та перш ніж я встиг відповісти, Роуз сказала, що не почуватиметься в безпеці, перебуваючи з ним в одній автівці. «Зрозуміло», — мовив він і пішов, тягнучи за собою свою валізу. А коли через десять хвилин ми з Роуз їхали вздовж Маркет-стрит, я побачив його — сивий, згорблений чоловік волочить за собою валізу. Якраз почав накрапати дощ, і я сказав собі: «От лайно собаче!» Мені урвався терпець, і я сказав Роуз: «Він приїхав сюди заради тебе, заради твоєї психотерапії, він дістався сюди із самісінького Портленда. Лле дощ, і, чорт забирай, я таки відвезу його на станцію». А тоді підїхав до тротуару й запропонував йому сісти в машину. Роуз кинула на мене вбивчий погляд. «Якщо він сяде, я вийду», — сказала вона. «Зроби таку ласку», — відповів я. Показав їй на «Старбакс» на вулиці й запропонував зачекати, доки я не повернуся. Вона вийшла з автівки й пішла собі. То було п'ять годин тому. У «Старбаксі» її не було. Я поїхав до парку «Золоті Ворота» й тинявся там увесь цей час. А зараз міркую про те, щоб узагалі не повертатися додому.

Виголосивши цю промову, Гілл утомлено відкинувся на спинку крісла.

Члени групи: Тоні, Ребекка, Бонні та Стюарт — хором загомоніли на знак підтримки: «Чудово, Гілле!», «Якраз вчасно!», «Ого, ти таки це зробив!», «Круто, оце так рішення!»

— Я такий радий, що ти нарешті порвав із тим стервом, — зауважив Тоні.

— Якщо тобі нема куди піти, — мовила Бонні, нервово розтріпуючи своє хвилясте каштанове волосся і поправ-

ляючи свої окуляри-авіатори з жовтими скельцями, — то в мене є вільна кімната. Не хвилюйся, ти будеш у безпеці, — захихотіла вона, — я для тебе застара, та ще й донька вдома.

Джуліусу не надто сподобався той факт, що група тисне на Гілла (він нерідко бачив, як пацієнти кидали групові заняття через те, що боялися розчарувати інших членів групи), а тому він уперше втрутився у розмову.

— Гілле, я бачу, тобі надають неабияку підтримку. Що ти на це скажеш — як почувваєшся?

— Чудово. Просто чудово. Тільки я... я не хочу нікого розчарувати. Усе відбувається так швидко — це сталося тільки сьогодні вранці... Страшенно хвилююся, ноги, мов той кисіль... Якщо чесно, не знаю, що робитиму далі.

— Тобто, — зауважив Джуліус, — ти не хочеш, щоб замість вимог дружини перед тобою постали вимоги групи?

— Так. Гадаю, що так. Авжеж, я розумію, про що йдеться. Все правильно. Але все це так складно. Я справді прагну, справді потребую вашої підтримки... я вдячний вам... мені потрібна допомога, адже це може стати поворотним моментом мого життя. Я вже почув думку всіх, окрім тебе, Джуліусе. І, звісно, нашого новенького. Філіп, чи не так?

Той ствердно кивнув.

— Філіпе, я розумію, що ти нічого не знаєш про мою ситуацію, але ж *ти* про неї знаєш, — із цими словами Гілл обернувся до Джуліуса. — Що скажеш? Як *ти* гадаєш, що мені тепер робити?

Джуліус, сам того не бажаючи, здригнувся, сподіваючись, що цього ніхто не помітив. Подібно до інших терапевтів, він ненавидів клятві запитання, сенс яких був завжди очевидний: «чи в камінь головою, чи каменем у голову».

— Гілле, моя відповідь тобі не сподобається, але я все одно відповім. Я не можу сказати, що тобі робити: це твоя справа і твоє рішення — не моє. По-перше, ти перебуваєш у цій групі, щоб навчитися довіряти власним судженням. По-друге, все, що мені відомо про Роуз і ваш шлюб, я дізнався від тебе. А ти в цій ситуації можеш бути упередженим. Я можу допомогти тобі зосередитися на тому, як ти вирішуватимеш цю непросту життєву ситуацію. Ми не можемо зрозуміти чи змінити Роуз, тут насамперед ідеться про тебе — твої відчуття, поведінку, бо тобі до снаги *це* змінити.

У кімнаті запало мовчання. Джуліус мав рацію: Гіллові не сподобалася така відповідь. Як і решті присутніх.

Ребекка дістала з волосся дві шпильки й відкинула своє довге чорне волосся назад, щоб знову його зібрати, а тоді порушила тишу, звернувшись до Філіпа:

— Ти тут новенький і не знаєш передісторії, що нам усім відома. Та нерідко вустами дитини...

Філіп мовчав. Було незрозуміло, чи він узагалі почув Ребекку.

— Так, чому б тобі не висловити свою думку, Філіпе? — несподівано м'яко мовив Тоні, смаглявий чоловік із глибокими шрамами від вугрів на обличчі та струнким атлетичним тілом, красу якого вигідно підкреслювала

чорна футболка з емблемою «Гігантів» із Сан-Франциско та щільні джинси.

— Маю одне зауваження і одну пораду, — відповів на це Філіп. Він сидів, склавши руки й відкинувши голову назад, і видивлявся щось на стелі. — Ніцше якось написав, що головна відмінність між людиною і коровою полягає в тому, що корова знає, як існувати (як жити без тривоги, тобто *страху*) у благословенному теперішньому, не страждаючи від тягаря минулого та не відаючи жахів майбутнього. Але нас, нещасних людськ, настільки переслідують наше минуле й майбутнє, що ми здатні відчувати теперішнє тільки побіжно. Ви знаєте, чому ми з такою тугою згадуємо золоті дні нашого дитинства? Ніцше стверджує: це тому, що дні дитинства були безтурботними, то були дні без турбот, коли на наші плечі ще не ліг тягар важких і болісних спогадів, уламків минулого. Дозвольте мені ще дещо зауважити: я посилаюся на Ніцше, однак ця ідея не була оригінальною. Він запозичив її із праць Шопенгауера, і, мушу сказати, не тільки її.

Він замовк. У кімнаті запала напружена тиша. Джуліус засовався у кріслі. «Дідько, я мабуть з'їхав з глузду, коли вирішив притягнути сюди цього хлопця. Це, чорт забирай, нечувано — щоб новачок так поведився у групі!» — подумав він.

Цього разу тишу порушила Бонні. Вона обернулася до Філіпа і сказала:

— Філіпе, це просто неймовірно. Я справді часто згадую своє дитинство із щемом, але ніколи не дивилася на

це під таким кутом. Авжеж, дитинство — це вільні золоті дні, бо тебе не пригнічує тягар минулого. Дякую, тепер я це запам'ятаю.

— Я теж. Цікава думка, — зауважив Г'їлл. — Ти сказав, що маєш для мене і пораду?

— Так. Ось вона, — Філіп говорив рівним і м'яким голосом, не дивлячись нікому у вічі. — Твоя дружина належить до того типу людей, які не здатні жити теперішнім, бо їхній тягар минулого нестерпно важкий. Вона є кораблем, який іде на дно. І моя порада — стрибай за борт і починай пливти. Бо коли твоя дружина опуститься на дно, здійметься велетенська хвиля, а тому раджу пливти геть якомога швидше.

Знову тиша. Усі були просто ошелешені.

— Слухай, на критику ніхто тут не ображається, — сказав Г'їлл. — Я запитав — ти відповів. Дуже тобі дякую, я оцінив. Ласкаво просимо до групи. Може, маєш ще якісь зауваги? Я хотів би їх почути.

— Що ж, — сказав Філіп, усе ще не відводячи очей від стелі, — тоді я дещо додаю. К'єркегор зазначав, що деякі люди перебувають у «подвійному розпачі», себто вони перебувають у розпачі, однак настільки звикли себе обманювати, що навіть цього не усвідомлюють. Я гадаю, що ти перебуваєш у подвійному розпачі. Поясню: більшість моїх страждань спричиняли мої бажання, а коли я задовольняв якесь бажання, то якусь мить відчував задоволення, яке невдовзі перетворювалося на нудьгу. А тоді з'являлося нове бажання. Шопенгауер припустив, що це універсальний стан людини — жадання,

мить задоволення, нудьга — і знову жадання. Що ж до тебе я маю сумніви, що ти до кінця усвідомлюєш увесь цей цикл своїх нескінченних бажань. Можливо, тебе настільки поглинули бажання твоєї дружини, що ти не мав можливості осягнути власні? Хіба ж не тому тобі сьогодні всі аплодували? Не тому, що ти нарешті почав чинити опір її бажанням? Іншими словами, я запитую: ти відклав роботу над собою чи взагалі на неї начхав через те, що переймався виключно її бажаннями?

Гілл слухав Філіпа, розкривши рота й не відводячи від нього очей.

— Це глибоко. Я розумію, що в тому, що ти розповідаєш, в оцій ідеї про «подвійний відчай», є щось глибоке й дуже важливе, але я не можу все це охопити.

Тепер усі очі були звернені до Філіпа, який і досі «милувався» стелею.

— Філіпе, — мовила Ребекка, яка нарешті впоралася зі своєю зачіскою, — чи не хочеш ти сказати, що Гілл зможе почати працювати над собою тільки після того, як звільниться від своєї дружини?

— Чи що їхній зв'язок не дає йому усвідомити, в якому лайні він насправді перебуває? — підхопив Тоні. — Чорт забирай, це ж історія про мене й мою роботу: я цілісінький тиждень думав про те, що я настільки переймаюся з приводу того, що соромлюся бути теслею, «синім комірцем», який мало заробляє, на якого всі дивляться виключно зверхньо, що мені завжди бракує часу, аби подумати про реальні речі, якими я хотів би займатися.

Джуліус спостерігав за тим, як усі жадібно ловили кожне слово Філіпа й приєднувалися до розмови, і не йняв віри своїм очам. Він відчув, як усередині наростає неприємне відчуття суперництва, однак відмахнувся від нього, нагадавши собі, що все це в інтересах групи. *«Охолонь, Джуліусе, — подумки сказав він собі, — ти потрібен групі, ці люди не відмовляться від тебе заради Філіпа. Те, що зараз відбувається, — чудово, адже вони приймають у свої лави нового члена групи і водночас діляться ідеями для майбутньої спільної роботи».*

Сьогодні він планував розповісти пацієнтам про свій діагноз. Власне, тепер він мав би обов'язково це зробити, адже Філіп уже знав про меланому. Щоб уникнути відчуття «особливих» стосунків з Філіпом, він мав поділитися цією новиною з іншими членами групи. Але йому завадили це зробити. Спершу Гілл зі своєю «терміновою» справою, а тоді група захопилася Філіпом, який їх просто зачарував. Джуліус кинув оком на годинник. Ще десять хвилин. Замало часу, щоб викласти все як є. Джуліус вирішив, що наступне заняття він обов'язково розпочне з поганих новин. А тому промовчав і просто дозволив часу збігти.

12

РІК 1799. АРТУР ДІЗНАЄТЬСЯ ПРО ВИБІР ТА ІНШІ ЖАХИ СВІТУ

Королі лишили тут свої корони і скіпетри, а герої — зброю. Та найвеличніші з людей, чия велич зародилася в них самих, а не була отримана з чогось, що належить зовнішньому світові, — забрали свою велич із собою.

*Артур Шопенгауер у віці 16 років
(Вестмінстерське абатство)*

Коли дев'ятирічний Артур повернувся додому з Гавра, батько відправив його до приватної школи, де навчали виключно майбутніх комерсантів. Там хлопець отримав знання, необхідні кожному досвідченому негоціанту: навчився переводити гроші з однієї валюти в іншу, писати ділові листи основними європейськими мовами, аналі-

зувати транспортні маршрути, торгові центри, плідність ґрунту та безліч інших захопливих речей. Але Артур не відчував ані найменшого захоплення — навчання його геть не цікавило, близьких друзів у школі він не надбав і щодень із жахом думав про майбутнє, яке вже спланував для нього батько: семирічну практику в місцевому торговельного магната.

Чого ж він насправді хотів? Аж ніяк не життя купця — думка про це була йому огидна. Хлопець мріяв стати вченим. Хоча більшість із його однокласників не були в захваті від перспективи тривалої практики, внутрішній протест Артура був значно глибший. Незважаючи на суворі напучування батьків (мати якось написала йому: «Відклади на якийсь час усіх цих авторів... тобі вже п'ятнадцять — і ти вже прочитав більшість праць німецьких, французьких і частково англійських дослідників»), увесь свій вільний час він присвячував вивченню літератури й філософії.

Артурового батька Генріха страшенно дратували інтереси сина. Директор школи повідомив, що, зважаючи на неабияку пристрасть хлопця до філософії, той міг би стати винятковим ученим, а тому було б непогано перевести його до гімназії, де його підготували б до вступу до університету. Глибоко в душі Генріх, імовірно, відчував, що той має рацію: його син жадібно поглинав філософські, історичні та літературні праці з багатой бібліотеки Шопенгауерів, тож сумнівів тут бути не могло.

Але що він міг зробити? Ішлося про його наступника — і водночас про майбутнє сімейної справи, його

зобов'язання перед усіма попередніми поколіннями Шопенгауерів. Понад те, Генріх аж здригався, коли думав, що його спадкоємець виживатиме на низьку платню вченого.

Спершу він подумав про те, щоб запровадити для сина довічне утримання через церкву, однак ціна була надто високою, справи йшли кепсько, а Генріх мав також потурбуватися про фінансове майбутнє своїх дружини й доньки.

А тоді в його мозку поступово сформувалося рішення, і досить-таки диявольське. Якийсь час він опирався благанням Йоганни вирушити в тривалу подорож Європою. Часи були непрості — нестабільність міжнародного політичного клімату загрожувала безпеці ганзейських міст, а тому справи повсякчас вимагали його пильної уваги. Але втома й бажання хоча б ненадовго забути про тягар ділових обов'язків підточили його опір. В уяві Генріха поступово вимальовувався план, за допомогою якого можна було вбити двох зайців: потішити дружину й вирішити проблему з майбутнім Артура.

Він вирішив запропонувати своєму п'ятнадцятирічному синові два варіанти. «Ти маєш вибрати, — сказав він Артурові, — супроводжувати нас у річному турне Європою або ж розпочати кар'єру вченого. Або ти обіцяєш, що після подорожі відразу берешся до комерційної практики, або відмовляєшся від поїздки, залишаєшся в Гамбурзі й здобуваєш класичну освіту, яка підготує тебе до наукової діяльності».

Уявіть собі п'ятнадцятирічного підлітка, який стоїть перед таким вибором. Можливо, педантичний Генріх просто виголосив життєву настанову для свого сина. А може,

він просто хотів проілюструвати, що альтернативи зазвичай взаємовиключні та що на кожне «так» завжди знайдеться своє «ні». (І справді, багато років по тому Артур напише: «Той, хто хоче стати всім, не стане ніким».)

Чи, може, Генріх хотів показати синові, що таке смак зречення, — себто, якщо Артур не зможе відмовитися від приємної подорожі, чи можна сподіватися на те, що він відкине інші приємні речі заради аскетичного життя вченого?

Можливо, ми надто гарної думки про наміри Генріха. Найімовірніше, його пропозиція була аж ніяк не щирою: він чудово розумів, що Артур не відмовиться від подорожі — просто не зможе цього зробити. 1803 року на це не пішов би жодний п'ятнадцятирічний підліток. У ті часи така подорож була безцінним подарунком, шансом, що випадає тільки раз, причому цей шанс виключно для обраних. До появи фотографій чужі країни можна було побачити тільки на малюнках чи картинах — або ж прочитати про них у подорожніх щоденниках (до речі, цей жанр згодом активно використовуватиме Йоганна Шопенгауер).

Чи відчував Артур, що продає душу дияволу? Чи мучило його це рішення? Про це історія мовчить. Відомо тільки те, що 1803 року, у п'ятнадцятий рік свого життя, Артур разом із батьками та слугою вирушив у турне Західною Європою і Великобританією, що тривало рік і три місяці. Його шестирічна сестра Адель залишилася в Гамбурзі з родичами.

Більшість вражень від подорожі Артур занотовував у своїх подорожніх щоденниках, які на вимогу батьків вів

мовою тієї країни, у якій перебував. Хлопець мав виняткові лінгвістичні здібності: п'ятнадцятирічний Артур вільно говорив німецькою, французькою й англійською, а також міг трохи спілкуватися італійською та іспанською. Пізніше він опанує з десяток інших сучасних та стародавніх мов — відвідувачі меморіальної бібліотеки згадуватимуть, що він мав звичку робити нотатки в книгах тією мовою, якою вони були написані.

З подорожніх нотаток Артура можна отримати певне уявлення про те, які зацікавлення й риси сформували його стійкий і непохитний характер. У них простежується потужний підтекст — хлопець був зачарований жахами, що їх зазнавало людство. У найдрібніших деталях він описуватиме волоцюг Вестфалії, які помирили з голоду, натовпи людей, які панічно тікали від війни, що насувалася (кампанії Наполеона вже починали втілюватися в життя), грабіжників, кишенькових злодіїв, п'яні натовпи в Лондоні, банди мародерів у Пуатьє, виставлену в Парижі гільйотину, шість тисяч галерних каторжників у Тулоні, яких закували в ланцюги й показували, мов тварин у зоопарку, — вони були приречені сидіти на військових кораблях, які через жалюгідний стан уже не могли вийти в море. Він описав фортецю в Марселі, де колись перебувала Людина в Залізній Масці, і музей «чорної смерті», де зберігалася пам'ять про листи із заражених районів міста — перш ніж передавати адресатам, їх опускали в казани з киплячим оцтом. У Ліоні хлопець звернув увагу на те, як спокійно люди прогулюються там, де під час Французької революції було страчено їхніх батьків і братів.

У Вімблдоні він відвідував англійську школу-пансіон, де колись навчався лорд Нельсон, — там Артур покращив свої знання з англійської. Також він бачив публічні страти і шмагання моряків, побував у лікарнях і притулках, годинами блукав жахливими лондонськими нетрями.

У юності Будда жив у палаці свого батька й не бачив того, що трапляється з людьми за його межами. Коли ж він уперше покинув палац, то побачив три основні жахіття життя: хворого, старого чоловіка й мертве тіло. Відкриття трагічної і жахливої сутності людського буття призвело до того, що Будда зрікся світу й вирушив на пошуки способу звільнення від земних страждань.

Що ж до Артура Шопенгауера, ранні картини страждань, які він спостерігав, мали суттєвий вплив на його подальше життя і творчість. Його досвід був подібним до того, що переживав Будда, і багато років по тому він згадуватиме цю подорож: «На сімнадцятому році життя, за відсутності шкільної вченості, мене охопили всі страждання світу — подібно до Будди, який у юному віці побачив хворобу, біль, старіння й смерть».

Артур ніколи не схилився до релігії; він не мав віри, однак у молодості мав сильне бажання вірити, щоб утекти від абсолютно неконтрольованого існування. Навіть якби він вірив в існування Бога, його віра значно похитнулася б після подорожі, у якій він зустрівся з усіма жахіттями європейської цивілізації. У віці вісімнадцяти років Артур напише такі слова: «Невже люди вважають, що цей світ створив Бог? Ні, то швидше був диявол!»

13

Коли наприкінці життя більшість людей озираються назад, вони бачать, що прожили його ad interim¹. Їх напрочуд дивує той факт, що те, чому вони дозволяли спливати, що не цінували й чим не насолоджувалися, — і було їхнім життям. Ошукані надією, вони, пританцьовуючи, рушають в обійми смерті.

Із кошелям проблемка є —
Воно котом завжди стає.
Із кошелям проблемка є —
Воно котом завжди стає.

Джуліус труснув головою, намагаючись позбутися набридливого віршика, сів на ліжку й розплющив очі. Шоста ранку. Минув тиждень — сьогодні чергове заняття з групою. Дивні рядки з віршика Огдена Неша вже кілька ночей супроводжували його німічний сон.

---

¹ Тимчасово (лат.).

Усі погоджуються з тим фактом, що життя складається з бісових втрат; вони трапляються одна за одною, проте мало хто здогадується, що одна з найбільш суттєвих втрат чигає на нас у старості, коли про гарний сон годі й мріяти. Джуліус це добре засвоїв. Зазвичай його сон був тонким маревом дрімоти, він майже ніколи не поринав у глибокий і благословенний дельта-сон. Він настільки часто прокидався протягом ночі, що іноді навіть боявся засинати. Подібно до більшості людей, які страждають від безсоння, він прокидався вранці з твердим переконанням, що спав значно менше, аніж насправді, або ж узагалі не склепив очей цілісіньку ніч. Часто йому вдавалося переконати себе в тому, що він спав, згадуючи нічні видіння й усвідомлюючи: якби він не спав, то навряд чи йому примарилися б такі дивні й ірраціональні речі.

Але цього ранку йому було особливо важко зрозуміти, скільки годин він насправді проспав. Строфа з віршика про кошенят і котів, імовірно, зринула зі сну, однак інші нічні видіння, здавалося, прийшли нізвідки — їм бракувало ясності й доцільності свідомого і водночас примхливості, що притаманна сновидінням.

Джуліус сів на ліжку і з заплющеними очима подумки повторив віршик, дотримуючись інструкцій, за якими завжди радив пацієнтам аналізувати їхні нічні фантазії, гіпнагогічні образи і сни. Віршик присвячувався тим, хто любить кошенят, однак тільки доти, доки вони не перетворилися на дорослих котів. Але до чого тут він? Йому однаково подобалися і кошенята, і коти — він любив двох дорослих котів, які жили в батьковій крамниці, любив їхніх кошенят

і кошенят від їхніх кошенят, а тому ніяк не міг зрозуміти, чому йому не вдавалося відкараскатися від цього віршика.

Поміркувавши, він припустив, що цей віршик міг бути сумним нагадуванням того, наскільки неправильно він сприймав своє життя: усе, що стосувалося Джуліуса Герцфельда (його прибутки, статус, слава), мало виключно зростати, з кожним днем життя мало виключно покращуватися. Звісно, тепер він усвідомив, що все було навпаки — і віршик мав рацію. Золоті дні дитинства — невинний і лагідний, мов кошеня, час, розмаїття ігор, піжмурки, захоплення прапора супротивника, фортеці з порожніх коробок у батьковій крамниці — тоді не було відчуття провини, підступності, знань чи обов'язків. Та щодень цей чистий вогонь поступово згасав; роки минали — і життя день у день ставало похмурішим. Але найгірше приберегли на потім. Він пригадав, що говорив Філіп про дитинство під час останнього заняття. Поза сумнівом, Ніцше та Шопенгауер таки мали рацію.

Джуліус сумно похитав головою. І справді: він ніколи не насолоджувався тим, що мав, ніколи не «ловив» моменти, жодного разу не казав собі: «Ось воно, тут і тепер, ось те, чого я хочу! Ось вони — золоті деньки. Я б хотів зупинити цю мить, залишитися в ній назавжди». Але ж ні — він завжди гадав, що найяскравіші миті життя ще попереду, завжди чекав майбутнього, коли стане старшим, досвідченішим, поважнішим, багатшим. А тоді сталося потрясіння — усе перевернулося догори дригом. Він уже не ідеалізував майбутнє, а зі щемом у серці згадавав про те, чого вже не повернеш.

Коли ж стався цей переворот? Коли надії на день прийдешній замінила ностальгія? Це трапилося не в школі, де він сприймав усе як прелюдію (і водночас перепону) до головної винагороди — вступу до медичного університету. І аж ніяк не в університеті, де в перші роки навчання він мріяв про те, щоб закінчити заняття й поспішити на чергування в медичній клініці. Там він носив білий халат, з кишені якого звисав стетоскоп, або ж він недбало чіпляв його на шию, мов сталєво-гумовий шарфик. Це трапилося не під час практики на третьому й четвертому курсах, коли він почав працювати в лікарні. Тоді він прагнув до відповідальності — йому хотілося бути поважним, вирішувати важливі питання, рятувати життя, носити блакитний медичний костюм і везти пацієнта коридором до операційної, щоб провести хірургічну операцію. І навіть не тоді, коли він обрав психіатрію, зазирнув за її таємничу завісу — і його вразила обмеженість і непевність обраного фаху.

Поза сумнівом, уперте й незмінне небажання Джуліуса насолоджуватися теперішнім не могло не вплинути й на його шлюб. І хоч він кохав Міріам з тієї самої миті, як накинув на неї оком ще в десятому класі, чоловік водночас сприймав її як перешкоду, яка заступає численну кількість жінок, якими він, на його думку, мав право насолоджуватися. Він так і не усвідомив до кінця, що пошук партнерки вже завершено чи що його щось обмежує в гонитві за пристрасними пригодами. Коли розпочалося стажування, він з'ясував, що спальні приміщення для персоналу сусідять із гуртожитком для медсестер, де проживало чимало молоденьких сестричок — і всі вони

обожнювали лікарів. Він почувався дитиною в крамниці солодоців — і насолоджувався цими «смаколиками» до-несхочу.

Мабуть, цей поворот стався після смерті Міріам. Протягом десяти років після автокатастрофи, яка забрала її життя, він, здавалося, цінував її набагато більше, аніж коли вона була поряд. Іноді Джуліус думав про те, як їхні романтичні стосунки — справжня життєва ідилія — зародилися, а потім неначе розчинилися в повітрі, і він навіть не встиг ними насолодитися. У такі миті його огортав розпач. Навіть зараз, десять років по тому, він не міг вимовити її ім'я швидко, а робив паузу після кожного складу. Також він знав, що жодна інша жінка ніколи не буде для нього такою важливою. Кілька разів жінки розвіювали його самотність, однак довго такі стосунки не тривали: і він, і вони з часом усвідомлювали, що ніхто не зможе замінити Міріам. Останнім часом він надавав перевагу чоловічій компанії (дехто з його друзів відвідував групу психіатричної підтримки) і своїм дітям. Кілька останніх років він проводив відпустку *en famille*¹ — із сином, донькою і п'ятьма онуками.

Усі ці думки і спогади були уривками нічних видінь і міркувань, основною ж частиною нічної «медитації» була репетиція промови, яку він мав виголосити перед своєю групою сьогодні ввечері.

Джуліус уже розповів про свій рак багатьом друзям та індивідуальним пацієнтам, утім, на диво, страшенно

---

¹ У родинному колі (*фр.*).

хвилювався щодо необхідності «відкритися» групі. Йому спало на думку, що це пов'язано з його любов'ю до неї. Ось уже двадцять п'ять років він нетерпляче чекав кожного заняття. То було щось більше, аніж просто група людей — то був живий організм, неповторна особистість. І хоча з перших учасників не лишилося нікого (окрім хіба що самого Джуліуса), група невпинно розвивалася і вдосконалювалася, культура поведінки всередині неї (мовою професійного жаргону — набір «норм», неписаних правил) здавалася безсмертною. Жоден із членів групи не міг перелічити ці правила, однак усі вони чудово розуміли, яка поведінка є правильною, а яка — неприпустимою.

Група вимагала від нього значно більше зусиль, аніж будь-яка інша подія тижня, і Джуліус мужньо тримав стерно свого «корабля». Поважний корабель милосердя — він доправляв натовпи змучених людей до більш безпечних і щасливих гаваней. Скільки ж їх було? Якщо взяти до уваги той факт, що в середньому пацієнт перебував у групі два-три роки, то загалом він «перевіз» щонайменше сто пасажирів. Подеколи в його пам'яті зринали ті, хто зійшов на берег, фрагменти взаємного обміну переживаннями, візуальні образи облич або подій. Було напрочуд сумно усвідомлювати, що подібні спалахи пам'яті — це все, що залишилося від часів бурхливої діяльності, подій, сповнених життя, важливості й гостроти.

Багато років тому Джуліус проводив експеримент — записував групові заняття на плівку, а потім вони переглядали проблемні моменти під час наступних занять. Формат цих записів безнадійно застарів — їх не можна було перегля-

нути на сучасному обладнанні. Іноді йому хотілося дістати їх з підвалу, переформатувати і «відродити» старих пацієнтів на екрані. Але він так і не зважився на це, бо його лякала сама лише думка про те, що перед ним постане доказ ілюзорної природи життя, що зберігалось на блискучій стрічці касети, — доказ того, як будь-яка його мить перетворюється на безликі електромагнітні коливання.

Щоб створити міцну групу, в якій панує довіра, потрібен час. Нерідко трапляється, що члени нової групи відкидають тих, хто не здатний у ній працювати через брак мотивації чи можливостей (ідеться насамперед про спілкування з членами групи та аналіз такої взаємодії). Опісля протягом кількох тижнів зазвичай триває конфлікт — члени групи змагаються за свої позиції, прагнучи стати центром уваги й чинити вплив на інших. Та згодом, коли з'являється довіра, у групі починає розвиватися цілюща атмосфера. Його колега Скотт якимось порівняв групову терапію з будівництвом мосту в часи війни. На початковому етапі втрат (себто учасників, які покинули групу) не уникаєш, та, коли міст збудовано, можна врятувати багатьох — члени групи й новачки можуть дістатися кращого місця.

Джуліус писав багато статей про те, у який спосіб групова терапія допомагала пацієнтам, однак йому завжди бракувало слів, щоб описати найважливіший елемент: її цілющу атмосферу. В одній зі своїх праць він порівняв її з лікуванням серйозного захворювання шкіри, коли пацієнта кладуть у заспокійливу ванну з вівсяним борошном.

Одним із корисних побічних ефектів групової терапії (до речі, цей факт у професійній літературі зазвичай оми-

нають) є те, що сильна група сприяє зціленню не тільки пацієнтів, але й психотерапевта. Хоча після занять Джуліус нерідко відчував неабияке полегшення, механізм такого впливу залишався для нього суцільною загадкою. Можливо, протягом півтори години він просто не згадував про власні проблеми? Або ж то був наслідок його альтруїзму чи насолода власним талантом? Може, він просто пишався своїми здібностями і йому було приємно, що його високо цінують? Чи все вищезазначене? З часом Джуліус відмовився від пошуків відповіді на ці запитання й протягом останніх кількох років прийняв цей факт та просто занурювався у цілющі води своєї групи.

Розповідь про меланому призведе до важливих змін. Коли ти відкриваєшся родині, друзям та іншим близьким людям, — це одне, але «зірвати маску» перед своєю аудиторією — групою, для якої він є цілителем, лікарем, священником, шаманом, — зовсім інше. Це означало зробити незворотний крок, визнати, що на тобі можна поставити хрест, публічно зізнатися в тому, що ти вже й не сподіваєшся на «щасливе майбутнє».

Джуліус багато думав про те, що йому бракує Пем — вона якраз перебувала в подорожі й мала за місяць повернутися. Шкода, що сьогодні, коли він розповість про свою хворобу, її не буде поряд. Для нього вона була головним учасником групи — її присутність заспокоювала й мала цілющий ефект не тільки для інших членів групи, але й для самого Джуліуса. Його страшенно засмучував той факт, що групова терапія не змогла допомогти їй позбутися люті й нав'язливих думок про чоловіка й колишнього

коханця — у відчаї Пем вирушила до буддистського центру медитації в Індії.

Згинаючись під тягарем усіх цих думок, о пів на п'яту Джуліус увійшов до приміщення, де проходили заняття групи. Усі учасники вже зайняли свої місця й уважно переглядали якісь друковані матеріали; щойно з'явився Джуліус, як аркуші миттєво зникли. «Дивно, — подумав він. — Невже я запізнився?» Він кинув оком на свій годинник. Та ні — якраз пів на п'яту. Він відмахнувся від цієї думки й почав виголошувати заздалегідь підготовлену промову.

— Отже, час починати. Як ви знаєте, я ніколи не починаю заняття, але сьогодні зроблю виняток. Я маю зняти тягар з душі, і розповісти про це буде непросто. Тож не гаятиму часу. Близько місяця тому я дізнався, що в мене серйозна (не приховуватиму — дуже серйозна і загрозна для життя) форма раку шкіри, злаякісна меланома. Я гадав, що не маю жодних проблем зі здоров'ям, це з'ясувалося під час щорічного медичного огляду...

Джуліус замовк. Щось пішло не так: вирази на обличчях членів групи та їхня міміка були іншими, ніж він очікував. Вони навіть сиділи не так. Після його слів усі мали б повернутися до нього, не відводити від нього очей — натомість ніхто не підняв голови, усі уникали його погляду й щосили відводили очі, окрім Ребекки, яка крадькома перечитувала щось на колінах.

— Що тут коїться? — запитав Джуліус. — Я відчуваю, що на мене ніхто не зважає. Скидається на те, що всі ви

сьогодні маєте значно важливіші справи. Ребекко, що ти там читаєш?

Ребекка одразу склала аркуш і заховала його в сумочку, намагаючись не дивитися на Джуліуса. Усі мовчали, аж поки Тоні не почав говорити.

— Гарзд, я скажу. Не від імені Ребекки, а від себе. Коли ти почав говорити, я вже знав, що ти скажеш про своє... здоров'я. Мені було непросто дивитися тобі у вічі й прикидатися, що це для мене новина. І водночас я не міг втрутитися, щоб сказати, що мені про це відомо.

— Що? Звідки ти знав, про що я говоритиму? Що тут, чорт забирай, сьогодні відбувається?

— Джуліусе, вибач і дозволь мені все пояснити, — сказав Гілл. — Це швидше моя провина. Після минулого заняття я був геть розгублений і не знав, коли мені повертатися додому, та й чи варто туди повертатися, і міркував, де мені заночувати. І тоді я практично змусив усіх піти до кав'ярні, де ми продовжили нашу зустріч.

— Гарзд. І що? — трохи заспокоївшись, Джуліус змахнув рукою, мов диригент, який керує оркестром.

— І тоді Філіп розказав нам що й до чого. Ну, розумієш — про твоє здоров'я і про злоякісну мієлому...

— Меланому, — м'яко зауважив Філіп.

Гілл кинув оком на папірець:

— Авжеж, меланому. Дякую, Філіпе. Може, розкажеш сам? Я геть заплутався.

— Множинна мієлома — це рак кісток, — сказав Філіп. — А меланома — рак шкіри. Пригадай-но: меланін — це пігмент, що відповідає за забарвлення шкіри...

— Отже, ці папірці... — втрутився Джуліус, показуючи жестом, що він чекає детальніших пояснень від Гілла або Філіпа.

— Філіп підготував інформацію про твою хворобу — короткий опис — і роздав нам ці аркуші кілька хвилин тому, перед початком заняття.

Гілл простягнув свій аркуш Джуліусові, і той прочитав заголовок: «Злоякісна меланома».

Джуліус хитнувся й опустився в своє крісло.

— Я... ем-м... навіть не знаю, що сказати... я відчуваю, що мене просто випередили. Так, ніби я мав розказати важливу новину, а в мене вкрали її просто з-під носа. У мене вкрали історію мого життя, точніше моєї смерті. — Джуліус звернувся до Філіпа: — А ти подумав, як я до цього поставлюся?

Філіп навіть не ворухнувся. Він нічого не відповідав і не дивився на Джуліуса.

— Це несправедливо, Джуліусе! — мовила Ребекка. Вона дістала шпильку, розпустила своє довге чорне волосся й скрутила його в пучок на маківці. — Він узагалі ні в чому не винен. По-перше, Філіп зовсім не хотів іти з нами до кав'ярні. Сказав, що не любить компаній і що йому треба готуватися до своїх занять. Це ми майже силоміць його туди затягли.

— Так і було, — втрутився Гілл. — Спочатку ми говорили переважно про мене і мою дружину та про те, де мені переночувати. А тоді ми, звісно, запитали, чому Філіп опинився в нашій групі, і це логічно — про це запитують кожного новачка. Він розповів нам про твій телефонний дзві-

нок і що зателефонувати йому тебе спонукала хвороба. Ця новина нас приголомшила — і ми почали вимагати, щоб він розповів усе, що знає. І коли я про це згадую, то розумію, що він аж ніяк не міг від нас відкараскатися.

— Філіп навіть запитав, чи це взагалі кошерно — зустрічатися групою без тебе, — зауважила Ребекка.

— Кошерно? Він *так* сказав? — запитав Джуліус.

— Е-е, власне, ні, — мовила Ребекка. — Якщо пригладати, то це був *мій* термін, не його. Але сенс був такий, і я сказала Філіпові, що після занять ми частенько ходимо до кав'ярні, щоб поспілкуватися, і що ви зазвичай не проти, є тільки одна умова: розповісти про все на наступному занятті, щоб між нами не було жодних таємниць.

Добре, що Ребекка й Гілл дали йому кілька хвилин на те, щоб заспокоїтися. Він відчував, як усередині нуртує лють. *«Невдячний мерзотник. Гидкий скнара. Я намагаюся щось для нього зробити — і ось що отримую натомість. Воістину: не роби добра — не отримаєш зла. Можу тільки уявити, як «багато» він розповів групі про себе, а особливо про те, з якою метою отримував мої консультації... Б'юся об заклад, він «забув» розповісти про те, як підло використовував жінок, а їх у нього було до тисячі. Ані краплини турботи, про співчуття взагалі мовчу».*

Однак він не озвучив ці думки й поступово звільнився від негативу, міркуючи про перебіг подій після останнього заняття. Джуліус усвідомив, що члени групи, *безперечно*, наполягли на тому, щоб Філіп пішов із ними до кав'ярні, а той просто не зміг від них відкараскатися. І в цьому почасти був винен сам Джуліус — він мав попередити

Філіпа про ці періодичні посиденьки після занять. І, *звісно*, вони запитали Філіпа, чому він потрапив до групи — тут Гілл мав рацію, це запитання зазвичай не оминало жодного новачка. А Філіп, *ніде правди діти*, мусив викласти все як є: історію їхніх стосунків і деталі зустрічі, внаслідок якої він був фактично змушений пристати на пропозицію Джуліуса щодо групової терапії. Хіба він мав вибір? А щодо розповсюдження інформації з приводу зляканої меланоми — то була виключно Філіпова ініціатива (либонь, хотів якнайшвидше стати «своїм» у групі).

Джуліус почувався страшенно незручно, навіть не міг вичавити з себе усмішку. Однак за мить він опанував себе і сказав:

— Гаразд, я спробую розказати все як є. Ребекко, дай-но мені той аркуш, я хочу на нього поглянути.

Він швидко прочитав текст і вів далі:

— Ці медичні дані абсолютно точні, тож не повторюватимусь і просто поділюся власним досвідом. Усе почалося з того, що мій лікар побачив у мене на спині незвичну родимку, а біопсія підтвердила, що це злякано меланома. Ось чому я мусив скасувати наші заняття — кілька тижнів були для мене непростими, якщо чесно, дуже непростими. Мені треба було опанувати себе, — голос Джуліуса затремтів. — Як бачите, мені й досі складно. — Він зробив паузу, глибоко вдихнув і знову почав говорити: — Звісно, лікарі не можуть передбачити моє майбутнє, але важливо те, що вони переконані: попереду ще принаймні рік нормального життя. Тож протягом року графік наших із вами занять залишиться незмінним. Хоча ні,

стривайте — якщо здоров'я не підведе, я постараюся вести заняття й наступного року, а потім група припинить свою діяльність. Вибачте, що мої пояснення такі недоладні — чесно кажучи, для мене це новий досвід.

— Джуліусе, це справді настільки небезпечно? — запитала Бонні. — Уся ця інформація, яку Філіп знайшов в Інтернеті, статистика щодо стадій меланоми...

— Пряме запитання, яке заслуговує на пряму відповідь: так, це справді небезпечно. Це загроза для життя. Шанси на те, що в майбутньому ця штуkenція мене доб'є, дуже високі. Я знаю, тобі було нелегко про це спитати — і я ціную твою прямоту, Бонні. Подібно до інших смертельно хворих, я просто ненавиджу, коли зі мною няньчаться. Бо в такому випадку страх тільки посилюється, а самотність відчувається особливо гостро. Звісно, мені це страшенно не подобається, однак життя здорової і безтурботної людини — у моєму випадку *таке* життя — вже добігає кінця.

— Я от думаю про те, що Філіп сказав Гіллові минулого тижня. І мені цікаво — може, це актуально і для тебе, Джуліусе? — запитала Ребекка. — Не впевнена, де саме це прозвучало: у кав'ярні чи тут, у групі, але йшлося про те, що наші прив'язаності визначають і нас, і наше життя. Філіпе, я правильно тебе зрозуміла?

— Коли минулого тижня я говорив із Гілломом, — голос Філіпа був монотонним, а чоловік усе ще унікав зустрічатися з кимось поглядом, — то наголосив ось на чому: що більше в людини прив'язаностей, то більшим тягарем стає для неї її життя, то більше вона страждатиме, коли настане час із ними попрощатися. І Шопенгауер, і пред-

ставники буддизму дотримуються думки, що людина має звільнитися від своїх прив'язаностей і...

— Не думаю, що мені це стане в пригоді, — втрутився Джуліус, — як не певен, що саме в цьому напрямку має рухатися наша сьогоднішня розмова. Він помітив, як Ребекка й Гілл обмінялися багатозначними поглядами, але спокійно вів далі: — Я ставлюся до цього зовсім інакше: прив'язаності, причому численні, є невід'ємною складовою повного життя, і уникати їх через можливі страждання в майбутньому означає жити не на повну силу. Ребекко, я не хотів тебе переривати, але, гадаю, буде значно доречніше повернутися до ваших емоцій і відчуттів — вашого ставлення до того, що я розповів. Безперечно, новина про мій рак мала б спричинити сильне хвилювання. Ми ж бо давно знайомі...

Джуліус замовк і поглянув на своїх пацієнтів. Тоні, який розлігся в своєму кріслі, раптом випростався.

— Знаєш, мені було боляче чути те, що ти сказав: що нас передусім має цікавити, скільки ще ти зможеш вести групу. Ці слова просто-таки мене вкололи, хоч усі й вважають мене товстошкірим. Звісно, ця думка промайнула в моїй голові, але, Джуліусе, найбільше мене турбує те, що це означає для тебе... Тобто... скажу відверто: ти був для мене досить... та що там, ти був для мене дуже важливим, допомагав мені пережити всілякі негаразди... До чого я веду? Можливо, є щось, що я — чи всі ми — могли б для тебе зробити? Гадаю, ти переживаєш жахливий період.

— Я теж про це думаю, — мовив Гілл, і до нього приєдналися всі, окрім Філіпа.

— Я відповім тобі, Тоні, але спершу хочу зауважити, що мене дуже зворушили твої слова, адже ще кілька років тому тобі було напрочуд важко говорити отак відверто й пропонувати свою допомогу. Що ж до твого запитання: так, це жахливо. Подеколи я відчуваю, що мене накривають велетенські хвилі. Найгіршими для мене були перші два тижні, коли я скасував наші групові заняття. Я без кінця-краю говорив з друзями, з усіма, хто мене підтримував. Зараз, саме цієї миті, я почуваюся значно краще. До всього можна звикнути, навіть до смертельного захворювання. Минулої ночі я не міг позбутися думки про те, що життя, чорт забирай, складається із суцільних втрат.

Джуліус знову замовк. У групі запала тиша — усі зосереджено вивчали підлогу. Тоді він додав:

— Я не хочу нічого від вас приховувати... і готовий до будь-яких обговорень... не ховатиму голову в пісок... але якщо у вас немає конкретних запитань, то маю сказати, що волів би не продовжувати цю розмову. До того ж я вважаю, що не варто присвячувати мені ціле заняття. Скажу одне: я хочу й надалі працювати з вами у звичному режимі. Для мене важливо, щоб наш робочий процес залишався незмінним.

Після короткого мовчання заговорила Бонні:

— Джуліусе, чесно кажучи, мені є над чим попрацювати, але навіть не знаю... мої проблеми настільки незначні порівняно з тим, через що доводиться проходити тобі.

Гіл підняв очі й додав:

— Мої теж. Усі ці проблеми — навчитися розуміти дружину, залишитися з нею чи вистрибнути з корабля, що йде на дно, — це так банально.

Філіп одразу скористався можливістю висловитися.

— Спіноза полюбляв латинський вислів *sub specie aeternitatis* — «з точки зору вічності». Він припускав, що буденні проблеми не перетворюватимуться на джерело тривоги, якщо розглядати їх з точки зору вічності. Гадаю, цю ідею в психотерапії недооцінюють — вона могла б стати корисним інструментом. Можливо, — тут Філіп звернувся до Джуліуса, — вона мала б заспокійливий ефект, зважаючи на твою серйозну проблему.

— Я бачу, ти намагаєшся запропонувати мені певне рішення, Філіпе, і дуже ціную твій жест. Але дивитися на життя «з космосу» — це не те, що мені зараз потрібно. Поясню чому. Минулої ночі я погано спав, мені було сумно від думки, що я не цінував те, що траплялося в кожному конкретний момент мого життя. У молодості я сприймав теперішнє як своєрідну прелюдію до чогось кращого — того, що має трапитися зі мною згодом. Минули роки, і раптом я усвідомив, що роблю геть протилежне — просто-таки купаюся у своїй ностальгії. Моя помилка в тому, що я не цінував кожнісіньку мить, а твоє рішення передбачає ізоляцію від світу. Гадаю, це як дивитися на життя з протилежного боку телескопа.

— Джуліусе, можна я скажу? — втрутився Г'їлл. — У мене є одне спостереження: на мій погляд, ти просто не хочеш погоджуватися з тим, що говорить Філіп — і байдуже, про що йдеться.

— Гілле, я цілком нормально ставлюся до спостережень. Але це твоя думка. Де ж тут зауваження?

— Моє спостереження полягає в тому, що ти відкидаєш усе, що він пропонує.

— А я знаю, що Джуліус на це відповідь, — втрутила-ся Ребекка. — Що це не спостереження, а тільки здогад про те, що він відчуває. А от я помітила, — із цими словами вона звернулася до Джуліуса, — що ви з Філіпом, мабуть, уперше за весь час звернулися один до одного. А ще сьогодні ти кілька разів переривав Філіпа — раніше я не бачила, щоб ти таке робив, коли хтось говорить.

— Туше! — сказав Джуліус. — Просто в яблучко — оце і є спостереження.

— Джуліусе, — мовив Тоні, — я взагалі нічого не розумію. Ти і Філіп — що тут коїться? Не розумію. Це правда, що твій телефонний дзвінок був для нього справжньою несподіванкою?

Кілька хвилин Джуліус сидів, похиливши голову, а тоді сказав:

— Тепер я розумію, наскільки заплутаною є ця ситуація для вас усіх. Гаразд, розкажу як є. Або ж наскільки мені дозволить моя пам'ять. Коли я дізнався про свій діагноз, мене охопив глибокий відчай. Я почувався як людина, якій винесли смертний вирок, і мене це приголомшило. З-поміж численних похмурих думок виринула думка про те, чи зробив я у своєму житті щось вартісне. Я міркував над цим кілька днів, а оскільки моє життя тісно сплітається з роботою, почав згадувати своїх колишніх пацієнтів. Чи вдалося мені змінити чиєсь життя на краще? Відчуваючи, що мені

не варто гаяти часу, я вирішив поспілкуватися з кимось із пацієнтів. Філіп став першим і поки що єдиним пацієнтом, із яким я вийшов на контакт.

— А чому ти обрав саме Філіпа? — поцікавився Тоні.

— Це запитання на тисячу... хоча ні, зараз, мабуть, кажуть «на мільйон» доларів. Відповім коротко: не знаю. Я багато про це думав. З мого боку це було не надто розумно, адже якщо я хотів підтвердження своєї майстерності, варто було б обрати інших кандидатів. Незважаючи на всі зусилля, що я їх докладав протягом трьох років, мені так і не вдалося йому допомогти. Можливо, я сподівався, що він розкаже про «запізнільний ефект» лікування (іноді пацієнти спостерігають і таке). Та з'ясувалося, що його ситуації це не стосується. Може, це був своєрідний мазохізм і мені хотілося тицьнути це собі у вічі. Або ж я обрав свою найбільшу невдачу, щоб отримати ще один шанс. Визнаю: я й сам не знаю, що мене до цього спонукало. А тоді — під час нашої розмови — Філіп повідомив про те, що змінив професію, і запитав, чи не зможу я стати його супервізором. Філіпе, — звернувся до нього Джуліус, — гадаю, ти розповів усе це групі?

— Я надав усі необхідні деталі.

— А можеш напустити ще більше туману?

Філіп відвернувся, іншим членам групи стало ніяково. Після тривалої мовчанки Джуліус сказав:

— Пробач мені мій сарказм, Філіпе, але що я міг для себе зрозуміти з такої відповіді?

— Як я вже сказав, я надав групі всі необхідні деталі, — повторив Філіп.

Бонні обернулася обличчям до Джуліуса.

— Джуліусе, я скажу відверто. Усе це не надто приємно, і я хочу тобі допомогти. Не думаю, що нам варто смикати тебе сьогодні — гадаю, нам просто треба про тебе подбати. Прошу, скажи, що ми можемо зробити для тебе?

— Дякую, Бонні, ти маєш рацію. Я сьогодні геть розхристаний. Чудове запитання, але я не певен, що маю на нього відповідь. Розкажу вам велику таємницю: траплялося, що я приходив на заняття й почувався не дуже добре через якісь проблеми зі здоров'ям, але завжди покидав цю кімнату з відчуттям, що мені краще, і все це завдяки вашій чудовій компанії. Можливо, це і є відповідь на твоє запитання. Для мене було б найкраще, щоб група працювала у звичному режимі та щоб ми не зациклювалися на моїй ситуації.

На якийсь час запала тиша, а тоді Тоні сказав:

— Непросте завдання, зважаючи на все, що ми сьогодні дізналися.

— Точно, — погодився Гілл. — Навіть незручно говорити про щось інше.

— У такі моменти мені дуже бракує Пем, — зауважила Бонні. — Вона завжди знала, що робити, якою б незручною не була ситуація.

— Дивно, я теж сьогодні згадував про неї, — сказав Джуліус.

— Мабуть, це телепатія, — мовила Ребекка. — Кілька хвилин тому я теж подумала про Пем, якраз тоді, коли Джуліус розповідав про успіхи й невдачі. — Вона обернулася до Джуліуса: — Я знаю, що в нашій великій «родині» вона завжди була твоєю улюбленицею — жодних

сумнівів, бо це очевидно. Мене цікавить тільки одне: ти вважаєш її однією зі своїх невдач? Тобто оце її рішення поїхати на кілька місяців на пошуки іншого лікування, бо нам не вдалося їй допомогти? Мабуть, це не дуже добре вплинуло на твою самооцінку.

Джуліус жестом вказав на Філіпа.

— Може, варто розповісти про це і йому?

— Пем — це сила, — сказала Ребекка, звертаючись до Філіпа, який старанно уникав її погляду. — Її стосунки з чоловіком, а потім і з коханцем не склалися. Вона вирішила розлучитися з чоловіком заради коханця, а той відмовився кидати дружину. Вона розчарувалася в обох, і водночас вони перетворилися на нав'язливу ідею, від якої вона не могла відкараскатися. Ми докладали всіх можливих зусиль, але не змогли їй допомогти. У розпачі вона полетіла до Індії, сподіваючись отримати допомогу від відомого гуру буддистського медитаційного центру.

Філіп на це нічого не сказав. Тоді Ребекка звернулася до Джуліуса:

— То що скажеш про її від'їзд?

— Знаєш, п'ятнадцять років тому я поставився б до цього вороже — ба більше, я був би непохитний і наполягав би на тому, що її пошуки просвітлення — то насправді небажання змінюватися. Але я змінився. І відчуваю, що потребую будь-якої допомоги. Ще я усвідомив, що можливості особистого зростання, хай навіть незвичні, можуть відкривати нові горизонти у психотерапевтичній практиці. Сподіваюся, Пем це піде на користь.

— Нічого незвичного, для неї це ідеальний варіант, — мовив Філіп. — Шопенгауер схвально ставився до східних практик медитації, а особливо до того, що вони допомагають очистити свідомість, звільнитися від ілюзій, позбутися страждань, опанувавши мистецтво відмови від прив'язаностей. Насправді він був першим, хто презентував мудрість Сходу в західній філософії.

Філіп говорив, не звертаючись до когось конкретно, а тому ніхто нічого на це не відповів. Джуліуса страшенно роздратувала чергова згадка про Шопенгауера, однак він приховав свої емоції, помітивши, що кілька членів групи схвально кивнули, почувши слова Філіпа.

Після короткого мовчання до розмови приєднався Стюарт:

— Може, варто повернутися до того, про що кілька хвилин тому сказав Джуліус? Що для нього найкращий варіант — це щоб група працювала за звичним графіком.

— Підтримую, — сказала Бонні, — але з чого почати? Як щодо тебе і твоєї дружини, Стюарте? Востаннє ти говорив про те, що вона надіслала тобі електронного листа, в якому повідомила, що хоче розлучення.

— Усе потроху вляглося. Зараз ми повернулися у вихідну позицію. Вона тримає дистанцію, але принаймні ситуація не погіршується. Гадаю, краще послухати когось іншого.

Стюарт роззирнувся.

— Є два варіанти. Гіллі, як щодо тебе і Роуз — чи є якісь новини? І Бонні — сьогодні ти казала, що тобі є над чим попрацювати, однак це досить-таки банально.

— Сьогодні я пас, — мовив Гілл, не підводячи очей. — Минулого тижня ви витратили на мене чимало часу. А в результаті — поразка й капітуляція. Соромно зізнатися, але я повернувся додому й ситуація залишається незмінною. Усі ці чудові поради — від Філіпа, від усіх — я все змарнував. А ти, Бонні?

— Мої проблеми сьогодні навіть не варті уваги.

— Пригадайте мою версію закону Бойля-Маріотта, — мовив Джуліус. — Незначна тривога розширюється, заповнюючи весь вільний простір. Твоя тривога є так само важливою, як і відчуття інших — навіть якщо для них це просто катастрофа.

Джуліус кинув оком на свій годинник.

— Часу майже не лишилося, але, може, скажеш хоч кілька слів? Запишемо це в план наступного заняття.

— Щоб мені вже точно не вдалося цього уникнути? — зауважила Бонні. — Гарзд, ідея насправді непогана. Я хотіла поговорити про те, що я така звичайна, товста і незграбна, тоді як Ребекка і Пем такі красиві та... стильні. Особливо ти, Ребекко... ти змушуєш мене переживати болісні відчуття — що я звичайна незграба, яка нікому не потрібна. — Бонні замовкла й подивилася на Джуліуса. — Оце і все.

— Обговоримо це на наступному тижні, — мовив Джуліус і підвівся. Це означало, що заняття добігло кінця.

14

РІК 1807. ЯК АРТУР ШОПЕНГАУЕР МАЛО НЕ СТАВ КОМЕРСАНТОМ

Людина з унікальними й рідкісними талантами, змушена виконувати роботу, що не дає особливої користі, подібна до вази з розкішними візерунками, що її використовують як кухонне горня.

Масштабне турне родини Шопенгауерів завершилося 1804 року. Шістнадцятирічний Артур із важким серцем пристав на пропозицію батька пройти семирічну практику у відомого гамбурзького сенатора й купця Єніша. У хлопця розпочалося «подвійне життя»: він сумлінно виконував усі доручення і водночас потайки присвячував кожен вільну хвилинку вивченню ідей провідних світових мислителів. Артур настільки засвоїв уроки свого батька, що через ці «крадені» миті його повсякчас мучили докори сумління.

А через дев'ять місяців трапилася жахлива подія, що назавжди залишила слід у його душі. Хоча Генріху Шопенгауеру виповнилося тільки шістдесят п'ять, його здоров'я погіршувалося з кожним днем: шкіра набула жовтавого відтінку, з'явилася слабкість, депресія, чоловік став геть неухважним і часто не впізнавав старих знайомих. Утім, незважаючи на свою немічність, двадцятого квітня 1805 року йому вдалося дістатися свого складу, де він поволі видерся на верхній поверх і викинувся з вікна в гамбурзький канал. Кілька годин по тому його тіло знайшли в крижаній воді.

Будь-яке самогубство породжує в близьких відчуття шоку, провини й гніву — і Артур не уникнув усіх цих переживань. Тільки уявіть, наскільки йому було тяжко. Любоб до батька замінило відчуття безмежного горя і втрати. Він часто обурювався з приводу батькових учинків — пізніше Артур часто згадуватиме про свої страждання, що їх спричиняла батькова непохитність, і тепер його охопило каяття. А можливість вирватися на свободу тільки посилила відчуття провини: Артур розумів, що його батько ніколи не дозволив би йому стати філософом. Тут можна згадати двох визначних філософів-вільнодумців — Ніцше й Сартра, які втратили своїх батьків у ранньому дитинстві. Чи став би Ніцше Антихристом, якби його батько, лютеранський священик, не помер, коли він був ще малим? А Сартр у своїй автобіографії писав про те, що відсутність потреби виправдати чиїсь сподівання — то велике полегшення. Та іншим — скажімо, К'єркегору чи Кафці — не так пощастило, адже все життя їх пригнічував тягар батьківського засудження.

У працях Артура Шопенгауера можна знайти незліченну кількість різноманітних ідей, тем, історичних і наукових курйозів, понять і спостережень, а от уривків, написаних з особливою ніжністю, небагато, і здебільшого вони присвячені Генріху Шопенгауеру. В одній праці він особливо пишався тим, що його батько не приховував того факту, що працює виключно заради грошей, і порівняв це з лицемірством більшості своїх колег (зокрема Гегеля і Шліхте), які тільки прикидалися, що працюють на благо людства, а насправді жадали виключно статків, влади і слави.

Коли Артуру виповнилося шістдесят років, він вирішив присвятити всі свої праці батькові. Він постійно писав і переписував свою присвяту, але вона так ніколи й не була опублікована. Одна з версій розпочиналася такими словами: «Шляхетний, видатний дух, якому я завдячую тим, ким я є, і чого досягнув... нехай кожен, хто знаходить у моїх працях радість, утіху чи настанову, почув своє ім'я й дізнається, що, якби Генріх Шопенгауер не був тим, ким він був, Артур Шопенгауер вже сто разів зник би з цього світу».

Така відданість просто приголомшує, зважаючи на те, що Генріх ставився до сина досить прохолодно. Його листи до Артура просто-таки просякнуті критикою. Наприклад: «Уміння танцювати та їздити верхи не прогодує купця, чиї листи читатимуть інші, тож вони мають бути гарно написані. Я часто помічаю, що твої великі літери й досі мають просто жахливий вигляд». Або: «Не тримайся суцупо, бо це виглядає огидно... якщо в їдальні хтось

помітить того, хто згорбився над столом, то вважатиме, що то перевдягнений кравець або ж чоботар». У своєму останньому листі Генріх напучував сина: «Що ж до правильної постави під час ходіння та сидіння, раджу просити тих, хто поряд із тобою, штурхати тебе щоразу, як забуватимеш про цю важливу річ. Так завжди робили особи королівської крові — краще вже перетерпіти миттєвий біль, аніж усе життя скидатися на телепня».

Артур був справжнім сином свого батька: він успадкував від нього не тільки зовнішність, але й характер. Коли йому виповнилося сімнадцять, він отримав листа від матері з такими словами: «Я надто добре знаю, що ти майже не насолодився щасливими моментами юності, бо твоя схильність до меланхолійних роздумів — сумний спадок від батька — аж надто велика».

Крім того, Артур успадкував від нього таку рису, як чесність, — і вона стала вирішальною, коли він зіткнувся з дилемою, що переслідувала його після смерті батька: чи варто йому залишатися помічником купця, якщо він ненавидить світ комерції? Зрештою хлопець вирішив зробити так, як учинив би його батько: дотримати свого слова.

Він написав про своє рішення так: «Я залишився зі своїм наставником почасти тому, що жахливе горе підточило мій енергійний дух, а почасти тому, що почувався б винним, якби порушив обіцянку, яку дав батькові, майже одразу після його смерті».

На відміну від Артура, який після батькового самогубства почувався закутим у ланцюги обов'язків, його

мати абсолютно не страждала від подібних думок, а навпаки — вирішила кардинально змінити своє життя. У своєму листі до сімнадцятирічного Артура жінка написала такі слова: «Наші характери настільки різні: ти від природи нерішучий, я ж, на противагу, надто імпульсивна та сповнена рішучості». Уже за кілька місяців після смерті чоловіка вдова продала маєток Шопенгауерів, позбулася важливої родинної справи й покинула Гамбург. «Я завжди обираю найцікавіший шлях. Візьмімо для прикладу вибір місця проживання: замість повернутися до рідного містечка і возз'єднатися з родиною та друзями, я обрала Веймар, якого зовсім не знаю», — хвалилася вона Артурові.

Чому саме Веймар? Йоганна, як жінка амбітна, прагнула бути якомога ближче до центру німецької культури. Коли йшлося про спілкування, вона почувалася мов риба у воді і чудово знала, що зможе зробити свій вагомий внесок, до чого не взялася б. І справді, не минуло й кілька місяців, як її життя кардинально змінилося: Йоганна заснувала у Веймарі популярний салон і тісно потоваришувала з Гете та багатьма іншими провідними письменниками і художниками. А невдовзі не забарилися й успіхи на професійній ниві — спершу вона опублікувала подорожні щоденники, у яких занотувувала деталі тривалого турне Шопенгауерів та поїздки на південь Франції, а пізніше (і до цього її спонукав Гете) Йоганна спробувала свої сили в художній літературі та написала серію любовних романів. Вона була однією з перших жінок, які пишались своєю незалежністю, — і першою жінкою Німеччини, яка

заробляла на хліб письменницькою діяльністю. Протягом наступного десятиліття Йоганна Шопенгауер стане відомою романісткою — німецькою Даніелою Стіл XIX століття — і ще досить довгий час Артур Шопенгауер залишатиметься «сином Йоганни Шопенгауер». Наприкінці 20-х років XIX століття побачить світ повне зібрання її творів у двадцяти томах.

Хоча історія (яка здебільшого ґрунтувалася на уїдливих ремарках Артура) описувала Йоганну як егоїстичну й байдужу жінку, поза сумнівом, саме вона, і тільки вона, звільнила Артура від його обітниці й допомогла зробити перший крок у напрямку філософії. Усе змінив доленосний лист, який Артур отримав від Йоганни у квітні 1807 року, через два роки після батькового самогубства.

Любий Артуре!

Серйозний і виважений тон твого листа від 28 травня цього року не міг на мене не вплинути — він неначе розбудив мене від тривалого сну, і я усвідомила, що, обравши свій шлях, ти зрадив своє покликання! Ось чому я зроблю все можливе, щоб урятувати тебе, я ж бо добре знаю, як воно — робити те, до чого не лежить душа. Тож за можливості я вбережу тебе, мій любий сину, від цього нещастя. О любий, милий Артуре, чому мої слова так мало важили для тебе, адже того, про що ти мрієш зараз, завжди щиро бажала і я. Повір, я докладала всіх можливих зусиль, щоб посприяти цьому хай там що казали проти мене... і якщо ти не хочеш вступати до почесного філістерського ордену, я, мій любий сину, тобі не перешкоджатиму. Ти, і тільки ти,

маєш обрати власний шлях. А я тобі завжди допоможу чи дам пораду, чим зможу і як зможу. Та спершу ти маєш віднайти спокій у своїй душі... і пам'ятай, що треба обрати той фах, який супроводжуватиметься гарним заробітком, а не буде просто улюбленою справою. Ти ніколи не будеш багатим, живучи лише з того, що отримав у спадок. Якщо ти вже обрав свій шлях, повідом мене, однак це має бути виключно твоє рішення... Якщо відчуваєш у собі сили й бажання цим займатися, я охоче простягну тобі свою руку. Але не варто перебувати в полоні ілюзій щодо того, що життя вченого — то суцільна втіха. Артуре, з власного досвіду можу сказати, що це не так. Таке життя непросте, воно страшенно втомлює — це суцільна робота. І тільки задоволення, яке отримуєш від того, що робиш, робить його таким привабливим. Про багатство навіть не йдеться — письменник ледве заробляє собі на хліб, і заробляє важкою працею... А щоб стати відомим письменником, треба створити щось виняткове, і зараз, більш ніж будь-коли раніше, є потреба в розумних особистостях. Тож добре поміркуй над цим, мій сину, і зроби свій вибір, однак не зрадь його потім — нехай ніщо не похитне твого рішення, і ти досягнеш своєї мети. Обери те, чого прагнеш... але зі сльозами на очах я благаю тебе про одне: не обманюй себе. Будь серйозним і чесним із самим собою. Ідеться не тільки про твоє благополуччя, а й про те, наскільки щасливою буде моя старість, бо ж тільки ви з Адель зможете відшкодувати мені мою втрачену юність. Мені було б несила думати, що ти нещасний, надто якби я знала, що до цього нещастя призвела моя надмірна

поступливість. Як бачиш, любий Артуре, я люблю тебе всім серцем і хочу допомагати тобі в усьому. Нехай твоя впевненість стане моєю винагородою, і коли ти обереш свій шлях, то дотримаєшся моєї поради й непохитно його торуватимеш. І не завдавай мені болю своєю впертістю. Ти знаєш, що я ніколи не наполягатиму на своєму, не вислухавши інших думок. Я ніколи не вимагатиму від тебе того, що не змогла б підкріпити аргументами...

*Adieu*¹, мій любий Артуре, маю поспішати, щоб відправити листа, і рука вже втомилася. Поміркуй над тим, що я тобі написала, і не барися з відповіддю.

Твоя мати
Й. Шопенгауер

У поважному віці Артур напише: «Коли я прочитав цього листа, з моїх очей рікою полилися сльози». А в своєму листі до матері він висловить бажання відмовитися від подальшої практики. Йоганна ж на це відповідь: «Ти так швидко це вирішив — якби на твоєму місці був хтось інший, мене це розчарувало б. Поспіх мене лякає, але коли йдеться про тебе, я спокійна, адже тебе веде за собою сила твоїх заповітних бажань».

Йоганна не гаяла часу: вона попередила Артурового наставника, що хлопець залишає Гамбург, організувала переїзд і влаштувала його в гімназію Готи — за п'ятдесят кілометрів від Веймара.

Кайдани було скинуто.

---

¹ Бувай (фр.).

15

ПЕМ В ІНДІЇ

Це показово й водночас дивовижно — бачити, як людина, окрім свого реального життя, завжди проживає й інше — уявне... тут, у царині спокійних роздумів, усе, що доти огортало й хвилювало її, стає холодним, безбарвним і далеким, бо ж тут вона тільки глядач та спостерігач.

Потяг Бомбей—Ігатпурі саме уповільнював свій хід, щоб зробити зупинку в маленькому селищі, коли Пем почула передзвін ритуальних кимвалів і визирнула із запиленого вікна вагона. Кароокий хлопчина, якому на вигляд було не більш ніж десять-одиннадцять років, пробіг повз неї, піднявши в повітря ганчірку і жовте пластмасове відро з водою. З того часу, як Пем прибула до Індії (а трапилося це два тижні тому), вона тільки те й робила, що заперечно

хитала головою. Жінка навчилася казати «ні» гідам, чистильникам взуття, свіжовичавленому мандариновому соку, сарі, тенісним мокасінам «Nike», мініялам. «Ні» волоцюгам і «ні» численним домаганням, іноді відкритим, а іноді прихованим, «ні» підморгуванням, багатозначним підняттям брів, облизуванню губ та прицмокуванням. Пем спало на думку, що нарешті хтось запропонував їй щось справді потрібне. Вона енергійно кивнула — так, так — юному мийникові вікон, а той розплився в широкій білозубій усмішці. Хлопець, якого підбадьорили присутність і увага Пем, вимив вікно, театралью розмахуючи ганчіркою.

Пем щедро заплатила йому, а коли помітила, що він розлігся, аби повитріщатися на неї, відправила геть. А тоді відкинулася на спинку свого сидіння й почала спостерігати за процесією селян, які пробиралися через засмічену вулицю услід за священиком у жовтому шарфіку та яскраво-червоних шароварах, що тріпотіли на вітрі. Вони прямували до центральної площі містечка, де розташовувалася статуя бога Ганеші з пап'є-маше — той скидався на Будду, мав опецькувате пухкеньке тіло та голову слона. Усі — священик, чоловіки в сліпучо-білому одязі, жінки в сарі шафранових і пурпурових відтінків — несли в руках крихітні статуетки Ганеші. Юні дівчата жменями розкидали квіти, а кілька хлопців несли жердини з металевими кадилами, з яких курів фіміам. Дзенькіт кимвалів та гуркіт барабанів супроводжувався монотонним співом процесії: «Ганапаті баппа Морая, Пурча варші лаукар'я».

— Перепрошую, ви не могли б сказати, про що вони співають? — звернулася Пем до смаглявого чоловіка, який сидів навпроти і пив чай — крім них, у купе більше нікого не було.

То був делікатний і привабливий чоловік, одягнений у білі штани й білу бавовняну сорочку навипуск. Почувши голос Пем, він похлинувся і закашлявся. Чоловік страшенно зрадів цьому запитанню, бо він із самісінького Бомбея все збирався розпочати розмову з симпатичною жінкою, яка сиділа навпроти. Гучно відкашлявшись, він мовив дещо стишеним голосом:

— Перепрошую, мадам. Фізіологію не завжди вдається тримати під контролем. Те, що роблять ті люди, та й усі мешканці Індії сьогодні, це кажуть: «Милий Ґанapati, боже Мораї, наступного року знову прийди до нас раніше».

— Ґанapati?

— Авжеж, тут можна легко заплутатися. Можливо, ви знаєте більш поширене ім'я цього бога — Ґанеша. У нього є й багато інших — Вігнешвара, Вінаяка, Ґаджанана.

— А ця процесія?

— Так починається свято Ґанеші, і триватиме воно десять днів. Якщо наступного тижня будете в Бомбеї, вам пощастить і ви зможете стати свідком того, як усі мешканці міста купують свої статуетки Ґанеші у водах океану.

— А то що таке? Місяць? Чи сонце? — Пем показала на велику жовту кулю з пап'є-маше, яку несли четверо дітей.

Віджай подумки замуркотів. Його тішили ці запитання, він сподівався, що потяг стоятиме на станції якомога

довше, бо зовсім не хотів, щоб ця розмова закінчувалася. Він бачив таких розкішних жінок в американських фільмах, але йому ще ніколи не випадала можливість поспілкуватися з однією із них. Грація цієї жінки і краса її блілого обличчя розпалювали уяву Віджая. Здавалося, що вона щойно зійшла зі старовинного різьбленого зображення Камасутри. І куди це знайомство його заведе? Він міркував над тим, чи зможе ця подія змінити його життя, адже він так цього прагне. Віджай, вільний від будь-яких зобов'язань, за індійськими стандартами був ще й справжнім багатцем і мав постійний дохід завдяки своїй фабриці з пошиття одягу. Два роки тому його юна наречена померла від туберкульозу, тож, поки батьки не виберуть для нього нову дівчину, його ніщо не зв'язувало.

— А, вони тримають місяць. Несуть його на знак ушанування однієї легенди. Передусім ви маєте дізнатися, що Ґанеша прославився своїм апетитом. Погляньте-но на його велике пузце! Якось його запросили на свято, а він напхав собі живіт печивом ладду. Ви коли-небудь куштували ладду?

Пем заперечно похитала головою, сподіваючись, що він не почне діставати печиво зі своєї валізи. Її близька подруга підчепила гепатит у чайній крамничці в Індії, а тому Пем чітко дотримувалася поради свого лікаря: не їсти нічого, окрім того, що подають у її чотиризірковому готелі. За межами готелю вона їла виключно те, що могла почистити власноруч — здебільшого то були мандарини, варені яйця й арахіс.

— Моя мама готувала просто неймовірні кокосово-мигдальні ладду, — вів далі Віджай. — Зазвичай це смажені борошняні кульки, просякнуті солодким сиропом із кардамону. Знаю, звучить банально, але повірте, незважаючи на прості інгредієнти — це щось! Та повернімося до Ґанеші. Він так наївся, що навіть не міг нормально стояти. Втратив рівновагу, гепнувся на землю, його живіт луснув, а з нього посипалися усі ладду. Це трапилося вночі, і єдиним свідком був місяць, який і сам мало не луснув зо сміху. Ґанеша розлютився і прокляв місяць, заборонивши йому з'являтися на небі. Однак усім його страшенно бракувало, тож боги зібралися разом і попросили бога Шіву — батька Ґанеші — вмовити сина повернути все на свої місця. Місяцеві теж було соромно, і він вибачився за свою негідну поведінку. Врешті-решт Ґанеша змінив своє прокляття: місяць мав зникати один раз на місяць, решту часу він мав бути частково видимим, і тільки одного дня він міг показати себе повністю. — Після паузи Віджай додав: — Тепер ви знаєте, яку роль відіграє місяць на святі Ґанеші.

— Дякую, що пояснили.

— Мене звати Віджай. Віджай Панде.

— А я Пем. Пем Свонвіл. Яка чудова історія! А який фантастичний божок — голова слона, а тіло Будди... Скидається на те, що місцеві мешканці сприймають ці міфи дуже серйозно... неначе вони справді...

— А ще дуже цікаво розглянути іконографію бога Ґанеші, — м'яко перервав її Віджай, діставши з-під сорочки великий амулет, на якому був вирізьблений Ґанеша. —

Зауважте, що кожна, кожнісінька деталь має важливе значення і, фактично, є життєвим правилом. Погляньте на велику голову слона — це означає, що ми маємо багато думати. А величезні вуха? Більше слухати. Маленькі очиці нагадують про необхідність зосередитися, а крихітний рот — про те, що треба менше базікати. І я не забуваю настанов Ганеші — навіть зараз, коли ми з вами розмовляємо, я пам'ятаю його пораду й подумки зупиняю себе, щоб не теревенити без упину. Якщо вам моє базікання набридне, пообіцяйте, що зупините мене.

— О, в жодному разі. Мені страшенно цікаво слухати про іконографію.

— Тут є безліч інших деталей — погляньте. Ми, індійці, дуже серйозні люди.

Чоловік потягнувся до шкіряної сумки, що висіла в нього на плечі, і дістав звідти невеличке збільшувальне скло. Пем узяла його й нахилилася до амулета, щоб детальніше його розглянути. Вона вдихнула аромат кориці, кардамону й свіжовипрасуваного одягу. Як можна так приємно і свіжо пахнути у зачиненому й запилюженому купе?

— Він має тільки один бивень, — зауважила Пем.

— Це означає: хороше залишай, а погане відсікай.

— А що то він таке тримає? Сокиру?

— Щоб обрубати всі прив'язаності.

— Звучить як принцип буддистського вчення.

— Так. Пригадайте — Будду породив материнський океан Шіви.

— Чекайте-но, в іншій руці він теж щось тримає. Важко розгледіти. То нитка?

— Мотузок, що тягне людину до найвищої мети.

Раптом потяг сіпнувся і почав рухатися вперед.

— Наш транспортний засіб ожив, — мовив Віджай. — Зауважте, на чому їздить Ґанеша — ондечки під його ногою.

Щоб роздивитися, Пем підсунулася ще ближче і знову крадькома вдихнула аромат Віджая.

— Авжеж, це мишка. Я помічала її на кожній статуї Ґанеші й на кожному його зображенні. А чому саме миша, і гадки не маю.

— Це найцікавіша деталь. Миша символізує бажання — його можна осідлати тільки за умови повного контролю. Інакше воно призведе до проблем.

Пем замовкла. Потяг пихкав повз сухі дерева, самотні каплички, індійських буйволів, що плескалися в брудних ставках, ферми, де червоний ґрунт був геть знесилений унаслідок безперервної обробки протягом тисяч років... Вона поглянула на Віджая й відчула, як її огортає хвиля вдячності. Як ненав'язливо і м'яко він це зробив — дістав свій амулет і не дозволив їй померти від сорому через те, що вона так непоштиво говорила про його релігію. Коли востаннє вона отримувала таку приємну увагу з боку чоловіка? Але ж ні, ні, — нагадала вона собі, — не варто недооцінювати інших чоловіків. Вона згадала свою групу. Там був Тоні, готовий заради неї на все. І Стюарт — він теж ставився до неї дуже добре. І Джуліус з його безмежною любов'ю. Однак

витончені манери Віджая — то було щось незвичне. То була екзотика.

А Віджай? Він теж поринув у роздуми, міркуючи про свою розмову з Пем. Він відчував незвичне хвилювання, серце тьохкало, і він змусив себе заспокоїтися. Чоловік відкрив свою сумку й дістав звідти стару й пом'яту пачку сигарет. Він не збирався курити — пачка була порожня; до того ж він знав, наскільки несхвально американці ставляться до куріння. Йому просто хотілося кинути оком на синьо-білу коробочку із зображенням чоловіка в циліндрі та виразними чорними літерами: «Коротка мить».

Один із перших релігійних наставників Віджая звернув його увагу на марку сигарет, які курих його батько, і порадив розпочинати медитацію з думки про те, що життя — то коротка мить, ріка, чії хвилі несуть усе: речі, досвід, бажання — повз його непохитну свідомість. Під час медитації Віджай уявляв швидкоплинну річку й прислухався до беззвучних слів своєї свідомості: «*анітья, анітья*» — недовговічність. Він нагадав собі, що все напрочуд скороминуще — і життя, і враження проминають, і їх не повернеш, подібно до картинки за вікном потяга. Віджай заплющив очі, глибоко вдихнув і відкинувся на спинку сидіння. Його пульс уповільнився — він нарешті досягнув гостинної гавані спокою.

Пем, яка крадькома спостерігала за Віджаєм, підняла пачку, що впала на підлогу, прочитала назву й зауважила:

— «Коротка мить» — досить дивна назва для сигарет.

Віджай поволі розплющив очі й сказав:

— Як я вже говорив, ми, індійці, люди серйозні. Навіть на сигаретах зазначаємо життєві настанови. Життя — це і є коротка мить, і я медитую над цим щоразу, як відчуваю внутрішнє хвилювання.

— То ви саме медитували? Вибачте, що потурбувала.

Віджай усміхнувся й заперечно похитав головою.

— Мій учитель якось сказав, що людину ніхто не здатен потурбувати. Позбавити себе спокою можемо тільки ми самі.

Чоловік завагався, усвідомлюючи, що його знову охопило бажання: він настільки прагнув привернути увагу своєї супутниці, що перетворив медитацію на звичайну цікавинку — тільки заради того, щоб побачити усмішку на обличчі привабливої жінки. Вона ж бо була видінням — короткою миттю, яка скоро зникне з його життя й розчиниться в небутті минулого. Розуміючи, що наступні слова змусять його ще більше віддалитися від своєї мети, Віджай усе одно не міг спинитися.

— Хочу ще дещо сказати. Я довго згадуватиму нашу зустріч і розмову. Невдовзі я зійду з цього потяга й проведу десять днів у ашрамі. Увесь цей час я мовчатиму, а тому безмежно вдячний вам за слова, якими ми обмінялися, за миті, що ми їх із вами розділили. Це нагадало мені фільми про американських в'язнів, які перед смертю можуть замовити будь-яку страву. Мушу сказати, що моє бажання про останню розмову здійснилося, і я навіть не очікував, що отримаю таке задоволення.

Пем кивнула. Їй ніколи не бракувало слів, однак зараз вона розгубилася й не знала, як реагувати на ввічливі зауваги Віджая.

— Десять днів у ашрамі? В Ігатпурі? Я теж туди прямую, до духовного центру.

— Тоді в нас один напрямок і одна мета: пізнати віпассану за допомогою славнозвісного гуру Гоєнки. Скоро приїдемо, це наступна зупинка.

— Ви сказали «десять днів мовчання»?

— Так, Гоєнка завжди вимагає шляхетного мовчання, окрім необхідних коротких розмов із персоналом, учні не можуть вимовити ані слова. Маєте великий досвід у медитації?

Пем заперечно похитала головою.

— Я професор університету. Викладаю англійську літературу. Минулого року одна з моїх студенток побувала в Ігатпурі, і це мало на неї цілющий вплив, вона дуже змінилася. А тоді почала активно організовувати центри віпассани у Сполучених Штатах, а зараз планує американське турне Гоєнки.

— Ваша студентка вирішила зробити своїй учительці подарунок. Мабуть, вона сподівалася, що ви теж зможете переродитися?

— Щось таке. Не те щоб вона відчувала, що я маю змінити в собі щось конкретне — найімовірніше, їй це настільки пішло на користь, що вона захотіла, щоб я та інші теж отримали подібний досвід.

— Звісно. Я висловився некоректно і в жодному разі не припускав, що ви потребуєте переродження. Мені

просто було цікаво, чим керувалася ваша студентка і чи підготувала вона вас до цієї практики.

— Вона навмисно цього не робила, бо й сама потрапила до цього центру випадково, а тому зауважила, що для мене буде краще, якщо я приїду туди з відкритим серцем і розумом. Ви хитаєте головою — не згодні?

— О, не забувайте, що індійці ствердно кивають на знак незгоди, а заперечно хитають головою, коли з чимось погоджуються — в американців усе навпаки.

— Господи, я знала, що щось негаразд, бо на мене весь час кидають дивні погляди. Мабуть, людям просто важко мене зрозуміти.

— Ні-ні, спілкуючись з іноземцями, індійці швидко до цього звикають. Що ж до поради вашої студентки, я зовсім не певен, що підтримую ідею такої «непідготовленості». Зауважу, що цей центр — не для новачків. Шляхетне мовчання, медитації о четвертій ранку, один прийом їжі на день — це непростий режим. І для нього ви маєте бути сильною. Ага, потяг уповільнив свій хід. Нарешті ми в Ігатпурі.

Віджай підвівся, зібрав свої речі й дістав із верхньої полиці-сітки валізу Пем. Потяг зупинився. Віджай приготувався до виходу й сказав:

— Пригоди починаються.

Його слова аж ніяк не заспокоїли Пем — її хвилювання посилювалося.

— Це означає, що під час перебування в центрі ми не зможемо спілкуватися?

— Жодного спілкування, листів чи жестів.

— А електронні листи?

Віджай навіть не усміхнувся.

— Шляхетне мовчання — це правильний шлях до того, щоб отримати користь від віпасани. — Тепер він був зовсім інший. Пем відчула, як він віддаляється від неї.

— Принаймні мені буде спокійніше знати, що ви теж там, — мовила вона. — Бути разом поодинці не так страшно.

— Разом поодинці — дуже доречний вислів, — сказав Віджай, не дивлячись на неї.

— Можливо, ми знову зустрінемося в цьому потягу, коли закінчиться практика, — сказала Пем.

— Про це не потрібно думати. Ґоєнка вчить, що треба жити тим, що маєш зараз. Вчора і завтра не існують. Спогади з минулого, мрії про майбутнє тільки тривожать. Шлях до спокою — це споглядання теперішнього, яке спокійно пливе річкою людської свідомості.

Навіть не озирнувшись, Віджай закинув сумку на плече, відчинив двері купе й пішов геть.

16

ГОЛОВНА ЖІНКА В ЖИТТІ АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА

*Тільки чоловічий розум, захмарений
сексуальним потягом, міг назвати
низьку, вузькоплечу й коротконо-
гу половину людства з широкими
стегнами «прекрасною половиною».*

*Артур Шопенгауер
про жінок*

*Твої одвічні каламбури, твоє голосін-
ня з приводу дурного світу й нещас-
ного людства призводять до того,
що я погано сплю й мені сняться
жахіття... У моєму житті немає жод-
ної неприємної миті, якою я не зав-
дячувала б тобі.*

*Із листа матері
Артура Шопенгауера
до сина*

Поза сумнівом, головною жінкою в житті Артура Шопенгауера була його мати Йоганна, і їхні непрості й виснажливі стосунки зрештою призвели до катастрофи. Лист від матері, що звільнив Артура від його зобов'язань, був сповнений милих материнських почуттів: уваги, любові, надій, які вона покладала на сина. Та між рядками читалася обов'язкова умова: син має триматися від неї на певній відстані. Саме тому в своєму листі Йоганна радила Артурові переїхати з Гамбурга до Готи, а не до Веймара за п'ятдесят кілометрів, де на той час проживала сама.

Сяйво теплих почуттів, що жевріло між ними двома після того, як Артур покинув свого наставника, швидко згасло, бо він не затримався у підготовчій школі Готи. Уже за півроку дев'ятнадцятирічного Артура виключать із цього закладу через написання розумного, але водночас знущального памфлета на одного з учителів. Тоді хлопець попросить матір дозволити йому пожити з нею та продовжити навчання у Веймарі.

Йоганну це аж ніяк не тішило — насправді перспектива їхнього спільного проживання її страшенно дратувала. Поки Артур вчився у Готі, він кілька разів навідав матір, і кожний його візит перетворювався для неї на джерело проблем. Її листи до сина після його виключення зі школи вражають — рідко яка мати напише таке своїй дитині.

...Я надто добре тебе знаю. Ти страшенно дратуєш, тебе просто неможливо витримати — і мене лякає сама

думка про те, щоб жити з тобою під одним дахом. Усі гарні якості в тобі затьмарює твоя зарозумілість, тому вони не приносять світу жодної користі... Ти знаходиш недоліки в усьому, окрім самого себе... відлякуєш людей, бо ж ніхто не хоче, щоб його вдосконалили й просвітили через силу, а надто якщо це зробить така незначна особистість, якою ти й досі є. Ніхто не терпітиме критики з боку того, хто й сам має безліч слабкостей, а особливо твою непохитну манеру виголошувати щось, навіть не припускаючи, що ти можеш помилятися.

Якби це проявлялося не так очевидно, ти просто був би смішним, але те, ким ти є, страшенно дратує... Подібно до тисяч інших студентів ти міг би спокійно жити й навчатися в Готі... але тобі цього не хотілося — і ось тебе виключили... Ти скидаєшся на живий літературний журнал — страшенно нудний і ненависний, бо тебе не можна погортати чи закинути за пічку, як пошарпану книженцію.

Невдовзі Йоганна нарешті усвідомила той факт, що їй не уникнути перебування Артура у Веймарі, доки він готуватиметься до університету, але написала знову, на випадок, якщо той чогось не засвоїв. Цього разу вона висловила своє занепокоєння ще більш категорично.

Гадаю, з мого боку буде мудро сказати тобі, чого я бажаю та як ставлюся до всього... щоб ми правильно зрозуміли одне одного з самого початку. Гадаю,

ти не маєш сумнівів з приводу того, що я тебе люблю. Я вже довела це й доведитиму, поки житиму на цьому світі. Мені важливо знати, що ти щасливий, однак я не хочу бути свідком твого щастя. Я завжди казала, що з тобою дуже важко жити... і що більше я тебе пізнаю, то сильнішим стає це відчуття.

Я не приховуватиму: доки ти є таким, як є, я радше піду на будь-які жертви, аніж погоджуся жити поряд із тобою... мене дратує не твоя душа чи єство, а твоє зовнішнє «я». Воно в твоїх ідеях, судженнях і звичках, і ми з тобою абсолютно по-різному сприймаємо цей світ.

Послухай, любий Артуре, щоразу, коли ти приїздив до мене на кілька днів, ми страшенно сварилися через дрібниці, і щоразу, коли ти від'їздив, я зітхала з неабияким полегшенням, бо твоя присутність, нескінченні скарги з приводу неочевидних речей, твоє скривлене обличчя, хворобливий гумор, дивні судження, що ти їх бурмочеш собі під носа, — усе це хвилює і засмучує мене, і я нічого не можу з цим зробити.

Емоції Йоганни можна зрозуміти. Божою ласкою їй вдалося звільнитися від шлюбу, який міг стати її в'язницею до кінця життя. Її п'янило відчуття свободи — вона навіть думати не хотіла про те, щоб комусь звітувати. Йоганна прагнула жити своїм життям: зустрічатися з ким хочеться, насолоджуватися романтичними зв'язками (але заміж не виходити), пізнавати й розвивати свої неабиякі таланти.

Перспектива відмовитися від свободи заради Артура страшенно її дратувала — і не тільки тому, що він був непростою людиною, схильною всіх контролювати. То був син її колишнього тюремника — живе втілення неприємних рис Генріха.

А ще був фінансовий момент. Усе почалося з того, що дев'ятнадцятирічний Артур звинуватив матір у марнотратстві — він хвилювався, що її недбале ставлення до грошей негативно вплине на спадок, який він мав отримати, коли йому виповниться двадцять один рік. Йоганна страшенно розгнівалася і нагадала синові, що в її салонах подають виключно хліб із маслом. А тоді й сама звинуватила Артура в тому, що він теж не відмовляє собі в розкошах (ішлося насамперед про дорогі обіди та уроки верхової їзди). З часом такі сварки з приводу грошей тільки підігрівали конфлікт.

Те, як Йоганна ставилася до Артура й материнства загалом, чудово ілюструють її романи: типова героїня Йоганни Шопенгауер — це жінка, яка пережила трагічну втрату істинного кохання, а тоді погодилася на економічно вигідний, однак задушливий шлюб без кохання, сповнений страждань. Утім, на знак протесту (і щоб не втратити себе) вона відмовляється мати дітей.

Артур не ділився своїми переживаннями ні з ким, а згодом його мати знищить усі його листи. Однак певні особливості їхніх стосунків усе-таки можна простежити. Між сином і матір'ю існував міцний зв'язок, а коли вони віддалилися одне від одного, це завдало Артурові сильного болю, що переслідував його протягом усього життя.

Йоганна була незвичайною матір'ю — жвава, прямолінійна, красива, вільнодумна, всебічно розвинена й освічена. Звісно, вони з Артуром обговорювали його захоплення сучасною й античною літературами. І, може, п'ятнадцятирічний Артур обрав подорож Європою, а не підготовку до університету саме тому, що прагнув бути ближче до матері.

Стосунки між матір'ю та сином стали прохолоднішими після смерті Генріха. Надії Артура на те, що він займе в серці матері місце батька, розбилися на друзки через її поспішне рішення залишити його в Гамбурзі, а самій переїхати до Веймара. Якщо ці надії почали відроджуватися після того, як мати звільнила його від зобов'язань перед батьком, вони знову-таки згасли, бо ж вона відправила його до Готи, незважаючи на той факт, що у Веймарі було безліч кращих освітніх можливостей. Можливо, Йоганна мала рацію, коли припускала, що Артур навмисне влаштував усе так, щоб його виключили з Готи. Якщо він зробив це тільки тому, що бажав возз'єднатися з матір'ю, очевидно, його страшенно засмутило те, що вона не надто прагнула прийняти його до себе, до того ж у її житті були інші чоловіки.

Артур почувався винним через самогубство батька: почасти тому, що тішився своїй свободі, а почасти через страх, що його небажання займатися комерцією пришвидшило цю трагічну подію. А невдовзі почуття провини перетвориться на запеклі спроби захистити добре ім'я батька — він почне уїдливо критикувати ставлення матері до чоловіка.

Багато років по тому він напише:

Я знаю жінок. Для них шлюб — це тільки джерело достатку. Коли мій батько сильно захворів, на нього ніхто не зважав, окрім хіба що відданого слуги, який робив усе можливе, щоб про нього подбати. Поки він лежав самотньою, мати влаштовувала прийоми — розважалася, тоді як він страждав від болю. Така вона — жіноча любов!

Коли ж Артур приїде до Веймара, щоб готуватися до вступу, мати не дозволить йому оселитися в неї, а натомисть підшукає для нього окреме помешкання. Там на юнака чекатиме лист, у якому вона абсолютно чітко викладе правила й межі їхніх стосунків.

Хочу, щоб ти затямив, на яких умовах ми з тобою спілкуватимемося: ти господар у своєму домі, а в моєму — гість... який не втручається в мої домашні справи. Щодня ти приходитимеш до мене о першій і залишатимешся до третьої, після чого я не бажаю бачити тебе до наступного дня, окрім моїх салонних вечорів, які ти можеш відвідувати за бажанням. Також у ці дні ти можеш вечеряти в моєму домі, але за умови, що утримаєшся від набридливих суперечок, які мене страшенно дратують... Удень ти можеш розповідати мені все, що мене цікавитиме, а решту часу дбатимеш про себе сам. Я не можу розважати тебе на шкоду собі. Отже, тепер ти знаєш мої вимоги і я сподіваюся, що ти не відплатиш за мою материнську турботу своєю непокірністю.

Артур пристав на ці умови й протягом свого дворічного перебування у Веймарі залишався виключно спостерігачем на всіх заходах, що їх організувала мати; він навіть жодного разу не поспілкувався із зарозумілим Гете. Юнак із неабиякою швидкістю опановував давньогрецьку й латинську мови, класичну літературу й філософію, тож його охоче прийняли до Геттінгенського університету.

Окрім того, він успадкував двадцять тисяч рейхсталерів — цього було досить для задоволення скромних потреб протягом решти життя. Як і передрікав його батько, без спадку синові було б сутожно, адже вченою діяльністю Артур не заробить ані пфеннінга.

З часом Артур дедалі більше сприймав батька як янгола, а матір — як диявола. Він дотримуватиметься думки, що ревності й підозри батька щодо матері не з'явилися на порожньому місці та що своєю поведінкою вона аж ніяк не шанує його пам'ять. Він вимагав, щоб мати в ім'я батька провадила тихе життя самотниці. Артур люто нападав на тих, кого вважав її залицяльниками, називаючи їх «істотами масового виробництва» — жоден із них не був гідним посісти місце його батька.

Артур навчався в університетах Геттінгена й Берліна, а пізніше отримав ступінь доктора філософії в університеті Єні. Якийсь час він жив у Берліні, однак виїхав звідти через загрозу війни з Наполеоном і повернувся до матері у Веймар. Невдовзі звичні домашні сварки спалахнули з новою силою: Артур не тільки звинувачував матір у тому, що вона витратила гроші, які він надав на утримання

бабусі, але й у її зв'язку з його близьким другом Мюллером Герстенбергком. Він нападав на нього з такою агресією, що Йоганна могла бачитися з Мюллером тільки тоді, коли Артура не було вдома.

Саме в цей період між ними відбувся діалог, що його найчастіше цитують. Артур дав матері примірник своєї докторської дисертації — блискучий трактат про принципи причинно-наслідкових зв'язків, що мав назву «*Про чотирикратний корінь закону достатньої причинності*».

Прочитавши цей заголовок, Йоганна не втрималася від коментаря:

— Чотирикратний корінь? Мабуть, це знадобиться аптекарям?

Артур відповів на це так:

— Цю працю читатимуть, коли примірників твоїх романів годі буде й шукати.

Йоганна:

— Авжеж, увесь тираж твоїх праць і до того часу не буде розкуплено.

Коли йшлося про назви праць, Артур був непохитним — жодні докази на користь інших назв він не визнавав. Працю «*Про чотирикратний корінь закону достатньої причинності*» варто було б назвати «*Теорією пояснення*», але навіть через двісті років її й досі публікують. Не всі дисертації отримали таке визнання.

Сварки щодо грошей та стосунків Йоганни з чоловіками тривали, аж доки їй не урвався терпець. Вона повідомила, що не збирається припиняти свій зв'язок із Герстенбергком чи кимось іншим заради Артура.

А потім звеліла йому виїхати з помешкання й оселила там Герстенбергка, після чого написала синові доленосного листа.

Після того, що ти влаштував мені вчора, гучно грюкнувши дверима, двері між нами зачинилися назавжди. Я їду за місто і повернуся тільки тоді, коли дізнаюся, що ти залишив мій дім... Ти не відаєш, що таке материнське серце — що ніжніше воно любить, то більший біль відчуває від кожного удару, який йому завдає рука того, кого воно любить... Ти сам розірвав наш зв'язок: твоя недовіра, те, як ти критикуєш моє життя, вибір друзів, твоє зневажливе ставлення, презирство до мене як жінки, небажання мене потішити, жадібність — усе це й багато іншого видається просто жакливим... А якби я померла й тобі довелося мати справу з батьком, чи наважився б ти його повчати? Намагатися контролювати його життя чи стосунки з друзями? Невже я гірша за нього? Невже він зробив для тебе більше, ніж я? Чи більше любив?.. Я вважаю, що виконала всі зобов'язання щодо тебе. Живи своїм життям, у нас із тобою різні шляхи... Можеш залишити свою адресу, але не пиши мені — я не читатиму твоїх листів і не відповідатиму на них... Це кінець... Ти завдав мені надто сильного болю. Живи і будь щасливим — по-своєму.

І це таки був кінець. Йоганна прожила ще двадцять п'ять років, однак із сином вони більше ніколи не бачилися.

Згадуючи своїх батьків через багато років, Артур Шопенгауер напише такі слова:

Більшість чоловіків дозволяють спокусити себе милим личком... природа спонукає жінок показати всі свої принади одразу... і «вразити» чоловіка... та водночас приховує те зло, що в них [жінках] криється: нескінченні витрати, турбота про дітей, непокірність, упертість... вже за кілька років вони стають старими й потворними, повсякчас обманюють, зраджують, проявляють свій норов, дивацтва, перетворюються на істеричок — це справжнє пекло з самим дияволом. Саме тому я вважаю шлюб боргом юності, який доводиться сплачувати на схилі літ...

17

Великі страждання пригнічують менші — і їх зовсім не відчуваєш. І навпаки — відсутність великих страждань призводить до того, що нас починають «катувати» навіть найменші негаразди й прикроці.

На початку наступного заняття в центрі уваги опинилася Бонні. Трохи вагаючись, вона тихо заговорила:

— Гадаю, обговорення моєї проблеми — то не найкраща ідея. Увесь цей тиждень я тільки те й робила, що думала над своїми словами, подумки промовляла кожне речення, хоч і знаю, що готова промова — це не наш варіант. Джуліус завжди казав, що головне — це спонтанність і тільки тоді можна говорити про якусь користь від групи, чи не так?

Із цими словами Бонні подивилася на Джуліуса. Той кивнув.

— Бонні, спробуй забути про «готову промову». Зроби таке: заплющ очі й уяви, що ти береш аркуш зі своєю промовою, тримаєш його перед собою, а тоді розриваєш

навпіл і ще раз навпіл. Після цього просто викинь ці клапти в кошик для сміття. Гаразд?

Бонні заплющила очі та ствердно кивнула.

— А тепер розкажи нам про «звичайних дівчат» і «красунь». Розкажи, що ти думаєш про себе, Ребекку й Пем.

Усе ще киваючи, Бонні поволі розплющила очі й почала говорити:

— Я впевнена, що всі ви легко мене впізнаєте. У вашому класі я була маленькою товстухою — надто повновидою, надто незграбною, із занадто кучерявим волоссям. Дівчиною, яка мала жалюгідний вигляд у спортзалі, отримувала найменше «валентинок», забагато рюмсала й ніколи не мала найкращих друзів. Школяркою, яку ніколи не проводжали додому, не запрошували на випускний бал, яка була настільки переляканою, що ніколи не піднімала руку на уроках, хоч була збіса розумною і знала всі відповіді. А щодо Ребекки, то вона мій ізомер...

— Твій — що? — здивувався Тоні, який розлігся в кріслі.

— *Ізомер* — це як дзеркальне відображення, — мовила Бонні.

— *Ізомери* — це два хімічні компоненти, що мають однаковий склад в однакових пропорціях, але різні властивості через особливості розташування їхніх атомів, — втрутився Філіп.

— Дякую, Філіпе, — сказала Бонні, — мабуть, я вжила занадто претензійне слово. До речі, Тоні, я в захваті — ти дотримуєш свого слова й перепитуєш, якщо щось не зрозумів. Коли кілька місяців тому ти заговорив про те, що соромишся своєї освіти й роботи «синім комірцем», це

спонукало мене заговорити і про деякі власні проблеми. Гаразд, час повернутися до моїх шкільних років. Як то кажуть, Ребекка була моєю протилежністю — причому в усьому. Я б віддала життя за те, щоб мати таку подругу, і зважилася б на вбивство, аби стати Ребеккою. Ось що зі мною зараз коїться. Уже кілька тижнів мене переслідують спогади про моє жахливе дитинство.

— Але ж ця товста дівчинка ходила до школи так давно, — мовив Джуліус. — Чому вона зринула саме зараз?

— А оце найскладніше. Я не хочу, щоб Ребекка на мене сердилася...

— Краще звертайся безпосередньо до неї, — втрутився Джуліус.

— Гаразд, — мовила Бонні й обернулася до Ребекки: — Я хочу дещо тобі сказати, але не хочу, щоб ти на мене сердилася.

— Я уважно слухаю, — сказала Ребекка, не відводячи погляду від Бонні.

— Коли я бачу, як ти поводишся з чоловіками в групі — як прагнеш їх зацікавити, спокушаєш, я почуваюся абсолютно безпорадною. І тоді всі неприємні відчуття виповзають назовні: товста, непотрібна, непопулярна, я почуваюся ні в сих, ні в тих.

— Ніцше якось сказав, — втрутився Філіп, — що коли вночі ми прокидаємося пригніченими, це означає, що вороги, яких ми давно подолали, повернулися, щоби нас переслідувати.

Бонні широко всміхнулася й повернулася до Філіпа.

— Дякую, Філіпе, це дуже мило. Не знаю чому, але ідея про ворогів, яких я колись перемогла і які знову піднімають свої голови, мені до вподоби. Коли називаєш речі своїм іменами, це допомагає...

— Зажди-но, Бонні, — зупинила її Ребекка, — повернімося до того, як я тут спокушаю чоловіків. Будь ласка, поясни свою думку.

Зіниці Бонні розширилися — вона щосили уникала погляду Ребекки.

— Ідеться не про тебе. Ти нічого такого не робиш — це все я, моя реакція на нормальну жіночу поведінку.

— Яку ще поведінку? Ти про що?

Бонні глибоко вдихнула і сказала:

— Ти любиш чепуритися. І постійно це робиш, принаймні скидається на те. Візьмімо минуле заняття — навіть не знаю, скільки разів ти виймала з волосся шпильки, розпускала його, пропускала крізь пальці — ти робила це частіше, аніж зазвичай. Гадаю, це пов'язано з тим, що до нашої групи приєднався Філіп.

— Це ти про що? — вигукнула Ребекка.

— За словами старого мудреця, святого Юлія, запитання не є запитанням, якщо знаєш на нього відповідь, — втрутився Тоні.

— Дозволь Бонні самій відповісти, Тоні, — Ребекка кинула на нього крижаний погляд.

Але Тоні на це не зважав.

— Це ж очевидно. Філіп приєднався до групи — і ти одразу перетворилася на вертих... е-е... як би це сказати... почала пускати бісики. Бонні, адже саме про це йшлося?

Та ствердно кивнула.

Ребекка дістала з сумочки носовичка й приклала його до очей, намагаючись не розмазати туш.

— Чорт забирай, це так образливо!

— От саме цього я й не хотіла, — жалібно мовила Бонні. — Ребекко, повторюся, йдеться не про тебе. Ти не робиш нічого поганого.

— Авжеж, не про мене. Звинуватити мене *en passant* у якійсь гидоті, а тоді сказати, що йдеться не про мене — е ні, від цього аж ніяк не легше.

— *En passant?* — перепитав Тоні.

— *En passant* означає «на проході» — це шаховий термін, який використовують у ситуації, коли під час першого ходу пішак іде вперед на дві клітинки, а пішак супротивника його забирає, — втрутився Філіп.

— Знаєш, а ти любиш викаблучуватися, — сказав Тоні.

— Ти запитав — я відповів, — мовив Філіп, не зважаючи на уїдливість Тоні. — Хіба що *твоє* запитання не було запитанням.

— Окей, мовчу, — Тоні поглянув на інших членів групи, а тоді сказав: — Мабуть, я тупішаю. Розумію, що нічого не розумію. Мені здалося чи «розумні слова» почали тут звучати частіше? Може, Філіп впливає і на інших, а не тільки на Ребекку?

Джуліус вирішив втрутитися, застосувавши найбільш поширену й ефективну тактику для групової терапії — перенести увагу зі змісту на процес, себто не зосереджуватися на конкретних словах, а звернути увагу на природу стосунків між співрозмовниками.

— Сьогодні тут гаряче. Може, ми трохи пригальмуємо і спробуємо зрозуміти, що відбувається? Я хочу запитати всіх вас: що, на вашу думку, зараз коїться між Бонні й Ребеккою?

— Важко сказати, — мовив Стюарт, який завжди першим відповідав на запитання Джуліуса. Він змінив свій тон на професійний, лікарський, і зауважив: — Щодо Бонні я навіть не знаю, ідеться про одну її проблему чи декілька.

— Тобто? — запитала Бонні.

— Тобто про що саме йдеться? Ти хочеш поговорити про стосунки з чоловіками чи суперництво з жінками? Чи просто хочеш образити Ребекку?

— А я розумію обох, — зауважив Гілл. — У пам'яті Бонні зринули старі й болісні спогади — це ясно. І водночас я розумію, чому Ребекка так засмутилася — може, вона поправляє своє волосся несвідомо, за звичкою, і особисто я не бачу в цьому жодної проблеми.

— Дуже тактовно, Гілле, — мовив Стюарт. — Ти, як завжди, догоджаєш і нашим, і вашим, особливо коли йдеться про жінок. Та не забувай: якщо надто глибоко зануришся в жіночу логіку, то позбудешся власного голосу. Саме це Філіп сказав тобі минулого тижня.

— Я проти такого сексизму, Стюарте, — мовила Ребекка. — Якщо на те пішло, лікар краще знає. Ці балачки про «жіночу логіку» просто смішні.

Бонні підняла долоні і склала їх у вигляді літери «Т».

— Оголошую тайм-аут. З мене годі. Усе це дуже важливо, але якось нереально, і я не можу про це говорити. Хіба можна поводитися так, ніби нічого не сталося? Адже

з тієї миті, коли Джуліус повідомив, що помирає, минув тільки тиждень! Це я винна, не треба було порушувати цю тему про нас із Ребеккою — це так банально. Усе видається банальним, порівняно з...

Запала тиша. Усі опустили очі додолу. А тоді знову заговорила Бонні:

— Пропоную змінити тему. Я мала б почати розмову з опису жахіття, яке наснилося мені після нашого останнього заняття. Гадаю, це стосується й тебе, Джуліусе.

— Розповідай, — мовив той.

— Була ніч. Я стояла на темному вокзалі...

— Бонні, краще розповідай у теперішньому часі, — втрутився Джуліус.

— Авжеж, ніяк не можу звикнути. Гарзд. Ніч. Я стою на темному вокзалі. Намагаюся сісти в потяг, який уже почав рухатися. Пришвидшую крок, щоб встигнути. Бачу, як повз мене пропливає вагон-ресторан: там багато елегантних людей, які вечеряють і п'ють вино. Я не знаю, як мені потрапити в цей потяг. Він починає їхати швидше, а останні вагони мають дедалі гірший і гірший вигляд — їхні вікна забиті дошками. А останній, гальмовий вагон, скидається на кістяк... він геть розвалюється. Я бачу, як він від'їжджає від мене, а тоді чую свисток потяга — такий пронизливий, що я прокидаюся у своєму ліжку о четвертій ранку. Серце калатає, я обливаюся потом... тієї ночі я не змогла заснути.

— Ти все ще бачиш цей потяг? — запитав Джуліус.

— Дуже чітко. Він мчить коліями геть. Цей сон і досі мене лякає. Просто жах.

— Хочете знати мою думку? — запитав Тоні. — Припускаю, що потяг — це наша група, і через хворобу Джуліуса вона скоро розвалиться.

— Точно, — підхопив Стюарт, — потяг — це група. Вона везе тебе, годує — оці-от люди у вагоні-ресторані...

— Гарзд, але чому тобі не вдалося на нього сісти? Ти бігла? — запитала Ребекка.

— Ні. Я немовби знала, що не можу туди потрапити.

— Дивно. Ти хотіла сісти на цей потяг — і водночас не хотіла, — мовила Ребекка.

— Принаймні навіть не намагалася це зробити.

— Я розповідав вам, що закоханий? — раптом поцікавився Джуліус.

У кімнаті запала мертва тиша. Джуліус хитро поглянув на ошелешені обличчя.

— Саме так — закоханий у нашу групу, особливо коли вона працює, як сьогодні. Те, як ви проаналізували цей сон, — чудова робота. Ви неймовірні. Дозвольте й мені поділитися своїм здогадом. Бонні, я гадаю, що цей потяг символізує і мене. Він приніс із собою жах і темряву. І, як зауважив Стюарт, він «живить» пасажирів. Я теж намагаюся це робити. Водночас ти його боїшся, як боїшся мене чи того, що зі мною коїться. А останній вагон, цей «кістяк», хіба ж він не є символом, засторогою щодо того, до чого все йде?

Бонні встала, взяла паперову серветку з коробки, витерла очі і, затинаючись, почала говорити:

— Я... ох... я... Я не знаю, що на це сказати, все це просто нереально... Джуліусе, ти мене просто вбиваєш, коли так спокійно говориш про смерть.

— Бонні, ми всі вмираємо. Просто мені відомо трохи більше, аніж вам, — зауважив Джуліус.

— Я про це й кажу. Мені завжди імпонувала твоя легкість, але тепер, у цій ситуації, скидається на те, що ми чогось уникаємо. Пригадую, як одного разу Тоні не був присутній на групі, бо у вихідні відбував покарання, і ми про це не говорили — тоді ти сказав, що якщо у групі ігнорується щось справді важливе, про інше й говорити не варто.

— Хочу зауважити два моменти, — мовила Ребекка. — Бонні, по-перше, ми саме говоримо про дещо важливе (точніше, йдеться про кілька важливих речей). А по-друге — Господи, чого ти хочеш від Джуліуса. Він-бо про це говорить.

— До речі, він страшенно сердився, що ми дізналися про це від Філіпа, а не особисто від нього, — зауважив Тоні.

— Згоден, — підхопив Стюарт. — Отже, Бонні, чого ти від нього хочеш? Він робить усе можливе, щоб із цим впоратися. І сказав, що має власну групу підтримки, яка йому допомагає.

Джуліус вирішив втрутитися — усе зайшло надто далеко.

— Ви знаєте, що я дуже ціную вашу підтримку, але коли пристрасті отак вирують, я починаю хвилюватися. Може, зараз це не дуже доречно, та чи знаєте ви, коли Лу Геріг вирішив, що йому вже час відпочити? Це сталося після однієї гри, коли команда почала розхвалювати його за те, що йому вдалося відбити простеньку подачу. Можливо, ви вважаєте мене надто слабким, щоб я міг із цим впоратися.

— То що нам із цим робити? — запитав Стюарт.

— По-перше, я хочу звернутися до Бонні: ти вчинила дуже мужньо, коли порушила цю тему, адже досі ніхто не наважувався це зробити. Ба більше — ти маєш рацію: я й сам трохи заохочував... ні, *надто* заохочував усіх вас до заперечення очевидного. Я хочу вам дещо сказати, як то кажуть, розкрити карти. Останнім часом мене переслідувало безсоння, тож у мене було чимало часу, щоби про все подумати, а зокрема про те, що робити з пацієнтами і цією групою. Раніше я такого досвіду не мав. Але ж коли йдеться про смерть, досвіду бракує всім. Це трапляється тільки раз, про це не пишуть у підручниках, тож це цілковита імпровізація. Отже, зараз я маю вирішити, що робити з часом, який мені відпущено. Поміркуйте, які це можуть бути варіанти? Відмовитися від усіх пацієнтів і закрити групу? Я не готовий це зробити, бо попереду в мене принаймні рік нормального життя, а робота для мене дуже важлива. Вона й мені на користь, причому це суттєва користь. Відмовитися від усього цього означає перетворитися на парію. Я бачив чимало пацієнтів зі смертельними недугами, які казали мені, що самотність під час хвороби — це найгірше, що може трапитися. До того ж ця самотність подвійна: спершу хворий ізолює себе від усіх, бо не хоче, щоб вони відчували його відчай (і маю сказати, що найбільше мене хвилювало саме це), а потім інші й самі починають його уникати, бо не знають, про що з ним говорити або ж не хочуть мати справу зі смертю. Отож ідея про закриття групи для мене не варіант, і я переконаний, що для вас теж. Я зустрів багатьох смертельно хворих людей, які змінилися, стали мудрішими, більш зрілими і мали чого навчити інших. Гадаю, саме це зараз відбу-

вається зі мною — я вірю, що зможу багато чого запропонувати вам протягом наступних місяців. Та, якщо ми й надалі працюватимемо разом, вам не вдасться уникнути тривоги і переживань. Ви не тільки станете свідками того, як до мене підкрадається смерть, але й не уникнете думок про власну долю. Ось і все. Можливо, вам треба трохи над цим поміркувати, а тоді вже вирішити, як діяти далі.

— Мені не потрібно над цим міркувати, — мовила Бонні. — Я люблю цю групу, вас і всіх присутніх, а тому хочу працювати з вами якнайдовше.

Коли всі одноголосно її підтримали, Джуліус сказав:

— Я ціную ваш вотум довіри. Але головне правило групової терапії підкреслює той факт, що тиск із боку групи може бути надто сильним. Тому чинити відкритий опір іншим учасникам буває непросто. Кожен із вас мусив би докласти надлюдських зусиль, аби сьогодні сказати: «Вибач, Джуліусе, але для мене це занадто. Краще я знайду здорового психотерапевта, який зможе про мене подбати». Тому сьогодні жодних обіцянок. Будьмо максимально відкритими, оцінюймо нашу роботу — і побачимо, як кожен із нас почуватиметься за кілька тижнів. Сьогодні Бонні зауважила один небезпечний момент: усі ви відчуваєте, що ваші проблеми — це дрібнички, які й обговорювати не варто. А тому ми маємо зробити все для того, аби продовжити працювати над тим, що насамперед хвилює вас.

— Гадаю, ти вже це робиш, — зауважив Стюарт, — інформуючи нас про все.

— Добре. Дякую. А тепер повернімося до вас, друзі. Тривале мовчання.

— Гм, мабуть, мені не вдалося вас перекопати. Гарзд, спробуємо піти іншим шляхом. Стюарте або хтось інший, можете нагадати, про що ми мали поговорити сьогодні? Який порядок денний?

Стюарт був неофіційним «істориком» групи — він мав настільки чудову пам'ять, що Джуліус завжди міг на нього покластися, коли треба було пригадати якісь події стосовно групи. Щоправда, він намагався не зловживати цим талантом Стюарта, адже той приєднався до групи, щоб навчитися спілкуватися з іншими, а не перетворитися на «диктофон». Стюарт чудово ладнав зі своїми маленькими пацієнтами, але за межами своєї професії почувався геть розгубленим. Навіть на групові заняття від приходив зі своїм робочим інвентарем, що визирав із кишені сорочки: притискач язика, ручка-ліхтарик, льодяники на паличці, зразки ліків. Він стабільно перебував у групі вже понад рік і досяг гарних результатів у своїй «запланованій гуманізації». Утім, його здатність співпереживати не надто розвинулася, а тому він міг згадати все, що трапилося в групі, нічого не уникаючи й не приховуючи.

Перш ніж відповісти, чоловік відкинувся на спинку свого крісла й заплющив очі.

— Отже, пригадаймо... Ми почали з Бонні та її бажання поговорити про дитинство.

Бонні часто критикувала Стюарта, тож перш ніж продовжити, він кинув на неї погляд, очікуючи на схвалення.

— Не зовсім так, Стюарте. Правильні факти, але недоречний тон. У твоїх вустах це звучить, наче якась дрібничка. Немовби я просто хотіла розповісти щось заради

сміху. Болісні спогади з мого дитинства повернулися, вони переслідують мене. Відчуваєш різницю?

— Не певен, що відчуваю. Я не сказав, що ти робиш це задля сміху. Це нагадує мені мою дружину — вона теж постійно на це скаржиться. Але менше з тим: потім ішлося про Ребекку, яка образилася й розсердилася на Бонні, оскільки та сказала, що вона чепуриться й намагається вразити Філіпа. — Стюарт навіть не звернув увагу на те, що Ребекка плеснула себе долонею по чолі й пробурмотіла: «Чорт забирай!», і вів собі далі: — А тоді Тоні зауважив, що ми всі почали вживати більше «розумних слів», щоби вразити Філіпа. А потім він сказав, що Філіп полюбляє викаблучуватися, після чого ми почули гостру ремарку самого Філіпа. Відтак я сказав Гіллові, що він, не бажаючи засмучувати жінок, втрачає самого себе. Гм, що ж іще... — Стюарт обвів очима кімнату. — Ага, ще Філіп. І йдеться не про те, що він сказав, а про те, чого він не сказав. Ми майже про нього не говоримо, ніби це заборонена тема. Тільки поміркуйте: ми навіть не говоримо про те, що *не* говоримо про нього. І, звісно, Джуліус. Над цим ми попрацювали. Щоправда, Бонні це найбільше хвилювало і вона прагнула захистити Джуліуса, але їй це завжди було властиво. Отже, про Джуліуса заговорили після того, як Бонні розповіла свій сон.

— Стюарте, це вражає, — мовила Ребекка. — Ти врахував майже все, крім однієї деталі.

— Якої?

— Себе. Ти знову був «камерою» й фотографував усе довкола замість приєднатися до розмови.

Група часто критикувала Стюарта через його надмірну відстороненість. Кілька місяців тому він розповів про жахливий сон, який йому наснився: його донька потрапила в хиткі піски, а він не міг їй допомогти, бо саме дїставав із рюкзака фотоапарат, щоб зробити світлину. Отодї Ребекка й назвала його «фотокамерою».

— Твоя правда, Ребекко. Зараз я заховаю камеру і скажу, що погоджуюся з Бонні: ти красуня. Але ж для тебе це не новина, бо ти це й сама знаєш. І знаєш, що я теж так думаю. І, *звісно ж*, ти чепурилася заради Філіпа — розпускала волосся, збирала його, пропускала крізь пальці. Це було очевидно. Як я до цього ставлюся? Я трохи ревнував. Ні, дуже ревнував, адже для мене ти ніколи не причепурювалася. Заради мене ніхто ніколи цього не робив.

— Усе це змушує мене почуватися так, неначе я потрапила до в'язниці, — кинула Ребекка. — Ненавиджу, коли чоловіки намагаються отак мене контролювати — таке відчуття, що кожний мій рух розглядають під мікроскопом.

Вона говорила експресивно й хрипко, карбувала кожне слово — скидалося на те, що жінка нарешті дала вихід роздратуванню, яке вже давно ховалося під гарною обгорткою.

Джуліус пригадав свої перші враження щодо Ребекки. Десять років тому, задовго до того, як вона приєдналася до групи, Ребекка протягом року лікувалася в нього індивідуально. То було витончене створіння з граційною та стрункою фігурою Одрі Гепберн, гарним личком і виразними очима. Та й чи можна було забути її першу фразу? «Відтоді як мені виповнилося тридцять, заходячи

до ресторану, я помічаю, що ніхто не припиняє їсти, щоб поглянути на мене. Я в розпачі».

У своїй роботі (це стосувалося як індивідуальної, так і групової терапії) Джуліус зазвичай керувався двома джерелами. По-перше, він погоджувався з Фройдом, який зазначав, що терапевт має поводитися з красивою жінкою по-людськи, не відсторонюючись від неї й не картаючи її тільки тому, що вона красуня. Другим джерелом було есе, яке він прочитав ще у студентські роки, — «Пустоголова лялька», в якому йшлося про те, що справжня красуня завдяки своїй зовнішності завжди отримує стільки уваги й турботи, що навіть не прагне розвивати в собі якісь інші риси. Однак її впевненість у собі та своїй успішності досить поверхнева, і коли краса в'яне, жінка усвідомлює, що не має чого запропонувати світові: вона не розвинулася як цікава співрозмовниця й ніколи не цікавилася іншими людьми.

— Я ділюся своїми спостереженнями і мене називають «фотокамерою», — сказав Стюарт. — А коли кажу те, що думаю, на мене чіпляють ярлик «контролер». Я почувуюся так, ніби мене загнали в кут.

— Ребекко, щось я нічого не розумію, — мовив Тоні. — Чого ти стрепенулася? Чого кидаєшся на людей? Стюарт просто повторив твої слова. Скільки разів ти розповідала, що знаєшся на флірті та що для тебе це абсолютно природно? Пам'ятаю, як ти казала, що в коледжі, а потім у юридичній компанії ти не мала жодних проблем, бо вміла маніпулювати чоловіками.

— Бачу, ви зробили з мене шльондру. — Ребекка рвучко повернулася до Філіпа: — Ти теж гадаєш, що я шльондра?

Не відриваючи погляду від свого улюбленого місця на стелі, Філіп одразу відповів:

— Шопенгауер казав, що дуже красива жінка, як і напрочуд розумний чоловік, приречені на самотність. Він підкреслював, що інших людей часто засліплює заздрість, а тому вони відкидають тих, хто за них кращий. З цієї причини в таких людей ніколи не буває близьких друзів серед представників їхньої статі.

— Зовсім необов'язково, — зауважила Бонні. — Згадайте Пем (її, щоправда, зараз тут немає), вона красуня, але водночас має багато подруг.

— Атож, Філіпе, — підхопив Тоні, — на твою думку, людина має бути довбнем чи опудалом, щоб стати популярною?

— Саме так, — сказав Філіп, — і мудра людина не марнуватиме своє життя на гонитву за популярністю. Це як ганятися за мандрівними вогнями. Популярність не допоможе зрозуміти, що правильно, а що ні — навпаки, вона пригнічує й притупляє розум. Краще шукати цінності й мету всередині самого себе.

— А як щодо твоїх цінностей і мети? — поцікавився Тоні.

Навіть якщо Філіп і зауважив нотку уїдливості в запитанні Тоні, він ніяк на це не відреагував і спокійно відповів:

— Подібно до Шопенгауера, я прагну бажати якомога менше і знати якомога більше.

Тоні спантеличено кивнув — очевидно, не знав, що на це відповісти. А тоді втрутилася Ребекка:

— Філіпе, те, що ти — чи Шопенгауер — сказав про дружбу, для мене дуже актуально. У мене й справді мало

близьких подруг. Але як щодо двох людей із подібними інтересами та можливостями? Як гадаєш, у такому разі між ними можлива дружба?

Перш ніж Філіп встиг відповісти, до розмови приєднався Джуліус:

— Наш час спливає, тож я хотів би дізнатися про ваші враження від останніх п'ятнадцяти хвилин розмови. Що скажете?

— Повний безлад. Жодного потрапляння в ціль, — зауважив Гілл. — Ми блукаємо манівцями.

— А я задоволена, — мовила Ребекка.

— Е ні, забагато мудрувань, — мовив Тоні.

— Згоден, — докинув Стюарт.

— Я... не знаю, що зі мною коїться, — мовила Бонні. — Відчуваю, що зараз просто вибухну, закричу або ж... — вона рвучко підвелася, схопила сумочку й піджак і вибігла з кімнати.

За мить Гілл підстрибнув і побіг за нею. Запала тиша — всі почувалися незручно й прислухалися до кроків, що віддалялися. Невдовзі Гілл повернувся, сів на місце і сказав:

— Із нею все гаразд. Вона дуже вибачається, але їй треба було вийти, щоб зняти напруження. Сказала, що приєднається до нас наступного тижня.

— *Що відбувається?* — мовила Ребекка, відкриваючи сумочку, щоб дістати сонцезахисні окуляри та ключі від автівки. — *Ненавиджу*, коли вона це робить. Це страшенно дратує.

— Чи є якісь припущення? — поцікавився Джуліус.

— Гадаю, це ПМС, — зауважила Ребекка.

Тоні помітив спантеличений погляд Філіпа і поспішив пояснити:

— ПМС — передменструальний синдром.

Філіп кивнув, а Тоні задоволено підняв угору великі пальці.

— Ого, ого, я теж тебе чогось навчив!

— Часу майже не лишилося, — сказав Джуліус, — але я маю припущення щодо того, що коїться з Бонні. Повернімося до переліку, що його озвучив Стюарт. Пригадуєте, з чого Бонні розпочала наше сьогоднішнє заняття? Вона розповіла про незграбну товсту школярку, на яку ніхто не зважав і яка не могла конкурувати з іншими дівчатами, особливо привабливими. І ось що мені спало на думку: хіба сьогодні в групі не сталося те саме? Вона почала нашу зустріч, але невдовзі всі почали обговорювати Ребекку. Коротко кажучи, те, про що вона хотіла поговорити, те, що їй болить, повторилося тут у найдрібніших деталях — і кожен із нас доклав до цього руку.

18

ПЕМ В ІНДІЇ (2)

Його вже ніщо не може схвилювати чи спантеличити — тисячі ниток бажань, що прив'язують нас до цього світу, сповнені тривоги, прагнень, люті й страху, тих, що тягнуть нас за собою туди-сюди, завдаючи болю... усі ці нитки він обрізав. Тепер він усміхається і спокійно озиррається на химерність цього світу, що видається геть непотрібним, мов шахові фігури після закінчення партії.

Кілька днів по тому о третій ночі Пем лежала у своєму ліжку, вдивляючись у темряву. Завдяки своїй студентці Марджорі вона отримала VIP-привілеї — двомісну кімнатку з окремим туалетом у крихітній альтанці біля загальної жіночої спальні. Утім, альтанка зовсім не захищала від

сторонніх звуків, тож Пем чула, як дихають ще сто п'ятдесят учениць віпассани. Свист повітря переніс її на горище батьківського дому в Балтиморі, де вона лежала, прислухаючись до торохтіння віконної рами під поривами березневого вітру.

Пем могла примиритися з усіма труднощами перебування в ашрамі: підйом о четвертій ранку, скромний вегетаріанський раціон (вони їли раз на день), нескінченні години медитації, тиша, спартанські умови проживання, — але безсоння її просто виснажувало. Скидалося на те, що вона геть забула, як це — поринати в сон. Як вона це робила раніше? Ні, це неправильне запитання, сказала собі Пем, воно тільки ускладнює проблему, бо процес засинання — це одна з тих речей, які стаються не з власної волі, бо навмисно цього не зробиш. Раптом у пам'яті зринуло поросятко Фредді — талановитий детектив, персонаж серії дитячих книжок, про якого вона не згадувала вже понад двадцять п'ять років. Яюсь по допомогу до Фредді звернулася стонога — вона не могла ходити, бо всі сто ніжок їй більше не підкорялися. Зрештою він вирішив проблему, порадивши їй ходити, не дивлячись на ноги й навіть не думаючи про них. Рішення полягало в тому, щоб вимкнути свідомість і дозволити тілу діяти на власний розсуд. Коли йдеться про засинання, ситуація є аналогічною.

Пем намагалася заснути, застосувавши техніки, яких її навчили на заняттях: очистити свідомість і дозволити всім думкам відлетіти геть. Гоєнка — пухкенький, смагливий, педантичний і напрочуд серйозний та бундючний

гуру — почав із того, що навчатиме їх віпассани, але передусім має навчити учня заспокоювати свою свідомість. (Пем страшенно дратувало надмірне вживання слів у чоловічому роді, однак хвилі фемінізму ще не докотилися до берегів Індії.)

Протягом перших трьох днів Гоєнка навчав їх *анапанасати* — мистецтва свідомого дихання. Дні були нескінченними. Окрім щоденної лекції та короткого обговорення у форматі «запитання — відповідь», єдине, чим можна було займатися з четвертої ранку і до пів на десяту вечора, — це медитувати сидячи. Щоб учні повністю контролювали своє дихання, Гоєнка радив їм стежити за вдихами і видихами.

— Прислухайтесь. Прислухайтесь до того, як звучить ваше дихання, — казав він. — Стежте за тривалістю й температурою. Зверніть увагу на прохолоду вдиху й тепло видиху. Перетворіться на вартового, який стоїть на чатах. Зосередьтеся на своїх ніздрях, на тому місці, де повітря входить і виходить. Невдовзі, — вів далі Гоєнка, — ваше дихання ставатиме дедалі непомітнішим, аж доки ви не відчуєте, що воно майже зникло. Та якщо сфокусуєтесь на ньому ще глибше, то відчуєте його легкість і делікатність. Якщо ви дотримуватиметеся всіх моїх інструкцій, — мовив він, піднімаючи руки до неба, — якщо будете старанними учнями, *анапанасаті* заспокоїть ваш розум. І тоді ви звільнитесь від усіх перепон, що стоять на шляху до оволодіння власною свідомістю: тривожності, злості, сумнівів, чуттєвих бажань і млявості. Ви почуватиметеся бадьоро, спокійно і радісно.

Спокійний розум — саме це й було метою Пем. Саме тому вона прибула до Ігатпурі. Протягом кількох останніх тижнів її свідомість перетворилася на поле бою, де вона завзято боролася із галасливими, нав'язливими й непроханими спогадами та фантазіями про свого чоловіка Ерла і коханця Джона. З Ерлом вони познайомилися сім років тому, він був гінекологом, до якого вона звернулася, аби зробити аборт. Вона не хотіла повідомляти про свою вагітність батькові дитини — то був випадковий сексуальний партнер, із яким вона аж ніяк не прагнула продовжувати стосунки. Ерл був незвично ніжним і турботливим чоловіком. Він майстерно провів операцію, а тоді, на диво, двічі зателефонував їй додому, щоб поцікавитися, як вона почувається. Ну звісно, міркувала вона, всі ці розмови про те, що гуманних, відданих своєму фахові лікарів, не існує — то перебільшення. За кілька днів він зателефонував утретє — і це призвело до запрошення на обід, під час якого Ерл майстерно перетворився з лікаря на залицяльника. Четвертий телефонний дзвінок — і Пем охоче погодилася поїхати з ним на медичну конференцію в Новому Орлеані.

Їхні стосунки розвивалися з космічною швидкістю. Жодний інший чоловік не знав її так добре, не міг так заспокоїти, не був знайомий із кожнісіньким куточком її ества й не міг задовольнити її в сексуальному плані, як Ерл. Та хоча йому були властиві численні приємні риси — він був розумний, симпатичний, умів себе подати, — вона таки поспішила (як сама усвідомила) перетворити його на справжнього героя. Її спантеличило те,

що вона виявилася «обраною», що саме її він обрав з-поміж численних жінок, яких завжди було повно в його офісі й усі вони прагнули «зцілення». Пем втратила голову від кохання й кілька тижнів по тому погодилася вийти за нього заміж.

Спочатку їхнє подружнє життя було справжньою ідилією. Однак посеред другого року життя Пем усвідомила, що вийшла заміж за чоловіка, який був на двадцять п'ять років старший: йому треба було частіше відпочивати, він мав тіло шістдесятип'ятирічного чоловіка, незважаючи на грецьку фарбу для волосся, пробивалася сивина. Через вивих плечового суглоба їм довелося відмовитися від недільного тенісу, а розрив колінного хряща поставив хрест на лижах. Ерл виставив на продаж свій будиночок у Таго, навіть не порадившись із нею. Шейла, близька подруга й сусідка по гуртожитку, з самого початку радила їй не одружуватися із старшим чоловіком, а тепер закликала не втрачати свою індивідуальність і не поспішати старішати. Пем відчувала, що час летить зі страшенною швидкістю. Старість Ерла живилася її молодістю. Щовечора він повертався додому, і йому ставало сил тільки на те, щоб випити три звичних мартіні й подивитися телевізор.

А найгірше було те, що він ніколи не читав книжок. Як вільно і впевнено він колись говорив про літературу! Як її вабила до нього його любов до «*Мідлмарча*» й «*Данієля Деронди*»! Коли вона усвідомила, що переплутала форму і зміст, це стало справжнім шоком — Ерл не просто завчив ці судження, весь «репертуар» прочитаних ним

книжок був обмеженим і незмінним. Жорстокий удар: як вона взагалі *могла* закохатися в чоловіка, який не читав? Адже її найближчі й найдорожчі друзі жили на сторінках Джорджа Елліота, Вірджинії Вулф, Айріс Мердок, Елізабет Гаскелл та Антонії Баєтт?

Саме тоді з'явився Джон — рудий асоційований професор її факультету в Берклі — з оберемком книжок, довгою граційною шиєю та випнутим кадиком. Хоча вважалося, що викладачі англійської літератури мали знатися на всьому, вона рідко зустрічала тих, кого цікавило би щось більше, аніж література певного століття, якою вони займалися. Про те, щоб бути в курсі всіх новинок, годі було й казати. Але Джон читав усе. За три роки до того вона підтримала його кандидатуру, бо її просто зачарували дві його праці: *«Шахи: Естетика бруталності в сучасній літературі»* та *«Ні, сер! Андрогінна героїня в англійській літературі кінця ХІХ століття»*.

Їхня дружба проростала в добре знайомому (і романтичному) науковому середовищі: загальні й факультетські зустрічі, обіди з колегами, щомісячні читання в залі Норріса за участю якогось поета чи письменника. Вона пустила коріння, а згодом і розквітла у спільних «наукових пригодах», таких як спільне викладання літератури ХІХ століття або гостьові лекції, що вони їх проводили студентам одне одного. Поступово зв'язок дедалі міцнішав — в окопах на «війні» з ученою радою, сварках через розклад і зарплату, жорстоких боях за кар'єрне зростання. Невдовзі вони настільки довіряли смакам одне одного, що рідко зверталися до когось іншого,

коли потребували рекомендацій з приводу романів чи поезії. Навіть їхні електронні скриньки були заповнені соковитими філософськими роздумами про літературу. Вони обоє уникали цитат, що мали виключно «декоративну» функцію чи були надто пафосними, бо понад усе цінували тільки одне — красиву форму й мудрий зміст. Їх обох дратували Фітцджеральд та Гемінгвей, але вони обожнювали Дікінсона й Емерсона. Кількість прочитаних книжок зростала, і їхні стосунки розвивалися ще гармонійніше. Їх обох розчулювали ті самі уривки — коротко кажучи, між двома професорами англійської літератури спалахнуло кохання.

«Ти покінчиш зі своїм шлюбом, а я — зі своїм». Хто це сказав уперше? Жоден із них цього не пам'ятав, однак під час другого року їхнього спільного викладання ця ризикована обітниця стала реальною. Пем була готова це зробити, однак Джон мав двох малих доньок, а тому природно потребував більше часу на роздуми. Пем була терплячою. Дякувати Богу, Джон — чоловік, із яким вона хотіла бути, — був гарною людиною, якій знадобився час, щоб розібратися з таким моральним питанням, як шлюбна обітниця. Йому було непросто, він боровся із почуттям провини через те, що мав лишити дітей і дружину, яка була винна тільки в тому, що стала нудною — сімейне життя перетворило пристрасну коханку на матір-квочку. Джон знову і знову запевняв Пем у тому, що справа просувається, процес іде — він успішно ідентифікував і усвідомив проблему, і все, що йому потрібно — це ще трохи часу, аби зібратися

з духом і дочекатися сприятливого моменту, щоб почати діяти.

Минали місяці, але «сприятливий момент» так і не настав. Пем припускала, що Джон, подібно до більшості незадоволених чоловіків, робив усе можливе, щоб уникнути почуття провини й не бути аморальним — він намагався змусити дружину зробити перший крок до розлучення. Він унікав її, вона не цікавила його в сексуальному плані, він невпинно критикував її подумки, а іноді й угло-с. То був добре відомий принцип: «Я не можу від неї піти, але зроблю так, щоб пішла вона». Але він не працював — дружина Джона на такі провокації не піддалася й «кусати» першою не бажала.

Врешті-решт Пем вирішила діяти самостійно. До цього її підштовхнули два телефонні дзвінки, що починалися словами: «Дороженька, гадаю, ви маєте це знати...» Усе виглядало так, ніби дві пацієнтки роблять їй послугу, повідомляючи про сексуальні домагання з боку її чоловіка. А тоді прийшла повістка до суду за позовом третьої пацієнтки — Ерла звинувачували в «непрофесійній» поведінці. Пем подякувала своїй щасливій зірці, що в них немає дітей, а тоді взяла слухавку, щоб зателефонувати адвокату з розлучень.

Чи міг її крок спонукати Джона до рішучих дій? Незважаючи на те, що вона розлучилася б із чоловіком, навіть якби в її житті не було Джона, в пориві заперечення вона переконала себе, що покинула Ерла заради свого коханця — і наголошувала виключно на цій версії реальності. Однак Джон вагався — він усе ще не був готовий до змін.

А тоді одного дня вдався до рішучих дій. Це сталося в червні, в останній день заняття, якраз після пристрасної любовної гри у їхньому звичному куточку — на синьому матраці, що зазвичай зберігався під його письмовим столом. (У кабінетах професорів літератури годі було й шукати диванів — на факультеті вже втомилися від численних звинувачень у сексуальних домаганнях професорів до студенток, тож дивани заборонили.) Застебнувши штани, він кинув на неї сумний погляд і сказав:

— Пем, я кохаю тебе. І саме тому маю бути рішучим. Це несправедливо, тож я вирішив зняти тягар — особливо з тебе, але і з себе теж. Гадаю, нам краще не бачитися.

Пем була приголомшена. Вона майже не чула його слів. Ще кілька днів вона відчувала їх усередині — вони скидалися на велетенський згусток, який неможливо було перетравити, але водночас і неможливо було виплюнути. Її відчуття нагадували гойдалку: вона то ненавиділа Джона, то кохала й жадала, то бажала йому смерті. В її уяві зринали найрізноманітніші сценарії. Ось Джон разом із родиною гине в автокатастрофі. Або ж літак, на борту якого була його дружина, розбивається, і він — іноді з дітьми, а іноді сам — стукає в її двері. Іноді вона кидається в його обійми, іноді вони разом схлипують, а іноді вона робить вигляд, що не сама, і гримає перед ним дверима.

За два роки індивідуальної, а потім і групової терапії Пем досягла значних успіхів, але загалом психотерапія не змогла їй допомогти: внутрішні демони — нав'язливі думки — були надто сильними. Однак Джуліус не при-

пиняв своїх героїчних спроб. Він невтомно використовував щораз нові й нові «інструменти». Спершу він попросив її занотовувати, скільки часу вона витрачає на ці нав'язливі думки. Від двохсот до трьохсот хвилин на день — неймовірно! Скидалося на те, що вона абсолютно не здатна це контролювати — нав'язливий стан мав демонічну силу. Джуліус спробував допомогти Пем відновити самоконтроль за допомогою систематичного скорочення часу, який вона витрачала на свої фантазії. Зазнавши поразки, він застосував незвичний підхід — порадив щоранку присвячувати одну годину виключно найулюбленішим фантазіям про Джона. Та, попри те, що Пем суворо дотримувалася його інструкцій, непокірні нав'язливі думки не збиралися зникати й незмінно прокрадалися в її голову. Пізніше він порадив їй кілька технік, що мали блокувати думки. Цілісінькими днями Пем мала подумки кричати «ні» нав'язливим думкам або ляскати себе по зап'ястку гумовим браслетом.

Також Джуліус спробував побороти нав'язливий стан Пем, пояснивши те, що насправді в ньому криється: «Нав'язлива ідея відволікає, вона не дозволяє тобі думати про щось інше. То що вона насправді приховує? Якби в тебе її не було, про що ти тоді думала б?» Однак і це не допомогло.

Тоді до справи долучилася вся група. Учасники ділилися історіями про власні нав'язливі ідеї, пропонували «чергування на телефоні», щоб Пем могла зателефонувати їм щоразу, коли відчуватиме, що їй важко, вони закликали її наповнити життя сенсом, покликати друзів,

щодня з кимсь спілкуватися, знайти собі чоловіка і, заради Бога, дозволити комусь вкласти себе в ліжко! Тоні навіть змусив її всміхнутися, запропонувавши для цього свою кандидатуру. Та все було марно. У боротьбі з жахливими нав'язливими ідеями вся ця «терапевтична зброя» нагадувала пневматичну рушницю, з якою прагнули вполювати носорога.

А тоді вона випадково познайомилася з Марджорі — аспіранткою з сяючими очима і водночас послідовницею віпассани. Дівчина хотіла проконсультуватися з нею щодо зміни теми своєї дисертації. Її вже не цікавив вплив ідей Платона про любов на праці Джуни Барнс — натомість вона «закохалася» в Ларрі, головного героя книги «Лезо бритви» Сомерсета Моема. А тому запропонувала нову тему для своєї дисертації — *«Джерела східної релігійної думки у творах Моема та Гессе»*. Під час їхніх розмов Пем вразила улюблена фраза Марджорі (і Моема) — «заспокоєння свідомості». Ця фраза вабила і спокушала. Що більше Пем про це думала, то більше переконувалася, що саме цього вона потребує — *заспокоїти свідомість*. А оскільки ані індивідуальна, ані групова терапія не здатна була це забезпечити, Пем вирішила скористатися порадою Марджорі. А тому забронювала квиток на літак до Індії, де Гоєнка вчив своїх учнів мистецтва заспокоєння свідомості.

Режим, що його дотримувалися в ашрамі, вже почав позитивно впливати на її розум. Вона дедалі менше думала про Джона, однак почала відчувати, що безсоння є значно гіршим, ніж нав'язлива ідея. Пем лежала

з розплющеними очима, прислухаючись до нічних звуків: ритмічного шелесту дихання, лібрето хропіння, стогонів і посвистування. Щоп'ятнадцять хвилин вона скидалася через пронизливий звук поліцейських свистків за вікном.

Але чому ж їй не вдавалося заснути? *Очевидно*, це пов'язано зі щоденними дванадцятигодинними медитаціями. Що ще могло бути причиною? Утім, сто п'ятдесят учнів спокійнісінько перебували в обіймах Морфея. Якби ж то вона могла запитати про це Віджая. Якось вона намагалася знайти його очима в залі для медитацій — і тоді Маніл, асистент Гоєнки, який ходив туди-сюди між рядами, штрикнув її бамбуковою паличкою і сказав: «Дивися всередину себе, а більш нікуди». А коли вона нарешті помітила Віджая у віддаленій частині чоловічої секції, він, здавалося, поринув у транс — виструнчившись, чоловік сидів непорушно в позі лотоса, немов Будда. Однак він мав помітити її в залі для медитацій — із трьохсот присутніх вона одна сиділа «по-західному» — на стільці. І хоча їй було страшенно незручно, у Пем настільки боліла спина від сидіння на підлозі, що вибору не було — вона попросила в Маніла стілець.

Маніл — високий і стрункий індієць, який завжди намагався виглядати незворушно, був незадоволений її проханням. Не відводячи погляду від небокраю, він зауважив:

— Спина? Що ж ти накоїла в попередньому житті, що тепер вона тебе турбує?

Оце так розчарування! Відповідь Маніла суперечила жвавим запевненням Гоєнки про те, що його метод не пов'язаний із жодною релігійною традицією. Поступово

перед нею відкривалася глибока прірва між нетеїстичними поглядами піднесеного буддизму і народними забобонами. Навіть помічники гуру не могли подолати в собі потяг до магії, загадковості та авторитету.

Одного разу вона побачила Віджая об одинадцятій, під час другого сніданку, дісталася до нього й сіла поряд. Вона почула, як він зробив глибокий вдих, немовби втягуючи її аромат, але не дочекалася ані погляду, ані кількох слів. Насправді тут ніхто ні з ким не розмовляв — усі мали суворо дотримуватися правила шляхетного мовчання.

А в третій день її перебування в ашрамі стався випадок, який їх трохи розвеселив. Під час медитації хтось голосно випустив газу — і двоє учнів засміялися. Сміх виявився заразним і невдовзі напав іще на кількох присутніх. Гоенці це не видалося смішним — він одразу покинув зал для медитацій разом із дружиною. А потім один із його помічників похмуро повідомив присутнім, що така поведінка — прояв неповаги до вчителя, який відмовляється проводити заняття, аж доки винуватці не покинуть ашрам. Кілька учнів підвелися й вийшли, однак протягом кількох наступних годин медитації вони зазирали у вікна й пугикали.

Більше про цей випадок ніхто не згадував, однак Пем припускала, що вночі їхні лави добряче прорідили, бо наступного ранку в залі було значно менше «будд» у позі лотоса.

Розмовляти їм дозволяли тільки вдень, коли вони могли звернутися із запитаннями до асистентів учителя. На четвертий день Пем запитала Маніла про безсоння.

— Тобі не варто про це турбуватися, — мовив він, пильно кудись вдивляючись, — тіло завжди знає, скільки йому треба спати.

— Гаразд, тоді чи можу я дізнатися, чому під моїм вікном цілу ніч чути поліцейські свистки? — не вгавала Пем.

— Забудь про такі запитання. Зосередься виключно на анапанасаті. Стеж за своїм диханням. Коли повністю опануєш себе, такі дрібниці тебе не турбуватимуть.

Пем настільки нудилася під час дихальної медитації, що навіть запитувала себе, чи вдасться їй протриматися ці десять днів. Окрім сидіння, вони могли дозволити собі таку розвагу, як виснажливі нічні проповіді Ґоєнки. У сліпучо-білому одязі (такий носили всі працівники ашраму) він намагався бути красномовним, однак йому зазвичай бракувало слів, бо крізь усе це проглядав гострий авторитаризм. Його лекції склалися з довгих уривків, що повсякчас повторювалися, й ілюстрували безліч переваг віпассани. Він стверджував: якщо дотримуватися всіх її технік, це сприятиме очищенню свідомості, просвітленню, наповненню життя спокоєм та гармонією, позбавить психосоматичних захворювань та трьох причин усіх нещасть: жаги, ворожості й байдужості. Регулярне практикування віпассани нагадувало регулярну працю в саду розуму, коли учень виконує у своїх думках «бур'яни». І не тільки це — Ґоєнка наголошував на тому, що практикувати віпассану можна будь-де — і це позитивно впливає на щоденне життя: доки всі інші марнують час на автобусній зупинці, можна плідно попрацювати й висмикнути ще кілька непотрібних думок-бур'янів.

Програма курсу віпассани була насичена правилами, які, на перший погляд, були абсолютно зрозумілими й доречними. *Але їх було так багато!* Не красти, не вбивати живих істот, не брехати, не кохатися, не вживати наркотики, не розважатися; жодних записів, нотаток, ручок чи олівців, читання, музики або радіо, жодних телефонів, розкішних матраців, прикрас, нескромного одягу, жодної їжі після обіду (за винятком учнів, які прибули до ашраму вперше — о п'ятій їм пропонували чай та фрукти). І нарешті — учням забороняли піддавати сумніву настанови й інструкції вчителя — вони мали дотримуватися суворої дисципліни й медитувати, як наказано. За словами Гоєнки, тільки за такої слухняності учень міг досягти просвітлення.

Загалом Пем намагалася його виправдати, адже зрештою він був ученою людиною, яка присвятила все своє життя віпассані. Безперечно, він був тісно пов'язаний із цією культурою, а хто не був би? Адже Індія завжди стогнала під тягарем релігійних ритуалів та суворої соціальної стратифікації. Крім того, Пем обожнювала його прекрасний голос. Її щодночі чарувало глибоке й мелодійне виспівування священних буддистських рядків давньою мовою палі. Так само її розчулювали ранні християнські пісні — особливо візантійські літургії, а також кантори в синагогах. А ще в одному турецькому селищі її буквально загіпнотизував спів муедзина, який п'ять разів на день скликав людей до молитви.

Незважаючи на те, що Пем була дуже сумлінною ученицею, їй було страшенно важко стежити за своїм

диханням протягом п'ятнадцяти хвилин, не відволікаючись на думки про Джона. Та поступово все змінювалося. Окремі сценарії, які вона уявляла раніше, злилися в один: із якогось джерела — телебачення, радіо чи газети — вона дізнається, що Джон разом із родиною загинув в авіакатастрофі. Вона уявляла цю сцену знову і знову, і її від неї нудило. Проте все одно продовжувала її переглядати.

Відчуття нудьги й неспокою посилювалися, і Пем раптом захотілося хазяйнувати. Коли вона реєструвалася в офісі (і, на превеликий подив, дізналася, що десятиденне перебування в ашрамі безкоштовне), то помітила у крамничці маленькі пакетики з пральним порошком. На третій день вона купила один пакетик і відтоді витрачала чимало часу на прання — вона прала речі знову і знову, розвішувала їх на мотузці за гуртожитком (востаннє Пем бачила такі мотузки для білизни ще в дитинстві) і щогодини приходила перевіряти, як швидко вони сохнуть. Які бюстгальтери й трусики стали чемпіонами з висихання? Скільки годин нічного сушіння дорівнюють одній годині денного? Сушіння в затінку чи на сонці? Викручувати одяг чи ні?

Четвертий день ознаменувався визначною подією: Гоєнка почав навчати їх віпассани. Техніка була простою і зрозумілою: учням звеліли медитувати, думаючи про шкіру голови, аж доки на ній не з'явиться відчуття — свербіж, поколювання, печіння чи легкий подих вітру. Усвідомивши його, слід просто за ним стежити — і нічого більше. Зосередитися на цьому. Що воно нагадує?

Куди рухається? Як довго триває? Коли ж відчуття зникає (а воно зникає завжди), учень має зосередитися на іншій частині тіла — обличчі — і чекати, доки йому не почне лоскотати в носі чи не засвербить повіка. Відчуття наростає, сягає максимуму, а тоді спадає — і учень переходить до шиї, а потім плечей, доки не проаналізує відчуття по всьому тілу, аж до стоп. Після цього все починається спочатку, тільки рухатися слід у зворотному напрямку.

На вечірніх лекціях Гоєнка пояснював особливості цієї техніки. Її основною ідеєю була «анітья» — *непостійність*. Коли людина повністю усвідомлює, що будь-який фізичний подразник є тимчасовим, вона здатна перенести принцип *анітья* на життя з усіма його радощами й тривогами. Усе минає, і людина може досягти внутрішнього спокою тільки тоді, коли перетвориться на спостерігача і просто споглядатиме цю коротку мить.

Через кілька днів практикування віпассани Пем відчула, що процес значно полегшився — вона вже набула певних навичок і могла швидко зосередитися на своїх відчуттях. А на сьомий день, на превеликий подив, вона відчула, що робить усе автоматично — немовби «ширяє», як і говорив Гоєнка. Здавалося, що їй на голову хтось вилив глек меду і він поволі стікав усім тілом до її ніг. Вона відчувала, що всередині неї нуртує потужне, майже сексуальне гудіння — її неначе огорнуло дзижчання джмелів, які злетілися на цей мед. Години пролітали, мов вітер. А невдовзі Пем відмовилася від стільця і приєдналася до трьохсот інших учнів, які сиділи в позі лотоса біля ніг Гоєнки.

Наступні два дні «польоту» були такі самі — і вони минули дуже швидко. Настала дев'ята ніч — і Пем знову лежала без сну. Вона не могла заснути, але тепер це не надто її турбувало, особливо після того, як вона дізналася від однієї помічниці (до Маніла вона вже не зверталася) — жінки-бірманки, що безсоння під час віпассани є звичним явищем, можливо, тому, що тривала медитація зменшує потребу у сні. А ще асистентка пояснила таємничі «поліцейські свистки». У південній Індії нічні сторожі час від часу свистять у свисток, обходячи територію, яку охороняють. Це запобіжний захід, покликаний відлякати злодіїв, як маленька червона лампочка на панелі прилада, яка свідчить про ввімкнену сигналізацію.

Іноді людина усвідомлює присутність нав'язливих думок тільки тоді, коли вони щезають, і саме це трапилось з Пем — вона з подивом зрозуміла, що вже два дні поспіль зовсім не згадувала про Джона. Джон зник. Нескінченну «петлю» фантазій замінило медове дзигчання «польоту». Було досить дивно усвідомити, що вона перетворила своє тіло на джерело задоволення, яке можна навчити продукувати щасливі ендорфіни. Тепер вона розуміла, чому деякі люди «потрапляють на гачок» — обирають тривалу практику медитацій протягом місяців чи навіть років. Але чому навіть тепер, очистивши свою свідомість, вона не відчуває піднесення? Навпаки — її успіх щось затьмарювало. У процесі насолоди від «польоту» щось негативно впливало на її думки. Якось вона міркувала над цим і задрімала, а невдовзі

прокинулася від дивного сну: у ньому зірка з маленькими ніжками, циліндром і паличкою вистукувала чечітку на сцені її свідомості. Зірка, яка танцює! Пем точно знала, що означає цей сон. З-поміж усіх афоризмів, які вони з Джоном любили і якими ділилися, найулюбленішою була цитата Ніцше із «*Заратустри*»: «Треба мати в собі хаос, щоб народити зірку, яка танцює». Звісно. Тепер вона зрозуміла, чому має такі суперечливі відчуття щодо віпассани. Гоєнка дотримав свого слова. Він давав учням те, що обіцяв: незворушність, спокій або (і про це він говорив найчастіше) *рівновагу*. Але якою ціною? Якби Шекспір займався віпассаною, чи побачили б світ його «*Король Лір*» або «*Гамлет*»? Чи були б написані усі шедеври західної культури? У пам'яті зринули рядки з вірша Чапмена:

Перо не здатне вічне написати,
якщо не може настрої ночі передати.

«*Якщо не може настрої ночі передати*» — ось воно, завдання великого письменника. Поринути в ніч, оволодіти силою темряви заради творчого результату. А як іще могли піднесені «автори ночі» — Кафка, Достоевський, Вірджинія Вулф, Гарді, Камю, Плат, По — висвітлити трагедію людини? Навряд чи їм це вдалося б, якби вони відсторонилися від життя й просто споглядали цю «коротку мить».

Хоч Гоєнка й наголошував на тому, що його вчення не має стосунку до жодної з релігій, «між рядками» про-

сочувався буддизм. У своїх нічних проповідях від не міг втриматися від того, щоб не наголосити: Будда медитував за допомогою техніки віпассани, а він, Гоєнка, тепер презентує її всьому світові. Пем не заперечувала. Хоч вона й не надто зналася на буддизмі, але в літаку до Індії прочитала невеличку брошуру і її вразили потужні й правдиві слова істин, що їх виголошував Будда:

1. Життя — це страждання.
2. Страждання спричиняють прив'язаності (до предметів, ідей, людей і життя загалом).
3. Зі стражданнями можна боротися, відкидаючи свої бажання, прив'язаності, самого себе.
4. До життя без страждань веде особливий шлях, що складається з восьми кроків — шлях до просвітлення.

Тепер вона сприймала все по-іншому. І коли дивилася на себе, на учнів у стані трансу, на спокійних помічників, на аскетів у печерах на схилах гір, які повністю присвятили себе «польоту» віпассани, то гадала, чи справді ці чотири істини є істинними? Чи мав Будда рацію? Чи не були ліки гіршими за хворобу? На світанку наступного дня її охопили ще більші сумніви, особливо коли вона побачила групку жінок-джайністок, які йшли до купальні. Джайністи дотримувалися принципу «не вбивай» на рівні абсурду: вони рухалися стежкою дуже повільно, мов ті краби, бо, перш ніж зробити крок, мали підмести стежку, аби не наступити на якусь комашку. Вони ледве дихали, бо носили марлеві пов'язки на обличчі, щоб не вдихнути

якийсь живий мікроорганізм. Куди б Пем не кинула оком — усюди можна було побачити приклади самозречення, жертвності, обмеження й покірності. Що трапилося з життям? Із його радощами, багатством, пристрастю, *carpe diem*¹?

Невже життя настільки нестерпне, що від нього варто відмовитися заради спокою? Можливо, чотири мудрі істини стосувалися тільки культури, в якій вони народилися? Можливо, вони були істинними дві з половиною тисячі років тому — у країні, де панували суцільна бідність, перенаселення, голод, хвороби, класова несправедливість, де не було надії на краще майбутнє. Та чи можна вважати їх істинними тепер? Може, Маркс мав рацію? І всі релігії, що обіцяли краще життя, знаходили відгук у серцях виключно бідних, мучеників і рабів?

Чекай-но, сказала собі Пем (протягом кількох днів шляхетного мовчання вона чимало говорила сама з собою), невже ти не відчуваєш вдячності? А ти маєш дякувати — хіба ж віпассана не заспокоїла твою свідомість, не допомогла побороти нав'язливі думки? Хіба ж їй не вдалося досягти успіху там, де Джуліус із групою виявилися абсолютно безпорадними? Гм, може, так, а може, й ні. Мабуть, було б не зовсім справедливо їх порівнювати. Зрештою, Джуліус провів вісім групових занять — загалом дванадцять годин — тоді як віпассана вимагала сотень годин. Десять днів плюс час та зусилля, що вона їх витратила, аби дістатися сюди

---

¹ Лови момент (*лат.*).

через півсвіту. А якби Джуліус та група попрацювали з нею увесь цей час?

Цинізм наростав, і Пем відчувала, що він негативно впливає на процес медитації. «Політ» припинився. Куди воно зникло, оте відчуття приємного й солодкого дзиччання, яке приносило їй задоволення? Із кожним днем медитувати було дедалі важче. Техніка віпассани не просувалася далі шкіри її голови. Легенький свербіж, який швидко зникав, тепер залишався надовго та був інтенсивнішим — пощипування перетворювалося на уколи, а потім на відчуття печіння, яке не вдавалося прогнати за допомогою медитації.

Успіхи, що їх вдалося досягти в *анаяпанасаті*, теж зникли. Греблю спокою, яку їй вдалося побудувати за допомогою дихальної медитації, прорвало, і хвилі нав'язливих думок: про чоловіка, Джона, помсту, авіакатастрофи — знову увірвалися в її свідомість. І нехай. Тепер вона бачила, ким є Ерл — підстаркуватим дитинчам, чиї пухкі губи прагнуть припасти до будь-яких грудей, до яких вдасться дотягнутися. А ще Джон — бідолашний, зніжений, малодушний Джон, який так і не зміг усвідомити, що не буває «так» без «ні». І Віджай, який поклав життя, новизну, пригоди й дружбу на вівтар великого Бога — Спокою. Як би то їх назвати одним словом? *Боягузи*. Моральні боягузи. Ніхто з них не був її вартий. Змий їх. В уяві постала картинка: ось вони, всі ці чоловіки: Ерл, Джон, Віджай — стоять у гігантському унітазі, благально простягаючи до неї руки, а їхні крики потопають у потужному потоці води! О, над цим варто було помедитувати.

19

Квітка ж йому на те: «Дурненький! Ти гадаєш, що я квітну, аби мене хтось побачив? Я розквітаю заради себе, а не для інших, бо це приносить мені неабияке задоволення. І я тішуся з того, що існую та квітну».

Наступне заняття Бонні почала з вибачень:

— Перепрошую за те, що так різко вас покинула минулого разу. Мені не варто було так чинити... я не знаю... я просто не могла це контролювати.

— Мабуть, тебе підштовхнув до цього сам диявол, — гмикнув Тоні.

— Смішно. Дуже смішно, Тоні. Гаразд, я знаю, чого ви хочете. *Я так учинила, бо була страшенно роздратована.* Так краще?

Тоні всміхнувся й підняв угору великі пальці — «клас». А Г'їлл заговорив м'яким голосом, яким зазвичай звертався до всіх жінок у групі:

— Коли ти пішла із заняття минулого тижня, Джуліус припустив, що ти почувалася роздратованою, бо ми тебе

проігнорували. І, фактично, відтворили ситуацію, яка часто траплялася у твоєму дитинстві.

— Досить точне пояснення. Окрім, хіба що, того, що я не відчувала роздратування. Мені було *боляче* — гадаю, цей термін більш влучний.

— Я добре знаю, що таке роздратування, — зауважила Ребекка. — А ти добряче на мене розізлилася.

Бонні обернулася до Ребекки з насупленим обличчям.

— Минулого тижня ти сказала, що Філіп пояснив причини, через які в тебе немає подруг. Але я на це не куплюся. Те, що тобі заздять через твоє красиве личко — то ще не привід для відсутності подруг, принаймні це не пояснює той факт, чому ми з тобою не спілкуємося. Реальна причина полягає в тому, що тебе взагалі не цікавлять жінки або ж зокрема я. Коли ти звертаєшся до мене під час заняття, то зазвичай робиш це так, щоб усі почали обговорювати тебе.

— Я висловила свою думку з приводу того, як тобі вдається — чи здебільшого *не* вдається — стримати свій гнів, а ти звинувачуєш мене в себелюбстві? — скинулася Ребекка. — То тобі потрібні наші думки чи ні? Хіба ж не для цього збирається ця група?

— Що мені потрібно, то це твої думки про *мене*. Або про мене й когось іншого. Але ти говориш тільки про себе, Ребекко, чи про себе й про мене. І ти така приваблива, що всі зрештою звертають увагу виключно на тебе, а про мене геть забувають. Я не можу стати твоєю суперницею. Але це не тільки твоя провина — інші теж доклали до цього руку, а тому я зараз запитаю вас про дещо.

Бонні обвела поглядом кожного члена групи, а тоді сказала: — Ніхто з вас мною не цікавиться, і чому ж?

Чоловіки опустили очі. Не чекаючи відповіді, Бонні вела далі:

— І ще дещо, Ребекко. Те, що я сказала про твоїх подруг, для тебе не новина. Я чудово пам'ятаю, як між тобою і Пем якось виникла дискусія з цього приводу. — Бонні рвучко повернулася до Джуліуса. — До речі, щодо Пем. Я саме хотіла запитати — чи є якісь новини? Коли вона повернеться? Я сумую за нею.

— Оце так поворот! — вигукнув Джуліус. — Бонні, ти майстерно змінюєш тему розмови! Але цього разу я не акцентуватиму на цьому, а відразу дам відповідь на твоє запитання. Я саме хотів повідомити вам, що Пем написала мені електронного листа з Бомбея. Вона вже закінчила свою практику медитації і невдовзі повернеться додому. Власне, ми зможемо побачити її вже на наступному занятті. — Звернувшись до Філіпа, Джуліус сказав: — Пам'ятаєш, я якось згадував про Пем — ще одну учасницю нашої групи?

Філіп коротко кивнув.

— А ти, Філіпе, майстер швидко кивати, — мовив Тоні. — Дивовижно, як тобі вдається бути в центрі всього й водночас ні на кого не дивитися, майже нічого не говорити... Поглянь-но, що коїться довкола тебе! Бонні й Ребекка гризуться через тебе! І що ти про все це думаєш? Що думаєш про нашу групу?

Філіп мовчав, і Тоні почувався незручно. Він поглянув на інших і сказав:

— Чорт забирай, що тут коїться? Я почуваюся так, ніби порушив якесь правило етикету — «газону» у церкві абощо. Моє запитання нічим не відрізняється від тих, що ми їх зазвичай озвучуємо на заняттях.

— Справедливо, — нарешті заговорив Філіп. — Мені треба було зібратися з думками. І ось про що я думав. І Бонні, і Ребекка мають однакові проблеми. Бонні важко змиритися з тим, що її не помічають, тоді як Ребекка страждає від того, що її *більше* не помічають. Вони обидві залежать від того, що про них думає оточення. Іншими словами, щастя кожної з них — у руках і головах *інших людей*. А рішення насправді одне: *що більшим є внутрішній світ людини, то менше вона чекає від інших*.

Після цих слів запала тиша, в якій, здавалося, можна було почути скрипіння «коліщат»: усі члени групи щосили міркували, намагаючись «перетравити» слова Філіпа.

— Скидається на те, що жоден із вас зараз не готовий відповісти Філіпові, — сказав Джуліус, — а тому я хочу зауважити помилку, яку зробив кілька хвилин тому. Бонні, мені не варто було відразу відповідати на твоє запитання про Пем. Я не хочу, щоб повторилася ситуація, яку ми спостерігали минулого тижня, коли ми всі не зважали на твої потреби. Кілька хвилин тому ти почала говорити про те, чому група не зважає на тебе, і я подумав, що це напрочуд сміливий крок — запитати всіх про те, чому вони не звертають на тебе уваги. Але що ж трапилось потім? Наступної миті ти «переключилася» на повернення Пем і — ось тобі, маєш — за кілька хвилин твоє запитання розчинилося в повітрі, всі про нього забули.

— Я теж це помітив, — сказав Стюарт. — Знаєш, Бонні, скидається на те, що ти сама влаштуєш усе так, аби ми тебе ігнорували.

— Гарна думка, — кивнула Бонні. — Дуже гарна. Мабуть, я і справді частенько це роблю. Дякую, я про це обов'язково подумаю.

— Бонні, я ціную твою подяку, але не можу позбутися відчуття, що ти знову робиш те саме, — не вгавав Джуліус. — Хіба ж цими словами ти не кажеш: «Годі вже про мене говорити»? Нам треба тримати тут спеціальний дзвіночок «Бонні» й дзвонити в нього щоразу, коли ти відволікатимеш від себе увагу.

— То що ж мені робити? — запитала Бонні.

— Поясни, чому ти не хотіла вимагати, щоб усі ми висловилися? — запитав Джуліус.

— Гадаю, я просто не відчуваю себе важливою.

— Але ж інші присутні це роблять — і це нормально?

— Авжеж.

— То це означає, що інші учасники групи важливіші за тебе?

Бонні кивнула.

— Спробуй-но зробити таке, — вів далі Джуліус, — поглянь на кожного учасника групи і спробуй відповісти на запитання: «Хто в цій групі важливіший за мене і чому?» Джуліус подумки замуркотів — він потрапив у рідну стихію. Уперше за багато днів — власне, з того часу, як до групи приєднався Філіп — він точно знав, що робить. А тому вчинив як досвідчений психотерапевт: переніс основну проблему пацієнта у площину «тут і тепер», де й мав намір

її дослідити. На його думку, було доречніше зосереджуватися на «тут і тепер», аніж працювати з «реконструкціями» спогадів пацієнта чи його зовнішніми проблемами. Бонні кинула погляд на кожного учасника групи і сказала:

— Усі присутні важливіші за мене, і набагато важливіші.

Її щоби залив гарячий рум'янець, а дихання пришвидшилося. Усі зрозуміли, що, коли Бонні прагнула, щоб на неї звернули увагу, вона водночас хотіла перетворитися на невидимку.

— А якщо точніше, Бонні? — наполягав Джуліус. — Хто важливіший? І чому?

Бонні роззирнулася.

— Та всі присутні. Ось ти, Джуліусе, ти ж так усім допомагаєш. Або Ребекка — неймовірна красуня, успішний юрист, гарні діти. Гілл фінансовий директор великої лікарні, а на додачу ще й красень. Стюарт — чудовий лікар, який допомагає і дітям, і батькам... варто тільки на нього поглянути — й одразу видно, що він успішний... Чи Тоні... — тут Бонні зробила паузу.

— І-і-і? Це має бути цікаво... — Тоні відкинувся у своєму кріслі. Як завжди, він був одягнений у сині джинси, чорну футболку й забризкані фарбою мокасини.

— По-перше, Тоні, ти — це ти. Ти не прикидаєшся кимсь іншим, не граєш в ігри — суцільна чесність. І хоч ти завжди лаєш свою роботу, я знаю, що ти не просто тесля — у своїй роботі ти справжній художник. Я ж бачила твій розкішний «BMW». А ще ти теж красень, я обожаю, коли ти вдягаєш футболку, яка щільно обтягує твоє тіло. Що скажете? — Бонні обвела кожного з них своїм

поглядом. — Хто залишився? Ага, Філіп. Надзвичайно розумний, геть усе знаєш, викладаєш в університеті й хочеш стати психотерапевтом. А твої слова всіх просто зачарували. І Пем. Пем неймовірна — професор університету, «вільний дух», завжди привертає до себе увагу, всюди побувала, всіх знає, все читала — з нею важко зрівнятися.

— Чи є в когось думки з приводу цього пояснення? Чому Бонні менш важлива, аніж будь-хто з вас? — Джуліус поглянув на групу.

— Як на мене, абсолютно нелогічне пояснення, — мовив Гілл.

— А можеш сказати це їй? — попросив Джуліус.

— Бонні, я, звісно, вибачаюся й не хочу тебе образити, однак твоя відповідь — це щось на кшталт регресу...

— Регресу? — на обличчі Бонні застигло щире здивування.

— Ну, почнімо з того, що в цій групі ми просто люди, які намагаються ставитися одне до одного по-людськи, а тому всі ролі, статуси, статки, розкішні «BMW» ми зазвичай залишаємо за дверима.

— Амінь, — мовив Джуліус.

— Амінь, — відгукнувся луною Тоні, а тоді додав: — Я згоден із Гіллом і, про всяк випадок, додам, що я придбав нову машину й іще кілька років сплачуватиму за неї кредит.

— А ще Бонні, — вів далі Гілл, — ти зосередилася виключно на зовнішніх речах: професіях, грошах, гарних дітях. Жоден із цих факторів не робить тебе менш важливою порівняно з будь-яким іншим учасником групи. Для мене ти дуже важлива. Ти ключовий гравець, з усіма спілкуєшся,

ділишся своїм теплом — ти напрочуд щедра людина. Кілька тижнів тому ти навіть запросила мене до себе на ніч, бо я не хотів іти додому. Завдяки тобі ми завжди зосереджені — ти докладаєш чимало зусиль, коли йдеться про роботу в групі.

Однак Бонні не вгавала.

— Я невдаха, усе своє життя я соромилася своїх батьків-алкоголіків, мені доводилося брехати про своїх рідних. Запросити тебе, Гілле, — то була непересічна подія, адже в дитинстві я ніколи не могла запросити до себе друзів, бо боялася, що батько прийде додому напідпитку. Ба більше — мій колишній чоловік був пияком, моя донька залежна від героїну...

— Ти уникаєш найважливішого, Бонні, — сказав Джуліус. — Говориш про минуле, про доньку, колишнього чоловіка, батьків... але *ти* — де ж, власне, *ти*?

— Це і є я. Я зосереджую в собі усі ці фактори, бо ж ким іще я можу бути? Я нудна й товста бібліотечарка, яка тільки те й робить, що вносить книжки до бібліотечних каталогів... Я... Я не знаю, про що йдеться. Не можу зібратися з думками — не знаю, де я, хто я...

Бонні почала хлипати, а тоді дістала серветку, голосно в неї висякалася, заплющила очі, підняла руки в повітря, намалювавши кола, і між риданнями пробурмотіла:

— Годі з мене на сьогодні, більше я не витримаю.

Джуліус вирішив змінити напрямок і звернувся до всієї групи:

— Пропоную проаналізувати те, що трапилось протягом кількох останніх хвилин. Хтось має якісь зауваження? Ваші враження?

Йому вдалося перенести групу в «тут і тепер», тож він міг перейти до наступного кроку. На його думку, робота психотерапевта складалася з двох фаз: спілкування — часто емоційне — з пацієнтом, а також усвідомлення цього спілкування. Саме так і має функціонувати терапія: у невинному чергуванні проявів емоцій та їхнього усвідомлення. Тож тепер Джуліус спробував переключити групу на другу фазу, сказавши: «Пропоную трохи відступити назад і безпристрасно поглянути на те, що тут щойно трапилося».

Стюарт уже був готовий поділитися своїми спостереженнями, як у розмову втрутилася Ребекка:

— Гадаю, найважливіший момент — це те, що Бонні пояснила нам, чому відчувається неважливою, і водночас припустила, що ми всі маємо з цим погодитися. А тоді розгубилася, розплакалася й сказала, що з неї годі, але ж вона частенько таке виробляє.

— Я теж так думаю, — мовив Тоні. — Бонні, ти починаєш страшенно нервуватися, коли на тебе звертають увагу. Ти відчуваєшся незручно, коли всі погляди спрямовані на тебе?

Усе ще схлипуючи, Бонні сказала:

— Я мала б вам дякувати, а натомість перетворила ситуацію на казна-що. Інші використали б цей час набагато краще.

— Кілька днів тому я говорив із колегою, — мовив Джуліус, — і він розповів про одну зі своїх пацієнток. Сказав, що вона має звичку «ловити» всі гострі зауваження щодо себе, а тоді ранив себе власноруч, знову і знову. Може, це й не дуже доречно, Бонні, але саме це

й спало мені на думку, коли я побачив, як ти все сприймаєш і як себе картаєш.

— Я й сама розумію, що вас це вже дістало. Гадаю, я й досі не знаю, як воно — працювати в групі.

— Ти чудово знаєш, що я зараз скажу, Бонні. Поясни, кого саме тут це дістало? Прошу, уважно роззирніся.

Група очікувала цього запитання, адже Джуліус ніколи б не пропустив такого зауваження повз вуха — він завжди хапався за нього й вимагав назвати конкретні імена.

— Гарзд... гадаю, що Ребекка хотіла, аби я припинила.

— Щ-що-о-о? Чого це я...

— Стривай-но, Ребекко, — Джуліус був незвично різким. — Бонні, що саме ти помітила? Які сигнали зауважила?

— Щодо Ребекки? Гм, вона мовчала — і словечка не зронила.

— І те не так, і се не так. Я вже сиджу собі тихо, щоб ти не звинуватила мене в тому, що я привертаю до себе увагу. Але тобі й цього мало!

Бонні хотіла було відповісти, але Джуліус попросив її назвати інших учасників групи, яких вона «дістала».

— Гм, чесно кажучи, не можу назвати нікого конкретного... але ж коли хтось відверто нудиться, це завжди помітно. Я вже й саму себе втомила. Філіп не дивився на мене, але ж він ніколи ні на кого не дивиться. І я знаю, що всі хотіли б почути його думку. Те, що він говорив про увагу з боку інших людей, було набагато цікавіше, аніж моє скиглення.

— Особисто мені ти не набридла, — зауважив Тоні, — і я не помітив, щоб ти взагалі комусь набридла. А те, що сказав Філіп, аж ніяк *не* було цікавішим — він настільки

собою захоплюється, що мене не надто цікавлять його коментарі. Я їх навіть не запам'ятовую.

— А я запам'ятовую, — мовив Стюарт. — Ти сказав, що Філіп завжди перебуває в центрі уваги, хоч майже нічого не говорить. А він зауважив, що Бонні й Ребекка мають схожу проблему — надто залежать від думки оточення. Ребекка роздувається, а Бонні здувається — щось на кшталт цього.

— Знову тиснеш на кнопочку — клац! — сказав Тоні, тримаючи в руках уявний фотоапарат.

— Ага, ти мене впіймав. Знаю-знаю: менше спостережень, більше відчуттів. Я згоден, що Філіп у нас — центральний елемент, хоч багато й не говорить. І йому не хочеться суперечити, бо відчуваєшся так, ніби порушуєш якісь правила.

— Це спостереження і твоя думка, Стюарте, — мовив Джуліус. — А можеш перейти до відчуттів?

— Гарзд. Гадаю, я трохи ревную Ребекку до Філіпа. І мені дивно, що ніхто досі не спитав про це Філіпа, що він про це думає. Хоча це, мабуть, не зовсім емоція, чи не так?

— Уже ближче, — сказав Джуліус. — Двоюрідна сестра відчуття. Продовжуй.

— Я трохи боюся Філіпа. Він надто розумний. А ще я відчуваю, що він мене ігнорує. А я не люблю, коли мене ігнорують.

— Ти влучив просто в ціль, Стюарте, і видно, що ти нарешті підключився до роботи в групі, — мовив Джуліус. — Чи маєш якісь запитання до Філіпа? — він намагався говорити м'яко й делікатно. Його завданням було допомогти групі прийняти Філіпа до своїх лав, а не злякатися й від-

кинути його, бо він якось не так поводиться. Саме з цієї причини він і звернувся до Стюарта, а не до Тоні, який був досить конфліктним.

— Авжеж, але Філіпа важко про щось запитувати.

— Він тут, Стюарте.

Це було ще одне правило Джуліуса, якого слід було неухильно дотримуватися: не дозволяти учасникам групи говорити одне про одного в третій особі.

— Це і є проблема. З ним важко говорити... — Стюарт звернувся до Філіпа: — Філіпе, мені важко з тобою говорити, бо ти ніколи на мене не дивишся, як-от зараз. А чому?

— Бо я люблю радитися виключно з самим собою, — відповів Філіп, не відриваючи погляду від стелі.

Джуліус був готовий за потреби втрутитися в дискусію, але Стюарт був терплячим.

— Не розумію.

— Коли ти про щось мене запитуєш, я хочу знайти відповідь усередині себе, ні на що не відволікаючись, бо тільки тоді ти отримаєш від мене найкращу можливу відповідь.

— Але коли ти на мене не дивишся, я не відчуваю, що між нами є контакт.

— Утім, мої слова свідчать зовсім про інше, чи не так?

— А може, вбити двох зайців одним пострілом? — втрутився Тоні.

— Перепрошую? — Філіп спантеличено повернув до Тоні свою голову, однак його очі все ще вивчали стелю.

— Як щодо того, щоб робити одночасно дві речі: дивитися на Стюарта і давати найкращу відповідь з усіх можливих?

— Я люблю шукати відповідь у собі. А коли зустрічаюся з кимось поглядом, це відволікає мене від пошуку відповіді, яку хтось прагне почути.

У групі запала тиша — Тоні та інші члени групи намагалися «перетравити» відповідь Філіпа. А тоді знову заговорив Стюарт:

— Гаразд, Філіпе, тоді я запитаю тебе про дещо. Усі ці розмови з приводу того, що Ребекка чепуриться виключно заради тебе, що ти про це думаєш?

— А знаєш, Стюарте, — очі Ребекки палахкотіли вогнем, — мені вже *справді* все це починає набридати... Скидається на те, що фантазії Бонні перетворюються на євангеліє, яке всі починають вивчати.

Але Стюарт не збирався відступати.

— Гаразд, гаразд. Забудьмо про це. Філіпе, я запитаю про інше: як ти ставишся до того, що ми обговорювали тебе на минулому занятті?

— То була цікава дискусія, і я уважно всіх вас слухав, — Філіп кинув оком на Стюарта і вів далі: — Але у зв'язку з цим у мене не було жодних емоцій, якщо тебе цікавило саме це.

— Жодних? Але ж це неможливо, — не вгавав Стюарт.

— Перш ніж приєднатися до групи, я прочитав книгу Джуліуса, яку він присвятив груповій терапії, а тому добре підготувався до кожного з цих занять. Я був готовий до того, що відбуватиметься: я перетворюся на об'єкт зацікавлення, хтось зустріне мене радо, а хтось — ні. Мій прихід може похитнути ієрархію, що панує в групі: жінки мені симпатизуватимуть, а чоловіки навряд чи. Лідерів групи мій прихід аж

ніяк не потішить, а от менш впливові учасники стануть на мій бік. А оскільки я усвідомив усе це завчасно, то міг безпристрасно спостерігати за тим, що коїться в групі.

Стюарт, подібно до Тоні, завмер, намагаючись обміркувати слова Філіпа.

— У мене тут дилема... — зауважив Джуліус. Якусь мить він мовчав, а тоді сказав: — З одного боку, я відчуваю, що маю приєднатися до дискусії з Філіпом, але водночас я хвилююся з приводу Ребекки. Агов, Ребекко, ти з нами? Маєш спантеличений вигляд, і я бачу, що ти хочеш висловитися.

— Знаєш, мені сьогодні досить-таки боляче. Мене неначе виключили з компанії — мене ігнорують. І Бонні, і Стюарт.

— Продовжуй.

— Сьогодні мене просто-таки закидали образливими коментарями — буцімто я думаю виключно про себе, мені не потрібні подруги, а на додачу я ще й пускаю бісики Філіпові. Це гидко, і я цього не терпітиму.

— Я знаю, на що це схоже, — мовив Джуліус. — Бо раніше так само реагував на критику. Та зараз хочу розповісти про те, що я навчився робити. Головний секрет — навчитися сприймати критику як подарунок, але спершу ти маєш визначити, чи вона доцільна. Що роблю я? Прислухаюся до себе й намагаюся з'ясувати, чи перегукується критика з моїми враженнями від самого себе. Чи є в ній часточка, крихта чи хоча б п'ять відсотків істини? Я намагаюся пригадати, чи зустрічався з подібною критикою раніше, намагаюся згадати людей, із якими можу про це поговорити. А ще мені спадає на думку, що хтось,

можливо, помітив у мені «білу пляму» — щось таке, на що я ніколи не звертав увагу. Може, і ти так спробуєш?

— Джуліусе, це непросто. Мене щось душить, — Ребекка притисла руку до грудей. — Ось тут.

— Нехай ця важкість заговорить. Що вона хоче сказати?

— Вона каже: «І який вигляд я матиму?» Це ж сором. Мене викрили. Люди помітили всі ці ігри з волоссям. Мені хочеться скрутитися, хочеться сказати: «Чорт забирай, не пхайте свого носа в мої справи! Це моє волосся, і я робитиму з ним усе, що хочу!»

Джуліус заговорив децю менторським тоном:

— Багато років тому жив психотерапевт Фріц Перлз, який започаткував школу гештальт-терапії. Зараз про нього майже не згадують, однак він завжди звертав велику увагу на мову тіла. Скажімо: «Погляньте, що зараз робить ваша ліва рука» або «Я бачу, ви постійно гладите свою бороду». Зазвичай він пропонував своїм пацієнтам зробити ці рухи інтенсивнішими: «Стисніть ліву руку ще сильніше» або ж «Активніше гладьте свою бороду і стежте за відчуттями». Я завжди відчував, що в підході Перлза є щось особливе, бо ж несвідоме часто проявляється саме через рухи нашого тіла, причому ми й самі цього не зауважуємо. Але я ніколи не застосовував цей підхід у своїй практиці. Чому? Через те, що відбувається зараз, Ребекко. Ми часто стаємо на власний захист, коли хтось помічає речі, які ми робимо несвідомо. Тож я розумію, що тобі незручно, але хай навіть так — чому б не прийняти це? Можливо, у цій критиці знайдеться щось цінне для тебе?

— Іншими словами, ти хочеш сказати: «Поводься як доросла». Гаразд, я спробую. — Ребекка виструнчилася, глибоко вдихнула і з неабиякою рішучістю почала говорити: — По-перше, я *справді* люблю увагу. І допомога психотерапевта мені знадобилася тільки тому, що мене засмучував процес старіння, а також те, що чоловіки припинили на мене витріщатися. Може, я й справді пускала Філіпові бісики, але робила це несвідомо, — вона повернулася до групи. — А тому — *mea culpa*¹. Мені подобається, коли мене обожнюють, захоплюються мною, коли мене люблять — я люблю любов.

— Платон якось зауважив, — втрутився Філіп, — що любов у тому, хто любить, а не в тому, кого люблять.

— «*Любов у тому, хто любить, а не в тому, кого люблять*» — Філіпе, це прекрасна цитата, — мовила Ребекка, усміхнувшись. — Ось це мені в тобі й подобається — зауваження на кшталт цього. Завдяки їм я дивлюся на світ по-іншому. Як на мене, ти дуже цікавий і привабливий. — Ребекка звернулася до групи. — Невже це означає, що я хочу з ним стосунків? Ні! Останні стосунки, які в мене були, мало не зруйнували мій шлюб, і відтоді я не шукаю пригод.

— Отже, Філіпе, — мовив Тоні, — що ти на це скажеш?

— Я вже казав, що мета мого життя — мати якомога менше бажань і якомога більше знань. Кохання, пристрась, спокуса — це потужні фактори, які є невід'ємною складовою нашого виду — завдяки ним людство не вимирає. А Ребекка щойно пояснила, що вони ще й можуть бути

---

¹ Моя провина (лат.).

абсолютно несвідомими. Але загалом ці фактори можуть позбавити здорового глузду й негативно вплинути на мої наукові цілі, а тому я не хочу мати з ними нічого спільного.

— Щоразу, коли я тебе про щось запитую, із твоєю відповіддю зазвичай не посперечаєшся. Але ти ніколи не даєш відповіді на моє запитання, — сказав Тоні.

— Гадаю, він відповів, — мовила Ребекка. — Філіп досить чітко пояснив, що не прагне емоційних зв'язків: він хоче бути вільним і мати чистий розум. Гадаю, Джуліус дотримується тієї самої думки — ось чому в нашій групі табу на романтичні стосунки.

— Яке ще табу? — Тоні поглянув на Джуліуса. — Уперше чую про таке правило.

— Я ніколи цього не вимагав. Єдине правило, якого ви мали дотримуватися, коли йдеться про стосунки за межами групи, — це відсутність будь-яких таємниць. І якщо ви зустрічаєтеся після занять, то маєте повідомляти про це групі на наступному занятті. А якщо ви цього не робитимете і з'являтимуться секрети, це негативно впливатиме на роботу всієї групи, а також підриватиме вашу терапію. Оце і є моє правило щодо зустрічей за межами групи. Ребекко, не варто все-таки відволікатися від теми — що ж відбувається між тобою і Бонні. Що ти про неї думаєш?

— Вона порушила непросту тему. Невже мені справді не вдається нормально спілкуватися з іншими жінками? Я не згодна. У мене є сестра, ми досить близькі, і кілька колег-жінок в офісі... але, Бонні, ти, мабуть, натякаєш на інше — на те, що мені набагато приємніше спілкуватися з чоловіками, що саме це мене насправді хвилює.

— Пригадую своє навчання в коледжі, — мовила Бонні, — і те, що в мене майже не було побачень. А ще пригадую огидне відчуття, яке з'являлося щоразу, коли якась подружка миттю перекреслювала наші плани, якщо її запрошував на побачення хлопець.

— Авжеж, я, мабуть, чинила б так само, — сказала Ребекка. — Ти маєш рацію — чоловіки, побачення, ми тільки цим і жили. Тоді це здавалося важливим, але не тепер.

Увесь цей час Тоні уважно розглядав Філіпа й нарешті вирішив знову до нього «підїхати».

— А знаєш, Філіпе, — сказав він, — ви з Ребеккою чимось схожі. Ти теж пускаєш бісики — тільки робиш це за допомогою своїх гострих і проникливих зауважень.

— Тобто ти вважаєш, — Філіп не розплющував очей і, здавалося, глибоко замислився, — що я озвучую свої спостереження з певною прихованою метою? Що насправді це себелюбство, «пускання бісиків», аби зачарувати Ребекку й усіх інших? Адже саме про це йшлося?

Джуліус почав нервуватись. Що б він не робив, увага присутніх була спрямована виключно на Філіпа. А всередині нього самого точилася боротьба між трьома суперечливими бажаннями: по-перше, він хотів захистити Філіпа від негативу з боку групи, по-друге — не дозволити його байдужості порушити атмосферу, що панувала в групі, а по-третє — підтримати Тоні, який страшенно хотів поставити Філіпа на місце. Та зрештою (мабуть, уперше за всю практику) Джуліус вирішив лишитися осторонь, оскільки група цілком володіла ситуацією. Крім того, щойно

трапилося дещо напрочуд важливе: Філіп уперше відповів комусь прямо — і навіть особисто.

Тоні кивнув:

— Саме про це і йшлося, окрім хіба що того, що це щось більше, ніж просто зацікавлення чи симпатія. Як щодо прагнення спокушати?

— Авжеж, це цінне уточнення. До речі, саме це й криється у твоїй фразі «*пускати бісики*». Ти припускаєш, що наші з Ребеккою мотиви збігаються — а отже, я прагну її спокусити. Досить серйозна й обґрунтована гіпотеза. Залишилося тільки її перевірити.

Тиша. Ніхто не зронив ані слова, але скидалося на те, що Філіп і не чекав на їхні зауваження. Якусь мить він мовчки міркував із заплющеними очима, а тоді сказав:

— Можливо, найкращим варіантом буде скористатися методом лікаря Герцфельда...

— Називай мене Джуліусом.

— Авжеж. Отже, аби скористатися методом Джуліуса, спершу я маю перевірити, чи збігається гіпотеза Тоні з моїми внутрішніми відчуттями, — Філіп зробив паузу, а тоді похитав головою. — Жодних доказів на її користь. Багато років тому я вирішив не зважати на думку оточення. Я непохитно вірю в те, що найщасливіший той, хто не шукає нічого, окрім самотності. Ідеться насамперед про божественного Шопенгауера, Ніцше й Канта. Вони, як і я, дотримувалися думки, що внутрішньо багата людина нічого не чекає від зовнішнього світу, окрім, хіба що, можливості побути на самоті й насолодитися своїм багатством, себто надбаннями власного розуму. Коротко кажучи, я не мав на меті спокусити

когось чи підвестися у ваших очах за допомогою своїх зауважень. Можливо, це рештки такого бажання, могу тільки сказати, що все це я роблю несвідомо. Єдине, про що я шкодую, — це те, що опанував думки великих, але водночас не зробив свого внеску до скарбниці мудрості.

Протягом багатьох років Джуліус часто був свідком мовчання під час групових занять, однак тиша, що запала в кімнаті після відповіді Філіпа, відрізнялася від усіх інших. То не було мовчання, що супроводжує значне потрясіння або ж підкреслює залежність, сором чи здивування. Ні, ця тиша була іншою, неначе група зіткнулася з представником абсолютно нового виду, новою формою життя, скажімо, саламандрою з шістьма очима та крилами, вкритими пір'ям. І тепер, узявши її в кільце, вони поступово до неї наближалися — утім, напрочуд обачно й обережно.

Першою заговорила Ребекка:

— Почуватися задоволеним, нічого не вимагати від інших, не шукати компанії, друзів — Філіпе, це ж, мабуть, так самотньо.

— Зовсім ні, — сказав Філіп. — У минулому, коли я прагнув компанії інших людей або просив їх про те, що вони не хотіли або ж не могли мені дати, — *отоді* я й почувався самотнім. Мені добре знайоме це відчуття. Коли нікого не потребуєш, це означає, що ти ніколи не будеш самотнім. Благословенна самотність — ось чого я прагну.

— Але ти тут, — мовив Стюарт, — і повір, ця група не терпить самотності. Тоді навіщо ти на це пристав?

— Аби займатися улюбленою справою, кожен мислитель має на щось жити. Буває, філософам щастить —

скажімо, Кант і Гегель отримували університетську стипендію, Шопенгауер мав незалежне джерело прибутку, а Спіноза шукав підробітки, зокрема шліфував лінзи для окулярів, щоб заробити собі на хліб. Мій хліб — це філософські консультації, і ця група потрібна мені передусім для того, щоб підготуватися до роботи й отримати ліцензію.

— Тобто ти хочеш сказати, — втрутився Стюарт, — що спілкуєшся з нами в групі, але твоя головна мета — вчити інших не відчувати потреби в подібному спілкуванні.

Філіп трохи помовчав, а тоді кивнув.

— Я хочу переконатися в тому, що правильно тебе зрозумів, — сказав Тоні. — Якщо Ребекка захоче тебе вразити: почне пускати бісики, чепурити пір'ячко, даруватиме тобі свої вбивчі усмішки — невже це на тебе зовсім не вплине? Анітрішечки?

— Ні, про «анітрішечки» тут не йдеться. Я погоджуюся з Шопенгауером, який писав, що краса — це відкритий рекомендаційний лист, завдяки якому серце відразу лине до того, хто його нам приніс. Я вважаю, що красивою людиною приємно милуватися. Та водночас скажу й таке: чиясь думка про мене не здатна — і не повинна — змінювати мою власну думку про себе.

— Яюсь механічно звучить. Не по-людськи, — зауважив Тоні.

— Не по-людськи я почувався тоді, коли дозволяв думкам сторонніх впливати на мою самооцінку — вона, мов той корок, стрибала то вгору, то вниз.

Джуліус не відводив очей від губ Філіпа. Вони були дивовижні — напрочуд точно віддзеркалювали спокій Філіпа: без

зайвого поспіху формулювали кожне слово рівно й чітко, в одному ритмі. Можна було зрозуміти Тоні, якого все це страшенно дратувало. Утім, Джуліус знав, що імпульсивність Тоні може легко і швидко зрости, а тому вирішив, що настав час повернути розмову в більш безпечне русло. Ще не час виступати проти Філіпа — це ж тільки четверте його заняття.

— Філіпе, трохи раніше ти сказав Бонні, що хочеш їй допомогти. А ще давав поради й іншим присутнім — Гіллові, Ребецці. Розкажи-но, чому ти це робиш? На мою думку, у твоєму бажанні допомагати є дещо інше, аніж просто професійний інтерес. Зрештою, твоя допомога іншим членам групи не передбачає фінансової винагороди.

— Я завжди намагаюся пам'ятати про те, що ми всі приречені на існування, сповнене безперервних страждань. І якби ми могли передбачати майбутнє, ніхто з нас не обрав би таке життя. У цьому сенсі ми всі *товариші у недолі* (саме так казав Шопенгауер), а тому повсякчас потребуємо розуміння й любові з боку наших партнерів по життю.

— Знову Шопенгауер! Філіпе, мене вже дістав цей Шопенгауер, ким би він там не був, і, чорт забирай, я не хочу про нього слухати. А про себе ти нічого не розповідаєш.

Тоні говорив спокійним голосом, неначе імітуючи виважений тон Філіпа, однак його дихання було швидким і уривчастим. Зазвичай злість охоплювала його дуже швидко; коли він тільки приєднався до групи, не минуло й тижня, щоб у нього не виник конфлікт у барі, транспорті, на роботі чи баскетбольному майданчику. Тоні був невисоким на зріст і не дуже міцним, однак конфлікти його не лякали, за винятком ситуацій, коли його суперником

був «освічений хуліган», який сипав геніальними ідеями, як-от Філіп.

Скидалося на те, що Філіп не збирається реагувати на зауваження Тоні. А тому заговорив Джуліус:

— Тоні, я бачу, ти про щось замислився. Що тебе хвилює?

— Я думаю про те, що раніше сказала Бонні — що їй бракує Пем. Мені її теж бракує, особливо сьогодні.

Джуліуса це не здивувало. Тоні звик до того, що Пем його завжди захищала й скеровувала в правильному напрямку. Ці двоє були досить-таки дивною «парочкою» — професор англійської літератури і чоловіча, вкритий татуваннями. Джуліус вирішив зайти з іншого боку і сказав:

— Тоні, гадаю, тобі було нелегко сказати «Шопенгауер, ким би він не був...»

— Ну, ми ж тут, аби говорити правду, — відповів Тоні.

— Точно, — підхопив Гілл, — мушу зізнатися, що я теж не знаю, хто такий Шопенгауер.

— Я знаю тільки те, — зауважив Стюарт, — що це відомий німецький філософ-песиміст. Якщо не помиляюся, дев'ятнадцяте століття?

— Так, він помер 1860 року у Франкфурті-на-Майні, — мовив Філіп. — А щодо песимізму, то я надаю перевагу іншому терміну — «реалізм». Знаєш, Тоні, можливо, я і справді надто часто його згадую, однак на це є певні причини.

Тоні, здавалося, був шокований тим, що Філіп звернувся до нього особисто. Та, незважаючи на це, Філіп не дивився в очі нікому з присутніх. Він відвів погляд від

стелі й тепер зосередився на вікні, немовби його увагу привернуло щось у саду.

— По-перше, знати Шопенгауера — це знати мене, — вів далі Філіп, — бо ми нероздільні й міркуємо однаково. А по-друге, він став моїм психотерапевтом і його допомога була безцінною. Я увібрав його в себе (звісно, йдеться передусім про його ідеї) так само, як ви лікаря Герцфельда. Стоп — я хотів сказати Джуліуса, — Філіп ледь помітно всміхнувся, кинувши погляд на Джуліуса. Це було схоже на іронію — вперше за весь час перебування в групі. — А ще я плекаю надію, що деякі з ідей Шопенгауера стануть вам у пригоді, як свого часу стали мені.

Джуліус поглянув на свій годинник і порушив тишу, яка запала після слів Філіпа:

— Сьогодні ми дуже плідно попрацювали. Мені страшенно не хочеться закінчувати цю зустріч, однак наш час сплив.

— Плідно? Я щось пропустив? — пробурмотів Тоні, підводячись і йдучи до дверей.

20

ПРОВІСНИКИ ПЕСИМІЗМУ

Молодості властиве розмаїття і радість — почасти тому, що ми видряпуємося схилом життя й не бачимо смерті, яка чигає на нас біля підніжжя з протилежного боку.

З самого початку психотерапевт має усвідомити, що життєві проблеми його пацієнтів — то виключно їхня відповідальність. Досвідчені психотерапевти ніколи не вірять у скарги пацієнтів з приводу того, що до них усі погано ставляться. Натомість експерти чудово розуміють, що певною мірою людина також є творцем свого оточення — і стосунки ніколи не варто розглядати тільки з одного боку. А як щодо стосунків, які склалися між юним Артуром Шопенгауером і його батьками? Безперечно, їхня приро-

да передусім залежала від Йоганни й Генріха — «творців і шліфувальників» Артура — зрештою, саме вони були дорослими.

Однак внесок Артура теж не варто недооцінювати: у його характері крилося щось первісне, вроджене, непохитне, і навіть у дитинстві йому вдавалося спричиняти бурхливі реакції — і в Йоганни, і в інших. Артурові зазвичай не вдавалося пробудити такі емоції, як любов, щедрість чи радість; натомість усі тільки те й робили, що роздратовано його критикували.

Можливо, всі ці риси зародилися під час неспокійної вагітності Йоганни або ж свою роль у розвитку Артура зіграли гени, бо в родині Шопенгауерів траплялися непоодинокі випадки психічних розладів. Перш ніж скоїти самогубство, батько Артура не один рік перебував у хронічній депресії, повсякчас відчував тривогу, був упертим, унікав інших та не міг насолоджуватися життям. Батькова мати була агресивною жінкою з нестабільною психікою — зрештою, її довелося помістити до психіатричної лікарні. З-поміж трьох братів Генріха один народився з серйозними розумовими відхиленнями, а другий, згідно із записами біографа, помер у віці тридцяти чотирьох років, «наполовину збожеволівши через свої нестримні бажання в оточенні таких самих збоченців».

Характер Артура сформувався ще в ранньому дитинстві, і протягом усього життя йому була притаманна дивовижна стабільність. У листах, які батьки писали юному Артурові, можна знайти чимало прикладів, які

яскраво ілюстрували їхнє занепокоєння з приводу того, що Артура геть не цікавило світське життя. Наприклад, його мати писала: «...хоч я й сама не схильна дотримуватися суворого етикету, ще більше мені не подобаються груба й егоїстична природа й поведінка людини... а ти маєш до цього схильність — і неабияку». А ось що зауважував батько: «Єдине, чого я хочу, — це щоб ти навчився знаходити підхід до людей».

У подорожньому щоденнику юного Артура Шопенгауера простежуються риси чоловіка, яким він стане в майбутньому. Ще підлітком він демонстрував у цих записах неймовірну здатність відірватися від усього суцього й поглянути на речі з космічної висоти. Описуючи портрет голландського адмірала, він напише такі слова: «Біля картини лежали символи його життя: меч, кубок, ланцюг честі, що він його вдягав, і нарешті — куля, яка позбавила все це будь-якого сенсу».

Як зрілий філософ Шопенгауер пишався своїм умінням бути об'єктивним — або, за його словами, «дивитися на світ з іншого боку телескопа». Те, що він умів відсторонено спостерігати за світом, підтверджують і його ранні нотатки про подорожі в горах. У шістнадцять років він написав: «Я помітив, що краєвид, який бачиш з високої гори, сприяє розширенню власних горизонтів... усі маленькі об'єкти зникають, і свою форму зберігає тільки величне».

У цьому криється потужне передбачення того, ким стане дорослий Артур Шопенгауер. Він і далі розвиватиме своє «космічне бачення» і як зрілий філософ до-

сліджуватиме цей світ на великій відстані від нього — не тільки фізично та ідейно, але й у часовому плані.

Ще в ранньому віці він інтуїтивно засвоїть принцип Спінози *sub species aeternitatis* — і сприйматиме світ і події, що в ньому трапляються, з точки зору вічності. На думку Артура, обставини людського життя можна найкраще зрозуміти тільки тоді, коли ти не є їхньою *частиною*, а навпаки — *віддалився* від них. У юності він фактично передбачить своє майбутнє самотнє існування:

Філософія — це шлях, що веде високо в гори... віддалений шлях — і що вище здійсмаєшся, то більш віддаленим він стає. Той, хто його торує, не повинен боятися — він має залишити все позаду й упевнено йти вперед через холодні сніги... і невдовзі він бачить унизу весь світ: його піщані узбережжя й болота зникають, нерівні місця згладжуються, різкі звуки вже не дратують слух. Йому відкривається округлість цього світу. Він завжди дихає чистим гірським повітрям і бачить сонце тоді, коли внизу все вкриває нічний морок.

Однак джерелом мотивації для Артура Шопенгауера було не тільки прагнення йти до висот, а ще й підштовхування знизу. Юному Артурові були притаманні ще дві риси: глибоке презирство вкупі з похмурим песимізмом. Він повсякчас прагнути висот, безкраїх краєвидів і космічних перспектив і водночас уникатиме близьких стосунків з іншими людьми. Одного разу він спустився з вершини гори, на якій зустрів кришталеву чистий

світанок, і потрапив у світ людей — його уособлювала хатинка біля підніжжя гір. Тоді Артур написав такі слова: «Ми увійшли до кімнати, де саме розважалися слуги. Це було просто нестерпно — їхнє тваринне тепло обекло нас».

Його подорожні щоденники наповнені численними насмішкуватими та презирливими заувагами. Про протестантську службу в церкві він писав таке: «Від пронизливого співу натовпу в мене розболілися вуха, а один чоловік узагалі постійно мекав, широко роззявляючи рота, і це мене смішило», а про єврейську: «Двоє маленьких хлопчиків, які стояли поряд зі мною, змусили мене втратити терпець — роззявивши роти, вони виводили свої рулади, відкинувши голови назад — скидалося на те, що вони просто на мене кричать». Група англійських аристократок мала вигляд «замаскованих сільських дівок». Англійський король був «симпатичним стариганем, а от королева — нестерпно відразливою». Австрійські імператор з імператрицею «обоє вдягалися напрочуд скромно. Він — сухорлявий чоловік із винятково дурнуватим обличчям, схожий радше на кравця, а не на імператора». Шкільний товариш, який знав про його схильність до презирства, надіслав Артурові листа, коли той перебуватиме в Англії: «Шкода, що твоє перебування в Англії призвело до того, що тепер ти зневажаєш цілу націю».

Насмішкуватий та уїдливиий юнак із часом перетвориться на похмурого і злющого чоловіка, який почне називати всіх людей «двоногими» та погоджуватиметь-

ся з Томою Кемпійським, який сказав: «Щоразу, коли я виходжу до людей, я повертаюся з відчуттям, що дедалі менше скидаюся на людину».

Чи могли ці якості завадити Артурові стати «незамуленим оком світу»? Юний Артур передбачив цю проблему, а тому занотував пам'ятку для себе дорослого: «Завжди переконуйся в тому, що твої об'єктивні судження насправді не є прихованими суб'єктивними». Утім, як ми згодом переконаємося, незважаючи на свої рішучість і самодисципліну, Артур Шопенгауер часто оминатиме цю чудову пораду, яку дав собі ще в юності.

21

Щасливий той, кому вдається раз і назавжди уникнути спілкування з іншими людьми.

На початку наступного заняття (Бонні саме запитала Джуліуса, чи Пем часом не повернулася зі своєї подорожі) двері відчинилися і Пем увійшла до кімнати. Вона розкинула руки й голосно вигукнула: «Та-дам-м-м!» Усі, окрім Філіпа, підхопилися, щоб її привітати. Із притаманною їй ніжністю, вона обійшла всіх по колу, кожному подивилася в очі, обійняла, поцілувала Ребекку й Бонні, скуйовдила волосся Тоні... А коли нарешті дісталася до Джуліуса, то притисла його до себе й прошепотіла: «Дякую за те, що нічого не приховав від мене, коли ми говорили по телефону. Я страшенно засмучена, мені так шкода, я так за тебе хвилююся». Джуліус поглянув на Пем. На її обличчі сяяла знайома усмішка, воно випромінювало неабияку сміливість та енергію.

— Ласкаво просимо додому, Пем, — сказав він. — Господи, який же я радий тебе бачити. Ми сумували за тобою. Мені тебе бракувало.

А тоді Пем поглянула на Філіпа — і змінилася на лиці. Усмішка й крихітні зморщечки навколо очей зникли. Припускаючи, що її стривожила присутність незнайомця в групі, Джуліус похапцем сказав:

— Пем, це наш новий учасник групи — Філіп Слейт.

— О, справді Слейт? — уїдливо мовила Пем, навмисно не дивлячись на Філіпа. — Не Слимак? Чи просто Мерзенна Падлюка? Вона кинула погляд на двері. — Джуліусе, навряд чи я зможу перебувати в одній кімнаті з цим негідником!

Приголомшені члени групи дивилися то на знервовану Пем, то на мовчазного Філіпа. Нарешті втрутився Джуліус:

— Пем, спробуй заспокоїтися. Сідай, будь ласка.

Тоні приніс іще одне крісло, однак Пем скрикнула: «Не сюди!» (вільне місце було тільки поряд із Філіпом). Тоді Ребекка підвелася й провела Пем до свого місця.

Після нетривалого мовчання заговорив Тоні:

— Пем, що тут коїться?

— Господи, я просто не можу в це повірити — це що, такий жорстокий жарт? Мабуть, це останнє, що я хотіла б побачити в своєму житті. Гадала, що вже ніколи не бачитиму цю наволоч.

— Та про що, чорт забирай, *ідеється?* — не витримав Стюарт. — Як щодо тебе, Філіпе? Скажи щось. Що сталося?

Філіп нічого не відповів — тільки легенько похитав головою. Але він почервонів, і це таки про щось свідчило. Джуліус подумки зауважив, що нервова система Філіпа таки функціонує.

— Пем, не мовчи, — наполягав Тоні. — Ти ж серед друзів.

— З усіх чоловіків, яких я будь-коли знала, ця істота ставилася до мене найгірше. І ось я повертаюся додому, до своєї рідної групи, і бачу його тут. Очам не вірю! Мені хочеться тупати ногами й кричати, але я цього не робитиму, принаймні коли він тут.

Раптом Пем замовкла й опустила очі, хитаючи головою.

— Джуліусе, — мовила Ребекка, — я починаю нервуватись, а мені це аж ніяк не на користь. Що тут коїться?

— Очевидно, Пем та Філіп знали одне одного раніше, але маю вас запевнити, що для мене це абсолютна несподіванка.

Після короткого мовчання Пем підняла очі й подивилася на Джуліуса:

— Я постійно думала про нашу групу. Мені так хотілося повернутися до вас, я міркувала про те, що розповім вам про свою подорож, подумки репетирувала цю розповідь... Але вибач, Джуліусе, я не думаю, що зможу це зробити. Мені не хочеться тут залишатися.

Вона підвелася й пішла до виходу. Тоні кинувся за нею й ухопив її за руку.

— Будь ласка, Пем, ти не можеш отак піти. Ти стільки для мене зробила. Хочеш, я сяду поряд із тобою? Або виведу його надвір і ми з ним побалакаємо?

Пем ледь помітно всміхнулася й дозволила Тоні відвести її до крісла. Гілл пересів, звільнивши місце для Тоні.

— Я підтримую Тоні й теж хочу допомогти, — мовив Джуліус. — Ми всі хочемо. Але ти маєш дозволити нам

це зробити, Пем. Очевидно, є історія — погана історія — про те, що трапалося між вами з Філіпом. Розкажи нам, говори про це, бо інакше в нас просто зв'язані руки.

Пем поволі кивнула на знак згоди, заплющила очі, відкрила рот, однак їй забракло слів. Тоді вона підвелася, підійшла до вікна, притулилася чолом до скла й махнула Тоні, який хотів було до неї підійти, щоб він цього не робив. Відтак повернулася, кілька разів глибоко вдихнула і заговорила чужим голосом:

— Близько п'ятнадцяти років тому ми з моєю подругою Моллі страшенно хотіли побувати у Нью-Йорку. Ми були найкращими подругами з дитинства — Моллі була моєю сусідкою. Отже, ми щойно закінчили перший курс в Амгерсті й вирішили поїхати на літні курси в Колумбійському університеті. Один із курсів був присвячений філософам-досократикам, і здогадайтеся, хто був нашим АВ?

— АВ? — перепитав Тоні.

— Асистент викладача, — м'яко мовив Філіп — то були його перші слова за весь час, що тривало заняття. — Асистент викладача — це аспірант, який допомагає професорові: проводить семінари, перевіряє курсові, приймає іспити.

Скидалося на те, що Пем страшенно вразило неочікуване зауваження Філіпа. Тоні відповів на її запитання, яке так і не пролунало:

— Філіп — це наш офіційний довідник. Варто поставити запитання — і він завжди має відповідь. Вибач, що втрутився, тепер триматиму язика за зубами. Продовжуй. Може, приєднаєшся до нас?

Пем кивнула, повернулася на своє місце, знову заплющила очі й продовжила розповідь:

— Отже, п'ятнадцять років тому ми з Моллі потрапили на літні курси Колумбійського університету, а цей чоловік... оця істота, яка тут сидить, був нашим АВ. Моллі тоді було нелегко — вона саме розійшлася з хлопцем, із яким вони довго зустрічалися. І щойно розпочалися заняття, як цей... з вашого дозволу, цей чоловік... — Пем кивнула на Філіпа. — ...починає до неї загравати. Зауважте: нам тоді було по вісімнадцять, а він був нашим учителем, бо професора ми бачили тільки двічі на тиждень під час лекцій. А от АВ відповідав за наш курс, включно з оцінками, що ми їх мали отримати. То був справжній професіонал. А Моллі тоді була страшенно вразливою. Вона закохалася в нього по самі вуха й близько тижня перебувала в стані абсолютної нірвани. А тоді одного суботнього ранку він мені телефонує й каже, що ми маємо поговорити щодо мого випускного есе. Він уміло до мене «підкотив» — і наполегливо. А я, дурненька, дозволила собою маніпулювати: не встигла й оком змигнути, як опинилася на дивані в його кабінеті — голісінька. Я була цнотливою вісімнадцятирічною дівчиною. А він полюбляв грубий секс. За кілька днів він знову зробив це зі мною, а тоді ця свиня мене кинула — він навіть не дивився в мій бік, прикидався, що ми не знайомі, а найгірше те, що він навіть не спромігся пояснити, чому мене кидає. А я була надто налякана, щоб запитати — він мав владу, виставляв оцінки. Отак мене й познайомили з яскравим і чудесним світом сексуальних стосунків. Я була розчавлена, зла, присоромлена... а най-

гірше те, що я почувалася винною, бо зрадила Моллі. Саме тоді я втратила віру у свою привабливість.

— Ох, Пем, — похитала головою Бонні, — не дивно, що ти зараз у такому шоці.

— Стривай, ти ще не чула найгірше про цього монстра, — знову запально мовила Пем.

Джуліус обвів поглядом усіх присутніх. Кожен нахилився вперед, уважно слухаючи розповідь Пем, окрім, звісно, Філіпа, який заплющив очі, немов перебуваючи у трансі.

— Вони з Моллі зустрічалися кілька тижнів, після чого він кинув і її — просто сказав, що вона йому більше не подобається і він має рухатися далі. Отак усе й було. Хіба це людина? Ви можете повірити в те, що вчитель здатний сказати таке своїй студентці? Більше він нічого не сказав і навіть не допоміг винести речі, які вона залишила в його квартирі. А наостанок ще й показав їй перелік із тринадцяти жінок, із якими він переспав того місяця — усі вони були з нашої групи. А очолювала той перелік я.

— Він не давав їй того переліку, — мовив Філіп, не розплющуючи очей, — вона сама його знайшла, коли порпалася в його речах.

— Хто складатиме такий перелік, окрім хіба що жакливого збоченця? — кинула йому на те Пем.

— Природа чоловіків змушує їх розкидати своє сім'я, — відчуженим голосом вів далі Філіп. — Він був не першим і не останнім із чоловіків, які занотовували перелік полів, які обробили й засіяли.

Пем підняла руки вгору долонями до групи, скрушно похитала головою й пробурмотіла: «От бачите», немовби

підкреслюючи, наскільки дивною є ця «форма життя». Не зважаючи на Філіпа, вона продовжила розповідати:

— То був суцільний біль, руїна. Моллі страшенно страждала, і минуло дуже багато часу, перш ніж вона змогла довіритися чоловікові. Мені ж вона більше *ніколи* не довіряла. То був кінець нашої дружби. Вона *ніколи* не пробачила мені цієї зради. Для мене то була жахлива втрата — гадаю, що й для неї теж. Ми намагалися це залагодити, навіть зараз подеколи обмінюємося мейлами, повідомляючи одна одній про найважливіші життєві події, але вона ніколи не мала бажання обговорювати те, що трапилося того літа.

Після тривалого мовчання — мабуть, найдовшого з усіх, що будь-коли панували в групі, — заговорив Джуліус:

— Пем, пережити таке у вісімнадцять років — це просто жахливо. Те, що ти ніколи не розповідала про це ані мені, ані групі, тільки підтверджує той факт, що травма була дуже серйозна. Отак втратити найкращу подругу! Це жах. Але дозволь мені дещо додати. *Добре*, що сьогодні ти залишилася з нами. І *добре*, що розповіла нам про це. Я знаю, що тобі буде неприємно це чути, але те, що Філіп тут... можливо, все не так уже й погано? Може, потрібно над чимось попрацювати, загоїти рани... вам обом.

— Ти маєш рацію, Джуліусе, мені страшенно неприємно це чути. Ба більше — я не можу навіть дивитися на цього нікчому. А він осьдечки — у моїй затишній групі. Це мене просто вбиває.

Джуліус відчув, що йому паморочиться в голові — забагато думок. Скільки ще зможе протриматися Філіп? Навіть у *нього* мала бути точка неповернення. Як довго він тут

пробуде, перш ніж встати, вийти з кімнати й ніколи сюди не повертатися? Джуліус уявляв цю картину й міркував про наслідки такого вчинку для Філіпа, проте здебільшого для Пем, адже вона важила для нього значно більше. Пем була чудовою жінкою, і Джуліус прагнув допомогти їй віднайти краще майбутнє. Якщо Філіп піде геть — їй це буде на користь? Можливо, вона відчує, що відомстила йому, але ж то піррова перемога! «Якби ж то можна було знайти спосіб допомогти Пем пробачити Філіпа, — міркував Джуліус, — це пішло б на користь і їй, і, можливо, йому також».

Джуліус мало не підстрибнув, коли в його свідомості промайнуло слово «прощення». З-поміж усіх тенденцій у галузі психотерапії істерія навколо ідеї «прощення» драгувала його найбільше. Як і будь-який інший досвідчений терапевт, Джуліус *завжди* працював із пацієнтами, які не могли заспокоїтися — плекали свої образи, не могли вгамуватися — і він *завжди* застосовував найрізноманітніші методи, аби допомогти пацієнтам «пробачити» — себто відволіктися від злості й роздратування. Насправді кожний досвідчений психотерапевт мав свій арсенал технік, які дозволяли позбутися відчуття образи — «відпустити» його. Утім, проста й нехитра «індустрія прощення» розвинулася, піднеслася й виокремила цей аспект як щось принципово нове в галузі психотерапії. І все це ширилося з неабиякою швидкістю, корелюючи із сучасним соціальним і політичним кліматом «всепрощення» таких злочинів, як геноцид, рабство чи колоніальна експлуатація. Нещодавно навіть Папа Римський вибачався за хрестові походи на Константинополь у тринадцятому столітті. А якщо Філіп піде геть,

як почуватиметься *він*, Джуліус-психотерапевт? Йому аж ніяк не хотілося втрачати Філіпа, й водночас йому було важко віднайти в собі співчуття. Сорок років тому, коли він був студентом, Джуліус прослухав лекцію Еріха Фромма, який процитував слова Теренція, написані понад дві тисячі років тому: «Я людина, і ніщо людське мені не чуже». Фромм наголошував на тому, що гарний психотерапевт має поринати у власну темряву та зливатися з усіма фантазіями й імпульсами пацієнта. Саме це він і спробував зробити. Отже, Філіп вів перелік усіх жінок, яких йому вдалося зтягти до ліжка? А хіба сам Джуліус не робив цього, коли був молодшим? Авжеж, робив, як і більшість інших чоловіків, із якими вони про це говорили.

Джуліус нагадав собі, що несе відповідальність за Філіпа, і зокрема за його майбутніх клієнтів. Він запропонував Філіпові стати його пацієнтом і учнем. Байдуже, подобалося це Джуліусові чи ні, але в майбутньому Філіп матиме свою практику, тож відкинути його зараз — це означає бути поганим психотерапевтом, поганим наставником і поганим прикладом — загалом це просто аморально.

Зауваживши всі ці фактори, Джуліус міркував над тим, що сказати групі. Він уже почав було формулювати звичну фразу: «*Маю перед собою справжню дилему: з одного боку... з іншого...*» Але момент був надто напружений, щоб вдаватися до банальної тактики. Нарешті він почав говорити:

— Філіпе, коли ти сьогодні відповідав Пем, то говорив про себе у третій особі: ти не казав «я», а казав «він». Ти зауважив: «*Він* не давав їй того переліку». Мені цікаво, чи може це означати, що тепер ти зовсім інший, аніж був тоді?

Філіп розплющив очі й подивився на Джуліуса. Просто в очі — оце так рідкість. Невже в цьому погляді промайнула вдячність?

— Давно відомо, — мовив Філіп, — що клітини тіла старішають, відмирають та оновлюються з певною періодичністю. А кілька років тому вчені зауважили, що незмінними протягом усього людського життя залишаються клітини мозку і, звісно, жіночі яйцеклітини. Утім, сучасні дослідження доводять, що нервові клітини також відмирають і організм постійно виробляє нові нейрони, включно з клітинами, що формують структуру мого головного мозку, мою свідомість. Гадаю, буде справедливо зауважити, що тепер у мені немає жодної клітини, які існували в тому чоловікові, який носив моє ім'я п'ятнадцять років тому.

— Пане суддя, то був не я, — гаркнув Тоні. — Ти ба, яка чесність. Я тут ні до чого, це все хтось інший, це якісь мозкові клітини все утнули, перш ніж я взагалі там опинився.

— Агов, Тоні, це несправедливо, — зауважила Ребекка. — Ми всі хочемо підтримати Пем, але має бути кращий спосіб, аніж «дістаньмо Філіпа». Чого ти від нього хочеш?

— Дідько, та для початку вистачило б простого «вибач», — Тоні повернувся до Філіпа. — Невже це так складно? Невже в тебе щелепи зламаються, якщо ти це скажеш?

— Я хочу дещо сказати вам обом, — мовив Стюарт. — Спершу тобі, Філіпе. Я уважно стежу за новітніми дослідженнями мозкової діяльності й мушу сказати, що твої дані щодо регенерації клітин хибні. Згідно з останніми дослідженнями, стовбурові клітини кісткового мозку, пересажені іншій людині, можуть перетворитися на нейрони

в окремих ділянках мозку — скажімо, гіпокампі чи клітинах Пуркін'є, однак доказів на користь формування нових нейронів у корі головного мозку *немає*.

— Гаразд, беру до уваги, — мовив Філіп. — Я був би вдячний за посилання на компетентні джерела. Можеш вислати мені їх мейлом? — Філіп дістав із гаманця свою візитівку й простягнув її Стюарту, який запхав її до кишені, не роздивляючись.

— І, Тоні, — вів далі Стюарт, — ти чудово знаєш, що я проти тебе нічого не маю. Мені імпонує твоя прямота й непохитність, але я згоден із Ребеккою: зараз ти поведишся надто грубо, і це не зовсім доречно. Коли я приєднався до групи, у вихідні ти завжди виконував громадські роботи у зв'язку зі звинуваченням у сексуальному домаганні, зокрема прибирав шосе.

— Ні, то було побиття. Звинувачення в сексуальному домаганні — то була повна хрінь, і зрештою Ліззі від нього відмовилася. Та й побиття складно назвати побиттям... Але до чого ти ведеш?

— Я веду до того, що ніколи не чув, щоб *ти* за це вибачався, і тебе до цього ніхто тут не примушував. Насправді я спостерігав абсолютно протилежну ситуацію — тебе виключно підтримували. Чорт забирай, то було щось більше, аніж просто підтримка. Усі жінки, і навіть ти, — Стюарт обернувся до Пем, — не зважали на твоє... що? Беззаконня! Пам'ятаю, як Пем і Бонні возили тобі сендвічі, коли ти прибирав сміття обабіч 101-го шосе. І пам'ятаю, як ми з Гіллом говорили про те, що нам навряд чи вдасться змагатися з твоїм... твоєю... чим?

— Дикою природою, — підказав Гілл.

— Ага, — буркнув Тоні. — Мауглі з джунглів. Первісний дикун. Було круто.

— Тож як щодо того, аби облишити Філіпа? Для первісного дикуна це нормально, але не для нього. Пропоную його вислухати. Я співчуваю Пем, для неї то був жахливий досвід, але не поспішаймо — не треба будувати гільйотину. То було п'ятнадцять років тому, минув цілий шмат життя.

— Гаразд, — мовив Тоні, — облишмо те, що трапилося п'ятнадцять років тому. Повернімося до теперішнього.

Тоні поглянув на Філіпа:

— Минулого тижня, коли ти, Філіпе... чорт забирай, з тобою просто неможливо говорити — ти ж не дивишся у вічі! Трясця, це страшенно бісить! Ти сказав, що тобі байдуже те, що Ребекка тобою цікавиться... е-е-е... фліртує з тобою чи... не можу пригадати кляте слово.

— Пускає бісики, — підказала Бонні.

Ребекка обхопила голову обома руками:

— Просто не віриться — я не можу повірити в те, що ми й *досі* про це говоримо. Чи є якийсь термін давності, після якого цей жахливий злочин — те, що я розпустила волосся — стане недійсним? Скільки ще все це триватиме?

— Скільки треба, — буркнув Тоні й знову звернувся до Філіпа. — То як щодо мого запитання, Філіпе? Ти прикидаєшся монахом, ніби тобі до того й діла нема — такий собі цнотливець, який не цікавиться жінками, навіть дуже привабливими...

— Тепер бачиш, — Філіп звернувся до Джуліуса, а не до Тоні, — чому я не хотів працювати в групі?

— Ти це передбачав?

— Це правда, і я переконувався в цьому вже безліч разів, — відповів Філіп. — Що менше я спілкуюся з людьми, то щасливішим почуваюся. Коли я намагався жити, як інші, це спричиняло тривогу. Сторонитися життя, нічого не хотіти й не очікувати, присвятити себе філософським роздумам — ось мій шлях, єдиний можливий шлях до спокою.

— Гаразд, Філіпе, у цьому щось є, — зауважив Джуліус, — *але*, якщо перебуваєш у групі, очолюєш її чи намагаєшся допомогти клієнтам покращити їхні стосунки з іншими, ти не можеш уникнути стосунків із ними.

Джуліус помітив, що Пем вражено хитає головою.

— Що тут коїться? Це просто якесь безумство. Філіп — тут? Ребекка грає з ним? Філіп вестиме групи, матиме клієнтів? Що це все означає?

— Справедливі зауваження. Треба ввести Пем у курс наших справ, — мовив Джуліус.

— Стюарте, вперед, — сказала Бонні.

— Зараз спробую, — мовив Стюарт. — Отже, Пем, за два місяці твоєї відсутності...

— Послухай-но, Стюарте, — втрутився Джуліус, — чому б тобі цього разу просто не почати, а ми підхопимо. Несправедливо змушувати тебе виконувати всю роботу.

— Авжеж. Але це все одно не спрацює — я люблю робити огляди, — мовив той, але, помітивши, що Джуліус знову має намір втрутитися, швидко додав: — Гаразд, я скажу тільки одне, а тоді зупинюся. Пем, коли ти поїхала, я страшенно засмутився, бо відчував, що ми тебе підвели — не змогли допомогти тобі під час кризи. Мені

не подобалося, що тобі довелося звернутися по допомогу деінде і що ти поїхала до Індії. Наступний.

— Найважливішу новину нам повідомив Джуліус — про його хворобу, — заторохтіла Бонні. — Ти ж про це знаєш?

— Так, — Пем сумно кивнула. — Джуліус розповів мені, коли я телефонувала йому минулого тижня, щоб повідомити про своє повернення.

— Власне, — втрутився Г'їлл, — усе було трохи не так. Бонні, тільки не ображайся, але Джуліус нам про це не повідомляв. Насправді ж після першого заняття Філіпа ми пішли на каву — і *він* розказав нам цю новину. А сам дізнався про це від Джуліуса під час їхньої зустрічі. Джуліус дуже сердився через те, що Філіп його отак випередив. Наступний.

— Філіп із нами вже зо п'ять занять. Він вчиться бути психотерапевтом, — підхопила Ребекка, — і, як я зрозуміла, багато років тому він лікувався у Джуліуса.

— Ми говорили про... е-е... стан Джуліуса... і... — мовив Тоні.

— Ти хотів сказати «рак». Це слово шокує, я знаю, — сказав Джуліус, — але краще говорити його без остраху.

— Про *рак*, що його виявили в Джуліуса. Авжеж, Джуліусе, тебе на слизьке не заженеш — маю віддати тобі належне, — вів далі Тоні. — Отже, ми поговорили про його рак, а також про те, що порівняно з ним обговорення наших проблем було страшенно банальним.

Висловилися всі, окрім Філіпа. Врешті-решт він додав:

— Джуліусе, буде краще, якщо ти розкажеш групі про те, як ми з тобою вперше зустрілися.

— Філіпе, я, звісно, можу тобі допомогти, але буде значно краще, якщо ти сам про це розповіси, коли будеш готовий.

Філіп кивнув. Коли ж усі зрозуміли, що він не продовжуватиме свою думку, Стюарт сказав:

— Гаразд, тепер знову я? По другому колу?

Побачивши, як усі ствердно кивають, він продовжив:

— На одній зустрічі Бонні страшенно роздратувало те, що Ребекка заграє з Філіпом, — Стюарт замовк, кинув оком на Ребекку й додав: — *Буцімто* Ребекка навмисно пускає бісики. Ще Бонні аналізувала свої відчуття — про те, як вона себе сприймає, що вона не почувається привабливою.

— Недоладною, нездатною конкурувати з такими жінками, як ти, Пем, і як Ребекка, — докинула Бонні.

— Доки тебе не було, Філіп висловлював чимало конструктивних зауважень, — сказала Ребекка.

— Але про себе — анічирк, — мовив Тоні.

— І ще одне: Гілл серйозно посварився з дружиною і навіть хотів піти з дому, — сказав Стюарт.

— Ой, не перебільшуй, я все одно виявився боягузом. Увесь протест тривав години чотири, — мовив Гілл.

— Чудовий огляд, — зауважив Джуліус, дивлячись на свій годинник. — Та перш ніж ми завершимо наше заняття, я хочу запитати: Пем, що скажеш? Ти почувашся як удома?

— Не зовсім. Я намагаюся себе опанувати, але, чесно кажучи, я рада, що заняття закінчилося. Більше я ні на що сьогодні не здатна, — зауважила Пем, збираючи свої речі.

— Я хочу дещо сказати, — мовила Бонні. — Я боюся. Ви всі знаєте, як я люблю цю групу, а зараз я відчуваю,

що вона от-от вибухне й розлетиться на друзки. Чи ми ще побачимося? Ти як, Пем? А ти, Філіпе? Ви прийдете наступного разу?

— Пряме запитання, — швидко зреагував Філіп, — і моя відповідь теж буде прямою. Джуліус запросив мене в цю групу на півроку, і я на це пристав. Він також пообіцяв стати моїм супервізором. Тому я планую дотримуватися нашої угоди. І не збираюся йти з групи.

— А як щодо тебе, Пем? — запитала Бонні.

Пем підвелася.

— Сьогодні я більше ні на що не здатна.

Коли всі виходили, Джуліус почув, як хтось запропонував піти на каву. Цікаво, як це спрацює? Чи запросять вони Філіпа? Він часто говорив членам групи, що зустрічі після занять можуть негативно впливати на спільну роботу, якщо на них будуть присутні не всі. А тоді він помітив, що Філіп і Пем одночасно прямують до дверей із різних боків. Оце цікаво, подумав Джуліус. Раптом Філіп це зауважив і, усвідомивши, що дверний отвір замалий для них обох, відступив, м'яко мовивши: «Прошу». Пем пропливла повз нього так, немовби він був невидимим.

22

ЖІНКИ, ПРИСТРАСТЬ, СЕКС

Без жодного вагання секс втручається в найрізноманітніші справи і шкодить їм, і байдуже, що то — чи перемовини урядовців, чи дослідження вчених. Щодня він руйнує найцінніші стосунки, позбавляє здорового глузду тих, хто доти мав безліч чеснот.

Другою фатальною жінкою в житті Артура після його матері стала лайлива швачка, яку звали Каролін Маркет. Практично в усіх біографічних нотатках про Артура Шопенгауера описується їхня зустріч 1823 року на тьмяних сходах коло квартири Артура в Берліні. Тоді йому було тридцять п'ять, а Каролін — сорок п'ять.

Того дня Каролін Маркет, яка жила по сусідству, запросила до себе в гості трьох подруг. Їхні голосні теревені страшенно роздратували Артура — він відчинив двері

і звинуватив жінок у тому, що вони порушують його спокій. Передпокій, у якому вони гомоніли, фактично був частиною його квартири, тож чоловік сердито звелів їм забиратися геть. Коли ж Каролін відмовилася це зробити, Артур змусив її силою — із криками він виштовхав її з передпокою і спустив сходами донизу. А коли вона вперто видряпалася назад, аби дати йому відсіч, він знову її виштовхав, але цього разу ще більш люто.

Каролін позивалася до нього через суд — жінка стверджувала, що він зіштовхнув її униз сходами, внаслідок чого вона отримала серйозні ушкодження, що призвели до судом та часткового паралічу. Артур добряче злякався: він знав, що йому навряд чи вдасться розбагатіти за рахунок вченої діяльності, а тому витрачав гроші, отримані від батька, з неабиякою ощадливістю. Опинившись під такою загрозою, він, за словами його видавця, перетворився на «злющого пса на ланці».

Артур не мав жодного сумніву щодо того, що Каролін Маркет — то нахабна й хитра симулянтка, а тому щосили боровся проти неї, хапаючись за будь-яку можливість. Неприємна судова тяганина тривала протягом шести років, і в результаті суд став на бік Каролін Маркет, зобов'язавши Артура сплачувати їй шістдесят талерів щороку, доки в неї не зникнуть симптоми (варто зауважити, що в ті часи служниця або кухарка отримували двадцять талерів на рік плюс харчування й дах над головою). Передбачення Артура щодо того, що хитрунка тремтітиме доти, доки їй платитимуть, справдилося: він щорічно сплачував їй шістдесят талерів протягом наступних двадцяти шести років —

до її смерті. Отримавши копію свідоцтва про смерть, він нашкрябав на ньому такі слова: *Obit anus, obit onus* («Померла стара — нема тягаря»).

А як щодо інших жінок у житті Артура Шопенгауера? Він жодного разу не був одруженим, але й цнотливим його не назвеш — протягом першої половини свого життя він був напрочуд сексуально активним, можливо, навіть сексуально одержимим. Коли він вивчав комерцію в Гамбурзі, до нього приїздив Антім, із яким вони товаришували в Гаврі ще в дитинстві, і двоє юнаків щовечора вирушали на пошуки любовних пригод — переважно з жінками нижчих соціальних верств, зокрема покоївками, актрисами, хористками. Якщо ж їм не вдавалося нікого знайти, вони заспокоювалися в обіймах «невгамовних шльондр».

Артурові бракувало такту, шарму й *joie de vivre*¹, тож він був недосвідченим спокусником, а тому повсякчас потребував порад Антіма. Часті відмови з боку жінок призвели до того, що він завжди пов'язував сексуальний потяг із приниженням. Його дратували моменти, коли ним керував сексуальний потяг, і пізніше Артур багато писатиме про деградацію внаслідок «потурання тваринним інстинктам». Не те щоб Артур не хотів бути з жінками, тут він висловлювався досить відверто: «Я їх обожнював — якби ж то і вони мене хотіли».

Найсумніша історія кохання Шопенгауера трапляється тоді, коли у віці сорока трьох років він спробує залицятися до сімнадцятирічної красуні Флори Вайсс. Одного вечора, коли вони каталися на човні, він подарував Флорі гроно

---

¹ Життєрадісність (*фр.*).

винограду й повідомив про свої почуття, а також сказав, що планує поговорити з її батьками щодо одруження. Почувши це, батько Флори здивовано вигукне: «Та вона ж іще зовсім дитина!» Утім, він дозволить доньці вирішувати самостійно. Усе скінчиться, коли Флора повідомить усім зацікавленим, що Шопенгауер їй страшенно не подобається.

Кілька десятиліть по тому небога Флори Вайсс попросила тітоньку розповісти про її стосунки з відомим філософом, а потім занотувала її відповідь у своєму щоденнику: «Ох, облиш мене з тим старим Шопенгауером». Племінниця не вгавала, тож Флора Вайсс зрештою розповіла історію про виноград, зауваживши: «Розумієш, я не хотіла того винограду. Мені було бридко, адже його торкався той старигань Шопенгауер. Тож я просто занурила гроно у воду позаду себе й відпустила його».

Ніщо не свідчить про те, що в Артура будь-коли були стосунки з жінкою, яку він поважав би. Отримавши його листа з розповіддю про дві «історії кохання без кохання», його сестра Адель зробить таке зауваження щодо особистого життя брата: «Я не хотіла б, щоб ти втратив здатність цінувати жінку, спілкуючись із безчесними й примітивними представницями нашої статі — я мрію, щоб одного дня Божою ласкою ти зустрівся б із жінкою, до якої відчув би щось глибше, аніж банальний потяг».

Коли Артурові було тридцять три, він почав зустрічатися з юною берлінською хористкою Кароліною Ріхтер-Медон. Їхній зв'язок тривав десять років — щоправда, із кількома перервами. Ця дівчина частенько зустрічалася з кількома чоловіками одночасно. Артур не заперечував,

зауважуючи: «Для жінки обмежуватися одним чоловіком у період її розквіту просто неприродно. Адже тоді вона має берегти все для одного чоловіка, який не здатен усім скористатися, тоді як інші жадають цього від неї». Водночас він заперечував і ідею моногамії чоловіків: «Спочатку чоловік начебто й багато має, але зрештою виявляється, що мало... півжиття чоловіки поводяться, мов розпусники, а решту часу — як роконосці».

Коли Артур переїжджав із Берліна до Франкфурта, він запропонував Кароліні поїхати з ним за умови, що вона не братиме з собою свого незаконнонародженого сина, якого він не визнавав своїм. Кароліна не захотіла відмовлятися від дитини, і після короткого листування їхні стосунки поступово зійшли нанівець. Незважаючи на це, майже тридцять років по тому, у віці сімдесяти одного року, Артур Шопенгауер додасть до свого заповіту кілька рядків, повідомляючи, що Кароліна Ріхтер-Медон після його смерті отримає п'ять тисяч талерів.

Хоч він часто говорив про жінок та шлюб загалом із неабияким презирством, Артур неодноразово замислювався про одруження. Та водночас застерігав себе від цього: «Усі великі поети були нещасними в шлюбі, а всі великі філософи його уникали: Демокріт, Декарт, Платон, Спіноза, Лейбніц, Кант... Винятком був хіба що Сократ, але він мусив за це заплатити, бо ж його дружиною була лайлива Ксантиппа... Більшість чоловіків спокушає приваблива зовнішність жінки, під якою криються її пороки. Вони одружуються юними, а тоді гірко розплачуються за цю помилку, адже з часом їхні дружини перетворюються на істеричних і впертих жінок».

З часом надія на шлюб почала поступово згасати, а коли йому виповнилося сорок, він попросився з нею назавжди. Шопенгауер вважав, що одружуватися в дорослому віці — це як пройти три чверті шляху пішки, а тоді купити дорогий квиток, розрахований на всю подорож.

Гострий розум Артура Шопенгауера охоплював усі фундаментальні проблеми людського існування, і сексуальний потяг — тема, яку його попередники зазвичай оминали, — не був винятком.

Він розпочне дискусію із цікавого зауваження з приводу потужності та всеохопності сексуального потягу.

Як і любов до життя, він [секс] є одним із найпотужніших і найактивніших стимулів і поглинає половину сил і думок юної частини людства. Це головна мета будь-якого людського зусилля. Він негативно впливає на важливі справи, щогодини перериває серйозні заняття й подеколи затьмарює навіть найвеличніший розум з усіх... секс — це невидима ціль усіх вчинків і зусиль, він виглядає з найнепомітніших шпарин, хоч його завжди намагаються приховати. Він є причиною війн та об'єктом примирення... це невичерпне джерело гумору, ключ до всіх метафор, розгадка таємничих натяків, неозвучених пропозицій і поглядів крадькома... це думки молодих і водночас старих, незмінні фантазії розпусників і цнотливих — нехай і не з власної волі.

Головна мета будь-якого людського зусилля? Невидима ціль усіх вчинків? Причина війн та об'єкт примирення? До чого цей пафос? Чи, може, тут ідеться про сексуальну

одержимість автора цих рядків? Або ж ця гіперболізація має на меті привернути увагу читача до того, про що йтиметься далі?

Якщо ми візьмемо все це до уваги, то зрештою вигукнемо: «Навіщо знімати такий галас?» Навіщо ця тривога, неспокій, страх та виснаження? Ідеться ж про те, щоб кожен Іванко знайшов свою Оксанку, чи не так? Чому ж така дурничка відіграє таку важливу роль і зрештою привносить в життя людини неабияке хвилювання й розгубленість?

Відповідь Артура Шопенгауера на це запитання випередить ідеї еволюційної психології та психоаналізу на сто п'ятдесят років. Він стверджував, що нас веде за собою не власна потреба, а потреба нашого біологічного виду. «Кінцевою метою історії кохання є народження дитини, хоч обидві зацікавлені сторони нібито й гадки про це не мають, — казав він. — Тож чоловіка передусім штовхає вперед його інстинкт — прагнення знайти найкращу жінку задля продовження свого роду, тоді як він переконує себе в тому, що просто прагне отримати задоволення».

Артур Шопенгауер дуже детально описуватиме принципи, за якими людина обирає собі сексуального партнера («кожного вабить те, чого йому бракує»), але він постійно наголошуватиме на тому, що вибір насправді робить «геній біологічного виду». «Чоловіком оволодіває дух продовження роду й керує ним, а тому він [чоловік] уже не належить собі... бо тепер діє не заради власних

інтересів, а заради інтересів третьої особи, якої ще взагалі не існує».

Артур неодноразово підкреслював, що людина не здатна чинити опір силі сексуального потягу. «Перебуваючи під впливом імпульсу (подібно до інстинктів, що притаманні комахам), який змушує досягати своїх цілей без жодних роздумів, незважаючи на будь-які аргументи з боку здорового глузду... людина просто не може цьому опиратися». Здоровий глузд не має з цим нічого спільного. Часто людина жадає того, кого здоровий глузд радить їй уникати, однак останній безсилий перед потужною пристрастю. З цього приводу Шопенгауер цитував слова латинського драматурга Теренція: «Здоровий глузд не здатен керувати тим, чому його бракує».

Ідею щодо того, що людина є центром всесвіту, значно похитнули три революційні думки. Спочатку Копернік довів, що Земля не є центром, навколо якого обертаються всі інші небесні тіла. Потім Дарвін проілюстрував, що ми не є головною ланкою життя, бо, подібно до інших живих істот, походимо від певних форм життя. Відтак Фройд продемонстрував, що ми не є господарями у власних домівках, бо ж здебільшого нашу поведінку нерідко визначають сили, що існують за межами нашої свідомості. Поза сумнівом, невизнаним «революціонером» задовго до Фройда був Артур Шопенгауер, який ще до його народження зауважував, що всіх нас штовхають уперед глибокі біологічні мотиви, а ми вводимо себе в оману, щиро вірячи, що обираємо той чи інший шлях свідомо.

23

Якщо я не розкрию таємницю, вона буде моєю бранкою. А як не втримаю язика за зубами — тоді вже я її бранець. На дереві мовчання ростуть плоди миру.

Виявилось, що Бонні хвилювалася марно: на наступне заняття всі не тільки прийшли в повному складі, але й раніше, ніж зазвичай — окрім Філіпа, який похапцем увійшов до кімнати й сів на своє місце рівно о пів на п'яту. Коротке мовчання на початку групового заняття — то звична справа. Учасники групи швидко вчаться не починати заняття, адже перший, хто заговорить, зазвичай отримує максимум часу й уваги. Однак Філіп, як завжди, цим не переймався, а тому й чекати не збирався. Уникаючи зустрітися з кимсь поглядом, він почав говорити своїм безбарвним і неживим голосом:

— Отже, щодо переліку, про який нам розповіла учасниця групи, яка повернулася минулого тижня...

— На ім'я Пем, — втрутився Тоні.

Філіп кивнув, однак очей не підняв.

— Вона описала його досить стисло. То був не просто перелік жінок, із якими я займався сексом протягом того тижня. Там були не тільки імена, але й номери телефонів...

— Овва! Телефонні номери! Тоді маю перепросити, адже тепер все гаразд! — уїдливо мовила Пем.

Філіпа це аж ніяк не спантеличило, тож він просто вів далі:

— У тому переліку також були короткі нотатки щодо сексуальних уподобань кожної з тих жінок.

— Сексуальних уподобань? — перепитав Тоні.

— Авжеж — що жінці подобається найбільше в сексі. Наприклад, позиція ззаду... шістдесят дев'ять... тривалі пестоці перед актом... почати з масажу спини... масажна олія... збудження від поплескувань... вилизування сосків... наручники... божеволіє, коли її прив'язують до ліжка...

Джуліус похолов. Святий Боже! До чого він веде — невже зараз розповість про вподобання Пем? Скидається на те, що проблем не уникнути. Та перш ніж він встиг зупинити Філіпа, втрутилася Пем:

— Ти й справді огидний! Нестерпний мерзотник!

Вона нахилилася вперед, немовби хотіла підвестися й піти геть. Бонні схопила Пем за руку, намагаючись втримати її на місці, й звернулася до Філіпа:

— Я підтримую Пем. Філіпе, ти що — з глузду з'їхав? Трясця, навіщо ти хизуєшся такими речами?

— Атож, — підхопив Гілл, — я тебе не розумію. Сте-режися, бо матимеш проблеми — я за тобою стежитиму. Не хотів би я опинитися на твоєму місці. Але що ти робиш? Підливаєш у багаття бензин — *палить мене*,

палить! Не ображайся, Філіпе, але, чорт забирай, це вже занадто!

— Я теж це помітив, — докинув Стюарт. — На твоєму місці я б намагався щосили себе виправдати, але не давав опонентові «зброю» проти себе самого.

Джуліус спробував утихомирити розбурхане море.

— Філіпе, що ти відчував протягом кількох останніх хвилин?

— Я хотів розповісти дещо важливе стосовно того переліку й розповів, тож тепер я цілком задоволений перебігом подій.

Однак Джуліус не вгавав. Він м'яко сказав:

— Кілька членів групи висловили щодо тебе свою думку. Маєш якісь враження?

— Е ні, навіть не намагайся, Джуліусе. Це шлях до розпачу. Для мене краще — і набагато краще — дотримуватися власної думки.

Джуліус вирішив скористатися ще одним інструментом — старим, однак надійним методом умовного способу:

— Філіпе, пропоную тобі невеличкий експеримент. Філософи роблять це щодня. Я розумію твоє бажання зберегти спокій, але потіш мене — спробуй уявити, *що сталося б, якби ти вирішив відчути щось у зв'язку з тим, що тобі сьогодні сказали? Якими були б ці відчуття?*

Філіп помірковував над запитанням Джуліуса, злегка всміхнувся і кивнув, немовби приймаючи правила гри, що її запропонував психотерапевт.

— Експеримент? Чом би й ні? *Якби* в мене з'явилися якісь відчуття, я б злякався Пем, адже вона накинулася

на мене з такою люттю. Б'юся об заклад, що вона радо завдала б мені шкоди, і то великої.

Пем хотіла було втрутитися, однак Джуліус жестом звелів їй мовчати, щоб Філіп говорив далі.

— Відтак Бонні поцікавилася, чому я таким хизуюся, а потім Гілл зі Стюартом запитали, чому я намагався вда-
тися до самоспалення.

— Само... що? — перепитав Тоні.

Пем відкрила рота, щоб відповісти, однак Філіп її випередив:

— Самоспалення — це коли людина добровільно при-
носить себе в жертву, підпалюючи себе.

— Чудово, півшляху ми вже подолали, — мовив Джу-
ліус. — Ти дуже точно описав те, що трапилося, зокрема
що сказали Бонні, Гілл та Стюарт. А тепер пропоную
повернутися до нашого експерименту — *що ти відчув би,
почувши їхні коментарі?*

— Точно, я відхилився від курсу. Звісно, ти вже зро-
бив висновок, що це прояв мого несвідомого.

— Продовжуй, Філіпе, — кивнув Джуліус.

— Я відчув би, що мене неправильно зрозуміли. І ска-
зав би Пем: «Я не намагався цим довести, що “все га-
разд”». Бонні почула б таке: «Хизуватися — то остання
річ, яка спала б мені зараз на думку». А Гіллові й Стюар-
ту я сказав би: «Дякую за те, що попередили, але я не
намагався завдати собі шкоди».

— Гаразд, тепер ми знаємо, чого ти *не* робив. А тепер
розкажи нам про те, що ти *робив*. Бо я щось геть нічого
не розумію, — мовила Бонні.

— Я просто надавав логічні пояснення. Користувався здоровим глуздом. Оце й усе — і нічого більше.

Група поринула в стан, який можна було спостерігати після кожної розмови з Філіпом. Він був таким раціональним — неначе спостерігав за всім, що відбувалося в групі, з певної відстані. Усі опустили очі додолу, спантеличені, дезорієнтовані. Тоні похитав головою.

— Я розумію всі твої аргументи, — мовив Джуліус, — окрім твоєї останньої фрази «Оце й усе — і нічого більше». На це я не куплюся. Навіщо розкривати цей аспект саме *зараз* — сьогодні, в цій ситуації, у стосунках, що між нами склалися? Ти так цього прагнув, аж дочекатися не міг. Я просто-таки відчував, як тобі хотілося це зробити. Незважаючи на негативні зауваження, що їх висловили учасники групи, ти прагнув почати цю розмову просто сьогодні. Спробуймо дізнатися чому. Ти щось мав на меті, але що саме?

— Це нескладно, — озвався Філіп. — Я точно знаю, навіщо це сказав.

Запала тиша — усі чекали.

— Трясця, як це дратує! — не витримав Тоні. — Філіпе, ти з нас знуцаєшся? Ти завжди це робиш! Невже ми маємо випрошувати в тебе кожну фразу?

— Перепрошую? — здивовано підвів брови Філіп.

— Ти змушуєш усіх нас чекати, — мовила Бонні. — Це навмисно чи як?

— Можливо, ти думаєш, що нам це байдуже — те, що ти збираєшся сказати? — припустила Ребекка.

— Жодне з ваших припущень не є правильним, — мовив Філіп. — Ідеться не про вас. Для мене це типово: коли я на чомусь не зосереджений, то просто занурююся в себе.

— А оце важливо, — мовив Джуліус. — Гадаю, на це є певна причина — і вона впливає на твої стосунки з членами групи. Якщо ти справді віриш у те, що твій характер капризний, мов той літній дощ, тоді це серйозно й потрібна допомога. У тому, що ти подеколи уникаєш нас і занурюєшся в себе, щось є — гадаю, в тобі накопичилося чимало тривоги. Якщо розглядати цю ситуацію, то втрата зосередженості сьогодні була пов'язана з тим, як ти розпочав наше заняття. Що скажеш?

Філіп мовчав, міркуючи над словами Джуліуса. Консультуючи інших психотерапевтів, той завжди застосовував особливі інструменти для зменшення напруження:

— І ще дещо, Філіпе. Якщо в майбутньому ти хочеш консультувати клієнтів або вести групу, брак зосередженості й занурення в себе під час роботи стануть справжньою проблемою.

Це спрацювало. Філіп зреагував майже миттєво:

— Я вирішив розповісти про все з метою самозахисту, — сказав він. — Пем знала про той перелік усе, і я не міг чекати моменту, коли їй спадє на думку скинути цю «бомбу» просто на мене. Як не одне лихо навідає, вибирають менше. — Якусь мить Філіп вагався, а тоді глибоко вдихнув і вів далі: — І ще дещо. Я все ще нічого не відповів на звинувачення Бонні щодо того, що я хизуюся. Я вів перелік, бо того року моя сексуальна активність була

надто високою. Стосунки з подругою Пем — Моллі — тривали три тижні, однак це був радше виняток, бо зазвичай я надавав перевагу сексу на одну ніч. Після цього я припиняв стосунки, хоча й траплялося, що ненадовго повертався, якщо не міг знайти нову партнерку, а потреба в сексі ставала нестерпною. Коли я зустрівся з жінкою вдруге, мені потрібні були ці нотатки, аби освіжити спогади, щоб вона відчула, що я її пам'ятаю. Якби вона знала правду — те, що вона одна з багатьох, — навряд чи мені вдалося б затягти її в ліжко. У цих нотатках я не хизувався своїми перемогами — я користувався ними для власної потреби. Моллі мала ключ від моєї квартири, і якось їй вдалося туди потрапити. Вона відкрила шухляду письмового столу і вкрала той аркуш.

— Тобто ти хочеш сказати, — здивовано округлив очі Тоні, — що мав так багато сексуальних партнерок, що доводилося їх записувати, аби не сплутати? Агов, про що взагалі йдеться? Скільки їх було? Як тобі це вдавалося?

Джуліус подумки застогнав. Ситуація ускладнювалася й без запитань Тоні, у яких простежувалася банальна заздрість. Напруження між Пем та Філіпом сягнуло максимуму — треба було якось «розрядити» ситуацію, але Джуліус і гадки не мав, як це зробити. Неочікувана допомога надійшла від Ребекки, яка раптом спрямувала всіх у геть протилежному напрямку.

— Вибачте, що втручаюся, але сьогодні мені потрібно трохи вашої уваги, — сказала вона. — Увесь цей тиждень я думала про дещо й вирішила поділитися з вами тим,

чого ніколи нікому не розповідала, навіть тобі, Джуліусе. Гадаю, це найтемніша моя таємниця.

Ребекка зупинилася й обвела очима групу. Усі дивилися на неї.

— То як — гаразд? — запитала вона.

Джуліус повернувся до Пем та Філіпа:

— Що скажете? Чи вас переповнили емоції?

— Я не проти, — мовила Пем, — мені треба трохи перепочити.

— А як щодо тебе, Філіпе?

Той кивнув.

— А я навіть за, — мовив Джуліус, — особливо якщо ти спершу поясниш, чому вирішила розкрити таємницю саме сьогодні.

— Оце вже ні — краще я почну просто зараз, доки мені не забракло мужності. Історія така. Близько п'ятнадцяти років тому, десь за два тижні до весілля, мене відправили у відрядження до Лас-Вегаса. Там проходила комп'ютерна виставка і я мала презентувати наш новий продукт. Я вже повідомила їм про те, що звільняюся, і ця презентація мала стати моїм останнім робочим завданням, тоді я навіть думала, що то моє останнє робоче завдання в житті. Ще б пак — третій місяць вагітності, ми з Джеком планували наш медовий місяць, після чого я хотіла присвятити себе хатнім справам і догляду за дитиною. Це трапилося задовго до того, як я вступила на юридичний факультет — тоді я й гадки не мала, чи взагалі колись працюватиму знову. Отже, у Вегасі мене охопив дивний настрій. Одного вечора я, сама з себе дивуючись,

пішла до бару в «Caesar's Palace». Замовила собі випити, а тоді зі мною почав загравати елегантний чоловік. Він запитав, чи я сьогодні працюю. Тоді я не знала, що саме означає ця фраза, а тому ствердно кивнула. Перш ніж я встигла розповісти про те, чим займаюся, він запитав, скільки це коштуватиме. Я просто на місці завмерла, а потім знову на нього глянула — він був милий — і сказала: «Сто п'ятдесят доларів». Він кивнув, і ми піднялися в його номер. Наступного вечора я подалася до «Тропікани» і зробила це знову — за ті самі гроші. А в останню ніч свого перебування в Лас-Вегасі я зробила це безкоштовно. — Ребекка глибоко вдихнула й голосно видихнула. — Оце й усе. Я ніколи й нікому про це не розповідала. Іноді думала про те, щоб розповісти Джекові, але так і не зважилася. Та й навіщо? Він би страшенно засмутився, а я навряд чи відчула б полегшення... Тоні! Ах ти ж негіднику! Чорт забирай, це не смішно!

Тоні, який саме дістав гаманця й рахував гроші, зупинився і з дурнуватою усмішкою сказав:

— Я просто хотів усіх розвеселити.

— Я не хочу, щоб ця ситуація перетворилася на анекдот. Для мене це непросто.

Ребекка всміхнулася — то була одна з її неймовірних усмішок, які вона дарувала іншим, коли сама того бажала.

— Ну от — чесне зізнання, — мовила вона й повернулася до Стюарта, який кілька разів називав її порцеляною лялькою. — А ти що скажеш? Може, Ребекка не така вже й тендітна лялечка, як можна було б подумати?

— Я так не думаю, — мовив Стюарт. — Знаєш, про що я згадав під час твоєї розповіді? Мені спала на думку сцена з фільму, який я взяв напрокат кілька днів тому, він називається «Зелена миля». Вона просто вривається в пам'ять: засуджений їсть свій останній обід. Гадаю, що в Лас-Вегасі ти просто вирішила почастувати себе останнім шматочком свободи, перш ніж стати заміжною жінкою.

Джуліус кивнув і додав:

— Підтримую. Це схоже на те, про що ми з тобою колись говорили, Ребекко.

Він звернувся до групи й пояснив:

— Кілька років тому ми з Ребеккою майже цілий рік працювали над її сумнівами з приводу того, чи варто їй виходити заміж. — А тоді Джуліус знову поглянув на Ребекку й продовжив: — Пам'ятаю, що ми цілими тижнями говорили про твій страх — ти боялася втратити свободу, відчувала, що втрачаєш безліч можливостей. Як і Стюарт, я гадаю, саме ці фактори й зіграли свою роль у Лас-Вегасі.

— Один момент я пам'ятаю й досі, Джуліусе. Ти розповідав мені про роман, у якому хтось знаходить мудреця, а той каже йому, що *альтернативи є взаємовиключними* — і на кожне «так» завжди має бути своє «ні».

— А я знаю, про що йдеться: це «Грендель» Джона Гарднера, — втрутилася Пем. — Грендель був демоном, який шукав мудреця.

— От бачите — світ тісний, — зауважив Джуліус, — адже саме Пем познайомила мене з цією книжкою. У той час я працював також і з нею, приблизно кілька місяців.

Отож, Ребекко, якщо це зауваження стало тобі в пригоді, маєш дякувати Пем.

Ребекка подарувала Пем широку та вдячну усмішку.

— Отже, ти теж мене лікувала — на відстані. Я навіть прикріпила аркушик із цією фразою на люстро: «*Альтернативи взаємовиключні*». Це пояснювало мій страх — чому я боялася сказати Джекові «так», хоч і вірила в те, що він мій обранець.

А тоді вона повернулася до Джуліуса й вела далі:

— А ще я пам'ятаю, як ти сказав: аби гідно зустріти свою старість, потрібно усвідомити той факт, що твої можливості стають обмеженими.

— Задовго до Гарднера, — втрутився Філіп, — Гайдеггер, — він обернувся до Тоні, — відомий німецький філософ першої половини минулого століття...

— І відомий нацист, — уїдливо докинула Пем, однак Філіп проігнорував її коментар.

— Гайдеггер говорив про те, як боротися з обмеженістю можливостей. Він пов'язував це явище зі страхом смерті. І припускав, що смерть — це «*неможливість подальшої можливості*».

— Смерть як *неможливість подальшої можливості*, — повторив Джуліус, — яка потужна думка! Можливо, я прикріплю ці слова на *своє* люстро. Дякую, Філіпе. Нам є про що поговорити, включно з твоїми відчуттями, Пем, але зараз я хочу сказати дещо тобі, Ребекко. Припускаю, що цей епізод у Лас-Вегасі трапився саме тоді, коли ми з тобою працювали, і ти нічого мені не сказала. Це свідчить про те, що тобі було страшенно соромно, чи не так?

— Авжеж, я вирішила закопати його в пам'яті, та й по тому, — кивнула Ребекка. Вона трохи помовчала, міркуючи про те, що ще додати, а тоді сказала: — Це ще не все, Джуліусе. Мені було соромно, але... це, звісно ризиковано... ще більше мені було соромно за те, що пізніше я прокручувала все це у своїй уяві. То був фантастичний підйом — і не сексуальний — ні, я неправильно висловилася — і не *просто* сексуальний. То було піднесення — відчуття, що ти поза законом... такий собі тваринний сплеск. І знаєш, — Ребекка обернулася до Тоні, — саме це мене в тобі завжди й приваблювало — те, що ти побував у в'язниці, твої бійки в барах, порушення правил... Але зараз ти перевершив самого себе — твоє перераховування грошей було образливим.

Та перш ніж Тоні встиг відповісти, втрутився Стюарт:

— Ребекко, ти просто розумниця. Я тебе обожнюю! І завдяки тобі я зважився вам відкритися. Я ще нікому про це не розповідав — ані Джуліусу, ані моєму попередньому мозкоправу — жодній душі.

Якусь мить він вагався, зазираючи в очі всім присутнім.

— Просто хочу переконатися, що це безпечно. Справа серйозна. Тут я довіряю кожному, окрім хіба що тебе, Філіпе, бо ще не дуже добре тебе знаю. Гадаю, Джуліус розповідав тобі про конфіденційність, що ми її дотримуємося в групі?

Мовчання.

— Філіпе, через твоє мовчання я почуваюся незручно. Я ж тебе про щось запитую, — із цими словами Стюарт повернувся і промовив конкретно до Філіпа: — Що з тобою? Чому ти не відповідаєш?

— Я не знав, що моя відповідь є обов'язковою, — підвів очі Філіп.

— Я сказав: «Гадаю, Джуліус розповідав тобі про конфіденційність», а тоді наприкінці речення підвищив інтонацію. Хіба це не свідчить про те, що я тебе про щось запитую? І хіба те, що я говорив про довіру, не означало, що я чекаю на твою відповідь?

— Зрозуміло, — мовив Філіп. — Так, Джуліус розповідав мені про конфіденційність і — так, я пообіцяв дотримуватися всіх основних правил перебування в групі, включно з конфіденційністю.

— Добре, — сказав Стюарт. — Знаєш, Філіпе, моя думка про тебе трохи змінилася: раніше я думав, що ти просто бундючний індік, але тепер починаю думати, що тебе просто не приручили, тобто ти не звик до людей. Можеш не відповідати — це необов'язково.

— Стюарте, ти молоток! — гмикнув Тоні. — Просто-таки ростеш над собою, і мені це подобається.

Стюарт кивнув.

— Філіпе, не ображайся, але я хочу розказати одну історію і маю бути певним, що тут абсолютно безпечно. Отже, — він глибоко вдихнув, — поїхали. Тринадцять чи чотирнадцять років тому (тоді я якраз закінчував інтернатуру й збирався розпочати свою практику) я поїхав на конференцію педіатрів на Ямайці. Зазвичай такі заходи проводять, аби тримати всіх в курсі новітніх досліджень, але мушу сказати, що більшість лікарів їздять туди з найрізноманітніших причин: шукають нову роботу чи можливість займатися науковою діяльністю... або ж просто від-

риваються і вкладають когось у ліжко. Я програв за всіма пунктами, і на додачу мій літак до Маямі запізнівся, тож я не встиг на пересадку до Каліфорнії. Довелося заночувати в готелі біля аеропорту — і мені було аж ніяк не весело.

Усі члени групи уважно його слухали — Стюарт відкривався зовсім з іншого боку.

— Я зареєструвався в готелі о пів на дванадцятую ночі, піднявся ліфтом на сьомий поверх (дивовижно, але я пам'ятаю найдрібніші деталі) і пішов порожнім коридором до своєї кімнати. Аж раптом з якогось номера в коридор вибігла розгублена й розхристана жінка в нічній сорочці, вона була приваблива й мала гарне тіло. Старша від мене років на десять-п'ятнадцять. Жінка схопила мене за руку — я відчув сильний перегар — і запитала, чи не бачив я когось у коридорі. «Нікого не бачив, а що трапилось?» — запитав я. Тоді вона почала розповідати довгу й заплутану історію про кур'єра, який ошукав її на шість тисяч доларів. Я запропонував їй зателефонувати порт'є або в поліцію, але, на диво, вона зовсім не хотіла зробити хоча б щось. Відтак вона запросила мене до себе в номер. Ми говорили, і я намагався заспокоїти її, хоч і було очевидно, що її ніхто не грабував, що то була п'яна фантазія. Ми говорили про те, про се — і врешті-решт опинилися в одному ліжку. Я кілька разів запитав, чи вона хоче, щоб я там був, чи хоче, щоб ми кохалися. Вона цього хотіла, і ми це зробили. А через годину чи дві, поки жінка ще спала, я пішов до себе, кілька годин подрімав і таки потрапив на ранковий рейс. Перш ніж зійти на борт літака, я зробив анонімний телефонний дзвінок — повідомив порт'є, що гостя

з 712 номера, імовірно, потребує медичної допомоги. — Кілька хвилин Стюарт мовчав, а тоді сказав: — Оце й усе.

— Оце й усе? — перепитав Тоні. — П'яньенька симпатична шльондра запрошує тебе у свій номер, а ти даєш їй те, чого вона бажає? Чувак, я радо вхопився б за таку можливість!

— Ні, це не *все*! — вигукнув Стюарт. — Ідеться про те, що я був лікарем, а вона була хвора — мала схильність до часткових або постійних алкогольних галюцинацій... І от вона трапилася на моєму шляху, а я цим скористався. Це порушення клятви Гіппократа, жажливий злочин, і я так і не зміг себе пробачити. Не можу забути про ту ніч — цей спогад і досі в моїй голові.

— Стюарте, ти надто вимогливий до себе, — мовила Бонні. — Ця жінка почувалася самотньою, вона випила зайве, вийшла в коридор, побачила привабливого чоловіка й запросила його до себе, а потім лягла з ним у ліжко. Вона отримала те, що хотіла — можливо, те, що їй було потрібно. Імовірно, ти зробив їй велику послугу. І, може, для неї то була вдала ніч.

Інші — Гілл, Ребекка й Пем — хотіли було щось сказати, однак Стюарт їх випередив:

— Друзі, я ціную вашу підтримку. Навіть не пригадаю, скільки разів я й сам усе це собі казав, але я справді не потребую допомоги. Я хотів тільки одного — розповісти вам про це, витягти цей мерзенний вчинок із темряви, в якій він так довго перебував, на світло, ось і все.

— Це добре, — мовила Бонні. — Добре, що ти нам розповів, Стюарте, але це знову ж таки повертає нас до

того, про що ми говорили: ти відмовляєшся приймати нашу допомогу. Ти докладаєш усіх зусиль, аби допомогти іншим, але не хочеш, щоб допомагали тобі.

— Може, це просто лікарські рефлексії, — зауважив Стюарт. — Я ж бо не вчився на пацієнта.

— Невже ти ніколи не дозволяєш собі розслабитися? — запитав Тоні. — Я гадав, що тієї ночі в Маямі ти якраз забув про свої обов'язки. Нічка з хмільною розпусною дівкою — давай, друже, стрибай у ліжко й отримуй задоволення.

Стюарт похитав головою.

— Колись я прослухав касету, на якій далай-лама спілкувався з буддійськими священиками. Один із них почав було говорити про те, що їм подеколи не завадили б вихідні. Відповідь далай-лами була безцінною: «Вихідні? Тож Будда казатиме: “Вибачте, в мене вихідний”». Стражденні, які звернуться до Ісуса, почують: “Перепрошую, в мене вихідний”». Далай-лама постійно хихикає, але ця думка була настільки смішною, що він не втримався від реготу.

— Я на це не куплюся, — мовив Тоні. — Гадаю, твій фах допомагає тобі ховатися від життя.

— Те, що я зробив у тому готелі, було неправильно — і ніхто не здатен переконати мене в протилежному.

— Минуло чотирнадцять років — а ти й досі не можеш це забути. А як щодо наслідків цього інциденту? — спитав Джуліус.

— Окрім самокатування й відчуття огиди? — уточнив Стюарт.

Джуліус кивнув.

— Можу сказати, що з того часу я був до біса класним лікарем і ніколи, ані на мить, не порушував професійну етику.

— Стюарте, я оголошую, що ти сплатив свій борг, — мовив Джуліус. — Справу закрито.

— Амінь, — одногolosно мовили кілька учасників групи. Стюарт усміхнувся і перехрестився:

— Це нагадало мені недільні служби з мого дитинства. Почуваюся так, ніби щойно вийшов зі сповідальні, де мені відпустили всі гріхи.

— Я хочу розповісти вам одну історію, — сказав Джуліус. — Багато років тому я був у Шанхаї і зайшов до порожньої церкви. Я атеїст, але люблю відвідувати релігійні заклади, навіть не знаю чому. Я обійшов церкву, а тоді зайшов до сповідальні і сів на місце священика. А тоді відчув, що заздрю йому, адже він має таку владу! Спробував вимовити слова: «Відпускаю тобі гріхи твої, сину мій, донько моя» і уявив, наскільки впевнено він почувається, вважаючи себе посудиною, що несе в собі прощення від того, хто спостерігає за нами згори. Порівняно з цим усі мої методи видалися такими мізерними! Та пізніше, вийшовши з церкви, я заспокоїв себе тим, що принаймні дотримуюся принципів здорового глузду й не обманюю своїх пацієнтів, пропонуючи їм вигадку замість реальності.

Після короткої паузи заговорила Пем:

— А знаєш що, Джуліусе? Щось таки змінилося. Ти не такий, яким був до мого від'їзду. Розповідаєш історії з життя, висловлюєш свою думку з приводу релігії — в минулому ти зазвичай уникав таких тем. Гадаю, це пов'яза-

но з твоєю хворобою, але все одно це мені подобається. Мені імпонує те, що ти почав ділитися з нами особистим.

— Дякую, — кивнув Джуліус. — Ваше мовчання змушує мене думати, що я образив чийсь релігійні почуття?

— Не мої, Джуліусе, якщо ти про мене, — мовив Стюарт. — Мене шокують результати опитувань, які свідчать про те, що дев'яносто відсотків американців вірять у Бога. Востаннє я був у церкві ще в підлітковому віці, але якби не покинув її тоді, то зробив би це зараз, надто після новин про священників та педофілію.

— І не мої, — додав Філіп. — Ви з Шопенгауером маєте схожі погляди на релігію. Він вважав, що очільники церкви експлуатують незбагненну потребу людини в метафізиці, дурять вірян і занурюються в своє ошуканство, відмовляючись визнати, що навмисно потопили істини в алегоріях.

Репліка Філіпа зацікавила Джуліуса, однак він помітив, що до кінця заняття лишилося кілька хвилин, а тому перейшов до висновків:

— Сьогодні насичений день. Дехто пішов на чималий ризик. Які відчуття? Дехто з вас був надто тихим — як щодо тебе, Пем? Філіпе?

— Я не міг не помітити, — одразу мовив Філіп, — що те, що сьогодні тут відкрилося, що спричинило стільки непотрібних страждань — для мене й для інших, — є наслідком потужної й універсальної влади сексу. Вона, як учив мене ще один мій психотерапевт Шопенгауер, є вродженою рисою людини. Можна сказати, що вона записана на нашому «жорсткому диску». Я знаю безліч

висловлювань Шопенгауера на цю тему, оскільки часто цитую їх на своїх лекціях. Дозвольте озвучити кілька з них: «Він [секс] є одним із найпотужніших і найактивніших стимулів... Це головна мета будь-якого людського зусилля... Він... щогодини перериває серйозні заняття й подеколи затьмарює навіть найвеличніший розум з усіх...»

— Філіпе, це, звісно, важлива інформація, та перш ніж ми закінчимо наше заняття, спробуй розповісти про *свої* відчуття, а не відчуття Артура Шопенгауера, — втрутився Джуліус.

— Я спробую, але дозвольте мені закінчити. Ще одне речення: «Щодня він руйнує найцінніші стосунки, позбавляє здорового глузду тих, хто доти мав безліч чеснот», — Філіп замовк, а тоді додав: — Ось що я хотів сказати. Я закінчив.

— Щось ми нічого не почули про відчуття, — зауважив Тоні, радо захопившись за можливість зачепити Філіпа.

Філіп кивнув.

— Мене бентежить те, що ми, бідолашні смертні й товариші в недолі, є жертвами біології — і наповнюємо своє життя відчуттям провини через природні акти, що їх здійснили Стюарт і Ребекка. І ми всі повинні поставити собі за мету звільнитися від рабства, що його уособлює секс.

Після кількох хвилин уже звичного мовчання, що супроводжувало кожную репліку Філіпа, Стюарт звернувся до Пем:

— Я б хотів почути твою думку. Як ти ставишся до того, про що я сьогодні розповів групі? Коли я думав про своє зізнання, то водночас думав і про тебе. Про те, що

через мене ти почуватимешся незручно, бо не зможеш пробачити мені, не пробачивши водночас і Філіпу.

— Стюарте, я поважаю тебе, як і раніше. І не забувай, що ця проблема актуальна й для мене. Мене використав лікар — Ерл, який скоро стане моїм колишнім чоловіком, був моїм гінекологом.

— Авжеж, — мовив Стюарт. — І це все ускладнює. Як ти можеш пробачити мене без того, щоб пробачити Філіпа й Ерла?

— Стюарте, це різні речі. Ти людина з моральними принципами, і, вислухавши тебе сьогодні й побачивши твоє каяття, я відчуваю це ще дужче. Інцидент у готелі Маямі мене аж ніяк не зачепив. До речі, ти читав «*Страх польоту*»? — Побачивши, що він заперечно хитає головою, Пем вела далі: — Дуже раджу. Еріка Йонг назвала б твою ситуацію «безтурботним перепихом»: то було випадкове й спонтанне злягання, ти поведився гідно, ніхто не постраждав, і на додачу ти навіть подбав про те, щоб працівники переконалися, що з жінкою все гаразд. І відтоді та ситуація перетворилася на твій «моральний компас». Але Філіп? Що можна сказати про чоловіка, кумирами якого є Гайдеггер із Шопенгауером? З усіх філософів, які коли-небудь жили в цьому світі, ці двоє були справжніми невдахами. Те, що він зробив, неможливо пробачити — він учинив підступно й зовсім не кається...

— Стривай-но, Пем, — втрутилася Бонні, — хіба ти не помітила, що, коли Джуліус спробував зупинити Філіпа, він просто-таки наполягав на тому, щоб виголосити ще одне речення — про те, що секс позбавляє людину

здорового глузду й руйнує стосунки. Гадаю, в цьому вчувається певне каяття? Можливо, це було адресовано тобі?

— Він має що сказати? Нехай скаже це мені особисто. Я не хочу натомість слухати Шопенгауера.

— Дозволь і мені сказати, — втрутилася Ребекка. — Після нашої останньої зустрічі я страшенно хвилювалася за тебе — за нас усіх, включно з Філіпом, якого ми, ніде правди діти, добряче тут облили брудом. І вдома я згадала слова Ісуса про камінь, який може першим кинути той, хто не має гріха. Це стосується і того, про що я розповіла вам сьогодні.

— Час закінчувати, — мовив Джуліус, — але, Філіпе, саме це я й хотів почути, коли запитував тебе про твої відчуття.

Філіп спантеличено похитав головою.

— Ти розумієш, що Ребекка і Стюарт зробили тобі сьогодні подарунок?

— Не розумію, про що йдеться, — похитав головою той.

— Це твоє домашнє завдання, Філіпе. Хочу, щоб ти поміркував над тим, які подарунки ти сьогодні отримав.

24

Якщо не хочеш перетворитися на іграшку в руках пройдисвіта чи на об'єкт висміювання блазня, залишайся стриманим і недоступним.

Після заняття Філіп довго блукав — проминув Палац вишуканих мистецтв з його напіврозваленою колонадою, збудованою ще 1915 року до відкриття міжнародної виставки, двічі обійшов озеро, спостерігаючи, як лебеді патрулюють свою територію, а тоді неквапно пішов уздовж причалу й Кріссі Філд біля затоки Сан-Франциско, доки не дістався мосту «Золоті Ворота». Про що це йому велів подумати Джуліус? Він пригадав його завдання — поміркувати над подарунками Ребекки й Стюарта, але перш ніж встиг на цьому зосередитися, то вже й забув, про що йшлося. Філіп знову й знову відкидав усі думки, намагаючись зосередитися на заспокійливих образах-архетипах: пробудженні лебедів, піруетах тихоокеанських хвиль під «Золотими Воротами», проте все одно відчував, що його думки десь далеко.

Він пройшов через Пресідію — колишню військову базу, з якої відкривався чудовий краєвид на гирло затоки,

а потім рушив до Клемент-стрит з її двадцятьма кварталами азійських ресторанчиків, розташованих стіна до стіни. Обрав скромну в'єтнамську забігайлівку й замовив яловичий суп із сухожиллями. Коли ж його принесли, Філіп ще кілька хвилин сидів непорушно, вдихаючи аромат лимонної трави, що здіймався від гарячого бульйону, і милуючись блискучою гіркою рисовою локшинами. З'ївши кілька ложок, він попросив запакувати решту з собою — для собаки.

Зазвичай Філіп не звертав особливої уваги на їжу, а тому його харчові звички перетворилися на рутину: зранку тост із мармеладом і кава, вдень — обід у студентській їдальні, ввечері — недорогий суп чи салат. Він завжди їв наодинці, насолоджувався спокоєм і подеколи широко всміхався, згадуючи про звичку Шопенгауера платити в клубі за двох, аби до нього ніхто не підсів.

Нарешті Філіп пішов у напрямку своєї домівки — однокімнатного котеджу, умебльованого так само скромно, як і його кабінет, і розташовувався біля великого маєтку в Пасифік Гайтс, неподалік від Джуліуса. Вдова, яка жила самотиною, здавала цей котедж в оренду за невеликі гроші. Потребуючи додаткового доходу, вона цінувала приватність, але водночас була не проти ненав'язливої присутності когось іншого. Філіпові ідеально пасувала ця роль, тож вони вже кілька років жили поряд і водночас у повній ізоляції одне від одного.

Радісна зустріч — лемент, гавкіт, махання хвостом та акробатичні стрибки в повітрі — пес Регбі завжди підбадьорював Філіпа, але не сьогодні. Його не змогла заспо-

коїти ані вечірня прогулянка з собакою, ані інші звичні справи. Він закурив люльку, послухав «Четверту симфонію» Бетховена й відсторонено прочитав кілька сторінок із Шопенгауера та Епіктета. Його увагу — лише на якусь мить — привернув до себе уривок із праці Епіктета:

Якщо справді хочеш присвятити себе філософії, приготуйся до того, що з самого початку тебе зустрине уїдлиий сміх і кпини. Та пам'ятай: як будеш наполегливим, згодом ці самі люди тебе обожнюватимуть... Пам'ятай: якщо звернеш свою увагу на зовнішнє, аби когось задовольнити, це означатиме, що ти зрадив своє покликання.

Однак неспокій не вщухав — він уже забув про це відчуття, а саме воно раніше штовхало його, мов схиблену на сексі тварину, на пошуки пригод. Філіп увійшов на крихітну кухню, прибрав посуд, що залишився на столі після сніданку, ввімкнув комп'ютер і дозволив собі єдину слабкість: увійшов до віртуального шахового клубу й протягом наступних трьох годин мовчки грав п'ятихвилинні бліц-партії під анонімом. Переважно вигравав, а якщо й програвав, це зазвичай траплялося через неухважність. Утім, роздратування швидко минало — він одразу натискав «шукаю нову гру», а коли бачив перед собою позицію зіграти, його очі спалахували дитячим захватом.

25

ДИКОБРАЗИ, ГЕНІЙ ТА ПОСІБНИК МІЗАНТРОПА З ЛЮДСЬКИХ СТОСУНКІВ

*Сягнувши тридцятирічного віку,
я збіса втомився від необхідності
сприймати як рівних тих істот, які
насправді такими не були. Кошеня,
доки воно не виросте, грається
з паперовими кульками, бо вважає
їх живими й подібними до себе.
Те ж саме було зі мною, коли йшло-
ся про моїх двоногих побратимів.*

Притча про дикобразів, один із найбільш відомих уривків із творчості Шопенгауера, ілюструє його похмуре бачення людських стосунків.

*Якось узимку, коли було дуже холодно, дикобрази
тулилися одне до одного, аби зігрітися власним теплом
і не замерзнути. Та невдовзі вони відчули біль від уколів*

своїх голок, а тому змушені були відсунутися одне від одного. Коли ж потреба в теплі знову змусила їх зблизитися, усе повторилося — і дикобрази металися межі двома вогнями, доки не знайшли безпечну відстань, на якій змогли зігрітися й не поранитися. Подібно до цього, потреба в спілкуванні, народжена з порожнечі й монотонності людського життя, штовхає одну людину до іншої. Але тут-таки їх роз'єднують неприємні й огидні риси, що їм притаманні.

Іншими словами, терпи близькість виключно тоді, коли вона необхідна для виживання, а за першої можливості уникай її. Більшість сучасних психотерапевтів без жодних вагань рекомендували б людині, яка має подібні погляди, негайно пройти курс лікування. Загалом психотерапія і спрямована на вирішення проблем із спілкуванням, і йдеться не тільки про бажання уникнути соціуму, а й про неадаптивну соціальну поведінку в найрізноманітніших проявах: аутизм, замкненість, соціофобія, шизоїдна чи антисоціальна особистість, нарцисизм, нездатність любити, манія величчя, самознищення.

Чи погодився б із цим Шопенгауер? Чи вважав він своє ставлення до людей неприйнятним? Навряд чи. Він настільки зріднився з цими поглядами, вони настільки в ньому вкоренилися, що філософ ніколи не розглядав їх як помилкові. На противагу — Шопенгауер вважав, що його мізантропія і самотність — то чесноти. Зверніть увагу на те, що він пише наприкінці вищезгаданої притчі про дикобразів: «Той, хто несе в собі

чимало власного внутрішнього тепла, краще триматись якнайдалі від суспільства, аби уникнути проблем і роздратування».

Шопенгауер вважав: людина, яка володіє внутрішньою силою і чеснотами, не потребує підтримки з боку інших — така людина є самодостатньою. Це переконання разом із непохитною вірою у власну геніальність протягом усього життя змушуватимуть його уникати близьких стосунків. Шопенгауер часто зауважував, що перебування в «найвищому класі людства» зобов'язує його не марнувати свій талант на нудні балачки, а натомість спрямовувати його на благо людства. Зокрема, він писав: «Мій розум належить не мені, а світу».

Більшість Артурових зауваг щодо величчя власного розуму настільки барвисті, що їх можна вважати самовихваланням, якби не той факт, що він оцінював власні розумові здібності дуже точно. Коли він узявся до навчання, його обдарованість помітили всі. Наставники, які готували Шопенгауера до вступу в університет, були вражені швидким прогресом. Гете, єдиний представник дев'ятнадцятого століття, якого Шопенгауер вважав собі рівню, зрештою визнає здібності Артура. Щоправда, варто зауважити, що він свідомо ігнорував його під час зустрічей у салоні Йоганни, коли Артур готувався до вступу в університет. Згодом, коли Йоганна попросить його написати рекомендаційного листа, Гете майстерно ухилиться від чіткої характеристики хлопця, написавши своєму давньому приятелю, викладачеві грецької мови, таке: «Молодий Шопенгауер уже

кілька разів змінював свій напрямок і захоплення. Чого він досягнув та в якій дисципліні, ти побачиш і сам, але на знак нашої дружби прошу тебе приділити йому кілька хвилин свого часу».

Утім, кілька років по тому Гете прочитає докторську дисертацію Артура і праця двадцятишестирічного чоловіка настільки його вразить, що під час наступного перебування Артура у Веймарі він регулярно посилатиме по нього свого слугу — і вони довго дискутуватимуть тет-а-тет. Гете потребував співрозмовника, який висловлював би свою думку з приводу його нелегкої праці — він саме розробляв теорію кольорів. Незважаючи на те, що Шопенгауер зовсім на цьому не знався, Гете вважав, що його рідкісний вроджений інтелект свідчить на користь доцільності їхнього спілкування. І зрештою він отримав більше, ніж очікував.

Спершу Шопенгауеру страшенно лестила увага Гете, і він навіть написав своєму берлінському професору: «Ваш друг, наш великий Гете, — чудова, спокійна, доброзичлива людина; нехай славиться його ім'я на віки вічні». Однак за кілька тижнів між ними почнуть точитися суперечки. Артур вважав, що Гете зробив кілька цікавих спостережень щодо зору, але не завважив кілька важливих моментів, через що не зміг презентувати довершену теорію кольору. Він відкладе убік свої праці й почне розробляти власну теорію кольорів, що значно відрізнятиметься від тієї, яку запропонував Гете, а 1816 року опублікує її. Врешті-решт зарозумілість Шопенгауера підточить їхню дружбу. Її кінець Гете у своєму

щоденнику описав так: «Ми обговорювали чимало питань і були одностайними; утім, з часом нам не вдалося уникнути певного розриву. Так буває, коли двоє друзів подолали чималий шлях, однак вирішили розділитися і, потиснувши руки, рушили один на південь, а інший — на північ. А невдовзі їм уже годі було розгледіти одне одного».

Артура образила й розсердила зміна, якої зазнали їхні стосунки, однак він був вдячний Гете за те, що той визнав його талант, а тому все життя славив його ім'я й цитував його праці.

Коли йшлося про різницю між генієм і талантом, Артур мав що сказати. Він зауважував, що талант міг влучити в ціль, недосяжну для інших, тоді як геній міг влучити в ціль, що була невидимою для інших. Шопенгауер підкреслював, що талановиті люди приходять у цей світ згідно з потребами епохи і здатні їх задовольнити, але потім з'являється нове покоління — і їхні праці зникають, про них забувають. (Можливо, йшлося зокрема про твори його матері?) «Геній спалахує на орбіті своєї епохи, мов комета на шляху планет... він не може рухатися курсом культури, що існує — на противагу, геній випереджає час, жбурляючи свої праці далеко вперед...»

Тож одним із важливих моментів притчі про дикобразів є те, що обдаровані люди, зокрема генії, не потребують, щоб їх зігрівали своїм теплом інші люди. Але в цій притчі є ще один — темний аспект: люди, наші побратими, неприємні й огидні, а тому їх слід уникати. Цією ідеєю

людиноненависництва пронизані всі праці Шопенгауера, вони сповнені уїдливості й сарказму. Наприклад, на початку свого філософського трактату «Смерть і її ставлення до нашого істинного єства» він напише такі слова: «Якщо в повсякденному житті той, хто хоче знати все, але нічого не вчиться, запитає нас про те, що чекає на нього після смерті, найбільш доречною і точною відповіддю буде: “Після смерті ти станеш тим, ким був до свого народження”». Далі у своїй праці він презентує проникливий і захопливий аналіз неможливості існування двох видів небуття й пропонує читачеві новий погляд на природу смерті. Але ж навіщо розпочинати все з безпричинної образи — «той, хто хоче знати все, але нічого не вчиться»? Навіщо отруювати піднесені ідеї дріб'язковою лайкою? Такий дисонанс є досить типовим для творчості Шопенгауера. Як дивно бачити талановитого мислителя, який настільки далекий від людей, чоловіка, здатного передбачати майбутнє, і водночас сліпця.

У всіх своїх працях Шопенгауер скрушно зауважуватиме про те, що час, витрачений на спілкування з людьми, — то змарнований час. «Значно краще взагалі не зронити ні слова, аніж підтримувати порожню й нудну розмову, а саме таким і є спілкування з двоногими», — казатиме він.

Він оплакуватиме той факт, що все життя шукав «справжню людину», але знаходив тільки «жалюгідних нікчем з обмеженим розумом, нещирим серцем і злими намірами» (окрім Гете, якого він завжди вважав винятком, а тому звільняв від подібних звинувачень).

У своїх автобіографічних записах Шопенгауер стверджував: «Майже кожна зустріч із людьми — це бруд і скверна. Ми спустилися у світ, населений жалюгідними істотами, до яких не належимо. Ми маємо цінувати й шанувати тих небагатьох, які є кращими; ми народилися для того, щоб давати настанови іншим, однак не долучатися до них».

Якщо «просіяти» його праці, можна скласти маніфест мізантропа: правила людської поведінки, згідно з якими ми маємо жити. Тільки уявіть, чого міг би досягти Артур Шопенгауер у сучасній груповій терапії, зважаючи на цей маніфест!

- «Не розповідай другові того, чого не має знати твій ворог».
- «Усі особисті справи вважай таємницею; навіть для близьких друзів залишайся незнайомцем... обставини можуть змінитися — і тоді їхнє знання про твої слабкості може тобі зашкодити».
- «Не дозволяти собі ані любити, ані ненавидіти — це одна половина мудрості цього світу. Нічого не говорити та ні в що не вірити — її друга половина».
- «Недовіра — це мати безпеки» (французьке прислів'я).
- «Забути про погані риси людини — це як позбутися грошей, зароблених важкою працею. Ми мусимо захистити себе від дурнуватої близькості й такої самої дружби».
- «Єдиний спосіб стати величним — це показати, що ти аж ніяк не залежиш від інших людей».

- «Що менше поважаєш інших, то більше вони шанують тебе».
- «Якщо справді когось поважаєш, треба приховувати це від нього, як злочин».
- «Краще дозволити людям бути такими, як вони є, аніж вважати їх тими, ким вони не є».
- «Лють і ненависть можуть проявитися виключно в наших діях... отруйними бувають тільки холоднокровні тварини».
- «Ввічливість і доброзичливість робить людей поступливими та люб'язними. Тому для людини ввічливість — це те саме, що й тепло для воску».

26

Із небагатьох способів підняти людям настрій найбільш дієвим буде розповідь про нещастя, яке нещодавно тебе спіткало, або ж прояв однієї з особистих слабкостей.

Наступного разу Гілл упав у своє крісло, яке аж закрипіло під вагою його тіла, зачекав, доки всі зберуться, і розпочав заняття.

— Якщо ніхто не бажає висловитися, я хотів би продовжити вправу з «таємницями», — сказав він.

— Хочу зробити зауваження, — мовив Джуліус. — Я не думаю, що варто перетворювати це на обов'язкову вправу. Я *щиро* вірю, що розкриватися в групі під час заняття — на користь кожному, але водночас рухатися у природному темпі, не відчуваючи тиску з боку якоїсь вправи, що змушує нас розкритися.

— Я зрозумів тебе, — мовив Гілл, — але я не відчуваю жодного тиску. Я хочу про це поговорити і водночас не хочу, щоб Ребекка та Стюарт відчували певну самотність. Гаразд? — Помітивши, як члени групи ствердно

закивали, Гілл вів далі: — Моя «таємниця» досить давня — це трапилось, коли мені було тринадцять. Я був незайманим, саме тоді почався період мого статевого дозрівання, тож я страждав від вугрів... І моя тітка Валері, молодша сестра мого батька... їй тоді було близько тридцяти... чи трохи за тридцять... подеколи вона жила з нами, бо часто мала проблеми з роботою. Ми чудово ладнали й розважалися, поки батьків не було вдома: боролися, лоскотали одне одного, грали в карти. Одного разу ми грали в покер на роздягання — я змахлював і змусив її роздягнутися. Стало гаряче — то вже було не лоскотання, а щось серйозніше. Я був недосвідчений, але гормони грали... утім, я не зовсім розумів, що між нами відбувається... Та коли вона сказала: «Вставляй його», я відповів: «Так, мем» і дотримувався інструкцій. Після того випадку ми займалися цим за найпершої можливості, аж доки кілька місяців по тому батьки не повернулися додому раніше й не спіймали нас на гарячому, просто-таки в процесі... як це називається — flag... flagrant?

Гілл поглянув на Філіпа, який уже відкрив було рота, однак його блискавично випередила Пем:

— *Flagrante delicto*¹.

— Ого, швидко! Я й забув, що в нас тут тепер два професори, — пробурмотів Гілл і вів далі: — Отже, уся

---

¹ *In flagrante delicto* (лат. «у полум'ї злочину») — юридичний термін, який означає, що злочинця було спіймано під час скоєння злочину. Також використовується як евфемізм на позначення пари, яку захопили зненацька під час статевого акту.

ця пригода аж ніяк не пішла на користь нашій родині. Щоправда, батько не дуже лютував, але мама була непохитна — тітка Вел більше не могла до нас приходити. А ще вона страшенно злилася, що батько продовжував підтримувати з нею дружні стосунки. — Гілл зупинився, роззирнувся, а тоді додав: — Я розумію, чому моя мама так засмутилася, але зрештою моя провина була такою самою, як і провина тітки Вел.

— *Твоя провина, у тринадцять років? Жартуєш?* — вигукнула Бонні.

Інші — Стюарт, Тоні й Ребекка — кивнули на знак згоди.

Та перш ніж Гілл встиг щось на це відповісти, заговорила Пем:

— Я маю дещо тобі сказати, Гілле. Можливо, це не те, на що ти сподіваєшся, однак я вже давно про це думаю і навіть хотіла висловитися ще до свого від'їзду до Індії. Гадки не маю, як зробити це якомога тактовніше, тож навіть не намагатимуся, просто скажу як є. А йдеться про те, що твоя історія аж ніяк мене не зачепила, аніскілечки, як здебільшого *не чіпляєш мене і ти сам*. Хоч ти й сказав, що хочеш відкритися нам, як Стюарт та Ребекка, я не відчула в твоїй розповіді *тебе*. Я знаю, що ти відданий нашій групі, — вела далі Пем, — ти старанно працюєш, ти відповідальний і дбаєш про інших, а якщо хтось раптом біжить геть, ти завжди біжиш, щоб привести його назад. Ти нібито хочеш відкритися, але насправді цього не робиш — це ілюзія. Насправді ти продовжуєш ховатися. Так, саме це ти й робиш — ховаєшся, ховаєшся, хова-

ешся. Твоя історія про тітоньку — це типовий приклад, що підтверджує мої слова. Вона *видається* особистою, але насправді такою не є. Це трюк, бо це не *твоя* історія, а історія тітки Вел. І, *звісно*, всі одразу кинуться тебе розраджувати: «Але ж ти був дитиною, тобі було тільки тринадцять, ти жертва». Що ж іще вони можуть сказати? А у твоїх історіях про шлюб *завжди* є тільки Роуз — тебе ж там нема. Слухаючи їх, ми торочимо одне й те саме: «Чому ти миришся з усім цим лайном?» Коли я медитувала в Індії — аж до повного виснаження, я багато думала про нашу групу. Ви навіть не уявляєте, як багато. А ще я думала про кожного з вас окремо — крім тебе, Гілле. Мені не хочеться цього казати, але я *просто про тебе не думала*. Коли ти говориш, я ніколи не знаю, до кого ти звертаєшся — можливо, до цих стін чи підлоги... Я ніколи не відчувала, що ти звертаєшся *особисто* до мене.

Тиша. Усі присутні були спантеличені й не знали, як на це реагувати. А тоді Тоні присвиснув і сказав:

— Ласкаво просимо додому, Пем.

— Не бачу сенсу бути тут, якщо не говорити все відверто, — мовила Пем.

— Гілле, що ти відчуваєш? — запитав Джуліус.

— О, це звичайне відчуття, коли хтось з усієї сили б'є тебе в живіт і ти спльовуєш гірку слину. Досить *особисто*, Пем, чи не так? Стривай, не відповідай. Я не це мав на увазі. Розумію, що ти говориш відверто — і глибоко в душі знаю, що ти маєш рацію.

— Гілле, трохи детальніше, особливо про «маєш рацію», — попросив Джуліус.

— Вона має рацію. Я міг би відкритися значно ширше, і я це знаю. Я маю що сказати людям, які тут сидять.

— Наприклад, кому? — поцікавилася Бонні.

— Гм, *тобі*. Бонні, ти мені справді подобаєшся.

— Це приємно чути, Гілле, але це знову ж таки не зовсім про тебе.

— А мені було страшенно приємно, коли кілька тижнів тому ти назвала мене красенем. І я аж ніяк не вважаю, що ти несимпатична й тобі до Ребекки — як до неба... я завжди відчував (можливо, це пов'язано з тіткою Вел), що мене приваблюють старші жінки. Чесно кажучи, коли я не хотів повертатися додому до Роуз, а ти запропонувала мені нічліг, у моїй уяві почали роїтися спокусливі фантазії.

— То чому було б не взяти бика за роги? — запитав Тоні.

— Нагодилися інші проблеми.

Коли всі зрозуміли, що Гілл не розвиватиме цю тему, Тоні знову запитав:

— Хочеш розповісти про ці проблеми детальніше?

Якусь мить Гілл сидів мовчки, і його лиса потилиця виблискувала від поту. А тоді він опанував себе і сказав:

— А знаєте що, я спробую обійти всіх вас і розповісти про свої відчуття.

Він почав зі Стюарта, який сидів коло Бонні.

— Тобою, Стюарте, я виключно захоплююся. Якби в мене були діти, я хотів би для них такого лікаря. І те, про що ти розповів минулого тижня, аж ніяк не змінило мого ставлення до тебе. А от ти, Ребекко... Якщо відверто, ти

мене лякаєш — надто ідеальна, надто красива, надто правильна. І твоя розповідь про випадок у Лас-Вегасі не здатна переконати мене в протилежному — для мене ти залишаєшся чистою й незаплямованою жінкою, яка впевнена в собі на всі сто. Може, це через хвилювання... але я зовсім не пам'ятаю, чому ти потрапила до цієї групи. Стюарт називає тебе порцеляною лялькою, і в цьому щось є. Може, ти надто делікатна, а може, маєш гострі краї — не знаю. Ти, Пем, завжди влучаєш точно в ціль — мені ще не доводилося зустрічати такої відвертості... Для мене ти була найрозумнішою, доки не з'явився Філіп — тут він може тебе перевершити. Знаю тільки одне: мені не хочеться сваритися з жодним із вас. Але, Пем, ти маєш попрацювати над своїми стосунками з чоловіками. Через них ти мала чимало проблем, але й поглянь на себе — ти нас ненавидиш. Причому всіх. Тож тут важко сказати, що стало першопричиною такої ситуації. А ти, Філіпе, десь далеко від нас — неначе в іншому просторі чи на іншій планеті. Не можу тебе розгадати. Цікаво, чи в тебе коли-небудь були друзі — не бачу тебе в компанії, за пивом чи теревеннями про «Гігантів». Не можу уявити, щоб ти весело проводив час чи щоб тобі узагалі хтось *подобався*. І мене цікавить тільки одне: *невже тобі не самотньо?* Тоні, — вів далі Гілл, — я тобою захоплююся. Ти працюєш руками, створюєш реальні речі, на відміну від мене — я ж бо тільки оперую цифрами. Мені хотілося б, щоб ти не соромився своєї роботи. Ну ось і все.

— Ні, не все, — зауважила Ребекка, кинувши погляд на Джуліуса.

— О, Джуліус? Він над групою, а не в групі.

— Що означає «над групою»? — запитала Ребекка.

— Не знаю, просто цікава фраза, яку я якось почув, і ось випала нагода її озвучити. Джуліус — він завжди до моїх послуг, він для всіх — він над нами. Те, як він...

— Він? — перепитав Джуліус, прикидаючись, що шукає когось поглядом у кімнаті. — І де ж цей загадковий «він»?

— Гаразд, я мав на увазі тебе, Джуліусе, і те, як ти тримаєшся під час своєї хвороби... Це вражає — я ніколи цього не забуду.

Гілл замовк. Усі дивилися на нього, немовби очікуючи на продовження, однак він тільки голосно видихнув: «Ху-у-ух». Він мав такий вигляд, немовби щойно виконав важку роботу. Відкинувся в кріслі — скидалося на те, що в нього паморочиться в голові, він дістав носовичка й витер обличчя та лисину.

Почулися фрази на кшталт: «Чудово!», «Це було не просто», «Молодець!» — їх висловили Ребекка, Стюарт, Тоні та Бонні. Пем і Філіп мовчали.

— Які враження, Гілле? Ти задоволений? — запитав Джуліус.

— Я відкрив для себе щось нове. Сподіваюся, що нікого не образив, — кивнув Гілл.

— А як щодо тебе, Пем? Чи задоволена ти?

— О, сьогодні я вже попрацювала стервом.

— Гілле, я хочу попросити тебе дещо зробити, — мовив Джуліус. — Уяви собі шкалу зізнань — знизу бачимо «одиницю», яка означає безпечне зізнання на кшталт теревенів під час коктейльної вечірки. А вгорі — «десять

ка», що уособлює найглибше й найризикованіше зізнання, яке тільки можна собі уявити. Зрозумів?

Гілл кивнув.

— А тепер згадай свої слова і скажи, яку оцінку ти поставив би собі за цією шкалою?

Усе ще киваючи, Гілл швидко відповів:

— Я поставив би собі «четвірку», може, «п'ятірку».

Щоб уникнути надмірних розумувань чи захисної реакції з арсеналу Гілла, Джуліус одразу сказав:

— А тепер скажи мені, Гілле, що трапилося б, якби ти спробував отримати ще одне очко чи, скажімо, два?

— Якби я спробував отримати додаткові очки, — без жодного вагання відповів Гілл, — я б розповів групі, що я алкоголік, який щовечора напивається до відключки.

Усі завмерли — і Джуліус був вражений не менше за інших. Перш ніж він запропонував Гіллові групову терапію, вони два роки зустрічалися під час індивідуальних занять, і той *ніколи*, жодного разу, не зауважив про свої проблеми з алкоголем. Як так? Джуліус завжди вірив своїм пацієнтам — він був одним із тих оптимістів, яких страшенно дратувала двоєдушність. Він почувався розгублено, і йому потрібен був час, аби звикнути до нового образу Гілла. Та поки він мовчки міркував над власною наївністю й нестабільністю життя, настроїв групи змінився — недовіра перетворилася на активні й сердиті «атаки»: «Ти, мабуть, жартуєш!», «Не можу повірити! Тиждень за тижнем ти приходив сюди — і тримав це в собі?», «Ми ж ніколи не випивали разом, навіть по кухлю пива. Про що *взагалі* йдеться?», «Чорт забирай, Гілле! Ти так

довго змушував нас ходити манівцями, ми змарнували стільки часу!», «У яку гру ти грав? Усе брехня — усі ці розповіді про Роуз та її проблеми — її стервозність, її відмова від сексу, відмова мати дітей — і жодного слова про реальну проблему, про алкоголізм!»

Джуліус нарешті опанував себе і знав, як діяти. Він завжди говорив учасникам групи про найважливіше правило: *«Жоден із членів групи не має страждати через те, що відкрився іншим. Навпаки — його мужність має знайти підтримку і схвалення»*. Міркуючи про це, він сказав:

— Я розумію ваше обурення з приводу того, що Гілл нам про це не розповідав. Та не забуваймо про одну важливу річ: *сьогодні Гілл нам відкрився, і він нам довіряє*. — Говорячи це, Джуліус на мить кинув погляд на Філіпа, сподіваючись, що той зробить висновок щодо такого методу групової терапії. А тоді знову звернувся до Гілла: — Я хотів би запитати ще про дещо: *чому ти вирішив відкритися нам саме сьогодні?*

Гілл не зважувався дивитися іншим у вічі, тож стримано відповів Джуліусу:

— Гадаю, це спричинили відверті розповіді, які ми почули на останніх заняттях, починаючи з Пем і Філіпа й закінчуючи Ребеккою і Стюартом... Мабуть, саме тому я і зміг...

— Як довго? — втрутилася Ребекка. — Як довго ти випиваєш?

— Знаєте, це накриває поступово... тож я не знаю напевне. Я завжди любив випити, але, гадаю, я перетворився на раба зеленого змія близько п'яти років тому.

— А який ти алкоголік? — запитав Тоні.

— Моє улюблене «зілля» — скотч, каберне й «Чорний росіянин». Але не відмовляюся й від інших: горілки, джину — я неперебірливий.

— Я мав на увазі «коли» та «скільки», — сказав Тоні.

Гілл навіть не збирався виправдовуватися — скидався на те, що він готовий до будь-яких запитань.

— Здебільшого після роботи. Починаю зі скотчу, коли приходжу додому (або раніше, якщо Роуз мене «пиляє»), а тоді беруся за добре вино й залишаюся йому вірним протягом усього вечора. Можу видудлити пляшку або навіть дві, поки не відключуся перед телевизором.

— А як до цього ставиться Роуз? — запитала Пем.

— Гм, раніше ми любили посмакувати вино разом, навіть збудували погріб на дві тисячі пляшок, відвідували аукціони. Але тепер вона не підтримує моє «хобі», рідко випиває келих за обідом та уникає заходів, де подають алкоголь, за винятком її вечірок, присвячених дегустаціям.

Джуліус знову спробував все виправити й повернути групу в «тут і тепер»:

— Я намагаюся уявити, як ти почувався, приходячи сюди знову і знову — і *не зронивши* ані слова.

— Це було непросто, — визнав Гілл, хитаючи головою.

Джуліус завжди вчив своїх пацієнтів відрізнити *вертикальне* зізнання від *горизонтального*. Як він і припускав, зараз група вимагала вертикального зізнання: детальної розповіді про минуле, включно з такими дрібницями, як вибір напоїв і тривалість проблеми, тоді як горизонтальне

зізнання — *зізнання про зізнання* — завжди було більш продуктивним. Це заняття було справжнім скарбом, думав Джуліус, подумки занотувавши перебіг подій, щоб використати це в майбутніх лекціях і працях. А тоді його приголомшила думка про те, що майбутнього в нього й не буде. Незважаючи на те, що лікарі вирізали отруйну чорну бородавку, він знав, що десь у його тілі залишалися смертельні колонії меланоми — пожадливих клітин, які прагнули жити значно більше, ніж його власні ослаблені клітини. Авжеж, вони були там — пульсували, поглинали кисень і поживні речовини, росли й набиралися сили. Як і його похмурі думки, вони теж не покидали Джуліуса, просочують під мембрану свідомості. Дякувати Богу, що йому вдалося опанувати свій жах, і все завдяки тому, що він почав жити на повну. Насичене життя всередині групи стало його ліками — дієвими ліками. А тому він почав наполягати:

— Розкажи про свої враження від групової терапії за останні місяці детальніше.

— Про що йдеться? — запитав Гілл.

— Ну, ти сказав: «Це було непросто». Розкажи про це більше: про наші зустрічі і про те, чому це було непросто.

— Я часто приходив сюди на нервах, але ніколи не міг скинути тягар з душі, щоразу мене щось зупиняло.

— Копни глибше — до того «щось», яке тебе зупиняло.

Джуліус рідко так тиснув на когось у групі, але він був певен, що знав, як спрямувати дискусію в правильному напрямку, якого група не могла знайти сама.

— Мені подобається ця група, — сказав Гілл. — Ви найважливіші люди в моєму житті. Я ще ніколи не належав до якоїсь спільноти. Тож боявся, що втрачу своє місце, втрачу вашу довіру — і саме це відбувається зараз. Просто цієї миті. Люди ненавидять п'яничок... група захоче, щоб я вимітався... відправите мене до «Анонімних алкоголіків». Група засуджуватиме мене, а не допомагатиме.

Саме цього Джуліус і чекав. Він вирішив не марнувати ані секунди:

— Гілле, роззирнився навкруги і скажи: хто тут судді?

— Кожен із них мій суддя.

— Усі однаково? Сумніваюся. Спробуй розібратися. Поглянь на всіх ще раз. Хто твої головні судді?

Гілл не відводив від Джуліуса очей.

— Ну, Тоні може бути досить агресивним, але не коли йдеться про випивку, він це теж полюбляє. Ти це хотів почути?

Джуліус кивнув на знак підтримки.

— Бонні? — Гілл говорив, усе ще звертаючись виключно до Джуліуса. — Ні, вона не суддя — хіба що сама для себе... і, може, подеколи для Ребекки. Зі мною вона завжди добра. Стюарт — гм, він таки один із суддів. Є в ньому нотка самовдоволення, частенько дає всім зрозуміти, що він «хороший хлопець». І, звісно ж, Ребекка; я вже чую, як вона каже: бери з мене приклад, будь впевненим у собі, будь старанним, правильно вдягайся, будь чистим та охайним. Ось чому я відчув таке полегшення, побачивши, як Ребекка та Стюарт розповіли нам

про свої слабкості, завдяки цьому я й сам зміг відкритися. І Пем — вона *ще той* головний суддя. Жодного сумніву. Я знаю: вона думає, що я слабкий, несправедливий до Роуз, що зі мною все не так, якщо хочете. Навіть не сподіваюся справити на неї враження — на це немає надії. — Він замовк. — Гадаю, це все, — мовив Гілл, уважно вивчаючи групу. — Ага, ще Філіп. — Він звернувся прямо до Філіпа, хоч до того й не дивився нікому в очі. — Що ж... Я не думаю, що ти мене засуджуєш, але водночас не впевнений, що це комплімент. Швидше за все, ти просто не хочеш мати зі мною нічого спільного, тобі байдуже, хто я, не кажучи вже про те, щоб мене засуджувати.

Джуліус був дуже задоволений. Він утихомирив неконструктивний лемент про зраду й загасив полум'я, язика якого вже дісталися Гілла. То було питання часу: рано чи пізно деталі про його залежність дізнаються всі, але не зараз і не в такий спосіб. Понад те, метод горизонтального зізнання спрацював і приніс плоди: бурхливий натиск, що його зазнав Гілл, дозволив отримати купу цікавої інформації — її стане ще на кілька повноцінних занять.

— Чи є якісь думки? — поцікавився Джуліус, повернувшись до групи.

Усі вагалися, і він чудово розумів, що це не тому, що їм бракувало слів — навпаки, сказати треба було чимало. План дій вгинався під вагою всіх своїх складових: учасники групи мали висловитися з приводу зізнання Гілла, його алкоголізму й напруження, яке щойно його охопило.

Джуліус терпляче чекав. Зараз він отримає ще більше матеріалу для подальшої роботи.

Раптом він помітив, що на нього дивиться Філіп — і на якусь мить їхні погляди зустрілися, що було досить незвично. Можливо, він так висловлює своє захоплення роботою Джуліуса, подумав той. Чи міркує над тим, що сказати Гіллу. Джуліус вирішив спонукати його до цього й кивнув Філіпові. Жодної реакції. Тоді він сказав:

— Філіпе, чи є в тебе якісь думки з приводу сьогоднішнього заняття?

— Я думав про те, що й тобі варто було б узяти в ньому участь.

— Узяти участь? — Джуліус був шокований. — Я й так був надто активним сьогодні.

— Ідеться про те, щоб *узяти участь у зізнаннях*, — мовив Філіп.

«Чи настане колись той час, коли я зможу передбачити те, що має намір сказати Філіп», — подумав Джуліус.

— Філіпе, не подумай, що я втікаю від відповіді, однак у нас ще є над чим попрацювати.

Він повернувся до Гілла й додав:

— Хочу запитати: як ти почуваєшся?

— Я на межі. Єдине, що мене хвилює, — чи дозволиш ти мені залишитися в групі, дізнавшись, що я алкоголік, — відповів Гілл. Його чоло блищало від поту.

— Гадаю, зараз ти потребуєш нашої підтримки найбільше. Але мене цікавить іще одна річ. Чи означає твоє зізнання, що ти зібрався з силами й маєш намір якось із цим боротися? Можливо, тобі потрібна реабілітація?

— Так. Після цього заняття я вже не зможу займатися тим, чим займався раніше. Можливо, зателефоную тобі з приводу індивідуального заняття. Гаразд?

— Звісно, скільки завгодно.

Джуліус завжди поважав потреби пацієнтів в індивідуальних зустрічах, єдиною умовою було те, що на наступному груповому занятті пацієнти мали детально про це розповісти. Він знову звернувся до Філіпа:

— Щодо твого запитання. Є один старий трюк, що його застосовують психотерапевти, аби гідно уникнути нетактовних запитань. Треба просто відповісти: «Цікаво, чому ти мене про це запитав?» Саме це я й хочу зробити, але це *не* означає, що я хочу уникнути відповіді. Натомість маю пропозицію: обіцяю дати на твоє запитання вичерпну відповідь, якщо ти погодишся проаналізувати, що змусило тебе запитати мене про це. Домовилися?

Якусь мить Філіп вагався, а тоді відповів:

— Досить справедливо. У тому, щоб сказати, чому я про це запитав, немає нічого складного. Я хочу зрозуміти твій підхід до психотерапії та за можливості скористатися окремими прийомами, що зможуть удосконалити мою власну практику. Мій стиль роботи відрізняється від твого: я не пропоную емоційну підтримку й не маю на меті полюбити клієнта. Натомість я перетворююся на інтелектуального провідника й допомагаю своїм клієнтам мислити більш чітко й жити за принципами здорового глузду. Можливо, я дещо спізнився, але тепер я починаю розуміти, до чого ти прагнеш — до діалогу «я і ти» в стилі Бубера...

— Кого? Бубера? — перепитав Тоні. — Ненавиджу почуватися повним ідіотом, але до дідька — я не збираюся сидіти тут, не розуміючи, про що йдеться.

— Авжеж, Тоні, — підхопила Ребекка. — Щоразу, коли ти про щось перепитуєш, то робиш це і від мого імені. Я теж не знаю, хто такий Бубер.

Усі інші закивали.

— Я чув це ім'я, — зауважив Стюарт. — Щось про «я і ти», але це все, що я пам'ятаю.

— Бубер — це німецький єврей, філософ, — втрутилася Пем. — Він помер близько півстоліття тому, а в його працях розглядається істинні стосунки між двома людьми. «Я і ти» — усвідомлені стосунки, сповнені турботи, на відміну від «я і воно» — стосунків, у яких на «я» співрозмовника геть не зважають. Його просто використовують замість спілкуватися, як із рівнею. Ця ідея зринала тут досить часто, і саме це багато років тому зробив зі мною Філіп. Для нього я була «воно».

— Дякую, Пем, я зрозумів, — мовив Тоні, після чого звернувся до Філіпа: — Усі дотумкали?

Той із подивом витріщився на нього.

— Не знаєш, що це означає? — сказав Тоні. — Купи собі словника сучасного сленгу. Ти що, і телевізор ніколи не дивишся?

— У мене немає телевізора, — рівним і спокійним тоном відповів Філіп. — Але, Тоні, якщо тебе цікавить, чи погоджуюся я з Пем щодо Бубера, то моя відповідь — так. Навіть я не пояснив би краще.

Джуліус не йняв віри своїм вухам. *Філіп звернувся до Тоні й Пем на ім'я? Філіп зробив Пем комплімент? То була випадковість чи важлива зміна, яку слід зауважити? Як добре бути живим — і жити цією групою, подумав Джуліус.*

— Продовжуй, Філіпе. Вибач, що втрутився, — мовив Тоні.

— Отже, я казав Джуліусу... — почав було Філіп, — тобто, казав тобі, — він обернувся до Джуліуса, — правильно?

— Авжеж, — відповів той. — Ти дуже кмітливий учень.

— Отже, — Філіп заговорив виваженим тоном математика, — перше твердження: ти прагнеш вибудовувати стосунки «я і ти» з кожним клієнтом. Твердження номер два: модель «я і ти» — це абсолютно рівноправні стосунки, бо за своїм визначенням вона не може бути однобічною. І третє: протягом кількох останніх тижнів учасники групи відкрили те, що раніше приховували. А тому я вирішив, що буде справедливо поцікавитися: невже це не означає, що ти маєш зробити те саме? — Трохи помовчавши, Філіп додав: — Така-от загадка. Я просто хотів поцікавитися, як психотерапевт на кшталт тебе реагує на вимогу клієнта щодо рівноправності.

— Тож з твого боку це звичайна перевірка того, наскільки послідовно я дотримуюся свого підходу?

— Так, але це перевірка не тебе особисто, а твого методу.

— Гаразд. Мені імпонує думка про те, що запитання прозвучало заради того, аби краще розуміти ситуацію.

Маю ще одне уточнення, після якого одразу тобі відповім. Чому саме зараз? Навіщо озвучувати *саме це запитання* — *і саме зараз*?

— Бо випала така нагода. Це вперше ми відхилилися від курсу.

— Непереконливо. Гадаю, йдеться про інше. Тож чому *саме зараз*? — повторив Джуліус.

Філіп спантеличено похитав головою.

— Можливо, ти не це хотів би почути, але я пригадав слова Шопенгауера про те, що найбільше людей можуть розвеселити історії про чужі негаразди. Шопенгауер цитує рядки з поеми Лукреція, римського поета першого століття до нашої ери, — сказавши це, Філіп кинув оком на Тоні, — про те, що один чоловік стоїть на березі моря та з неабияким задоволенням спостерігає за тим, як інші люди протистоять страшному шторму. «Це справжнє задоволення, — каже він, — спостерігати за злом, що нам не загрожує». Хіба ж це не стосується і групової терапії?

— Цікаве спостереження, Філіпе, — мовив Джуліус. — Але зараз йдеться не про це. Зосередьмося на запитанні: *чому саме зараз*?

Філіп все одно мав спантеличений вигляд.

— Дозволь тобі допомогти, — запропонував Джуліус. — Я б'юся над цим не просто так — це проілюструє, наскільки різними є наші підходи. Припускаю, що твоя відповідь на запитання: «*Чому саме зараз?*» нерозривно пов'язана із твоїми стосунками в групі. І ось чому: ти можеш підбити підсумки свого перебування в групі, взявши до уваги кілька останніх занять?

Запала тиша. Скидалося на те, що Філіп геть розгубився.

— Це ж очевидно, професоре, — зауважив Тоні.

Філіп здивовано підвів брови:

— Очевидно?

— Гаразд, якщо ти хочеш, щоб це таки прозвучало, то ось тобі правда: ти з'явився в цій групі й виголосив чимало глибокодумних зауважень. Дістаєш зі свого «філософського мішка» купу всього, а ми в цьому порпаємося. Де хто тут переконаний, що ти справжній мудрець — наприклад, Ребекка та Бонні. І я теж, ніде правди діти. Ти маєш відповіді на всі запитання. Ти й сам консультант, і скидається на те, що ти змагаєшся з Джуліусом. Дотумкав?

Тоні запитально поглянув на Філіпа, а той ледь помітно кивнув, бажаючи почути решту.

— Але тут повертається наша стара знайома Пем — і що ж вона робить? Зриває з тебе покривало! І з'ясовується, що твоє минуле досить-таки огидне. Дуже огидне. Ти вже не Пан Чепурун. І нахабно використав Пем. Отже, тебе скинули з п'єдесталу. Це тебе *розізлило*. І що ж ти робиш? Приходиш сьогодні й тиснеш на Джуліуса, щоб той розкрив *свої* таємниці. Хочеш скинути з п'єдесталу і *його*, аби врівноважити шальки терезів. Дотумкав?

Той кивнув.

— Це моя думка. Чорт забирай, які ще можуть бути причини?

Філіп подивився на Тоні й відповів:

— Твої спостереження не позбавлені сенсу, — а тоді обернувся до Джуліуса: — Мабуть, я мушу вибачитися —

Шопенгауер завжди застерігав, що не можна дозволяти суб'єктивним відчуттям негативно впливати на об'єктивні.

— А попросити вибачення в Пем? Як щодо неї? — втрутилася Бонні.

— Гадаю, так. — Філіп кинув погляд на Пем, але та не дивилася в його бік.

Коли ж усі зрозуміли, що вона не має наміру щось на це відповідати, Джуліус сказав:

— Думаю, що Пем відповість тобі у свій час, Філіпе. Що ж до мене — жодні вибачення не потрібні. Ти тут для того, щоб зрозуміти, що ти кажеш і навіть ти це кажеш. А щодо спостережень Тоні, на мою думку, вони досить доречні.

— Філіпе, я хочу дещо запитати, — сказала Бонні. — Джуліус запитував мене про це безліч разів. Як ти почувався після наших занять останнім часом?

— Не дуже добре. Було важко зосередитися. Навіть хвилювався.

— Я так і думала — це було помітно, — мовила Бонні. — Чи думав ти про те, що тобі минулого тижня сказав Джуліус? Про подарунки, які тобі зробили Стюарт із Ребеккою?

— Я про це не думав. Намагався, але відчував, що напруження зростає. Іноді мені здається, що весь цей безлад і гамір, що тут панують, негативно на мене впливають і відволікають мене від дійсно важливих прагнень. Усі ці теревені про минуле та про бажання змінитися в майбутньому змушують нас забути про головне: життя — це мить, свідками якої ми є саме зараз, і вона

безслідно зникає. Чи варто метушитися, якщо усвідомлюєш це?

— Тепер я розумію, чому Тоні вважає, що ти ніколи не розважався. Нудьга та й годі, — зауважила Бонні.

— Я називаю це реалізмом.

— Гаразд, поговорімо про те, що життя — це мить, яка існує тут і тепер, — наполегливо мовила Бонні. — Я й запитую про цю мить: що ти скажеш про подарунки, які отримав, саме зараз? А ще хочу поцікавитися щодо наших посиденьок у кав'ярні. Ти не ходив із нами на каву вже двічі — чому? Невже ти думав, що тебе не запрошено? О, скажу так: що ти думаєш цієї миті про те, щоб піти з нами до кав'ярні одразу після заняття?

— Я не звик до таких тривалих розмов, мені треба прийти до тями. Наприкінці заняття мені приємно думати про те, що зможу відпочити.

Джуліус кинув оком на свій годинник.

— Час завершувати, ми трохи забалакалися. Філіпе, я не забув своєї обіцянки. Ти дотримав слова, тож на наступному занятті я дотримаю свого.

27

Маємо обмежувати свої мрії, приборкувати бажання й стримувати гнів, повсякчас пам'ятаючи, що людина може досягти тільки незначної дециці того, до чого варто прагнути...

Після заняття група, як завжди, вирушила до кав'ярні на Юніон-стрит, там вони зазвичай теревенили хвилин сорок п'ять. Оскільки Філіпа з ними не було, про нього ніхто не говорив. Не згадували вони й проблеми, які щойно обговорювали на занятті. Натомість усі з неабияким зацікавленням слухали жваву розповідь Пем про її поїздку до Індії. Бонні й Ребекка найбільше зацікавилися Віджаєм, загадковим красенем-супутником з ароматом кориці, і наперебій вмовляли її відповідати на його численні електронні листи. Гілл був налаштований оптимістично: він сказав, що обов'язково зустрінеться з Джуліусом, відмовиться від пиятики й приєднається до «Анонімних алкоголіків». Він подякував Пем за те, що вона відверто висловила про нього свою думку.

— Дослухайся до Пем, — мовив Тоні, — ця леді з багатом і пряником знову навела лад.

Після посиденьок Пем повернулася додому — вона мала квартиру в будинку на пагорбах Берклі, якраз над університетом. Вона часто хвалила себе за те, що завбачливо залишила за собою цю власність, коли вони з Ерлом одружилися. Можливо, вже тоді вона несвідомо розуміла, що ця квартира їй іще знадобиться. Вона обожнювала меблі зі світлого дерева, якими була обставлена кожна кімната, тибетські килимки й теплі сонячні промені, що зігрівали її вітальню ближче до вечора. Вона часто сиділа на веранді з келихом просеко, милуючись заходом сонця над Сан-Франциско.

Її не полишали думки про групу. Особливо про те, як Тоні скинув із себе костюм блазня і з хірургічною точністю довів Філіпові, що той і гадки не має, що з ним насправді коїться. Це було безцінно. Шкода, що в неї не залишиться аудіозапису. Тоні був нешліфованим діамантом, і його цінність розкривалася поступово, крок за кроком. А коментар про «батіг і пряник»? Цікаво, він або хтось інший помітив, що сьогодні в її спілкуванні з Гіллом було значно більше батога, аніж пряника. Авжеж, вивалити все на Гілла було суцільним задоволенням — щоправда, його дещо зіпсувало те, що зрештою це пішло йому на користь. «Головний суддя» — здається, він назвав її саме так. Гм, принаймні йому не забракло сміливості це сказати, хоч наступної миті він спробував «прикритися» банальними компліментами.

Вона пригадала, як уперше побачила Гілла. Він одразу її привабив — його м'язи, що випиналися з-під жи-

лета й піджака... І як же швидко він її розчарував своєю малодушною звичкою всіх задовольняти і своїм ниттям, нескінченним ниттям про Роуз, свою фригідну, непохитну, 43-кілограмову Роуз (як з'ясувалося, їй не забракло здорового глузду не завагітніти від цього алкоголіка).

Уже через кілька занять Гілл посів своє місце у довжелезному переліку чоловіків-невдах, які траплялися на її життєвому шляху, починаючи з її батька, який відмовився від свого диплома юриста, бо не зміг працювати за умов жорсткої конкуренції в юридичній галузі й обрав безпечну роботу — навчати секретарок писати ділові листи. А тоді йому забракло сил боротися з пневмонією і вона прикінчила його, перш ніж він встиг вийти на пенсію. За ним ішов Аарон — прищавий хлопчина, із яким вона зустрічалася в старших класах. Через свою нерішучість той відмовився від навчання у Свотморі, бо хотів жити вдома і вчитися в університеті Меріленда неподалік. Ще був Володимир, який хотів із нею одружитися, незважаючи на те, що не мав постійної роботи й назавжди залишився б «мандрівним» лектором з написання творів. А на додачу Ерл, який от-от стане колишнім, — наскрізь фальшивий, починаючи з грецької фарби для волосся й закінчуючи скороченими версіями класичних творів, якими він козиряв, а також табуном пацієнток, включно з нею, які не могли йому відмовити. І Джон — той іще боягуз. Хіба він міг відмовитися від шлюбу, що розбився на друзки, аби бути з нею? А її остання симпатія — Віджай? О, Бонні з Ребеккою були б від нього

в захваті! Вона ж не відчувала особливого ентузіазму: цей чоловік потребував курсу медитації в ашрамі, аби впоратися зі стресом після замовлення сніданку.

Але думки про інших з'являлися і зникали. Найбільше її хвилював Філіп — бундючний клон Шопенгауера, дурень, який виголошує абсурдні зауваження й прикидається людиною.

По обіді Пем підійшла до книжкових полиць й уважно подивилася на томики з працями Шопенгауера. Протягом певного часу вона неабияк захоплювалася філософією та навіть планувала написати дисертацію на тему впливу Шопенгауера на творчість Бекета й Жида. Вона обожнювала праці Шопенгауера — його стиль написання був найкращим з-поміж усіх філософів, якщо не брати до уваги Ніцше. Вона поважала його розум, глибину поглядів, те, як він сміливо кидав виклик усім забобонам. Та що більше вона дізнавалася про людські якості Шопенгауера, то більшу огиду відчувала. Пем розкрила стареньку збірку його праць і почала читати фрази, підкреслені у праці «Про наше ставлення до інших», уголос:

- «Єдиний спосіб стати величним — це показати, що ти аж ніяк не залежиш від інших людей».
- «Що менше поважаєш інших, то більше вони шанують тебе».
- «Ввічливість і доброзичливість робить людей поступливими та люб'язними. Тому для людини ввічливість — це те саме, що й тепло для воску».

Тепер вона згадала, чому зненавиділа Шопенгауера. А Філіп тепер і сам працює консультантом? І водночас Шопенгауер — його кумир? А Джуліус узявся його навчати? У це було несила повірити.

Пем перечитала останню сентенцію: *«Тому для людини ввічливість — це те саме, що й тепло для воску»*. Гм-м, тобто він гадає, що може виліпити з неї все, що завгодно? Думає, що комплімент про Бубера чи те, що він галантно дозволив їй вийти з кімнати першою, змусить її забути про те, як він зруйнував її життя? Та пішов він!

Пізніше Пем спробувала заспокоїтися, занурившись у джакузі та слухаючи магнітофонні записи Гоєнки. Невдовзі їй заколисала гіпнотична мелодія, яка то раптово зупинялася, то знову починала звучати, змінюючи свій темп і тембр. Пем навіть спробувала практикувати віпасану, однак їй не вдалося досягти спокою, який колись відчувала. Вийшовши з ванни, вона поглянула на себе в дзеркало. Втягнула живіт, підняла груди, роздивилася профіль, погладила волосся на лобку й схрестила ноги у спокусливій позі. Чорт забирай, а непогано як для жінки тридцяти трьох років.

В її уяві заблмали кадри з першої зустрічі з Філіпом. То було п'ятнадцять років тому. Він сидів на столі й роздавав студентам розклад занять, а їй широко всміхнувся. Неймовірно привабливий, чудовий, розумний — скидалося на те, що він думає про щось своє і ніщо не здатне відволікти його від цих думок. Що, в біса, трапилося з *тим* чоловіком? А їхній секс — він був такий сильний, робив, що хотів, зриваючи з неї білизну й накриваючи її своїм

тілом... О, Пем, не обманюй себе: тобі це подобалося. Учений із потужним знанням західної філософії, чудовий наставник — мабуть, найкращий з усіх, які їй зустрічалися. Ось чому їй тоді захотілося обрати філософію як профільний предмет. Але він про це ніколи не дізнається.

Коли ж їй вдалося позбутися цих тривожних, хаотичних і злих думок, Пем огорнув тихий смуток: Джуліус помирає. Цього чоловіка варто любити. Знає, що вмирає, але продовжує працювати. Як він це робить? Як йому вдається зосереджуватися та ще й дбати про групу? А мерзотник Філіп, який підбурював його розкрити всі карти? Джуліус такий терплячий, ще й намагається чогось навчити Філіпа. Чи ж він не бачить, що той — порожній жбан?

Пем уявила, як дбатиме про Джуліуса, коли йому стане гірше: приноситьиме їжу, обтиратиме теплим рушником, присипатиме пролежні, мінятиме простирадла й заповзатиме до нього в ліжку, аби його заспокоїти. Зараз у групі відбувається щось неймовірне — усі ці дрібні драми на тлі похмурого згасання Джуліуса... Як несправедливо, що вмирає саме він. Зненацька її охопила лютя, але ж на кого її вихлюпнути?

Пем загасила лампу й почала чекати, доки снодійне зробить свою справу. Вона зауважила одну перевагу своїх тривог: її одержимість Джоном, яка зникла під час практикування віпассани, але повернулася, щойно вона вилетіла з Індії, знову щезла — можливо, назавжди.

28

ПЕСИМІЗМ ЯК СПОСІБ ЖИТТЯ

*Не буває троянди без колючок.
Та є багато колючок без троянд.*

Свою головну працю «Світ як воля і уявлення» Шопенгауер написав ближче до тридцяти. Вона була опублікована 1818 року, а 1844 року світ побачив другий том. Неймовірно масштабна й глибока, ця праця пропонує до уваги читача спостереження з приводу логіки, етики, теорій знання і сприйняття, науки, математики, краси, мистецтва, поезії, музики, потреби в метафізиці та ставлення людини до інших і самої себе. У ній людське буття постає в найбільш похмурих аспектах: смерть, самотність, марність життя й страждання як невід'ємні складові нашого життя. Більшість учених переконані, що у працях Шопенгауера значно більше цікавих ідей, порівняно з іншими філософами, за винятком хіба що Платона.

Шопенгауер часто висловлював бажання й надію, що його завжди пам'ятатимуть саме завдяки цій великій праці. Пізніше він опублікував ще одну важливу працю — двотомник філософських есеїв та афоризмів, назвавши його «*Parerga i Paralipomena*», що в перекладі з грецької означає «Додатки і доповнення».

У часи Шопенгауера психотерапія ще не існувала як явище, утім, у його творах простежуються ідеї, які тісно з нею пов'язані. Свою головну працю Шопенгауер розпочав із критики Канта, який здійснив справжній переворот у філософії, заявивши, що ми маємо створювати реальність, а не сприймати її. Кант усвідомив, що всі наші відчуття проходять через нервову систему, внаслідок чого трансформуються і презентують нам картинку, яку ми називаємо реальністю. Та насправді це химера, вигадка, що народжується з нашої свідомості, яка повсякчас охоплена міркуванням та категоризацією. І справді, такі категорії, як причина і наслідок, послідовність, кількість, простір і час, є уявленнями, а не реальними плодами зовнішнього світу.

Ба більше — ми не можемо «бачити» нічого, окрім власної версії того, що є зовні. Ми не знаємо, що там «насправді», ми не здатні зрозуміти сутність, яка існує поза межами нашого сприйняття і розуму. Ця первісна сутність, яку Кант назвав *ding an sich* («річ у собі»), повинна залишитися для нас непізнаваною.

Хоч Шопенгауер і погоджувався з тим, що ми ніколи не зможемо пізнати «річ у собі», він був переконаний, що ми можемо підійти до неї значно ближче, аніж припуслав

Кант. На його думку, Кант не завважив основного джерела доступної інформації про сприйняття феноменального світу — *це наші тіла!* Тіла — це матеріальні об'єкти, які існують у часі та просторі. Кожен із нас володіє потужним знанням про своє тіло — воно проростає *не* з нашого сприйняття й мисленнєвої діяльності, але з прямого знання зсередини, і ці знання породжують відчуття.

Наші тіла дають нам знання, які неможливо визначити як поняття чи передати іншим, оскільки більша частина нашого внутрішнього життя залишається незвіданою. Вона пригнічена, і їй не дозволено вриватися в нашу свідомість, оскільки знання про нашу глибинну природу (жорстокість, страх, заздрість, сексуальні бажання, агресія, корисливість) завдасть нам значно більше шкоди, аніж ми готові витримати.

Звучить знайомо? Чи це, бува, не добре відомі міркування Фрейда, з його несвідомим, примітивними процесами, його *id*¹, пригніченою свідомістю й самообманом. Хіба ж це не паростки, не витoki психоаналізу? Не забувайте, що головна праця Артура Шопенгауера була опублікована за сорок років до народження Фрейда. Коли в середині дев'ятнадцятого століття Фрейд (і Ніцше теж) ще ходили до школи, праці Артура Шопенгауера читала вся Німеччина.

Але як ми розуміємо ці несвідомі сили? Як пояснюємо їх іншим? Хоч їх і неможливо сприймати як конкретні об'єкти, їх можна переживати, і, на думку Шопенгауера,

---

¹ *Id* (лат.) — воно.

передавати безпосередньо, без зайвих слів — через мистецтво. Ось чому він присвячував мистецтвам значно більше часу, аніж інші філософи, зокрема музиці.

А як щодо сексу? Жодних сумнівів: Артур Шопенгауер вважав, що сексуальний потяг відіграє напрочуд важливу роль у поведінці людини. Тут він знову-таки був відчайдушним першовідкривачем — доти жоден інший філософ не замислювався або ж не міг зважитися на те, щоб писати про важливість сексуальних стосунків у нашому житті.

А релігія? Шопенгауер став першим видатним філософом, який сформував свої погляди на ґрунті атеїзму. Він пристрасно й переконливо заперечував надприродні сили, натомість вважаючи, що ми живемо в часі й просторі, і що всі нематеріальні уявлення є хибними й непотрібними. Незважаючи на те, що багато інших філософів, зокрема Гоббс, Юм і Кант цікавилися агностицизмом, жоден із них не зважився говорити про відсутність віри. З одного боку, їхній добробут залежав від держав та університетів, які наймали їх на роботу, а тому їм було зась висловлювати будь-які антирелігійні зауваження. Артур ніколи ні на кого не працював, та й не прагнув цього, тож міг вільно висловлювати свою думку. З тієї ж причини за півтора століття до Шопенгауера Спіноза відмовлявся від почесних посад в університетах, віддаючи перевагу шліфуванню лінз.

Які ж висновки зробив Шопенгауер із внутрішнього знання свого тіла? Насамперед те, що всередині кожного з нас, всюди в природі існує завзята, невситима

й первісна життєва сила, яку він назвав «*волею*». «На що б ми не поглянули, — писав він, — в усьому бачимо прагнення, що є ядром і “в собі” кожної речі». Що таке страждання? Це «перешкода, яка стоїть на шляху цього прагнення між волею і метою». Що таке щастя, добробут? Це «досягнення мети».

Ми хочемо, хочемо, хочемо, хочемо. У підсвідомості кожної людини, яка досягла певного рівня розвитку, вирують десятки потреб. Воля невпинно штовхає нас уперед, бо, щойно вдається задовольнити одну потребу, як на її місці з'являється інша, а потім іще одна, і ще — і це триває протягом усього життя.

Щоб описати дилему, яку уособлює людське життя, Шопенгауер порівнює її з колесом Іксіона або муками Тантала.

Іксіон був царем, який не підкорився Зевсові, а тому був покараний: його прив'язали до вогняного колеса, що невпинно оберталося. Тантал, який наважився чинити опір Зевсу, теж отримав своє покарання: його очікувала вічна спокуса й неможливість задовольнити своє бажання. На думку Шопенгауера, людське життя повсякчас обертається навколо осі потреб, які супроводжуються насиченням. Чи тішить воно нас? На превеликий жаль, тільки почасти. Адже після нього нас майже одразу огортає нудьга і ми знову починаємо рухатися вперед, але цього разу намагаємося втекти від нудьги.

Робота, переживання, важка праця й негаразди — цього не бракує в житті багатьох людей. Але якби всі бажання

здійснювалися одразу після появи, то чим люди наповнили б своє життя, як би проводили свій час? Уявімо, що людство перемістило до утопічної країни, де течуть молочні ріки з кисільними берегами, де можна отримати що забажаєш, знайти кохану чи коханого й щасливо жити. Тоді люди померли б із нудьги чи повісилися або ж розпочалися б бійки, сутички і вбивства, що завдало б їм значно більше страждань, аніж зараз завдає природа.

Чому нудьга нас так лякає? Чому ми прагнемо якнайшвидше її позбутися? Бо в цьому стані нас ніщо не відволікає, і невдовзі перед нами постає прихована й неприємна правда про наше життя — нашу нікчемність, марність існування, усвідомлення того, що ми рухаємося до старості, а згодом і смерті.

Тож хіба людське життя не є нескінченним циклом: бажання — насичення — нудьга — і знову бажання? Та чи притаманно це всім живим істотам? Найгірше, на думку Шопенгауера, людям, бо їхній розум зростає і водночас зростають їхні страждання.

То чи існують щасливі люди? Чи можна взагалі бути щасливим? На думку Артура Шопенгауера, це неможливо.

По-перше, людина ніколи не відчувається щасливою, але протягом усього життя прагне того, що, на її думку, зробить її такою; цієї мети вдається досягти дуже рідко, а коли таки вдається, це приносить виключно розчарування. Бо в кінці свого шляху людина перетворюється на корабель, розтрощений хвилями, що він повертається

до гавані без своїх щогл та спорядження. Тож байдуже, щаслива вона чи ні, адже її життя є не що інше, як мить, яка завжди вислизає — ось вона була тут, а тепер її немає.

Життя складається з неминучого й трагічного падіння вниз; воно не тільки жорстоке, але й підступне.

Ми подібні до ягнят, які граються на галявині, поки м'ясник пильно їх оглядає, а тоді вибирає — одного за іншим. Чому? Бо навіть у найкращі часи й гадки не маємо, що приготувала для нас доля: хворобу, переслідування, бідність, каліцтво, втрату зору, божевілля чи смерть.

Невже ці песимістичні висновки щодо людського життя були настільки нестерпними, що змусили Артура Шопенгауера поринути в розпач? Чи все було навпаки? Можливо, те, що він почувався нещасним, і змусило його вважати, що людське життя — печальна штука, тож не варто ставити його на перше місце? Розуміючи, що цю загадку розгадати непросто, Артур часто нагадував нам (і собі) про те, що емоції можуть затьмарити й викривити наші знання: що весь світ усміхається нам, коли в нас є привід для радощів, і дивиться на нас похмуро, коли нас охоплює смуток.

29

*Я ніколи не писав для натовпу...
Я присвячую свою роботу індиві-
дам, які здатні мислити, і з пли-
ном часу вони перетворюються на
поодинокі винятки. Вони почувати-
муться так само, як і я: так почу-
вається на безлюдному острові
моряк після кораблетрощі — слід
його попередника на піску є для
нього значно більшою розрадою,
аніж усі какаду й мавпи на гіллі
дерев.*

— Я хочу почати з того, на чому ми зупинилися минулого разу, — мовив Джуліус, розпочинаючи заняття. Він говорив рішуче, немов читав готову промову з аркуша: — Подібно до більшості психотерапевтів, із якими я знайомий, я досить відкритий із друзями, коли йдеться про особисте. Однак мені нелегко зробити зізнання просто тут і тепер і так відверто, як це зробив дехто з вас. Але є один випадок, про який я розповідав тільки раз у житті найближчому другові. То було багато років тому.

Пем, яка сиділа поряд із Джуліусом, зупинила його. Накривши його долоню своєю, вона сказала:

— Стоп. Стривай, Джуліусе. *Ти не мусиш цього робити.* Тебе до цього спонукав Філіп, але тепер, коли Тоні пояснив його примітивні мотиви, він і сам вибачився за свою вимогу. І особисто я не хочу, щоб ти через це проходив.

Інші члени групи підтримали Пем, підкресливши, що Джуліус завжди ділився з ними своїми відчуттями і що принцип «я і ти» Філіпа був просто пасткою.

— Щось тут не те коїться, — зауважив Гілл. — Ми всі тут, бо нам потрібна допомога. Моє життя — суцільна руїна, і минулого тижня я тільки підтвердив цей факт. Але, наскільки мені відомо, Джуліусе, в тебе немає проблем з відвертістю під час спілкування. То навіщо все це?

— Нещодавно ти сказав, що я відкрилася, аби зробити Філіпові подарунок, — чітко й виважено мовила Ребекка. — У певному сенсі так, але це ще не все. Тепер я усвідомила, що водночас хотіла захистити його від люті Пем. Отже, я хочу сказати... а що я, власне, хочу сказати? Те, що зізнання про вчинок у Лас-Вегасі пішло мені на користь — я відчуваю неабияке полегшення з приводу того, що випустила це назовні. Але ти тут для того, щоб мені допомагати, і твої власні зізнання аж ніяк не підуть мені на користь.

Джуліус був геть спантеличений — така однотайність була нетиповою для цієї групи. Утім, він, здається, розумів, про що йдеться.

— Я відчуваю, що ви хвилюєтеся через мою хворобу — дбаєте про мене й намагаєтеся захистити від стресу. Вгадав?

— Можливо, — сказала Пем, — але, як на мене, тут дещо інше: щось у мені дуже вже *не хоче*, аби ти відкрив якісь похмурі секрети зі свого минулого.

Джуліус помітив, що з нею всі погоджуються, а тому сказав, не звертаючись ні до кого особисто:

— Оце так парадокс. З тієї самої миті, як я почав працювати в цій галузі, я чую суцільні скарги пацієнтів на те, що психотерапевти надто закриті й зовсім не діляться з ними особистим. І ось нарешті я наважився це зробити — і що я чую? Хор голосів, які кажуть: «Ми не хочемо цього чути. Не треба». То що відбувається?

Тиша.

— Хочете побачити мене як є?

Ніхто не зронив ані слова.

— Скидається на те, що ми тупцюємо на місці, тож сьогодні я буду поганим хлопцем і продовжу свою розповідь, а тоді побачимо, що буде. Це сталося десять років тому, коли померла моя дружина. Ми закохалися одне в одного ще в старших класах, а коли я вчився в медичному коледжі, одружилися. Десять років тому Міріам загинула в автокатастрофі у Мексиці. Я перетворився на справжню руїну. Відверто кажучи, я не певен, що взагалі оговтався від тієї трагедії. Та, на превеликий подив, горе проявлялося досить дивно — я відчув неймовірний приплив сексуальної енергії. Тоді я ще не знав, що підвищена сексуальність є типовою реакцією на смерть. Відтоді

я зустрічав чимало людей, які під час страждань відчували сильне збудження. Я говорив із чоловіками, які перенесли важкі серцеві напади й зізнавалися, що мацали медсестер, доки їх везли до лікарні. Коли я страждав, то відчував справжню одержимість сексом. Я потребував його, причому у великій кількості, і коли наші знайомі (одружені й самотні) приходили, щоб висловити мені співчуття, я використовував декого з них у сексуальному плані, включно з родичкою Міріам.

Група завмерла. Усі почувалися незручно й намагалися не дивитися одне одному у вічі. Дехто прислухався до пронизливого щебетання зяблика у багрянному листі японського клена за вікном. Протягом багатьох років проведення групової терапії Джуліус нерідко мріяв про помічника. І зараз був саме такий момент. Нарешті Тоні спромігся видавити з себе кілька слів:

— І чим закінчувалися такі зв'язки?

— Вони йшли геть — і більше ми не бачилися. Минали роки, й іноді я випадково зустрічав якусь із цих жінок, але ми ніколи про це не говорили. Було страшенно незручно. І соромно.

— Мені шкода, Джуліусе, — мовила Пем, — і я співчуваю тобі з приводу смерті дружини, я про це не знала... І, звісно, з приводу цих... цих стосунків.

— Не знаю, що й сказати, Джуліусе, — підхопила Бонні. — Це й справді страшенно незручно.

— Розкажи про це відчуття детальніше, Бонні, — попросив Джуліус, відчуваючи неабиякий тягар від того, що йому доводиться бути власним психотерапевтом.

— Гм, це щось абсолютно нове. Ти вперше розповів групі щось настільки особисте.

— Продовжуй. Які враження?

— Відчуваю неабияке напруження. Гадаю, це тому, що ситуація досить неоднозначна. Коли хтось із нас, — вона махнула рукою в напрямку групи, — розповідає про те, що йому болить, ми знаємо, що робити. Тобто ми одразу беремося до роботи, навіть якщо й гадки не маємо, як діяти. Але коли йдеться про тебе, я просто не знаю...

— Авжеж, а ще я ніяк не второпаю, *навіщо* ти про це розповів, — мовив Тоні, нахилившись уперед і примруживши очі під густючими бровами. — Хочу скористатися тим, чого навчився від тебе минулого тижня, й запитати: *чому саме зараз?* Тільки через домовленість із Філіпом? Але більшість присутніх виступили проти — ми вважаємо, що ця угода позбавлена сенсу. Чи ти хочеш, аби ми допомогли тобі впоратися з відчуттями, які залишилися після того випадку? Я хочу сказати, що причини, які спонукали тебе цим поділитися, незрозумілі. Якщо хочеш знати мою особисту думку, я не бачу жодної проблеми в тому, що ти зробив. Скажу прямо: я ставлюся до твоєї розповіді так само, як до історій Гілла та Ребекки, нічого особливого у твоїй ситуації немає. Я теж міг би так учинити. Ти почувався самотнім, тобі бракувало сексу — і ось до тебе почали приходити жіночки, аби поспівчувати... Ви опинялися в ліжку й чудово проводили час — обоє. Гадаю, ці жінки теж отримували неабияке задоволення. Навіщо вважати, що жінок виключно використовують?

Мене дратує, страшенно дратує те, що чоловіки мають випрошувати секс, тоді як жінки, сидячи на своїх тронах, міркують, зробити нам таку послугу чи ну його. Наче вони самі не отримують від цього задоволення!

Тоні повернув голову на звук — Пем сплеснула руками й закрила обличчя. Він помітив, що Ребекка теж обхопила голову руками.

— Гарзд, я трохи відійшов від теми. Повернімося до головного запитання: чому саме *зараз*?

— Гарне запитання, Тоні. Я вдячний тобі за те, що спонукаєш мене до розмови. Кілька хвилин тому я міркував про те, як добре було б мати помічника, а тоді нагодився ти й одразу взявся до справи. Тобі це вдається. Гадаю, ти міг би стати гарним психотерапевтом. Отже, *чому саме зараз*? Я запитував про це пацієнтів безліч разів і, здається, вперше почув таке запитання на свою адресу. По-перше, гадаю, ти маєш рацію, кажучи, що це не тільки через мою домовленість із Філіпом. Утім, не можу сказати, що це зовсім не так, бо в моделі «я і ти» є раціональне зерно. Як сказав би Філіп, ця ідея «не позбавлена сенсу». — Джуліус усміхнувся Філіпові, але не побачив жодної реакції. — Я хочу сказати про те, — вів далі Джуліус, — що в стосунках між психотерапевтом та пацієнтом з самого початку *спостерігається* брак взаємодії, і це досить складне питання. Отже, я прийняв виклик Філіпа почасти тому, що прагну розібратися з цією проблемою.

Йому потрібна була відповідь — Джуліус відчував, що говорить надто довго. Він звернувся до Філіпа:

— А що ти про це скажеш?

Від несподіванки Філіп стрепенувся й поглянув на групу. Трохи повагавшись, він сказав:

— Більшість присутніх дотримуються думки, що я один із тих, хто вирішив відкритися. Це не так. Дехто з вас розповів про свій досвід, пов'язаний зі мною, я ж тільки доповнив цю розповідь, щоб вона була більш точною.

— І до чого це все? — запитав Тоні.

— Ага, — підхопив Стюарт. — Хто б говорив про точність! По-перше, зауваж, що я не вважаю, що ти нам відкрився. Я хочу сказати, що твоя відповідь зараз геть недоречна. Вона аж ніяк не пов'язана з тим, про що тебе запитав Джуліус.

Скидалося на те, що Філіп зовсім не образився.

— Добре. Отже, повертаючись до запитання Джуліуса: гадаю, воно збентежило мене, бо я *ніяк* не відреагував на його розповідь. У ній не було нічого, що спричинило б емоційну реакцію.

— *Це* вже на щось схоже, — зауважив Стюарт. — Бо попередня відповідь була ні туди і ні сюди.

— Годі вже прикидатися дурником! — Пем, плеснувши себе по нозі, накинулася на Філіпа: — Мене від тебе нудить. І як ти смієш називати мене «дехто з вас»? Це образливо, і ти просто кретин.

— Хочеш сказати, що я *прикидаюся*, ніби нічого не розумію? — запитав Філіп, уникаючи погляду Пем.

— Алілуя, — мовила Бонні, здійнявши руки до неба. — Нарешті ви помітили одне одного й почали говорити.

Пем проігнорувала зауваження Бонні й знову звернулася до Філіпа:

— Вважай, що це комплімент. Ти говориш, що ніщо у розповіді Джуліуса тебе не вразило настільки, щоб поділитися своєю реакцією. Хіба хтось може *не* реагувати на Джуліуса? — Очі Пем люто блищали.

— Наприклад як? — поцікавився Філіп. — Припускаю, що тобі є що сказати з цього приводу.

— Скажімо, бути *вдячним* за те, що він взагалі узяв твоє бездумне й недоречне запитання до уваги й поставився до нього з усією серйозністю. Відчувати *повагу* до того, що він дотримав свого слова щодо моделі «я і ти». Або *співчувати* йому з приводу того, через що він пройшов у минулому. Відчувати *захоплення* з приводу його сексуальних походеньок і навіть *ототожнювати* його з собою. Чи *обожнювати* Джуліуса за те, що він погодився працювати з тобою — з нами усіма — і це незважаючи на рак! І це тільки початок. — Пем підвищила голос: — Як же можна нічого *не* відчувати? — після цих слів Пем відвернулася, не бажаючи на нього дивитися.

Філіп мовчав. Він сидів непорушно, мов Будда, нахилившись уперед й уважно вивчаючи підлогу.

В абсолютній тиші, що запала в кімнаті після емоційного вибуху Пем, Джуліус міркував над тим, як діяти далі. Краще було зачекати — він завжди дотримувався принципу «*куй залізо, коли воно охолло*».

Зазвичай він розглядав психотерапію як послідовність — спочатку активація емоцій, а потім їхнє осмислення. Джуліус вирішив, що сьогодні емоцій було багато. Мож-

ливо, навіть забагато. Час переходити до усвідомлення й осмислення. Він вирішив піти кружним шляхом, тож обернувся до Бонні й запитав:

— Що скажеш про своє «алілуя»?

— Джуліусе, ти знову читаєш мої думки? Як ти це робиш? Я саме думала про цей недоречний вигук і вже встигла про нього пошкодувати. Боюся, що його сприйняли неправильно — як глузування. Що скажете? — Бонні подивилася спочатку на Пем, а потім на Філіпа.

— Спершу мені так не здалося, — мовила Пем, — але так, якщо подумати, це скидалося на глузування.

— Вибач, — сказала Бонні. — Але всі ці пристрасті, що тут вирують... ви з Філіпом тільки те й робили, що гиркали одне на одного, кидалися окремими фразами, і я відчула значне полегшення, коли помітила, що ви нарешті заговорили. А ти що скажеш? — звернулася вона до Філіпа. — Мій коментар тебе образив?

— Перепрошую, — мовив той, не відводячи очей від підлоги. — Я його не помітив. Бачив тільки полум'я в її очах.

— «Її»? — перепитав Тоні.

— В очах Пем. — Філіп повернувся до Пем і якоїсь миті його голос затремтів: — У твоїх очах, Пем.

— Оце воно, друже, — мовив Тоні, — *тепер* ми таки кудись рухаємося.

— Тобі було страшно? — запитав Гілл. — Нелегко, мабуть, отримувати *таке* від когось.

— Ні, я думав тільки про те, щоб не дозволити її погляду, словам і думці мене схвилювати. Тобто *твоїм* словам, *твоїй* думці, Пем.

— Скидається на те, Філіпе, що в нас є дещо спільне, — зауважив Гілл. — Ти подібний до мене: в нас обох є проблеми з Пем.

Філіп поглянув на Гілла й кивнув. Джуліусу на мить здалося, що це був прояв вдячності. Коли ж стало зрозуміло, що він більше нічого не скаже, Джуліус оглянув групу, сподіваючись залучити до обговорення інших. Він ніколи не втрачав нагоди розширити кількість учасників — мов той євангеліст, він щиро вірив: що більше їх візьме участь у бесіді, то більше користі принесе кожному групове заняття.

Йому хотілося залучити Пем, бо її емоційний «вибух» ще дзвенів у повітрі. А тому перше, що він зробив, — це звернувся до Гілла:

— Гілле, ти сказав, що отримувати прочуханки від Пем — справа непроста... А минулого тижня ти називав її «головним суддею». Що скажеш на це?

— О, це просто мої проблеми... Я знаю, що... Я не впевнений... І не мені вирішувати, але...

— Зупинись! — втрутився Джуліус. — Завмири на цьому місці, у цій миті.

Він звернувся до Пем:

— Ти чула, що сказав Гілл. Як гадаєш, це пов'язано з твоїми словами про те, що ти не хочеш — чи не можеш його слухати?

— Авжеж, — мовила Пем, — хто-хто, а Гілл і не думав мінятися. І ось що ти, Гілле, щойно сказав: *«Не зважайте на те, що я зараз скажу. Це неважливо, я неважливий, це виключно мої проблеми. Не хочу нікого образити.»*

Не слухайте мене». Ти не просто себе принижуєш — це ще та нудьга. Жахливо втомлює. Гілле, на Бога! Маєш що сказати? То підведися і скажи!

— Отже, Гілле, — втрутився Джуліус, — *якби ти хотів* сказати щось без передмови, як би ти це зробив? Ох, цей старий знайомий — умовний спосіб!

— Я сказав би їй, тобто тобі, Пем: *ти і є той суддя*, якого я боюся. Ти мене засуджуєш. І в твоїй присутності я почуваюся незручно, точніше, я просто нажаханий.

— Оце відвертість, Гілле. *Тепер* я уважно тебе слухаю, — сказала Пем.

— Отже, Пем, — мовив Джуліус, — маємо двох чоловіків: Філіпа та Гілла, які обоє тебе бояться. Висловиш якусь реакцію?

— Ага, величезну реакцію: *«Це їхні проблеми»*.

— Можливо, це і твоя проблема? — зауважила Ребекка. — І, може, інші чоловіки, які тобі траплялися, теж відчували подібне?

— Я про це подумаю.

— Хтось хоче висловитися з приводу цього? — запитав Джуліус.

— Мені знається, що Пем трохи хитрує, — мовив Стюарт.

— Згодна. Припускаю, що ти не збираєшся про це думати, Пем, — докинула Бонні.

— В яблучко. Гадаю, я все ще страждаю через те, що Ребекка хотіла захистити Філіпа від моєї люті.

— Справжня дилема, чи не так, Пем? — сказав Джуліус. — Щойно ти пропісочила Гілла з приводу того, що

він приховує справжні емоції, а тепер, коли те саме сталося з тобою, — ох, як же це неприємно.

— Згодна. Можливо, я не така сувора, як ви гадаєте. І, Ребекко, це таки було дуже образливо.

— Вибач, Пем, я не хотіла тебе образити, — мовила Ребекка. — Те, що я підтримую Філіпа, не означає, що я нападатиму на тебе.

Джуліус чекав, не знаючи, у якому напрямку їм варто рухатися. Можливостей було чимало. Наприклад, можна поговорити про злість, яку відчуває Пем, і про її схильність усіх засуджувати. А як щодо інших чоловіків — Тоні та Стюарта? Щось їх і не чути. До того ж між Пем і Ребеккою знову спалахнуло суперництво... Можливо, групі краще зосередитися на незавершених справах — скажімо, на глузливому зауваженні Бонні? Чи варто звернути особливу увагу на емоційну промову Пем, що вона її адресувала Філіпові? Джуліус знав, що треба бути терплячим — наполегливість могла все зіпсувати. Минуло кілька занять — і вже є прогрес, напруження поступово спадає. Може, на сьогодні вже досить? Утім, важко сказати. Філіп трохи розслабився. Але, на превеликий подив Джуліуса, група почала рухатися в абсолютно новому напрямку.

— А от мені цікаво, Джуліусе, — мовив Тоні, — що ти скажеш про наші реакції на твоє зізнання?

— Гм, ми недалеко від того відійшли. Дайте-но поміркувати. Ти висловив свою думку, а потім Пем, а тоді вони з Філіпом почали сперечатися щодо того, що він ніяк не реагує на мої одкровення. Тож виявляється, я так і не

відповів на твоє запитання: «Чому саме зараз?» Тож зараз я до цього повернуся.

Якийсь час Джуліус мовчав, збираючись із думками, бо чудово розумів, що його зізнання, як і зізнання будь-якого психотерапевта, завжди мало подвійний результат: по-перше, воно впливало на нього самого, а по-друге, на групу, для якої він був прикладом.

— Можу сказати, що ніщо не могло завадити мені розповісти цю історію. Кожен із вас намагався мене зупинити, але я почувався справжнім упертюхом і не збирався припиняти. Для мене це досить незвично, і, чесно кажучи, я й сам не розумію цього до кінця, але йдеться про щось дуже важливе. Тоні, ти запитав, чи я потребував допомоги, аби з цим впоратися, або ж прощення. Ні, про це аж ніяк не йшлося. Я пробачив собі багато років тому, після розмов із друзями та психотерапевтом. Але одне я знаю напевне: раніше, себто до меланоми, я нізащо, за жодних умов не розповів би про це. До меланоми, — вів далі Джуліус, — ось і відповідь. Кожен із нас має свій смертний вирок (я знаю, як ви не любите такі «радісні» передбачення), але коли він затверджений, проштампований і навіть датований, це, звісно, важливо. Меланома подарувала мені дивне відчуття свободи, яке нерозривно пов'язане з моїм сьогодишнім бажанням відкритися вам. Можливо, тому я й хотів би мати помічника, який міг ми об'єктивно оцінити, чи я й досі працюю виключно у ваших інтересах. — Джуліус замовк, а тоді додав: — Я помітив, що ніхто з вас сьогодні не зронив ані слова, коли я говорив про ваші переживання з приводу мене.

Запала тиша, відтак Джуліус заговорив знову:

— І досі мовчите. Бачите, ось чому мені так бракує помічника. Я завжди вірив, що якщо в групі не обговорюється щось дійсно важливе, то немає сенсу говорити і про інше. Моє завдання — усувати перешкоди, і останнє, чого мені хотілося б, — це бути однією з них. Я не можу подивитися на себе чужими очима, але відчуваю, що ви мене уникаєте або, якщо хочете, уникаєте *моєї смертельної хвороби*.

— Я *хочу* говорити про те, що з тобою відбувається, — мовила Бонні, — але водночас не хочу завдавати тобі болю.

Інші закивали.

— Ага, нарешті бачу якісь реакції. А тепер уважно послухайте те, що я вам скажу: є тільки один спосіб завдати мені болю — *це відсторонитися від мене*. Я знаю, що спілкуватися зі смертельно хворим дуже важко. Зазвичай у таких випадках люди поводяться дуже обачно і не знають, як дібрати «правильні» слова.

— Це точно, — сказав Тоні. — Я не знаю, що сказати. Але я спробую залишитися з тобою, Джуліусе.

— Дякую, Тоні, я це відчуваю.

— А може, — втрутився Філіп, — люди бояться спілкуватися з важкохворими, бо не хочуть зустрічатися зі смертю, яка чекає на кожного з них?

— Важлива думка, Філіпе, — кивнув Джуліус, — спробуймо розглянути її детальніше.

Якби це сказав хтось інший, Джуліус обов'язково запитав би, чи вони справді так думають. Однак на цьому

етапі він просто хотів підтримати доречність цієї думки. Він поглянув на групу, очікуючи коментарів.

— Можливо, в цьому щось є, — зауважила Бонні, — бо останнім часом мене переслідують нічні жахіття про те, що хтось намагається мене вбити. А ще був той сон, про який я вам розповідала — у ньому я намагалася встигнути на потяг, який розвалювався.

— Я теж відчуваю в душі страх — більше, ніж зазвичай, — мовив Стюарт. — Минулого місяця я вже двічі просив свого дерматолога (і партнера по тенісу) оглянути одну з моїх родимок. Не вдається позбутися думки про меланому...

— Джуліусе, — втрутилася Пем, — я думала про тебе з тієї миті, як ти розповів про свою меланому. Багато хто каже, що я сувора до чоловіків, але ти — виняток. Ти найдорожча людина з усіх, кого я знаю. І я *справді* відчуваю потребу тебе захищати. Я відчула це, коли Філіп кинув тобі виклик. І одразу подумала (до речі, своєї думки я не змінила), що з його боку це було грубо й жорстоко. А щодо того, чи почала я частіше думати про власну смерть... можливо, але я цього не помічаю. *Можу сказати*, що зараз я частіше шукаю слова, які допоможуть тебе заспокоїти. Минулої ночі я наштовхнулася на цікавий уривок в автобіографічній праці Набокова «*Пам'яте, говори*». У ньому життя описується як іскорка між двома однаковими просторами, вщерть заповненими п'янкою. Це п'янка до нашого народження — і після нашої смерті. І дивно, що ми так переїмаємося останньою, тоді як перша нас геть не хви-

лює. Ці слова мене заспокоїли, і я одразу вирішила, що обов'язково процитую їх тобі.

— Пем, це просто безцінно. Дякую. Незвичайна думка, і вона *таки* заспокоює, хоч я й не знаю чому. Значно приємніше думати про темний простір, що панує до нашого народження — він видається більш доброзичливим. Можливо, він уособлює майбутнє — усі ті речі, що чекають на нас у житті.

— Цієї думки дотримувався й Шопенгауер, — зауважив Філіп, — і Набоков, поза сумнівом, запозичив її саме з його творчості. Артур Шопенгауер казав, що після смерті ми будемо тими, ким були до свого народження, а потім доводив неможливість існування кількох видів небуття.

Джуліус не встиг нічого відповісти. Пем кинула на Філіпа вбивчий погляд і гаркнула:

— Ну от, яскравий приклад того, що твоє бажання стати психотерапевтом — то жорстокий жарт. Ми саме занурилися у відчуття, у те, що насправді важливо, а тобі *тільки й треба*, аби факти були точними. Бо ж, бачте, на твою думку, Шопенгауер колись сказав щось подібне. Страшенно важлива інформація!

Філіп заплющив очі й почав цитувати:

— «На свій превеликий подив, людина усвідомлює, що вона існує після тисяч і тисяч років небуття; живе якусь мить, а тоді знову настає тривалий період, коли вона існувати не повинна». Я багато чого пам'ятаю з Шопенгауера — це третій абзац його праці «До вчення про марність існування». То хіба це просто «щось подібне»?

— Агов, дітлахи, годі вже, — голосно прикрикнула на них Бонні.

— А ти, Бонні, просто-таки запалюєш, і мені це подобається, — зауважив Тоні.

— Ще хтось хоче висловитися? — запитав Джуліус.

— Не хочу потрапити під *цей* перехресний вогонь, — зауважив Гілл. — Бачу, вже викотили гармати.

— Ага, — підхопив Стюарт, — жоден із них не втрачає нагоди вколоти іншого. Філіп не зміг не зауважити той факт, що хтось «украє» слова Шопенгауера, а Пем назвала його «жорстоким жартом».

— Я не казала, що *він* — «жорстокий жарт». Я сказала...

— Пем, може, годі вже? Ти надто прискіплива — розумієш, про що я? — вів далі Стюарт. — А ця сварка з приводу Набокова — це взагалі ні до чого. Ти образила його кумира, а тоді почала вихваляти того, хто «позичив» його слова. Не бачу нічого поганого в тому, що Філіп тебе виправив. Хіба йому заборонено вказати на те, що Шопенгауер був у чомусь перший?

— Я хочу дещо сказати, — втрутився Тоні, — але, як завжди, й гадки не маю, хто ці чолов'яги — Набо... Нобо?

— Набоков, — м'яко мовила Пем. — Це видатний російський письменник. Можливо, ти чув про його роман «Лоліта».

— Ага, є таке. Така розмова змушує мене відчувати, що я блукаю по колу: коли чогось не знаю, то почуваюся дурником, а тоді замовкаю — і почуваюся ще більшим ідіотом. Я маю розірвати це коло і висловитися, — з цими

словами він обернувся до Джуліуса й сказав: — Отже, щодо моїх відчуттів... Насправді це *одне* відчуття — що я повний ідіот. І ще одне — коли Філіп запитав: «То хіба це просто “щось подібне”?», я поглянув на його зуби. І, знаєте, вони гострі, просто-таки гострючі! І дещо про Пем, — він поглянув на неї, — Пем, ти моя люба дівчинка, я тебе просто обожаю, але *не хотів би я бути серед твоїх ворогів*.

— Я тебе почула, — мовила Пем.

— І ще... ще... — вів далі Тоні, — я забув про головне. Через цю суперечку ми знову пішли манівцями. Джуліусе, ми ж саме говорили про те, як захищаємо тебе — або уникаємо. А потім Пем і Філіп змусили нас про це забути. Тож я хочу запитати: може, ми знову тебе уникаємо?

— Знаєш, у мене такого відчуття немає. Коли ми отак глибоко занурюємося в роботу, практично неможливо триматися одного курсу. Думки спонукають нас рухатися в інших напрямках. Між іншим, — Джуліус обернувся до Філіпа, — я не випадково вжив слово «глибоко». Гадаю, твій гнів, прояв якого ми помітили вперше, є ознакою цієї «глибини». Припускаю, що Пем тобі небайдужа і тому ти так відреагував на її слова. — Джуліус розумів, що Філіп не відповідатиме з власної волі, а тому підштовхнув його: — Філіпе?

Той похитав головою і сказав:

— Не знаю, що сказати з приводу твого припущення. Але я хочу сказати дещо інше. Зізнаюся: подібно до Пем, я теж добирав для тебе заспокійливі чи принаймні

доречні слова. Я вирішив дотримуватися поради Шопенгауера і щовечора читати уривки з праць Епіктета або з Упанішад. Філіп кинув погляд на Тоні: — Епіктет був римським філософом, який жив у другому столітті, а Упанішади — це стародавні священні індійські трактати. Нещодавно я натрапив на один уривок у творі Епіктета, який видався мені напрочуд важливим. Ось, я роздрукував для вас кілька примірників. Це мій приблизний переклад з латини, я намагався зробити текст максимально доступним для розуміння.

Філіп дістав зі свого портфеля аркуші, роздав їх усім членам групи, а тоді із заплученими очима почав розповідати з пам'яті:

Коли під час подорожі корабель кидає якір, ти йдеш, аби принести води й зібрати трохи корінців і мушель. Але ти мусиш повсякчас думати про корабель і постійно озиратися, бо ж господар цього корабля може будь-якої миті тебе покликати й тоді тобі треба мчати на цей заклик, відкинувши все, що ти назбирав, інакше до тебе ставитимуться, як до тих овець, що їх зв'язали й кинули в трюм. Те саме можна сказати і про людське життя. І якщо замість мушель і корінців матимеш дружину й дітей, ніщо не має завадити тобі взяти їх із собою. Та коли тебе прикличе до себе господар, поспішай до корабля, а їх покинь — і не озирайся. А як будеш старий, то не відходь далеко від корабля, бо ж господар може тебе покликати, а ти ще не будеш готовий.

Виголосивши цю промову, Філіп замовк і простягнув руки вперед, немовби кажучи: «Ось і все».

Усі уважно перечитували текст — він їх добряче спантеличив. Нарешті заговорив Стюарт:

— Філіпе, я чесно намагаюся це зрозуміти, але щось не вдається. Як це може допомогти Джуліусу? Чи нам? Джуліус кивнув на свій годинник.

— На жаль, час уже вичерпано. Але дозвольте мені наостанок дещо зауважити. Я часто розглядаю висловлювання або дії з двох різних точок зору, зважаючи на *зміст* і на *процес*. Під словом «*процес*» я розумію те, що роз'яснює нам *природу стосунків між усіма його учасниками*. Стюарте, я, як і ти, одразу не зрозумів *змісту* повідомлення Філіпа, мені потрібно над ним поміркувати, і, можливо, це буде темою нашої наступної зустрічі. Але я дещо знаю про *процес*. Філіпе, я знаю, що ти, як і Пем, думав про мене й хотів зробити мені подарунок. Ти доклав до цього зусиль — вивчив уривок і підготував копії тексту. Що це означає? Те, що ти про мене дбаєш. Що я відчуваю? Це мене розчулило — я ціную твій жест і чекатиму тієї миті, коли ти зможеш висловити цю турботу власними словами.

30

Життя можна порівняти з клаптиком вишитої тканини, лицьовий бік якого ми бачимо в першій половині життя, а зворотний — у другій. Останній не такий гарний, проте більш показовий, оскільки дозволяє побачити, як переплітаються між собою нитки.

Після заняття Джуліус спостерігав за тим, як усі спустилися сходами і вийшли на вулицю. Вони не пішли до своїх автівок, а попрямували разом в одному напрямку — звісно, до кав'ярні. Ох, як же йому хотілося схопити свою куртку й помчати сходами вниз, щоб приєднатися до групи! Але йому подумалося, що то був би інший день, інше життя, інша пара ніг, і Джуліус поплентався коридором до свого комп'ютера, щоб занотувати все, що трапалося під час заняття. Та раптом передумав і повернувся до кімнати, дістав свою люльку й насолодився ароматом розкішного турецького тютюну. Йому хотілося просто посидіти, зігрітися теплом тліючих вуглинок зустрічі.

Це заняття, як і три-чотири попередні, було бурхливим. Джуліус пригадав, як багато років тому проводив групові заняття для жінок із раком грудей. Як часто ці пацієнтки описували «золоті часи», які наставали після того, як їм вдалося побороти паніку з приводу того, що вони приречені на смерть. Дехто зізнавався, що рак зробив їх мудрішими, допоміг зрозуміти самих себе, тоді як інші змінили пріоритети, стали сильнішими, навчилися відмовлятися від справ, які не мали жодної цінності й натомість цінувати важливе: любити свою родину й друзів, бачити в усьому красу, насолоджуватися зміною сезонів. Більшість нарікали на те, що, на превеликий жаль, навчилися жити тільки тоді, коли їхнім тілом оволодів рак.

Зміни були різучі, і якось одна пацієнтка влучно зауважила: «Рак лікує неврози». Кілька разів Джуліус описував подібні психологічні зміни студентам, а тоді пропонував вгадати, про яку терапію йдеться. Студенти щиро дивувалися, коли дізнавалися, що до таких змін призводила не терапія й не лікування — стимулом ставала боротьба зі смертю. Він багато чим завдячував цим жінкам. Тепер вони стали для нього прикладом, але, на жаль, він не може їм про це розповісти. Живи правильно, нагадав він собі, і вір у те, що робиш добрі справи, навіть якщо сам цього не усвідомлюєш.

«А як почувашся ти, зважаючи на рак? — запитав він себе. — Я добре знаю, що таке паніка, і, дякувати Богові, тепер я почав її переборювати, хоч іноді прокидаюся серед ночі, бо мене охоплює безіменний жах. Його

не можна вгамувати — тут не допомагає ніщо, окрім валіуму, світланку чи гарячої ванни.

«Я змінився? Став мудрішим? — гадав Джуліус. — Це золоті часи? Можливо, тепер я наблизився до самого себе, своїх відчуттів, може, це і є зростання? Гадаю, ні, *знаю*, що став кращим психотерапевтом, більш чутливим до пацієнтів. Безперечно, як психотерапевт я змінився. До появи меланоми я ніколи не наважився б зізнатися, що люблю цю групу. Мені б не спало на думку розповісти такі інтимні подробиці свого життя: смерть Міріам, мої сексуальні пригоди. А моє непереборне бажання в цьому зізнатися? Джуліус спантеличено похитав головою. Тут є про що подумати. Я відчуваю потребу плисти проти течії, порушувати власні правила й методи роботи.

Щодо одного жодних сумнівів — вони *не* хотіли мене слухати. Ото був опір! Вони не бажали дізнаватися про мої недоліки чи «темні» справи. Та коли я таки висловився, сталося дещо цікаве. Тоні був просто неперевершений! Поводився як досвідчений психотерапевт — цікавився, чи задоволений я реакціями групи, намагався мене заспокоїти, запитував «чому саме зараз». Просто неймовірно! Я навіть на мить уявив, як він проводить заняття після того, як мене не стане. Це було б щось — психотерапевт, якого вигнали з коледжу та ще й колишній засуджений! А інші — Гілл, Стюарт, Ребекка — вони поводитися дуже обережно, дбали про мене й стежили за тим, аби ми зосереджувалися на головному. Юнг якось зауважив, що тільки хворий лікар здатний зцілити — звісно, йшлося про інше, та, можливо, психотера-

певтам варто плекати терапевтичні навички в пацієнтів, оголюючи власні рани?»

Джуліус поволі пішов коридором до свого кабінету. Його не полишали думки про цю зустріч. «А Гілл? Сьогодні він був просто неперевершений! Назвав Пем «головним суддею» — це було приголомшливо, але як влучно! Треба допомогти Пем над цим поміркувати. Це той випадок, коли Гілл побачив глибше, ніж я. Я так давно люблю Пем, що навіть не помітив цього недоліку — можливо, саме тому мені не вдалося допомогти їй подолати одержимість Джоном».

Джуліус увімкнув комп'ютер і відкрив файл «Сюжети для оповідань», у якому містився найвеличніший проект його життя, який, щоправда, не вдалося втілити: стати справжнім письменником. Звісно, він написав чимало професійних праць, зокрема опублікував дві книги й сотню статей на тему психіатрії, однак Джуліусу понад усе хотілося долучитися до справжньої літератури. Вже кілька десятиліть він колекціонував сюжети для оповідань із власної уяви та практики. Навіть починав було писати, однак йому забракло часу й сміливості завершити роботу й запропонувати свої твори видавництвам.

Переглядаючи перелік сюжетів, він натиснув на рядок «Зустріч жертви з її ворогом» і прочитав дві ідеї. Перша зустріч відбулася на розкішному лайнері, що курсував уздовж турецького узбережжя. Психіатр заходить до казино на борту корабля — у приміщенні майже нічого не видно через тютюновий дим, однак він помічає свого колишнього пацієнта — шахрая, який виманив

у нього сімдесят п'ять тисяч доларів. Другий сюжет був про жінку-адвоката, яка мала захищати в суді ґвалтівника. Під час першої розмови у в'язниці в неї з'являється підозра — можливо, це саме той чоловік, який зґвалтував її десять років тому?

Він зробив новий запис: «На груповому занятті жінка зустрічає чоловіка, який багато років тому був її вчителем, спокусив її й покинув». А непогано. У цьому є потенціал, подумав Джуліус, хоч і знав, що оповіданню не судилося бути написаним. По-перше, це питання етики — йому знадобилися б дозволи Філіпа й Пем. А ще знадобилося б років десять, а їх у нього не було. Утім, це знадобиться і для психотерапії. Він був певен, що з цього може вийти щось непогане, якщо йому вдасться втримати їх обох у групі й допомогти впоратися з болем від копірвання у старих ранах.

Джуліус узяв аркуш Філіпа з притчею про корабель. Кілька разів перечитав його, намагаючись зрозуміти, для чого він йому. Але так і не зрозумів, тож просто скрушно похитав головою. Філіп вважав, що це його заспокоїть. Та де ж той спокій?

31

ЯК АРТУР ЖИВ

Навіть за відсутності приводів для хвилювання я завжди відчуваю тривогу й повсякчас шукаю небезпеку, якої не існує. Через це навіть найменше занепокоєння нескінченно зростає й робить моє спілкування з людьми просто нестерпним.

Отримавши докторський ступінь, Артур жив у Берліні, трохи в Дрездені, Мюнхені й Мангеймі, а потім, тікаючи від епідемії холери, він осяде у Франкфурті, де й проживе останні тридцять років свого життя. Він ніколи не покидає цього міста, за винятком одноденних поїздок у справах. Артур Шопенгауер не мав постійного місця роботи, жив у орендованих квартирах, ніколи не мав власної домівки, затишку, дружини, сім'ї чи близьких друзів. У нього не було свого кола, він ні з ким не товаришував, не відчував себе частиною громади — насправді з нього

частенько кепкували. До останніх років життя Шопенгауера ніхто не визнавав, його працями не захоплювалися й він не заробляв письменництвом ані копійки. Оскільки він майже ні з ким не спілкувався, його листування було переважно діловим.

Незважаючи на відсутність друзів, нам відомо про його особисте життя значно більше, аніж про шлях інших філософів, бо у своїх філософських працях Шопенгауер був напрочуд відвертий. Скажімо, у вступі до головної праці свого життя, що мала назву «*Світ як воля і уявлення*», простежуються незвичні особисті «нотки», що нетипово для філософських трактатів. Його тексти чисті й зрозумілі — очевидно, що автор прагне спілкуватися безпосередньо зі своїм читачем. Спершу він пояснює, як слід читати його книгу, закликаючи прочитати її двічі, і до того ж терпляче. Потім спонукає читача ознайомитися з попередньою працею — «*Про чотирикратний корінь закону достатньої причинності*», яка є передмовою до цієї книги, і запевняє його, що він ще подякує йому за таку доречну пораду. А потім переконує читача, що тому варто прочитати потужні роботи Канта й божественного Платона. Шопенгауер зауважує, що знайшов у Канта грубі помилки, які обговорює в додатку до своєї книги (спочатку треба прочитати і його, перш ніж братися до книги). І нарешті додає, що читачам, які вже ознайомилися з Упанішадами, буде найлегше зрозуміти його працю. Наприкінці вступу автор зауважує (і досить доречно), що читач, імовірно, вже не тямить себе від гніву й нетерплячки, зважаючи на всі ці не-

скромні вимоги, що забирають чимало часу. Дивовижно, що філософ, який звертався до кожного читача настільки особисто, був таким відлюдником.

На додачу до таких «ліричних відступів» Шопенгауер відкривається нам в автобіографічній праці, що має грецьку назву «Εἰςἑαυτου» («Про себе») — таємничому й суперечливому рукописі, історія якого приблизно така:

Наприкінці життя Артур мав невелике коло прихильників — так званих «євангелістів», до яких він ставився досить терпляче, однак без особливої поваги. Ці люди часто чули, як він згадував працю «Про себе» — автобіографічний щоденник із занотованими спостереженнями про своє життя протягом останніх тридцяти років. Утім, після смерті Шопенгауера сталося дивне: манускрипт ніде не могли знайти. Після марних пошуків прихильники Шопенгауера поцікавилися щодо долі документа у Вільгельма Гвіннера, який займався питаннями спадщини філософа. Гвіннер повідомив, що «Про себе» шукати не варто, бо Артур Шопенгауер звелів йому спалити цю працю одразу після його смерті.

Однак невдовзі по тому той-таки Вільгельм Гвіннер напише першу автобіографію Артура Шопенгауера, а «євангелісти» наполягатимуть на тому, що впізнають у ній уривки з праці «Про себе» — у вигляді цитат або ж переказу. Чи міг Гвіннер переписати манускрипт, перш ніж його спалити? Або ж узагалі його не спалював, а натомість використав працю під час написання власного твору? Суперечки з приводу цього точилися десятиліттями, аж доки один із учнів Шопенгауера не відновить

текст праці за книгою Гвіннера та іншими текстами філософа — і «Εἰςἑαυτου» буде вперше опубліковано на сорока семи сторінках наприкінці чотиритомника «*Nachschlass*» («Рукописна спадщина»). Праця «Про себе» досить дивна, оскільки кожний її абзац супроводжується розлогим коментарем — часто довшим, аніж власне текст.

Чому ж Артур Шопенгауер ніколи не працював? Є історія про «самогубну» спробу філософа здобути посаду в університеті — це один із тих анекдотів, що їх включали до кожної версії автобіографії Шопенгауера. 1820 року, коли йому виповнилося тридцять два, Артурові запропонували тимчасову посаду приват-доцента на філософському факультеті Берлінського університету. Платили за цю роботу дуже мало. Що ж зробив Шопенгауер? Він одразу спланував розклад лекцій (курс мав назву «Сутність світу»), який збігався з розкладом Георга Вільгельма Гегеля, керівника факультету й найвідомішого філософа тих часів.

На першу лекцію Гегеля прийшло дві сотні охочих студентів, тоді як послухати Шопенгауера прийшло тільки п'ятеро. Він презентує себе як месника, який прийшов звільнити посткантіанську філософію від несуттєвих парадоксів та розпусної й незрозумілої мови сучасної філософії. Не секрет, що мішенню Шопенгауера був саме Гегель, а також його попередник Фіхте (пригадуєте філософа, який у дитинстві пас гусей, а тоді пройшов через усю Європу, аби зустрітися з Кантом?). Звісно, це аж ніяк не сприяло розвитку дружніх стосунків ані з Гегелем, ані

з іншими працівниками факультету. А коли наступного семестру жоден студент не висловив бажання відвідувати курс Шопенгауера, його короткій та необачній кар'єрі настав кінець — він більше ніколи не виступав із публічними лекціями.

Він прожив у Франкфурті-на-Майні тридцять років, до самої смерті в 1860-му, і всі ці роки дотримувався суворого розкладу, майже так само, як це свого часу робив Кант. Зранку він присвячував три години роботі, після чого годину або дві грав на флейті. Він щодня плавав у холодному Майні й намагався не пропускати ці обов'язкові купання навіть у холодні зимові дні. Шопенгауер завжди обідав в одному й тому самому клубі «Englischer Hof», одягнений у смокінг та білу краватку. Таке вбрання було модним у часи його юності, але в середині дев'ятнадцятого століття у Франкфурті він мав досить-таки недоречний вигляд. Та якщо комусь цікавому бажалося побачити дивакуватого й буркотливого філософа, він вирушав саме до цього клубу.

З клубом «Englischer Hof» пов'язано чимало анекдотів, головним персонажем яких був Шопенгауер. Він мав неабиякий апетит і нерідко їв за двох, а коли хтось це зауважував, філософ зазвичай відповідав, що думає також за двох. Шопенгауер мав звичку платити за два обіди, аби тільки ніхто не сідав за його стіл. Також пригадують його уїдливі, але доречні зауваги, часті спалахи гніву, «чорний список» людей, із якими він відмовлявся розмовляти, його звичку обговорювати недоречні питання, які просто-таки шокували. Скажімо, він схвально

відгукувався про нове наукове відкриття, яке допомогло йому уникнути венеричних захворювань — після коїтусу потрібно було просто занурити пеніс у слабкий розчин гіпохлориту кальцію.

Незважаючи на те, що Шопенгауер просто обожнював серйозні розмови, він рідко знаходив гідного співрозмовника, з яким можна було б разом пообідати. Якийсь час він постійно клав на стіл золоту монету, а пообідавши, забирав її з собою. Один із офіцерів, які обідали неподалік, якось запитав, навіщо він це робить. Шопенгауер відповів, що жертвує це золото жебракам того дня, коли почує, що офіцери говорять про щось серйозне, і їхня розмова не стосується коней, собак чи жінок. Під час обіду він зазвичай звертався до свого пуделя Атмана на «Ви» й називав його «сер», але якщо той погано поводився, Артур казав йому «ти» і «людино».

Є чимало історій про гострий розум і уїдливі гумор Шопенгауера. Одного разу відвідувач клубу запитав його про щось, а той відповів: «Я не знаю». Тоді чоловік сказав: «Ага-ага, а я гадав, що такий мислитель знає все!» На це Шопенгауер зауважив: «Ні, знання обмежені, необмеженою є тільки дурість». Запитання від жінок або про жінок завжди провокували насмішкуваті ремарки. Якось йому довелося терпіти компанію говіркої жіночки, яка описувала свій нещасний шлюб у найдрібніших деталях. Шопенгауер терпляче слухав, а коли вона запитала, чи він її розуміє, відповів: «Ні, але я розумію вашого чоловіка». Під час іншого діалогу його запитали, чи не хотів би він одружитися.

- Я не маю наміру одружуватися, бо це призведе до всіляких негараздів.
- Чому ви дотримуєтеся саме такої думки?
- Мене поглинуть ревності, бо дружина мені зраджува-
тиме.
- Чому ви так вважаєте?
- Бо я на це заслуговуватиму.
- Чим саме?
- Тим, що одружився.

Шопенгауер був гострий на язик і коли йшлося про лікарів: одного разу він зауважив, що ті мають два види почерку — нерозбірливий для рецептів та чіткий і зрозумілий для рахунків.

Письменник, якому вдалося пообідати з Шопенгауером у 1846-му, описав п'ятдесятивосьмирічного філософа так:

Гарної будови... елегантний, проте старомодний одяг... середнього зросту... коротке сиве волосся... жваві й напрочуд розумні блакитні очі з цяточками... заглиблений у себе, а коли говорить, то робить це вишукано й нерідко химерно, через що часто стає об'єктом дешевих кепкувань тих, хто обідає поряд. Комічно дратівливий, він насправді досить спокійний і доброзичливо-буркотливий, хоч і перетворився на персонажа анекдотів людей, які самі нічого не варті. І вони — навмисно або ж ні — з нього сміються.

По обіді Артур Шопенгауер зазвичай полюбляв прогулятися і нерідко голосно спілкувався зі своїм собакою (то міг бути і монолог, і навіть діалог), що призводило до глузливих вигуків і свисту хлопчаків, які гуляли на вулиці. Вечорами він читав удома й ніколи не приймав відвідувачів. Жодних доказів на користь романтичних стосунків під час його проживання у Франкфурті немає, а в 1831 році, коли йому виповнилося сорок три, він написав у праці «Про себе» такі слова: «Життя без роботи, з мізерними прибутками, можливе виключно за умов целібату».

Він так і не побачився з матір'ю після розриву їхніх стосунків, але дванадцять років по тому, 1813 року, вони почнуть обмінюватися листами ділового характеру, і це триватиме аж до її смерті 1835 року. А коли він якось захворіє, мати напише йому на диво особистий коментар: «Ти провів у своїй кімнаті два місяці, не бачачи жодної живої душі — сину мій, це погано, і це мене страшенно засмучує. Людина не може, не повинна уникати інших людей у такий спосіб».

Подеколи Артур переписуватиметься і зі своєю сестрою Аделлю, і у своїх листах вона знову і знову намагатиметься з ним зблизитися, обіцяючи, що ніколи нічого не вимагатиме натомість. Але він продовжував поводитися відсторонено. Адель, яка так і не вийшла заміж, жила у глибокому відчаї. Коли Артур написав сестрі про те, що змушений був тікати з Берліна через холеру, вона відповіла, що була б рада, якби холера позбавила її усіх страждань. Та Артур почне ще більше віддалятися від

Адель, відмовляючись мати щось спільне з її життям та депресією. Після того, як він покинув батьківський дім, вони бачилися тільки одного разу — у 1840 році. То була коротка й сумна зустріч. А через дев'ять років Адель померла.

Протягом усього життя Артур Шопенгауер найбільше хвилювався з приводу грошей. Мати залишила невеликий спадок Адель, а та померла, не залишивши по собі майже нічого. Артур марно намагався заробляти перекладами, а його книжки майже до самої смерті не продавалися — про них навіть не згадували в газетах.

Коротко кажучи, протягом усього життя Артурові бракувало затишку й нагород, що в ті часи вважалися вкрай необхідними для життя, ба навіть для виживання. Як йому це вдавалося? Якою ціною? Усі ці таємниці, як ми побачимо згодом, він довірить праці «Про себе».

32

Пам'ятки й ідеї, що їх залишили по собі індивіди на кшталт мене, — то найбільше задоволення у житті. Без книжок мене давно вже огорнув би відчай.

Коли наступного тижня Джуліус увійшов до кімнати групових занять, він побачив дивну картину. Учасники групи сиділи в різних позах, уважно вивчаючи тексти, що їх минулого разу роздав Філіп. Стюарт прикріпив свій екземпляр до планшета й підкреслював окремі фрази у процесі читання. Тоні забув свій аркуш, тож намагався читати текст у руках Пем, зазираючи через її плече.

Заняття розпочала Ребекка, роздратовано зауваживши:

— Я прочитала це дуже уважно, — вона підняла аркуш вгору, а тоді склала його й опустила в сумочку. — Присвятила цьому чимало часу — насправді чимало, Філіпе, — і тепер хочу, щоб ти пояснив: як це стосується мене, групи чи Джуліуса?

— Гадаю, від цього буде більше користі, якщо в обговоренні візьме участь весь клас, — зауважив Філіп.

— Клас? То он воно що — це було домашнє завдання. Отак ти й консультиєш, Філіпе? — запитала Ребекка, рішуче клацнувши застібною сумочкою. — Як учитель у класі? Я тут не для цього — я прийшла по допомогу, а не для того, аби здобувати додаткову освіту.

Скидалося на те, що Філіпа така різкість аж ніяк не зачепила.

— Між навчанням і лікуванням не повинно бути чіткого розмежування. Греки — Сократ, Платон, Аристотель, стоїки, епікурейці — вірили в те, що освіта і здоровий глузд є інструментами, що необхідні для подолання людських страждань. Більшість філософів-консультантів переконані: освіта — то підвалини психотерапії. Майже всі вони дотримувалися девізу Лейбніца «*Caritas sapientis*», що означає: «Мудрість і турбота». — Філіп обернувся до Тоні: — Лейбніц — німецький філософ, який жив у сімнадцятому столітті.

— Це жахливо втомлює і дратує, — мовила Пем. — Ти тільки прикидаєшся, що хочеш допомогти Джуліусу, а насправді... — Раптом вона підвищила голос: — Філіпе, я з тобою розмовляю!

Філіп, який спокійно сидів і вивчав собі стелю, здригнувся й повернувся до Пем.

— Спочатку ти роздаєш нам це «позакласне» завдання, а тепер намагаєшся контролювати групу, хоч сам і не висловлюєш своєї думки щодо написаного.

— Ну ось, ти знову напустилася на Філіпа, — мовив Гілл. — Заради Бога, Пем, він професійний консультант. Не треба бути всезнайком, щоб здогадатися, що він працює

на користь групи, наводячи приклади з власної практики. Навіщо ж кидатися на нього за першої ж нагоди?

Пем відкрила рота, щоб відповісти, але їй забракло слів. Вона витріщилася на Гілла, який тим часом вів далі:

— Пем, ти хочеш, щоб усі говорили відверто — ось, маєш. Ні, я сьогодні не пив, якщо ти думаєш саме про це. Сьогодні чотирнадцятий день моєї тверезості, і двічі на тиждень я зустрічаюся з Джуліусом для індивідуальних консультацій. Він мене підштовхнув — закрутив усі гайки та змушує ходити до «Анонімних алкоголіків» щодня, сім днів на тиждень. Чотирнадцять зустрічей за два тижні. Я не згадував про це на минулому занятті, бо не був певен, що зможу протриматися.

Усі члени групи, окрім Філіпа, схвально закивали й загомоніли. Бонні сказала, що пишається ним. Навіть Пем спромоглася на щире: «Молодець».

— Може, й мені до тебе приєднатися? — мовив Тоні, показуючи на свою щоку. — У п'янички синці на щічках.

— Філіпе, а як щодо тебе? Маєш що сказати Гілла? — поцікавився Джуліус.

Той похитав головою.

— Його вже підтримали інші. Він кинув пити, став відвертішим і сильнішим. Забагато підтримки — то теж недобре.

— Мені сподобався девіз Лейбніца, який ти процитував, — *Caritas sapientis* — «Мудрість і турбота», — мовив Джуліус. — Але я хотів би попросити тебе не забувати саме про *caritas*. Якщо Гілл заслуговує на підтримку, чому ти маєш постійно плентатися позаду всіх? І ще — тільки

тобі відомо, що *ти* відчував, коли він став на твій захист і сперечався з Пем.

— Добре сказано, — зауважив Філіп. — Я зараз вагаюся: мені сподобалося те, що Гілл мене підтримав, і водночас це відчуття мене лякає. Коли під час битви покладаєшся на інших, м'язи можуть атрофуватися.

— Побуду ще трохи невігласом, — мовив Тоні, вказавши жестом на аркуш із текстом. — Філіпе, оця історія про корабель — я не можу її зрозуміти. Минулого тижня ти сказав, що хочеш дати Джуліусу те, що його заспокоїть і підбадьорить, але ця розповідь про корабель та пасажирів — чесно кажучи, я ніяк не допетраю, що тут і до чого.

— Не вибачайся, — сказала Бонні, — я вже казала, що ти завжди говориш і від мого імені. Я так само не можу зрозуміти, до чого взагалі цей корабель та збирання мушель.

— І я, — докинув Стюарт. — Жодних припущень.

— Дозвольте я скажу, — втрутилася Пем. — Зрештою, тлумачення літературних творів — це мій хліб. Спершу слід звернути увагу на конкретику: це корабель, мушлі, вівці та інше, а тоді поміркувати над абстрактним. Іншими словами, запитайте себе: що уособлює цей корабель, ця подорож, бухта?

— Гадаю, корабель — це смерть або шлях до смерті, — мовив Стюарт, не відводячи очей від свого планшета.

— Гарзд, — сказала Пем. — А далі?

— Мені здається, — мовив Стюарт, — що головна ідея така: *не варто марнувати час на дрібниці, що їх*

зустрічаєш на березі, інакше твій корабель відпливе без тебе.

— Тобто, — втрутився Тоні, — якщо ти надто переїматимешся цими дрібницями, включно з дружиною та дітьми, корабель відпливе — а отже, ти не встигнеш зустрітися зі своєю смертю. Оце так втрата — просто катастрофа!

— Авжеж, Тоні, ти маєш рацію, — сказала Ребекка. — Я теж подумала, що корабель уособлює смерть, але коли ти зауважив цей момент, ідея просто втратила сенс.

— Я теж не розумію, — мовив Гілл, — але ж тут ідеться не про те, що ти не зустрінешся зі смертю, а про те, що тебе заберуть кудись, мов ту зв'язану вівцю.

— Хай там як, — зауважила Ребекка, — але це аж ніяк не схоже на заспокійливий прийом. Вона обернулася до Джуліуса й запитала: — Філіп зробив це для тебе. Підбадьорило чи ні?

— Можу повторити те, що сказав тобі минулого тижня, Філіпе. Я розумію, що ти хочеш дати мені те, що зменшить мої страждання, і водночас тобі ніяково — ти не бажаєш робити це відкрито. Натомість обираєш менш «особистий» підхід. Гадаю, в майбутньому матимеш над чим попрацювати: ти маєш навчитися проявляти турботу більш відкрито. Що ж до змісту, — вів далі Джуліус, — я теж дещо спантеличений, але розумію це так: оскільки смерть може прикликати нас до себе будь-якої миті, нам не варто прив'язуватися до земних речей. Можливо, це засторoga: надто сильні зв'язки можуть зробити

смерть більш болісною. Філіпе, ти хотів мене підбадьорити саме в такий спосіб?

— Я гадаю, — Пем втрутилася в розмову, перш ніж Філіп встиг щось відповісти, — що все стане на свої місця, якщо ми вважатимемо корабель і подорож не уособленням смерті, а істинним життям. Іншими словами, ми живемо саме так, якщо зосереджуємося на існуванні власне буття, адже все суще — це справжнє диво. Якщо ми зосередимося на «бутті», нас не відволікатимуть всілякі життєві дрібниці (усі ці речі на узбережжі), а тому ми не пропустимо свого існування.

Після короткого мовчання всі повернули голови до Філіпа.

— Точно, — відповів той з ноткою ентузіазму. — Саме про це і йдеться. Ідея така: ми маємо остерігатися тих речей, які нас відволікають, бо інакше можемо втратити самих себе. Гайдеггер називав це явище падінням або зануренням у *щоденність* життя. Я знаю, що ти його не любиш, Пем, але не вважаю, що політичні погляди цього філософа мають позбавити нас його філософських ідей. Отже, якщо перефразувати Гайдеггера, занурення у *щоденність* забирає в нас відчуття свободи — як у тих овець. Як і Пем, — вів далі Філіп, — я переконаний, що цей текст є засторогою: не варто до чогось прив'язуватися, треба зосереджуватися виключно на диві самого буття. Не потрібно перейматися з приводу того, як усе функціонує, — треба міркувати над *фактом* існування усіх речей загалом, над тим, що вони взагалі існують.

— Здається, тепер я розумію, про що йдеться, — зауважила Бонні, — але все це таке абстрактне й чуже... Хіба це може когось заспокоїти — Джуліуса, будь-кого?

— Мене заспокоює те, що смерть насправді збагачує моє життя, — Філіп почав говорити з неабияким натхненням. — Мене тішить той факт, що мій розум не відволікають усілякі дрібниці, неважливі успіхи й невдачі, те, чим я володію, як мене сприймають оточуючі — подобаюся я їм чи ні. Я спокійний, бо вільний — і можу насолоджуватися буттям.

— Говориш ти жваво, — зауважив Стюарт, — але я також вважаю, що це звучить холодно й безрадісно. Аж ціпеніє все від такої «втіхи» й хочеться здригнутися.

Усі мали спантелечений вигляд. Вони припускали, що Філіп хотів повідомити їм щось справді цінне, однак геть розгубилися через дивні формулювання.

Після невеликої паузи Тоні звернувся до Джуліуса:

— І як — це працює? Те, що тобі запропонували, воно допомагає?

— Ні, Тоні, мені це не допомагає. Утім, як я вже сказав, — із цими словами Джуліус повернувся до Філіпа, — ти намагаєшся допомогти мені, пропонуючи спосіб, який був ефективним для тебе. А ще я розумію, що ти прагнеш мені допомогти вже вдруге. Я не можу скористатися твоїми методами — мабуть, це тебе засмучує?

Філіп ствердно кивнув, але нічого не сказав.

— Вдруге? Щось я не пригадую першого разу, — мовила Пем. — Це трапилося, коли я була у від'їзді?

Кілька присутніх похитали головами — цього ніхто не пригадував. Тож Пем запитала:

— Джуліусе, може, треба заповнити прогалини?

— Є одна історія, яка пов'язує нас із Філіпом, — мовив той. — Вона могла б пролити світло на те, що тут сьогодні відбувається. Але вирішувати тобі, Філіпе. Розкажеш, коли відчуватимеш, що готовий це зробити.

— Я не проти про це поговорити, — сказав Філіп. — Даю тобі карт-бланш.

— Е ні, це не моє завдання. Якщо говорити твоїми словами, *«від цього буде більше користі, якщо в обговоренні візьмеш участь саме ти»*. Гадаю, це твоє завдання — і твоя відповідальність.

Філіп підняв голову, заплющив очі й у звичній манері, неначе цитуючи уривок напам'ять, почав розповідати:

— Двадцять п'ять років тому я звернувся до Джуліуса з приводу проблеми, яку зараз називають *«сексуальною одержимістю»*. Я почувався хижакom — суцільна гонитва й невситимість, не міг думати ні про що інше. Усе моє ество прагнуло тільки одного: жінок, нових жінок, завжди нових, бо щойно я вкладав якусь із них у ліжко, як швидко втрачав до неї інтерес. Здавалося, уся сутність мого існування уособлювала отой момент еякуляції. Саме цієї миті я ненадовго відволікався від своєї одержимості, але невдовзі, іноді вже за кілька годин, я відчував потребу мчати на пошуки нового об'єкта. Я міг переспати з двома чи трьома жінками протягом одного дня. І перебував у відчаї. Я хотів вирватися з цього болота, думати про щось інше, ознайомитися з працями великих людей. Тоді я за-

ймався хімією, однак завжди прагнув справжньої мудрості. Я потребував допомоги — найкращої та найдорожчої з усіх варіантів, які мені могли запропонувати — і протягом трьох років я щотижня, а нерідко й двічі на тиждень зустрічався з Джуліусом, проте марно.

Філіп замовк. Було помітно, що учасників групи ця розповідь схвилювала. І тоді Джуліус запитав:

— Як почуваєшся, Філіпе? Можеш рухатися далі чи на сьогодні досить?

— Усе гаразд, — відповів той.

— Важко зрозуміти, про що ти думаєш, коли твої очі завжди заплющені, — зауважила Бонні. — Цікаво, ти робиш це, бо боїшся нашого несхвалення?

— Ні, я заплющую очі, щоб прислухатися до самого себе. Я вже пояснював, що для мене має значення тільки моя власна думка.

І знову групу охопило дивне відчуття — до Філіпа просто неможливо було достукатися. Тоні спробував розвіяти цей настрій і голосно прошепотів:

— Непогана спроба, Бонні.

Із заплющеними очима Філіп вів далі:

— Невдовзі після того, як я відмовився від послуг Джуліуса, я успадкував значну суму грошей — зміг скористатися трастовим фондом, що його залишив для мене батько. Завдяки цим грошам я зміг попрощатися з хімією й присвятити своє життя вивченню філософії — почасти тому, що завжди нею цікавився, але передусім я вірив, що в колективній мудрості найвеличніших світових мислителів зможу знайти ліки від свого «захворювання».

Філософія дарувала мені відчуття затишку, і невдовзі я усвідомив, що це моє покликання. Я подав документи на докторантуру філософського факультету Колумбійського університету, і мене прийняли. Саме тоді Пем і не пощастило — наші шляхи перетнулися.

Не розплющуючи очей, Філіп зробив паузу і глибоко вдихнув. Усі погляди були прикуті до нього, щоправда, деякі члени групи встигали крадькома поглядати і на Пем, яка уважно вивчала підлогу.

— Час минав, і врешті-решт я вирішив зосередитися на трійці істинно величних філософів — то були Платон, Кант і Шопенгауер. Але згодом з'ясувалося, що допомогти мені зміг тільки Шопенгауер. Його слова виявилися безцінними, і я відчував сильний зв'язок саме з ним. Як людина раціональна, я не сприймаю ідею реінкарнації в її вульгарному сенсі, але *якби* я вже жив на цьому світі, то був би Артуром Шопенгауером. Усвідомлення, що ця людина існувала, вгамовувало мій біль. Протягом кількох років я читав та перечитував його твори, а потім зрозумів, що подолав свої сексуальні проблеми. Коли ж захистив докторську дисертацію, батькові гроші майже вичерпалися, тож мені довелося заробляти собі на хліб. Я викладав у кількох закладах країни, а кілька років тому повернувся до Сан-Франциско, приставши на пропозицію працювати в коледжі Костал. З часом я втратив ентузіазм: мені не хотілося викладати, бо, на мою думку, студенти не були варті ані мене, ані моїх лекцій. А три роки тому я зрозумів: філософія мене зцілила, тож і я можу використовувати її, щоб допомогти зцілитися іншим.

Я прослухав курс для психотерапевтів, відкрив невелику практику й зараз займаюся саме цим.

— Джуліус тобі не допоміг, — мовила Пем, — однак ти знову до нього звернувся. Навіщо?

— Я не звертався. Це він мені зателефонував.

— Авжеж, йому просто заманулося вийти з *тобою* на контакт? — пробурмотіла Пем.

— Пем, стривай, це правда, — мовила Бонні. — І Джуліус це підтвердив, просто тоді ти була в Індії. Щоправда, я не можу розповісти всі деталі, бо й сама достоту не розумію, як воно було.

— Саме так, дозвольте мені допомогти, — сказав Джуліус. — Спробую відтворити все максимально точно. Протягом кількох днів після оголошення діагнозу я почувався приголомшеним і намагався примиритися з тим фактом, що маю смертельну хворобу. Одного вечора я перебував у пригніченому стані й почав думати про сенс свого життя. Про те, що вже зовсім скоро відійду в небуття й залишуся там назавжди. А якщо так, то навіщо щось робити чи з кимось спілкуватися? Я не пам'ятаю всього ланцюжка своїх похмурих думок, однак я знав, що мені необхідно вхопитися за щось справді важливе, інакше я просто задихнуся. Я пригадав своє життя й усвідомив, що воно *таки* було наповнене сенсом — і це ілюстрували ситуації, коли я робив щось для когось — допомагав розібратися з проблемами, віднайти себе. І я ще чіткіше побачив, що моє життя завжди крутилося довкола роботи, тож я почав згадувати всіх, кому вдалося допомогти. Усі мої пацієнти — старі й нові — марширували повз мене

в моїй уяві... Я *знав*, що допоміг багатьом, та чи вплинуло це лікування на їхнє життя *в перспективі*? Це запитання гризло мене зсередини. Гадаю, я розповідав вам (ще до повернення Пем): мені так хотілося отримати на нього відповідь, що я вирішив знайти когось із старих пацієнтів та дізнатися, чи вдалося мені йому допомогти. Знаю, звучить божевільно. Коли я ж почав переглядати медичні картки колишніх пацієнтів, то пригадав і тих, кому допомогти не вдалося. «А що трапилося з *ними*?» — міркував я. Можливо, я міг зробити більше? Мені сяйнула думка, сповнена надії: може, хтось із цих пацієнтів «розквітнув» пізніше — і наша співпраця таки пішла їм на користь? На очі потрапила картка Філіпа, і я згадав, як сказав собі: «Хочеш невдачу — *ось* вона. *Ось* той, кому ти *справді* не зміг допомогти — не просунувся ані на йоту». З тієї миті мене охопило нестримне бажання знайти Філіпа, дізнатися, що з ним трапилося, і зрозуміти, чи дав я йому хоч якусь користь.

— Отже, це історія про те, як ви вийшли на зв'язок, — мовила Пем. — Та мене цікавить ще дещо: як він потрапив до нашої групи?

— Бажаєш продовжити, Філіпе? — поцікавився Джуліус.

— Гадаю, ця вправа дасть нам значно більше користі, якщо це зробиш ти, — відповів той із ледь помітною усмішкою.

Джуліус швиденько переповів те, що трапилося далі: зізнання Філіпа, що терапія аж ніяк йому не допомогла, те, що його психотерапевтом став Шопенгауер, запрошення на лекцію, прохання Філіпа про супервізію...

— Філіпе, щось я не розумію, — втрутився Тоні, — якщо ти не отримав бажаного результату, працюючи з Джуліусом, на біса тобі знадобилася ця супервізія?

— Джуліус уже кілька разів запитував мене про те саме, — мовив Філіп. — Те, що він не зміг мені допомогти, не означає, що я не поважаю його як спеціаліста високого рівня. Можливо, я був надто впертим пацієнтом, чинив опір або ж мою проблему не можна було вирішити за допомогою саме його методики.

— Гаразд, зрозумів, — сказав Тоні. — Вибач, Джуліусе, я тебе перервав.

— Я майже закінчив. Отже, я погодився стати його супервізором за однієї умови: Філіп протягом півроку відвідуватиме групові заняття.

— До речі, ти так і не пояснив, чому обрав саме таку умову, — зауважила Ребекка.

— Я бачив, як він спілкується зі мною та зі своїми студентами, а тому сказав йому, що така відсторонена й зневажлива манера спілкування стане йому на заваді, якщо він прагне стати гарним психотерапевтом. Філіпе, я правильно розповідаю?

— Якщо точніше, то ти сказав: «Як ти можеш бути психотерапевтом, якщо ти, чорт забирай, нічого не тямиш у своїх стосунках з іншими людьми?»

— В яблучко! — вигукнула Пем.

— Це схоже на Джуліуса, — зауважила Бонні.

— Це схоже на Джуліуса, якому допекли, — докинув Стюарт. — Ти йому дошкуляв?

— Не навмисно, — відповів Філіп.

— Джуліусе, все-таки я не розумію, — мовила Ребекка. — Ти зателефонував Філіпові, порадив йому приєднатися до групи — гаразд, це логічно. Та чому ти запропонував йому саме свою групу? Чому погодився стати його супервізором? Тобі й так зараз несолодко. Навіщо брати на свої плечі ще один тягар?

— А ви сьогодні добряче на мене напосілися. Так, це важливе запитання, і я не певен, що можу дати на нього відповідь. Гадаю, йдеться про своєрідну спокуту — мушу залагодити певні справи.

— Я розумію, що більшість із того, про що ми сьогодні говорили, сказано заради мене, і я це ціную, — мовила Пем. — Маю тільки одне запитання. Ти сказав, що Філіп двічі запропонував тобі варіанти, які допомогли б віднайти спокій, чи принаймні намагався це зробити. Про перший раз я так нічого й не дізналася.

— Авжеж, ми почали рухатися в цьому напрямку, але до головного не дісталися, — сказав Джуліус. — Я відвідав одну з лекцій Філіпа, і коли слухав його, то зрозумів, що він підготував її саме для того, щоб мені допомогти. Він цитував довгий уривок із роману, в ньому йшлося про чоловіка, який стояв на порозі смерті. Цей чоловік віднашов спокій, прочитавши уривок із праці Шопенгауера.

— І який то був роман? — поцікавилася Пем.

— «Будденброки», — відповів Джуліус.

— І це не допомогло? А чому? — запитала Бонні.

— З кількох причин. По-перше, Філіп запропонував мені цей спосіб не прямо, а опосередковано — на кшталт того, як він щойно презентував уривок із праці Епіктета...

— Джуліусе, — втрутився Тоні, — я не намагаюся бути найрозумнішим, та чи не краще тобі звертатися до Філіпа особисто — здогадайся, хто мене цього навчив?

— Дякую, Тоні, ти маєш рацію, — з цими словами Джуліус обернувся до Філіпа. — Твоя пропозиція, яка пролунала посеред лекції, мене спантеличила — вона була нечітка й публічна. Я цього аж ніяк не очікував, бо перед тим ми розмовляли тет-а-тет, і тебе, здавалося, мій стан абсолютно не обходив. Це одне. Але є ще інше — зміст твого виступу. Я не зможу відтворити цей уривок, бо не маю такої фотографічної пам'яті, як ти, але пригадую, що в ньому йшлося про батька великої родини, який от-от зустрінеться зі своєю смертю. Він мав одкровення: межі між ним та світом розтанули, і в результаті цього чоловіка втішив факт його єдності з життям. А ще думка про те, що після смерті він повернеться до тієї життєвої сили, з якої колись народився, а тому відновить свій зв'язок з усім, що існує на світі. Я нічого не переплутав? — Джуліус подивився на Філіпа, а той кивнув у відповідь. — Філіпе, як я вже намагався тобі сказати, ця ідея мене не заспокоює — аніскілечки. Якщо моя свідомість зникне, мені байдуже, чи моя енергія, молекули мого тіла або ж моя ДНК існуватимуть у нескінченному космосі. Коли ж ідеться про зв'язок з усім, що існує в цьому світі, я волів би зробити це особисто, доки існую сам. Отож, — він оглянув групу й зустрівся з поглядом Пем, — то був перший спосіб віднайти спокій, що його запропонував Філіп. Другий ти тримаєш у руках, — він кивнув на аркуш папери з текстом.

Якусь мить усі мовчали, а тоді Джуліус додав:

— Скидається на те, що я сьогодні забагато тереблю. Як ви до всього цього ставитеся?

— Мені цікаво, — мовила Ребекка.

— І мені, — підхопила Бонні.

— Тут сам чорт ногу зломить, — зауважив Тоні, — але поки що я все розумію.

— А я відчуваю, як зростає напруження, — сказав Стюарт.

— Між ким? — поцікавився Тоні.

— Між Пем та Філіпом, звісно.

— А ще між Джуліусом та Філіпом, — докинув Гілл, намагаючись привернути увагу до Філіпа. — Філіпе, мені цікаво: ти відчуваєш, що тебе тут слухають? Що твої пропозиції цінують?

— Мені здається, що... що... гм... — Філіп незвично затнувся, однак його голос майже одразу вирівнявся. — Мені здається, що відмовлятися отак зразу — то нерозумно...

— Ти з ким розмовляєш? — запитав Тоні.

— Авжеж, — мовив Філіп. — Джуліусе, хіба це логічно — відмовлятися від ідеї, яка протягом тисячоліть допомагала віднаходити спокій мільйонам людей? Саме цієї думки дотримувався Епіктет, а згодом і Шопенгауер: надмірна прив'язаність до матеріальних речей чи людей або ж надмірне захоплення своїм «я» і є головним джерелом людських страждань. Хіба ж не зрозуміло, що такі страждання можна зменшити, уникнувши прив'язаності? Ці ідеї також лежать в основі буддійського вчення.

— Слушне зауваження, Філіпе, і я обов'язково візьму його до уваги. Я почув тебе — ти дав мені дещо цінне, а я від нього відмовився, через що ти відчуваєш, що тебе недооцінили. Правильно?

— Я нічого не казав про те, що мене недооцінили.

— Авжеж, уголос ти цього не казав. Я просто відчуваю це на рівні інтуїції — це природна реакція людини. Припускаю, якби ти зазирнув у глиб себе, то теж у цьому переконався б.

— Пем, бачу, ти зачочуєш очі, — мовила Ребекка. — Усі ці розмови про прив'язаності нагадали тобі духовні практики в Індії? Джуліусе, Філіпе, ви обидва пропустили наш похід на каву, коли Пем розповідала про своє перебування в ашрамі.

— Атож, — мовила Пем. — Мені вже доста цих розмов про відмову від своїх прив'язаностей, включно з ідеєю розірвання зв'язку із власним «я». Особисто мені це видається запереченням самого життя. Що то за подорож, що то за життя, якщо ти переймаєшся тільки миттю, коли покинеш цей світ — і не можеш насолоджуватися спілкуванням з людьми і тим, що тебе оточує? Ось що я бачу в тобі, Філіпе, — із цими словами вона звернулася особисто до нього. — Твоє вирішення власних проблем — це псевдовирішення: це аж ніяк не вихід, а швидше втеча від життя. Ти не занурений в життя: не прислухаєшся до інших, а коли ти говориш, мені здається, що я слухаю людину, яка не живе й не дихає.

На допомогу Філіпові прийшов Гілл:

— Знаєш, Пем, якщо вже говорити про те, як хто й кого слухає, то я не певен, що особисто *ти* дослухався до думки інших. Ти почула, що багато років тому він почувався нещасним? Що ним керували проблеми та імпульси? Що навіть *три роки* лікування в Джуліуса йому не допомогли? І він зробив те саме, що й ти минулого місяця — те, що зробив би будь-хто з нас — почав шукати новий спосіб подолати свою одержимість? І він його таки знайшов, і це аж ніяк не «псевдовирішення» проблеми, що його пропонує Нова Ера. Невже ти не зрозуміла, що зараз він намагається допомогти Джуліусу, пропонуючи спосіб, який став йому в пригоді?

Запала тиша — усі були вражені бурхливою промовою Гілла. Та вже за мить заговорив Тоні:

— Гілле, ти сьогодні на себе не схожий! Прилип, як шевська смола до моєї дівчинки Пем — мені це, звісно, не до душі, але те, як ти тут почав говорити, — це супер. Сподіваюся, це вплине і на твої стосунки з Роуз.

— Філіпе, — мовила Ребекка, — хочу вибачитися за те, що я тобі сьогодні наговорила. Тепер я зовсім по-іншому сприймаю це... цю історію Епітета...

— Епітета, — м'яко виправив Філіп.

— Авжеж, дякую, Епітета, — вела далі Ребекка. — Що більше я про це думаю, про всі ці прив'язаності, то краще починаю розуміти власні проблеми. Гадаю, *особисто* я страждаю від надмірної прив'язаності, але не до речей чи грошей, а до своєї зовнішності. Усе своє життя я йшла на «зелене світло» виключно завдяки милому личку. Мною захоплювалися, ще б пак — королева вечора,

королева випускного балу, конкурси краси... А тепер усе це згасає...

— Згасає? — перепитала Бонні. — Чому б тобі не поділитися рештками зі мною?

— І я не відмовлюся. Віддала б усі свої коштовності — і дітей, якби вони в мене були, — мовила Пем.

— Дякую за приємні слова. Але все це відносно, — мовила Ребекка. — Моя прив'язаність надто сильна. Я — це моє обличчя, і коли краса згасає, мені здається, що й мене самої стає менше. Мені непросто відмовитися від «зеленого світла».

— Пригадую одну ідею Шопенгауера, яка мені дуже допомогла, — мовив Філіп. — Ідеться про те, що відносно щастя живиться з трьох джерел: ким людина є, що вона має, і як її бачать інші. Шопенгауер закликає нас зосереджуватися виключно на першому й не зациклюватися на другому і третьому — на тому, що ми *маємо*, на *репутації* — оскільки ми не здатні контролювати ці два джерела. Їх можуть у нас забрати — і їх заберуть, так само й твою красу поступово забирає вік. Він зауважує: у того, що ми «маємо», є і зворотний бік — те, чим ми володіємо, *часто починає володіти нами*.

— А це цікаво, Філіпе. Усі ці три джерела: хто ти є, що маєш, як тебе сприймають інші — точніше не скажеш. Усе своє життя я віддавала себе останньому — переймалася тим, що про мене думають інші. Розкажу вам ще один секрет про мої чарівні парфуми. Я ще нікому про це не розповідала, але скільки себе пам'ятаю, завжди мріяла створити парфуми «Ребекка» з моїм запахом, який

ніколи не зникав би, й кожен, хто вдихнув би мій аромат, думав про те, яка ж я гарна.

— Ребекко, твоя мужність мене сьогодні дивує! Ти молодець! — мовила Пем.

— Мене теж, — докинув Стюарт, — але дозволь мені сказати те, що тут ніхто ще не наважувався озвучити. Я завжди милувався твоєю красою, але тільки зараз усвідомив, що твоє гарне личко — то насправді перешкода, яка заважала нам бачити, якою ти є насправді, пізнавати тебе. Те саме відбувається, коли жінка потворна або ж нещасна.

— Ого! Це як холодний душ. Дякую, Стюарте.

— Ребекко, я хочу, щоб ти знала, що мене надзвичайно розчулила твоя розповідь про парфуми, — мовив Джуліус. — Це ілюстрація зачарованого кола, яке ти створила власноруч. Ти плутаєш красу зі своїм еством, і коли ти це робиш, інші бачать виключно твоє гарне личко, а не особистість. Саме це й зауважив Стюарт.

— Зачароване коло, що змушує мене думати: чи існує щось за його межами? Джуліусе, я весь час пригадую фразу, яку ти сказав: «красива пустогорова лялька» — це ж я.

— Але ж зачароване коло поступово тане, — мовив Гілл. — І протягом останніх тижнів я дізнався про тебе значно більше, ніж за минулий рік. Це щось набагато глибше.

— Згоден, — втрутився Тоні. — І, якщо серйозно, то хочу вибачитися за той випадок, коли я почав рахувати гроші після твоєї розповіді про Лас-Вегас. Я поведився як дурень.

— Вибачення почуто й приймається, — мовила Ребекка.

— Ребекко, ти сьогодні отримала чимало реакцій, — зауважив Джуліус. — Як почуваєшся?

— Просто чудово, мені так добре. Я відчуваю, що мене почали сприймати зовсім по-іншому.

— Це не ми, — мовив Тоні, — це ти сама. Що даєш — те й отримуєш.

— *«Що даєш — те й отримуєш»*. Тоні, мені це подобається, — сказала Ребекка. — Слухай, ти просто ростеш на очах — психотерапевт та й годі. Може, це *мені* вже варто починати рахувати гроші? Скільки коштують твої послуги?

Тоні широко всміхнувся.

— Якщо я на коні, Джуліусе, дозволь мені озвучити свій здогад з приводу того, чому ти вирішив знову працювати з Філіпом. Можливо, багато років тому, коли ви з ним уперше зустрілися, ти перебував у стані, про який розповідав нам минулого тижня — пам'ятаєш, ти казав, що відчував сильний потяг до жінок?

— Продовжуй, — кивнув Джуліус.

— І мені спало на думку таке: якщо твоя проблема була подібною до тієї, яку мав Філіп (можливо, не така сама, але все-таки схожа), як гадаєш, це не могло вплинути на процес лікування?

Джуліус виструнчився в кріслі — те саме зробив і Філіп.

— Тоні, ти мене просто вражаєш. Тепер я розумію, чому психотерапевти завжди вагаються, перш ніж розповісти щось про себе. Бо в такому разі наслідків зазви-

чай важко уникнути: коли випустив «джина з пляшки», він повертається знову і знову, аби тебе переслідувати.

— Вибач, Джуліусе, я зовсім не хотів заганяти тебе у глухий кут.

— Ні-ні, все гаразд. Так і є. Я зовсім не скаржуся, хіба що намагаюся відтягнути момент істини. Ти зробив дуже цінне спостереження — можливо, навіть *надто* цінне, надто близьке до правди, тож я інстинктивно намагаюся чинити опір. — Якусь мить Джуліус мовчав, про щось міркуючи, а тоді додав: — Гаразд, ось що я про це думаю: пригадую, що мене страшенно здивував і засмутив той факт, що мені не вдалося допомогти Філіпу. Я *мав* йому допомогти. Коли ми тільки починали, я міг би закластися, що зможу це зробити. Я гадав, що знаю, як це зробити. І був упевнений, що мій особистий досвід тільки покращить ефективність терапії.

— Можливо, — сказав Тоні. — І, може, саме тому ти й запросив Філіпа до цієї групи — це ще одна спроба, другий шанс, чи не так?

— Ти просто зняв ці слова з мого язика, — мовив Джуліус. — Я саме це й хотів сказати. Можливо, саме з цієї причини кілька місяців тому, коли я замислювався над тим, кому допоміг, а кому ні, я так зациквився на Філіпі. Чесно кажучи, коли я згадав про нього, мені вже було не цікаво контактувати з іншими пацієнтами. Ого! Погляньте, котра вже година. Не люблю, коли заняття закінчуються, але нам час зупинитися. Воно було просто неймовірне — і нам є про що подумати. Тоні, ти відкрив мені очі на деякі моменти, і я дуже дякую тобі за це.

— Отже, — Тоні лукаво всміхнувся, — сьогодні я можу не платити?

— Блаженний той, хто дає, — мовив Джуліус, — але хто знає — не спиняйся, і, можливо, такий день настане.

Після заняття учасники групи потеревенили на сходах, перш ніж розійтися. До кав'ярні вирушили тільки Тоні та Пем.

Думки про Філіпа не полишали Пем. Її аж ніяк не заспокоїли його слова про те, що їй «не пощастило, коли їхні шляхи перетнулися». Ба більше — Пем страшенно роздратовувало те, що він похвалив її за інтерпретацію притчі, а ще дужче дратувало, що їй це таки сподобалося. Вона хвилювалася, що шалька терезів, на якій лежить увага всієї групи, дедалі більше схиляється до Філіпа, віддаляючись від неї та Джуліуса.

А Тоні мав піднесений настрій. Він проголосив себе НГЗ — найціннішим гравцем заняття — і навіть зауважив, що, можливо, пропустить посиденьки в барі, а натомість спробує почитати одну з книжок, які принесла йому Пем.

Гілл спостерігав, як Пем і Тоні пішли до кав'ярні. Він був єдиним, кого Пем не обіймала після заняття (окрім Філіпа, звісно). Невже він так її образив? Та вже наступної миті його думки зосередилися навколо дегустації, яку завтра мала організувати Роуз. То була традиція — щороку в цей час до них приходили друзі, щоб разом насолодитися найкращими винами. Але що робити? Зробити ковток, а тоді виплюнути? Це буде непросто. Чи розповісти правду? Він згадав свого куратора з «Анонімних алкоголіків» і увивив їхню розмову:

Куратор: Поміркуй про те, що для тебе справді важливо. Не йди на цю вечірку — натомість приходь на зустріч.

Гілл: Але ж усі збираються саме заради дегустації.

Куратор: Та невже? То запропонуй їм щось інше.

Гілл: Не вийде. Вони не погодяться.

Куратор: Тоді знайди нових друзів.

Гілл: Це не сподобається Роуз.

Куратор: Ну то й що?

Ребекка подумки повторювала фразу: *«Що даєш — те й отримуєш. Що даєш — те й отримуєш»*. Треба це запам'ятати. Вона згадала, як Тоні рахував гроші під час її розповіді про пригоди в Лас-Вегасі, і всміхнулася. Насправді вона була в захваті від його витівки. Може, не варто було приймати його вибачення?

А Бонні, як завжди, сумувала з приводу того, що заняття закінчилося, адже півтори години відчувала, що живе. Бо ж її звичне життя було таким нудним. Але чому? Чому бібліотекарі *мусять* жити нудним життям? А тоді згадала фразу Філіпа про те, «хто ти є, що маєш та як тебе сприймають інші». Є про що подумати!

Стюарт смакував кожну мить зустрічі — тепер йому вдалося злитися з групою повністю. Він подумки повторював ті слова, що їх сказав Ребецці, про те, що її зовнішність є своерідною перешкодою й не дозволяє іншим побачити її справжню, і що він нещодавно зміг зазирнути в неї трохи глибше. Це було добре. Дуже добре. А сказати Філіпові, що від його холодності хочеться здригнути? *Це* вже вам не просто «фотокамера»! А помітити

напруження між Пем та Філіпом? Хоча ні — це якраз було «фотографування».

Ідучи додому, Філіп намагався не думати про заняття, однак йому це не вдавалося, тож за кілька хвилин він здався й випустив думки на волю. Отже, їхню увагу привернув старий Епиктет — і не дивно. А тоді він пригадав їхні жести, вирази облич, які не відводили від нього очей. Гілл був просто чемпіоном — але не варто надто цим перейматися. Він не перейшов на його бік — він повстав *проти* Пем, намагаючись навчити захищати себе від неї, Роуз та всіх інших жінок. Ребецці сподобалося те, що він сказав — її симпатичне личко промайнуло в його уяві. А тоді він згадав Тоні — татуювання, синець на щоці. Він ніколи не зустрічав таких типів — просто дикун, краще й не скажеш. Але цей дикун починає пізнавати світ за межами «щоденності». А Джуліус? Невже він втрачає здоровий глузд? Як можна ставати на захист прив'язаностей, визнаючи, що приділяв Філіпові як пацієнту забагато уваги?

Філіп почувався незручно, його щось муляло. Він відчував, що ризикує — його можуть розгадати. Навіщо було казати Пем, що їй не пощастило, коли їхні шляхи перетнулися? Це тому вона так часто називала його на ім'я і вимагала, щоб він подивився їй у вічі? Його колишня особистість бовваніла перед ним, мов той привид. Філіп відчував її присутність, її жагу до життя. Він вгамував свої думки і, крокуючи додому, почав медитувати.

33

СТРАЖДАННЯ, ГНІВ, ЗАВЗЯТТЯ

Ученим мужам та філософам Європи: пустомелю Фіхте ви вважаєте рівнею Канта, найвеличнішого мислителя всіх часів, а нікчемних і жалюгідних шарлатанів на кшталт Гегеля сприймаєте як неабияких мудреців. З цієї причини я не писав для вас.

Якби Артур Шопенгауер жив у наш час, чи став би він кандидатом на психотерапію? Безперечно! Симптомів було чимало. У праці «Про себе» він скаржився на те, що природа наділила його схильністю до переживань та «підозріливістю, надмірною чутливістю, нестримністю і гордістю — такою мірою, що не притаманна незворушності, якою має володіти філософ». Він описує свої симптоми досить яскраво:

*Від свого батька я успадкував тривожність, яку прокли-
наю та якій повсякчас протистоїть моя воля... у молодості
мене переслідували уявні хвороби... коли я вчився
в Берліні, то гадав, що маю туберкульоз... мене переслі-
дував страх, що мене змусять пройти військову службу...
я втік із Неаполя, бо боявся віспи, а з Берліна — через
ризик захворіти на холеру... у Вероні я не міг відкараска-
тися від думки, що понюхав отруєний тютюн... а в Ман-
геймі мене охопив невимовний жах без жодної на те
причини... я роками боявся кримінального переслідуван-
ня... почувши вночі якийсь шерех, я вистрибував із ліжка
й хапався за меч та пістолі, які завжди тримав заряджени-
ми... Я хвилююся завжди й шукаю небезпеку там, де її
немає; навіть найменша тривога починає наростати дуже
швидко — і саме з цієї причини спілкування з людьми
стає ще нестерпнішим.*

Намагаючись придушити свою підозрілість і хронічний страх, Шопенгауер використовував численні заходи безпеки й ритуали: ховав золоті монети й цінні папери у старих листах та інших таємних хованках, де він міг їх легко знайти у критичній ситуації, тримав особисті записи в папках із фальшивими назвами, аби збити з пантелику шукачів, був аж надто охайний, вимагав, щоб його завжди обслуговував один і той самий банківський клерк, і нікому не дозволяв торкатися статуетки Будди.

Його статевий потяг був надто сильним, що аж ніяк його не заспокоювало — навіть у юному віці він шкодував, що ним керують тваринні інстинкти. У віці тридцяти шести

років таємнича хвороба змусила його провести у своїй кімнаті цілий рік. У 1906 році лікар та історик медицини припустив, що цією хворобою був сифіліс, зважаючи на те, які ліки йому прописували, а також на надмірну сексуальну активність.

Артур прагнув позбутися нав'язливих сексуальних думок. Він насолоджувався моментами спокою, коли міг безтурботно спостерігати за світом, незважаючи на хіть, що мучила його тілесне «я». Він порівнював сексуальний потяг із сонцем, що закриває від нас зірки. З віком він радів, що інстинкти згасають, а натомість його огортає спокій.

Оскільки найбільшою пристрастю в житті для Шопенгауера була його робота, він завжди найбільше боявся, що втратить кошти, які дозволяли йому займатися наукою. Навіть наприкінці життя він боготворив свого батька, завдяки якому міг це собі дозволити, і присвячував чимало часу й зусиль тому, аби зберегти свої статки та інвестувати їх без ризику. Відповідно, Шопенгауера страшенно хвилювали будь-які заворушення, що загрожували його фінансовому добробуту, тож, коли йшлося про політику, він дотримувався ультраконсервативних поглядів. Хвиля повстань, що прокотилася Німеччиною та всією Європою в 1848 році, нажахала Артура. Коли солдати увірвалися до його будинку, аби розстрілювати повстанців з вікна, він запропонував їм свій театральний бінокль, щоб їхні постріли були більш влучними. Дванадцять років по тому він заповість майже всі свої статки фондові, організованому для підтримки пруських солдатів, які постраждали в боротьбі з повстанцями.

Його ділові листи часто були просякнуті злістю й погрозами. Коли банкір, який займався фінансовими справами родини Шопенгауерів, мав серйозні проблеми і, намагаючись уникнути банкрутства, запропонував усім інвесторам тільки незначну частину їхніх внесків, Шопенгауер налякав його такими драконівськими заходами, що той повернув йому сімдесят відсотків коштів, тоді як інші інвестори (включно з матір'ю та сестрою Шопенгауера) отримали ще менше, аніж було обіцяно. Образливі листи, що їх Артур писав своєму видавцеві, врешті-решт призвели до повного розриву їхніх стосунків. Видавець напише йому такого листа: «Я відмовляюся отримувати ваші листи, сповнені просто-таки нелюдської грубості й брутальності — вони змушують думати, що їх писав візник, а не філософ... Єдине, на що я сподіваюся, — це те, що ваші праці, які я видаю, виявляться не просто змарнованим папером, бо саме цього я й боюся».

Гнів Шопенгауера був просто легендарним: він сварився з банкірами, які займалися його інвестиціями, видавцями, яким не вдавалося продати його книжки, телепнями, які намагалися залучити його до розмов, двоногими, які вважали себе його рівнею, тими, хто захопився кашлем на концертах, представниками преси, які на нього не зважали... Та справжня лють — така нестримна, що жахає всіх і досі, лють, яка перетворила Шопенгауера на парію інтелектуальної спільноти, була спрямована на мислителів тих часів, зокрема на провідних філософів XIX століття — Фіхте та Гегеля.

У своїй книзі, яку опублікують через двадцять років після смерті Гегеля (він помер від холери під час епідемії в Берліні) Шопенгауер описуватиме цього філософа як «миршавого, простакуватого, огидного й нерозумного шарлатана, який був неперевершеним у своїй вигадливості, створивши систему божевільних нісенітниць, що їх як приклад безсмертної мудрості прославляли за межами країни його корисливі послідовники».

Такі бурхливі випадки проти інших філософів не могли минути безслідно. 1837 року він отримав перше місце за своє есе на тему свободи волі на конкурсі, спонсором якого виступила Норвезька Королівська Академія Наук. Шопенгауер тішився, мов дитина (то була його перша нагорода), і страшенно набрид норвезькому консулу у Франкфурті, нетерпляче вимагаючи в нього свою медаль. Утім, уже наступного року його праця про основи моралі, яку він подасть на конкурс, організований Данською Королівською Академією Наук, матиме іншу долю. Незважаючи на високий рівень аргументації, а також на те, що то була єдина праця, яку надали для участі в конкурсі, судді відмовилися нагородити Шопенгауера через його грубі зауваження щодо Гегеля. Вони прокоментували це так: «Ми не можемо замовчувати той факт, що до провідних філософів сучасності ставляться з такою неповагою — це серйозна образа для всіх нас».

Мине час, і більшість людей погодяться з думкою Шопенгауера про те, що праці Гегеля надто складні для сприйняття. Його філософію було настільки важко викладати, що на філософських факультетах часто розповіда-

ли анекдот: «Найбільш заплутаним філософським запитанням є не “Який сенс життя?” чи “Що таке свідомість?”, а “Хто цьогоріч викладатиме Гегеля?”» Однак через нестримну лють Шопенгауера жоден критик все одно не хотів мати з ними справи.

Що менше уваги звертали на його роботу, то уїдливішим він ставав — і це, у свою чергу, тільки погіршувало ситуацію й перетворювало його на об'єкт кепкувань. Утім, незважаючи на тривожність і самотність, Шопенгауер не тільки вижив за таких умов, але й повсякчас демонстрував власну самодостатність. Він працював із неабияким завзяттям, залишаючись плідним філософом до останніх днів свого життя. Артур ніколи не втрачав віри в самого себе. Він порівнював себе з молодим дубком — звичайним і скромним, як усі рослини. «Але обличчя його — і він не пропаде. Мине час — і до нього прийдуть ті, хто зможе його оцінити». Шопенгауер передбачав, що його геній, поза сумнівом, суттєво вплине на майбутнє покоління мислителів. І мав рацію: усе, що він напророчив, здійснилося.

34

З точки зору юності життя є нескінченним майбутнім, та на старість воно нагадує короткочасне минуле. Коли наш корабель відпливає від берега, предмети на суходолі стають меншими — їх важко упізнати й розрізнити. Те саме можна сказати і про події та вчинки минулих років.

Час минав, і Джуліус нетерпляче чекав наступного заняття. З кожним днем це відчуття тільки наростало. Можливо, він сприймав усе настільки гостро, бо останні тижні «року нормального життя» вже спливали. Але йшлося не тільки про групу: усе в його житті — велике чи мале — видавалося більш проникливим і живим. Звісно, усі ці тижні завжди були чітко пронумеровані, однак спочатку цифри здавалися такими великими — вони простягалися у вічне майбутнє, тож він зовсім не думав про те, що колись цей час вичерпається.

Усвідомлення того, що все скоро закінчиться, спонукає пригальмувати. Читачі ковтають тисячу сторінок

«Братів Карамазових», поки до кінця не лишається десять сторінок, і тоді вони раптом уповільнюються, неквапно насолоджуючись кожним абзацом, ласуючи нектаром кожної фрази, кожнісінького слова. Те, що йому залишилося так мало, змушувало Джуліуса цінувати час: він дедалі більше захоплювався дивовижним плином щоденних подій.

Нещодавно він прочитав працю одного ентомолога, який досліджував весь світ на невеликому клаптику дерну, відгородженому мотузкою. Копаючи ґрунт, він описував свої враження від бурхливого й запеклого світу хижаків і здобичі, нематод, стоног, ногохвісток, твердокрилих і павукоподібних. Якщо прислухатися до всього, що відбувається довкола, уважно стежити й розширювати свій світогляд — тоді ми завжди перебуватимемо у стані нескінченного захоплення.

Саме це й відчував Джуліус, працюючи з групою. Його страх перед меланою згасав, а панічні атаки траплялися нечасто. Можливо, його спокій пояснював той факт, що він сприйняв прогноз лікаря щодо «року нормального життя» надто буквально — як гарантію? Та, найімовірніше, він мав дякувати своєму активному способу життя. Дотримуючись заповідей Заратустри, він ділився своєю зрілістю, змінювався внутрішньо, віддаючи себе іншим, і жив так, як бажав би жити знову і знову — вічно.

Джуліусу завжди було цікаво, у якому напрямку рухатиметься група на наступному занятті. Тепер, коли від «року нормального життя» майже нічого не лишилося, відчуття загострилися: його цікавість перетворилася на

дитячу нетерплячість, із якою він чекав кожної зустрічі. Він пригадав, як багато років тому, коли він тільки починав викладати основи групової терапії, студенти скаржилися, що їм несила вислуховувати чужі зізнання по півтори години — за їхніми словами, то була суцільна нудьга. Але згодом, коли вони навчилися прислухатися до особистих драм пацієнтів, оцінювати неймовірно складні стосунки між членами групи, нудьга зникла — і кожен зі студентів стабільно посідав своє місце ще до початку заняття.

Той факт, що скоро група зникне як така, спонукав її учасників говорити про їхні проблеми з небаченою доти відвертістю. Так завжди й буває, і саме з цієї причини «піонери» психотерапії на кшталт Отто Ренка та Карла Роджерса завжди оголошували своїм пацієнтам дату останнього заняття.

За ці місяці Стюарт досяг набагато більше, аніж за три попередні роки. Можливо, Філіп став для нього каталізатором — своєрідним дзеркальним відображенням. У проявах мізантропії, властивих Філіпові, Стюарт бачив себе й усвідомив, що всі члени групи, окрім них, насолоджувалися кожним заняттям і вважали групу прихистком, місцем підтримки й турботи. Тільки вони з Філіпом відвідували заняття з примусу: Філіп прагнув отримати супервізію, а Стюарт — на вимогу дружини.

Якось Пем зауважила, що їхня група ніколи не утворювала чітке коло — крісло Стюарта завжди було відсунуте трохи назад. Іноді на кілька сантиметрів, але яких! Інші з нею погодилися: вони завжди помічали цю

несиметричність, однак ніколи не пов'язували її з тим, що Стюарт уникає близькості.

А ще на одному занятті Стюарт почав звично скаржитися на свою дружину: він розповів, як вона просто-таки боготворила свого батька — лікаря, який виріс із головного хірурга до декана медичного коледжу, а згодом і до ректора. Коли ж він, як і раніше, заговорив про те, що ніколи не зможе завоювати повагу дружини, оскільки вона повсякчас порівнює його з батьком, Джуліус перервав його, щоб запитати: чи усвідомлює він, що розповідає цю історію вже не вперше? Стюарт відповів:

— Хіба ми не маємо розповідати про те, що нас найбільше хвилює?

І тоді Джуліус сказав:

— Як гадаєш, чи подобається нам усім слухати одне й те саме?

— Гадаю, для вас це нестерпно нудно.

— Поміркуй над цим, Стюарте. Навіщо тобі бути нестерпно нудним? А потім подумай, чому ти жодного разу не поспівчував своїм слухачам?

Стюарт міркував над цим протягом усього наступного тижня, а тоді зізнався, що його просто приголомшило усвідомлення того факту, що він над цим зовсім не замислювався.

— Я знаю, що моя дружина часто вважає мене нудним, вона нерідко каже, що я завжди «відсутній». Гадаю, що група відчуває те саме. Знаєте, мабуть, я зачинив свою здатність співчувати у глухій коморі свідомості.

Невдовзі по тому Стюарт розповів про свою головну проблему: він відчував неконтрольований гнів до свого дванадцятирічного сина і не міг це пояснити. Тоні відкрив цей «ящик Пандори», запитавши:

— А яким був ти у цьому віці?

Стюарт розповів, що їхня родина жила бідно; батько помер, коли йому було вісім, а матері, яка працювала на двох роботах, ніколи не було вдома, коли він повертався зі школи. Тож він був хлопцем із ключем на мотузку — готував собі їсти, носив один і той самий одяг. З часом йому вдалося притлумити ці спогади, однак поява сина змусила повернутися до жахів, про які він начебто давно забув.

— Звинувачувати сина — це безумство, — зауважив він, — але я все одно заздрю, бо йому в житті нічого не бракує — живе як у Бога за пазухою.

І Тоні знову допоміг Стюарту подолати цей гнів, слухно зауваживши:

— А як щодо того, щоб пишатися собою, адже саме ти забезпечив йому таке життя?

Авжеж, майже всі учасники групи досягли певних результатів. Джуліус і раніше був свідком подібних змін: зрілість групи позитивно впливає на всіх. Бонні все ще намагалася зрозуміти, як сприймати свою головну проблему: з одного боку, вона гнівалася на колишнього чоловіка через те, що він її кинув, а з іншого — відчувала полегшення, що позбулася того, кого ненавиділа.

Гілл відвідував зустрічі «АА» — сімдесят занять за сімдесят днів — однак, незважаючи на його тверезість, сімейних проблем ставало дедалі більше. Для Джуліуса

то не було дивиною, адже, коли чоловік чи дружина досягають успіху в терапії, баланс сімейних стосунків починає коливатися, і, щоб урятувати шлюб, партнер чи партнерка теж мають змінитися. Гілл та Роуз звернулися до сімейного психотерапевта, але Гілл не був певен щодо того, що Роуз може змінитися. Утім, його вже не лякала думка про розірвання шлюбу: мабуть, уперше він зрозумів сенс одного з улюблених *bon mots* Джуліуса: «*Ти можеш урятувати свій шлюб, якщо будеш готовий до розлучення*».

Тоні мчав уперед, мов локомотив — здавалося, сили, які покидали Джуліуса, вливалися в нього. За підтримки Пем і всієї групи він вирішив припинити скаржитися на своє невігластво, а натомість зробити конкретні кроки — здобути освіту. А тому записався на три вечірні курси у місцевому громадському коледжі.

Та, незважаючи на втішні й захопливі зміни, що ширилися групою, увага Джуліуса була прикута до Філіпа та Пем. Він не розумів, чому їхні стосунки були для нього настільки важливими, але був певен, що за цим щось криється. Іноді, міркуючи про Пем та Філіпа, він згадував рядок із Талмуда: «Врятувати одну людину означає врятувати весь світ». Бажання врятувати їхні стосунки наростало з кожним днем. Воно перетворилося на своєрідну ідею фікс — ніби, врятувавши їх від наслідків катастрофи, що сталася багато років тому, він міг водночас урятувати й себе. Міркуючи над цитатою з Талмуда, він пригадав Карлоса. Джуліус працював із цим молодиком кілька років тому. Хоча ні — минуло вже років десять, оскільки він

ще розповідав про нього Міріам. То був досить-таки неприємний, закритий, егоїстичний та недалекий тип з нестримним сексуальним потягом. Він звернувся до Джуліуса після того, як у нього діагностували злоякісну лімфому. Джуліус допоміг йому суттєво змінитися, особливо коли йшлося про спілкування з іншими людьми. Ці зміни дозволили чоловікові ретроспективно наповнити своє життя сенсом. За кілька годин до смерті він сказав Джуліусу: «Дякую, що врятував моє життя». Джуліус згадував Карлоса багато разів, але зараз, цієї миті, ця історія набула абсолютно нового значення, і йшлося не тільки про Пема та Філіпа, а й про порятунок його власного життя.

Змінився і Філіп: він уже не був таким бундючним і недосяжним та навіть подеколи дивився людям у вічі — звісно, крім Пема. Промайннули обов'язкові «півроку», про які було домовлено, але Філіп не обмовився жодним словом з приводу того, щоб покинути групу. Коли ж про це заговорив Джуліус, він відповів:

— На мій подив, групова терапія — значно складніше явище, ніж я гадав. Я б хотів відвідувати заняття і отримувати супервізію одночасно, але ж ти відмовився від цього через проблему «подвійних стосунків». Волю залишитися в групі до кінця року, а тоді вже братися до супервізії.

— Гарний план, — погодився Джуліус, — але, звісно, все залежатиме від стану мого здоров'я. Маємо ще чотири місяці, а тоді побачимо. Мені «гарантували» тільки один рік.

Те, що ставлення Філіпа до групових занять змінилося, Джуліуса не здивувало. Досить поширене явище: людина

долучається до групи з однією метою — скажімо, покращити сон, позбутися жакіть, побороти фобію. А вже за кілька місяців з'являється нова — більш довгострокова мета: навчитися любити, віднайти смак життя, подолати самотність, розвинути самооцінку.

Подеколи група наполягала на тому, щоб Філіп пояснив детальніше, як саме йому допоміг Шопенгауер, тоді як психотерапія Джуліуса була марною. Оскільки йому було складно відповідати на запитання про філософа-кумира, не надаючи додаткової інформації, Філіп запропонував провести півгодинну лекцію з цієї теми. Від такої перспективи всі застогнали, а Джуліус попросив його зробити виступ максимально стислим та інформативним.

Тож наступне заняття Філіп розпочав зі своєї коротенької лекції, яка, за його словами, мала пролити світло на те, як йому допоміг Шопенгауер.

Він тримав свої нотатки в руках, але жодного разу на них не подивився. Піднявши очі до стелі, Філіп почав розповідати:

— Неможливо розповісти про Шопенгауера, не згадавши передусім Канта — філософа, якого разом із Платоном він поважав найбільше. Кант, який помер 1804 року, коли Шопенгауеру виповнилося шістнадцять, здійснив справжню революцію в галузі філософії, зауваживши, що ми не здатні сприймати реальність у певному сенсі, оскільки наше сприйняття, наші відчуття фільтруються й обробляються вродженим нейроанатомічним апаратом. Усі дані ми усвідомлюємо через такі довільні категорії, як простір і час, а тому...

— Агов, Філіпе, давай уже до справи, — втрутився Тоні. — То як цей чувак тобі допоміг?

— Чекай, я саме до цього й веду. Минуло тільки три хвилини. Це не випуск новин — я не можу пояснити висновки одного з найвеличніших мислителів за кілька секунд.

— О, Філіпе, так тримати. Мені подобається! — зауважила Ребекка.

Тоні усміхнувся й замовк.

— Отже, Кант дійшов висновку, що замість досліджувати світ таким, як він є, ми будуємо власну — персоналізовану й трансформовану версію того, що існує зовні. Такі категорії, як простір, час, кількість, причинність, перебувають *усередині нас*, а не зовні, і ми накладаємо їх на реальність. Але тоді *чим* є чиста, необроблена реальність? Що там насправді існує, якою є ця первинна сутність, перш ніж ми її трансформуємо? На думку Канта, *це* залишиться загадкою назавжди.

— Шопенгауер — і як він тобі допоміг? Не забув? Ми вже близько? — нагадав Тоні.

— Ще півтори хвилини. У своїх подальших працях Кант та інші філософи зосереджувалися на способах, за допомогою яких ми «обробляємо» первинну реальність. Однак Шопенгауер (от бачиш, ми вже майже на місці!) обрав інший шлях. Він зауважував, що Кант оминув основний і напрочуд важливий тип інформації, що стосується людей: наші тіла і відчуття. Він наголошував на тому, що ми здатні пізнати себе *зсередини*. Ми володіємо прямими, безпосередніми знаннями, що не залежать від відчуттів. Отже, він став першим філософом, який розглядав

інстинкти й відчуття *зсередини*, і присвятив решту свого життя працям, що висвітлювали внутрішні потреби людини: секс, любов, смерть, мрії, страждання, релігійні переконання, самогубство, стосунки, марнославство, себелюбство. Порівняно з іншими філософами, він значно частіше звертався до темних бажань людини, що нуртують у ній: ми не здатні їх пізнати, а тому намагаємося їх пригнічувати.

— Нагадує Фройда, — зауважила Бонні.

— Якраз навпаки. Швидше Фройд нагадує Шопенгауера. Більшу частину фройдівської психології можна знайти у працях Шопенгауера. Незважаючи на те, що Фройд рідко визнавав цей вплив, праці Артура Шопенгауера йому, поза сумнівом, були добре знайомі: у 60—70-ті роки XIX століття, коли Фройд ходив до школи, про Шопенгауера у Відні говорили всі. Я переконаний, що без Шопенгауера не було б і Фройда, а також Ніцше — зокрема такого, якого ми знаємо. Між іншим, вплив Шопенгауера на Фройда, почасти на його теорію сновидінь, несвідомого, механізму пригнічення, — це тема моєї докторської дисертації. Шопенгауер, — Філіп кинув погляд на Тоні й почав говорити швидше, щоб його не перервали, — нормалізував мою сексуальність. Завдяки йому я зрозумів, наскільки всеохопним є сексуальний потяг людини: це головний каталізатор будь-яких дій, що проникає в усі сфери життя та навіть не оминає справ на державному рівні. Здається, кілька місяців тому я вже цитував деякі уривки з цього приводу.

— Хочу дещо додати, — мовив Тоні. — Нещодавно я прочитав у газеті, що в порнографії крутиться значно

більше грошей, аніж у музиці й кіноіндустрії разом. Просто дах зриває!

— Філіпе, — втрутилася Ребекка, — можливо, я помиляюся, але я ще й досі не почула, як саме Шопенгауер допоміг тобі позбутися сексуальної одержимості чи... е-е-е... *залежності*. Ти не проти, що я вжила такий термін?

— Треба поміркувати. Я не певен, що він точний, — мовив Філіп.

— Чому? — запитала Ребекка. — Те, що ти описав, дуже схоже на залежність.

— Гм, якщо взяти до уваги те, що сказав Тоні, чи знаєш ти, скільки чоловіків дивляться порнофільми в Інтернеті?

— Ти відвідуєш порносайти? — запитала Ребекка.

— Ні, але в минулому міг обрати й цей шлях — разом із більшістю чоловіків.

— Точно, — мовив Тоні. — Я визнаю, що дивлюся порно двічі чи тричі на тиждень. Чесно кажучи, не знаю таких, які його не дивилися б.

— Я теж, — докинув Гілл. — Ще одна болюча тема для Роуз.

Обличчя повернулися до Стюарта:

— Так-так, *mea culpa* — іноді дозволяю собі розслабитися.

— Саме про це я й кажу, — мовив Філіп. — То виходить, що всі залежні?

— Гарзд, я зрозуміла, — сказала Ребекка. — Але йдеться не тільки про порно — як вам ця епідемія позовів щодо сексуальних домагань? Я мала справу з кількома

такими історіями у своїй практиці. А нещодавно прочитала статтю про те, що декана юридичного коледжу звільнили саме через такий позов. І справа Клінтона — його фактично змусили замовкнути, хоча ті, хто його звинувачував, і самі не є невинними ягнятами.

— Коли йдеться про секс, у кожного є темний секрет, — сказав Тоні. — Буває, що комусь і не щастить. Може, чоловіки й поведуться, як чоловіки. От я, наприклад, отримав термін за те, що надто наполегливо вимагав, щоб Ліззі зробила мені мінет. Знаю з добру сотню хлопців, які поводитися ще гірше — і нічого. Взяти хоча б Шварценеггера.

— Тоні, у такий спосіб ти аж ніяк не отримаєш розуміння з боку присутніх жінок. Принаймні однієї — точно, — зауважила Ребекка. — Але я не хочу, щоб ми відволікалися від теми. Продовжуй, Філіпе, бо ти ще не розповів нам про головне.

— По-перше, — без жодних вагань підхопив Філіп, — замість того, щоб несхвально цокати язиком щодо жахливої поведінки чоловіків, два століття тому Шопенгауер усвідомив те, що лежить глибше: нездоланну й напрочуд потужну силу сексуального потягу. Це головна сила, яка нуртує всередині нас, — бажання жити й породжувати потомство, і її не спиниш. Від неї не можна відмахнутися. Я вже наводив його слова про те, що секс просочується в усі сфери життя (узяти хоча б скандал за участю католицьких священників). Або ж погляньте на будь-яке людське зусилля, будь-яку професію, культуру, будь-яку вікову групу. Коли я вперше познайомився з працями

Шопенгауера, мене найбільше вразила саме ця ідея. Я подумав: «Ось він — один із найвеличніших філософів в історії людства» і, мабуть, уперше в житті відчув, що мене розуміють.

— І що? — запитала Пем, яка доти не зронила ані слова.

— Що саме? — перепитав Філіп, помітно нервуючись — так було завжди, коли до нього зверталася Пем.

— А далі що? Оце й усе? Таке-от рішення? Тобі стало краще, бо завдяки Шопенгауеру ти відчув, що тебе розуміють?

Філіп, здавалося, не помітив цієї іронії і відповів спокійно та щиро:

— Ні, йдеться про дещо важливіше. Завдяки Шопенгауеру я усвідомив, що ми приречені нескінченно обертатися на колесі бажань: ми чогось хочемо, отримуємо, насолоджуємося коротким моментом задоволення, яке дуже швидко перетворюється на нудьгу, яка, у свою чергу поступається місцем новому «хочу!». Виходу немає... і щоб притлумити бажання, людина має зіскочити з цього колеса. Саме це зробив Шопенгауер — і я також.

— Зіскочити з колеса? І що це означає? — запитала Пем.

— Це означає повністю відмовитися від бажань. І усвідомити, що всередині нас живе невгамовна жага, що ми запрограмовані на ці страждання з народження — і зробила це сама природа. Це означає, що передусім ми маємо визнати нікчемність цього світу ілюзій, а тоді шукати спосіб відмовитися від бажань. Подібно до більшості великих

творців, маємо прагнути занурення у чистий світ платонічних ідей. Декому допомагає мистецтво, тоді як іншим — релігійний аскетизм. Шопенгауеру вдалося відмовитися від світу бажань завдяки злиттю з великими мудрецами світу й естетичним захопленням — він щодня годину-другу грав на флейті. Це означає, що людина має не тільки діяти, але й спостерігати. Вона має визнати існування життєвої сили, що є частиною природи і проявляється в існуванні кожної людини — і що природа обов'язково забере цю силу, коли фізичне існування добіжить кінця. Я дотримувався цього дуже чітко — і найближчими людьми для мене є великі мислителі, чії праці я читаю щодня. Я не захарашую свою свідомість повсякденністю і щодня треную свій мозок, граючи в шахи чи слухаючи музику (на відміну від Шопенгауера, я не вмю грати на музичному інструменті).

Джуліус був зачарований цим діалогом. Невже Філіп не помічає роздратування Пем? Чи боїться її гніву? А щодо способу подолати свою «залежність»? Подеколи Джуліус мовчки дивувався, а іноді йому хотілося уїдливо гмикнути. А його зауваження, що тільки з Шопенгауером він *уперше* відчув, що його розуміють? «Справжній ляпас! Ким він мене вважає — нулем без палички? Я гарував три роки, намагаючись його зрозуміти й допомогти». Однак уголос він нічого не сказав. Філіп поступово змінювався, тож краще зачекати й обговорити це в майбутньому, якщо випаде нагода.

За кілька тижнів усі ці питання зринули знову. Заняття розпочалося з того, що Ребекка й Бонні сказали Пем, що

вона змінилася — у гірший бік — із того часу, як у групі з'явився Філіп. Усі її добрі, люблячі, щедрі риси неначе зникли, і, хоча її гнів уже не був таким сильним, як під час їхньої першої сутички, проте, на думку Бонні, він залишався — тільки у вигляді непорушної крижаної брили.

— Філіп дуже змінився за ці місяці, — зауважила Ребекка, — а от ти напружена, мов струна. Такою ти була з Джоном та Ерлом. Тобі хочеться жити з цим гнівом?

Інші сказали, що Філіп завжди поводився дуже ввічливо й відповідав на всі запитання Пем — навіть на ті, що були просякнуті сарказмом.

— Будь ввічливим, — мовила Пем, — і тоді зможеш маніпулювати іншими. З воском можна працювати тільки тоді, коли його попередньо нагрієш.

— Що? — перепитав Стюарт. Інші здивовано на неї глипали.

— Я просто цитую слова Філіпа. Це одна із найулюбленіших порад Шопенгауера — і моя думка з приводу ввічливості Філіпа. Я ніколи про це не говорила, але коли почала замислюватися про аспірантуру, то хотіла досліджувати творчість Шопенгауера. Я кілька тижнів сумлінно вивчала його життєвий шлях і його праці, після чого настільки зненавиділа цього філософа, що викинула цю ідею з голови.

— Отже, ти ототожнюєш Філіпа з Шопенгауером? — запитала Бонні.

— *Ототожнюю?* Та Філіп і є Шопенгауером — це ж брати-близнюки. Він живе уособлення того нікчеми. Я можу розповісти про його життя й філософію таке, що у вас

і кров застигне в жилах. Авжеж, я переконана, що Філіп маніпулює людьми замість щиро спілкуватися з ними, і скажу так: мені аж зле від думки, що він допомагатиме людям, використовуючи людиноненависницькі ідеї Шопенгауера.

— Ти коли-небудь узагалі помітиш, як змінився Філіп? — запитав Стюарт. — Він уже не той, кого ти знала п'ятнадцять років тому. Інцидент, який між вами стався, викривлює твоє сприйняття: ти не можеш про це забути й не можеш його пробачити.

— «Інцидент»? У твоїх устах це звучить, як дрібничка. Це дещо більше, аніж просто «інцидент». А щодо прощення — ти ніколи не замислювався, що існують речі, яких неможливо пробачити?

— Те, що ти не можеш пробачити, не означає, що існують речі, яких не можна пробачити, — несподівано емоційно зауважив Філіп. — Багато років тому ми мали короткочасний контакт — ми були збуджені і втамували це відчуття. Я виконав свою частину угоди: переконався в тому, що ти отримала сексуальне задоволення і що в мене немає подальших зобов'язань. Правда в тому, що ми обоє від цього дещо отримали. Я отримав задоволення й розрядку — і ти теж. Я нічого тобі не винен. І після цього я чітко сказав, що вечір був чудовим, але я не хочу продовжувати наші стосунки. Гадаю, я був відвертим, чи не так?

— Ідеться не про чіткість і відвертість, — гаркнула Пем, — ідеться про дещо інше — любов, *caritas*, турботу.

— Ти хочеш, щоб я поділяв твій світогляд і сприймав життя так само, як ти?

— Я прагну тільки одного: щоб ти відчув цей біль, страждав, як страждала я.

— Тоді маю для тебе втішні новини. Гадаю, тобі буде приємно почути, що після того випадку твоя подруга Моллі написала листа зі звинуваченнями й надіслала копії кожному співробітнику факультету, ректору, проректору та вченій раді. Незважаючи на те, що я захистив докторську дисертацію з відзнакою й отримав прекрасні відгуки від студентів (включно з твоїм), жоден із працівників не написав мені листа підтримки й не допоміг знайти роботу. Відтак я не зміг знайти гідного місця й роками залишався «мандрівним лектором», викладаючи у третьосортних закладах.

Стюарт, який щосили працював над поглибленням здатності співчувати, вигукнув:

— Ого, добряче по тобі проїхалися — змусили заплатити високу ціну.

Філіп здивовано підвів очі на Стюарта, а потім кивнув:

— Я змусив себе заплатити значно вищу.

Після цих слів Філіп виснажено відкинувся на спинку свого крісла. За мить усі очі повернулися до Пем. Здавалося, його відповідь аж ніяк її не задовольнила, бо вона емоційно звернулася до всієї групи:

— Невже ви не розумієте, що йдеться не про цей конкретний злочин. Йдеться про його спосіб існування у цьому світі. Хіба вас не вразив той факт, що він описував наші стосунки як зобов'язання, закріплені «угодою»? А його коментар — бачте, незважаючи на три роки спілкування з Джуліусом, він «уперше» відчув, що його розуміють,

тільки коли почав читати Шопенгауера? Ви ж усі знаєте Джуліуса. Невже ви вірите, що за три роки він його не зрозумів?

Усі мовчали. За кілька секунд Пем знову обернулася до Філіпа:

— Хочеш дізнатися, чому Шопенгауер тебе зрозумів, а Джуліус ні? Я скажу: тому що Шопенгауер помер — він мертвий вже сто сорок років, а Джуліус живий. Просто ти не здатний спілкуватися з живими людьми.

Усі помітили, що Філіп не має наміру відповідати, тож у розмову втрутилася Ребекка:

— Пем, ти жорстока. Коли ти вже заспокоїшся?

— Філіп не є втіленням зла, Пем, — зауважила Бонні, — він просто нещасна людина. Невже ти цього не бачиш? Невже не помічаєш різниці?

Пем похитала головою і сказала:

— З мене годі на сьогодні.

У кімнаті запала напружена тиша. Її порушив Тоні, який, на диво, доти був небагатослівним:

— Філіпе, я не збираюся кидати тобі рятувальний круг, але дещо мене таки цікавить. Що ти відчув, коли кілька місяців тому Джуліус розповів нам про свої сексуальні походеньки після смерті його дружини?

Скидалося на те, що Філіп відчув полегшення від можливості переключитися на іншу тему.

— А що я *мав* відчутти?

— Я не знаю, що ти «мав» відчутти — мене цікавить, що ти *відчув*. І ось чому: коли ви вперше зустрілися, можливо, ти відчував би, що він краще тебе розуміє, якби він

зизнався, що теж мав подібну проблему з сексуальною одержимістю?

— А це цікаве запитання, — кивнув Філіп. — І відповідь на нього, імовірно, ствердна. Це могло б допомогти. Я не маю конкретних доказів, однак, читаючи праці Шопенгауера, я припустив, що він також страждав від подібних нестримних бажань. Гадаю, саме тому я й відчув, що він мене розуміє. Коли я розповідав про наші зустрічі з Джуліусом, то дещо оминув і тепер хочу це виправити. Коли я сказав йому, що терапія виявилася марною, він озвучив запитання, яке нещодавно лунало і в групі: навіщо я прошу про supervізію психотерапевта, який не зміг мені допомогти? Воно допомогло мені пригадати кілька моментів, які таки на мене вплинули — і досить позитивно.

— Наприклад? — поцікавився Тоні.

— Коли я описував типову ситуацію «пошуку об'єкта» (флірт, знайомство, вечерея, секс) і запитав Джуліуса, що він відчуває: шок чи огиду, він відповів, що такий вечір видається йому напрочуд нудним. Ця відповідь мене дуже вразила. Я усвідомив, що повторював цей сюжет знову і знову, наповнюючи його сенсом.

— А що ще на тебе вплинуло? — запитав Тоні.

— Одного разу Джуліус запитав мене, яку епітафію я хотів би бачити на своєму надгробку. Мені нічого не спадало на думку, тож він запропонував написати: «Він багато трахався». А тоді додав, що така епітафія згодилася б і для мого собаки.

Дехто з присутніх присвиснув, інші усміхнулися.

— Джуліусе, це жорстоко, — зауважила Бонні.

— Ні, — заперечив Філіп, — він не був жорстоким, просто хотів мене шокувати, розбудити мене. І я це *таки* запам'ятав: гадаю, воно відіграло свою роль у моєму рішенні змінити своє життя. Та, певно, я хотів забути про ці випадки — очевидно, не бажав визнавати, що він мені допоміг.

— А знаєш чому? — поцікавився Тоні.

— Я про це думав. Можливо, я вбачав у ньому своєрідного конкурента: якщо він виграє, то я програю. Або ж не хотів визнавати, що його підхід до психотерапії працює, хоч і кардинально відрізняється від мого власного. Можливо, я не хотів, щоб ми стали ближчими. І вона, — Філіп кивнув на Пем, — має рацію, кажучи, що я не здатен спілкуватися з живими людьми.

— Принаймні не з легкістю, — зауважив Джуліус, — але ти рухаєшся в правильному напрямку.

Наступні тижні минули добре: ніхто не пропускав заняття, усі активно працювали, і, якщо не брати до уваги хвилювання з приводу здоров'я Джуліуса та незмінне протистояння між Пем та Філіпом, у групі панувала щира, інтимна, оптимістична та навіть спокійна атмосфера. Ніхто не був готовий до удару, який от-от мав їх усіх спіткати.

35

САМОТЕРАПІЯ

Коли в цей світ приходять така людина, як я, можна бажати тільки одного: щоб протягом життя вона залишалася собою й жила заради своєї обдарованості.

Автобіографічна праця «Про себе» передусім є блискучим посібником із методів самотерапії, які допомагали Шопенгауеру підтримувати власне психологічне здоров'я. Щоправда, деякі з них, народжені під час нічних панічних атак і відкинуті на світанку, були швидкоплинними й не-ефективними, тоді як інші перетворювалися на справжню опору. Найбільш потужним з-поміж них була його неохитна віра у власний геній.

Навіть у юності я помічав: поки інші прагнули зовнішніх здобутків, я не потребував усіх цих речей, бо відчував

у собі скарб набагато цінніший, аніж будь-який зовнішній здобуток. Тож єдиною моєю метою було його збереження, а для цього передусім були потрібні інтелектуальний розвиток та абсолютна незалежність... Усупереч природі та правам людини, я мав відмовитися від власного добробуту, присвятивши всі свої зусилля потребам людства. Мій розум належав не мені, а світові.

За словами Шопенгауера, тягар його генія був для нього ще більшим джерелом тривоги і занепокоєння, аніж генетична спадковість. Бо ж ті, у кому живе геній, частіше страждають від болісних переживань і тривоги. Фактично, Шопенгауер переконав себе в тому, що між тривожністю і розумом існує прямий зв'язок. А тому генії не тільки зобов'язані служити людству, а й мусять повністю присвятити себе втіленню цієї місії в житті й відмовитися заради неї від більшості задовольень, що доступні простим смертним: родини, друзів, домівки, добробуту.

Шопенгауер знову і знову заспокоював себе словами про власну геніальність: «Моє життя — це приклад героїзму, і його не виміряєш стандартами байдужих, крамарів чи звичайних людей... Тож не слід перейматися тим, що мені бракує тих речей, що є невід'ємною складовою життя простих смертних... а тому й не варто дивуватися, що моє життя видається недоладним — без будь-якого плану...» Віра у власний геній подарувала йому непохитну впевненість у тому, що його життя сповнене важливого сенсу: він завжди вважав себе носієм істини для всього людства.

Демоном, який усе життя переслідував Шопенгауера, була самотність, тож він невпинно шукав шляхи, аби від нього захиститися. Найбільш ефективним було його переконання, що він є творцем власної долі — це він обрав самотність, а не навпаки. Філософ зауважував, що в юності він прагнув спілкування, але згодом поступово оцінив переваги самотності, почав уникати людей і вирішив провести решту життя наодинці з собою. «Я тут тільки гість, — повсякчас нагадував він собі, — і рівних мені немає».

Усі зусилля, спрямовані на боротьбу з самотністю, не минуть марно: Шопенгауер із власної волі перетвориться на відлюдника, вважаючи, що інші люди не гідні його компанії; його життєва місія, що ґрунтувалася на геніальності, вимагала самотності, життя генія мало бути «монодрамою», а особисте життя — слугувати одній меті: сприяти інтелектуальному розвитку. Тож «що мізернішим є особисте життя, то безпечніше, а отже, і краще».

Подеколи Шопенгауер таки стогнатиме під тягарем своєї самотності. «Усе своє життя я почувався страшенно самотнім і глибоко в душі зітхав: “Дайте мені справжню людину”, але марно. Я залишився самотнім, але можу чесно і щиро сказати: то була не моя провина, бо я не уникав тих, кого можна було назвати людьми, і не відштовхував їх».

Крім цього, за його словами, він не був самотнім, бо (і це ще один потужний метод самотерапії) мав власне коло близьких друзів — видатних світових мислителів.

З-поміж них тільки один — Гете — був його сучасником; інші ж належали до античних часів, зокрема стоїки,

яких він частенько цитував. Майже на кожній сторінці його праці «Про себе» можна зустріти фразу когось із великих, що ілюструє його власні спостереження. Ось кілька прикладів:

«Найліпша поміч розуму у тому, що здатен він назавжди розірвати болючі пута, що скували серце» (Овідій).

«Хто прагне миру й спокою, жінок най уникає — бо ж вони є джерелом страждань і суперечок» (Петрарка).

«Неможливо не бути найщасливішим тому, хто покладається виключно на себе й уособлює все, що вважає своїм» (Цицерон).

Окремі провідні психотерапевти використовують у своїй роботі вправу «Хто я?», де учасники мають дати сім відповідей на це запитання, і кожну занотувати на окремій картці. Після цього картки слід розташувати у порядку спадання, починаючи з найважливішої. А потім їх просять брати їх по черзі, починаючи з найменш важливого, і міркувати, що трапиться, якщо це відкинути (не ідентифікувати себе з такою особистістю), аж поки вони не дістануться свого головного «я».

Так само й Шопенгауер поступово відкидав «непотрібні» риси, аж доки в ньому не залишилося те, що він вважав своїм «я».

Коли я подеколи почувався нещасним, це траплялося тому, що я вважав себе кимось іншим — і переживав страждання й розчарування цього чоловіка. Скажімо,

якось я бачив себе лектором, який не може стати професором і ніхто не бажає слухати його лекції. Або ж тим, кого обливає помями якийсь нікчема, а інший поширює про нього плітки; коханцем, якого навіть слухати не хоче дівчина, у яку він закоханий; пацієнтом, що його тримає вдома хвороба; загалом одним із тих, хто страждає від подібних нещасть. Я не був жодним із них — усе це нагадувало тканину, з якої зшили пальто: якийсь час я носив його, а тоді просто замінив його іншим.

Тоді хто я? Я той, хто написав «Світ як воля і уявлення», працю, яка вирішила велику проблему існування і, можливо, перекреслила безліч рішень, що існували раніше. Ця людина — я, і що може її стривожити наприкінці життя, коли до останнього подиху лишилися лічені дні?

Шопенгауер заспокоював себе і тим, що рано чи пізно (імовірно, після смерті) його праці стануть відомими й кардинально змінять курс філософської думки. Уперше він заговорив про це ще в юності, і з того часу його переконання щодо абсолютного успіху залишалося непохитним. Такі ідеї були притаманні й Ніцше та К'єркегору — двом незалежним мислителям, яких не цінували за життя — утім, вони були абсолютно переконані у своїй посмертній славі (і це таки справдилося).

Він уникав будь-яких «надприродних» розрад, обираючи тільки ті, що їх можна було обґрунтувати з точки зору натуралістичного світогляду. Наприклад, вірив у те, що

страждання з'являються внаслідок помилкового припущення людини, що більшість нещастя є випадковими, а отже, їх можна уникнути. Він вважав, що краще усвідомити істину раз і назавжди: уникнути болю й страждань неможливо, як неможливо від них утекти — це природна складова життя, «форма, за допомогою якої воно ілюструє залежність від випадку; її заповнює страждання, яке ми відчуваємо зараз... та якби його не було, це місце відразу зайняло б інше. І якби це переконання було притаманне всім, люди досягли б неабиякої незворушності».

Шопенгауер закликав нас жити й пізнавати життя тут *і тепер* замість «сподіватися» на майбутні блага. Через два покоління Ніцше підтримує цей заклик. Він вважати-ме надію найжорстокішим бичем людства та «прикує» Платона, Сократа й представників християнства до ганебного стовпа через те, що вони відволікають нашу увагу від єдиного життя, яке ми маємо, штовхаючи до ілюзорного майбутнього.

36

Де ж ті, хто справді дотримуються моногамії? Усі ми живемо якийсь час, і більшість із нас мають полігамні стосунки. А оскільки кожний чоловік потребує великої кількості жінок, було б справедливо дозволити йому про них піклуватися. Завдяки цьому жінка повернеться до свого істинного й природного стану істоти, яка мусить підкорятися.

Наступне групове заняття розпочала Пем.

— Я маю дещо вам повідомити, — сказала вона. Голови всіх присутніх обернулися до неї. — Час сповіді. Тоні, починай.

Тоні здригнувся, якусь мить пильно дивився їй у вічі, а тоді відкинувся на спинку крісла, схрестив руки на грудях і заплющив очі. Якби він мав капелюха, то, імовірно, прикрив би ним своє обличчя.

Зрозумівши, що Тоні не має наміру щось казати, Пем заговорила знову, впевнено і чітко:

— Протягом певного часу між мною і Тоні триває сексуальний зв'язок... і мені непросто приходити сюди й замовчувати цей факт.

Після напруженої тиші посипалися запитання: «Як?», «З чого все почалося?», «Як довго це триває?», «Як ви могли?», «І як далеко це зайшло?» Пем відповідала спокійно і швидко:

— Це триває кілька тижнів. Не знаю, що буде далі, і не маю ані найменшого уявлення, з чого все почалося. Ми аж ніяк про таке не думали, це просто сталося одного разу після чергового заняття.

— Тоні, а ти сьогодні приєднаєшся до обговорення? — м'яко поцікавилася Ребекка.

Тоні повільно розплющив очі.

— Це новина для мене.

— Новина? Тобто ти хочеш сказати, що це неправда?

— Ні, це я до того, що «час сповідатися». *Оце-от* «Тоні, починай» — для мене новина.

— Здається, це тобі аж ніяк не сподобалося, — зауважив Стюарт.

Тоні обернувся до Пем:

— Слухай, минулої ночі я був у тебе. І ми були близькі — ти розумієш, про що я. Близькість — о, скільки разів я чув, що шльондри більш чутливі й прагнуть близькості, і не просто сексуальної. То невже тобі було так складно просто поговорити зі мною, зокрема про цей «час сповіді»?

— Вибач, — мовила Пем, однак її голос свідчив, що вона зовсім не жалкує, — але зі мною почало щось коїтися. Ти пішов, а я всю ніч виношувала цю думку: я згадала

про групу і про те, що часу обмаль — у нас залишилося тільки шість занять. Джуліусе, я правильно порахувала?

— Усе правильно, ще шість.

— Джуліусе, мене просто приголомшила думка, що я тебе зраджую — і порушую всі домовленості в групі. І, звісно, зраджую саму себе.

— Я не до кінця розумію те, що відбувається, — мовила Бонні, — але вже кілька занять відчуваю: щось таки негаразд. Пем, ти змінилася. Пригадую, що й Ребекка неодноразово це зауважувала. Майже не говориш про власні проблеми; я й гадки не маю, які в тебе зараз стосунки із Джоном та чи є у твоєму житті твій колишній чоловік. Здебільшого ти тільки те й робиш, що нападаєш на Філіпа.

— Тоні, з тобою те саме, — докинув Гілл. — Якщо подумати, то ти теж змінився. Ти постійно від нас ховаєшся — і я сумую за старим-добрим веселуном Тоні.

— Маю кілька думок з цього приводу, — зауважив Джуліус. — По-перше, щодо зауваження Пем про «домовленості» в групі. Знаю, я вже про це говорив, однак не зайве й повторити. Це знадобиться всім, хто продовжуватиме відвідувати групові заняття в майбутньому, — Джуліус кинув погляд на Філіпа, — або ж навіть їх проводитиме. Єдина домовленість, якої слід дотримуватися, — це докладати всіх зусиль, аби якомога краще зрозуміти свої стосунки з іншими членами групи. Небезпека будь-яких близьких стосунків за її межами *загрожує ефективності групових занять*. Чому, запитаєте ви? *Бо люди, які перебувають у близьких стосунках, часто починають цінувати*

їх значно більше, ніж психотерапію. Ми стали свідками саме такої ситуації: Пем і Тоні не тільки приховали свій зв'язок, але й у результаті відсторонилися від роботи в групі.

— До сьогодні, — зауважила Пем.

— Правильно, до сьогодні, і я вам аплодую. Я радий, що ви винесли це на обговорення. Ви чудово знаєте, про що я хочу запитати вас обох: *чому саме зараз?* Ви знайомі вже два з половиною роки, але саме *зараз* щось змінилося. Чому? Що сталося кілька тижнів тому? Що підштовхнуло вас до близькості?

Пем повернулася до Тоні й вигнула брівку, спонукаючи його відповісти.

— Чоловіків уперед? — зауважив Тоні. — Знову моя черга? Без проблем, я точно знаю, що змінилося: Пем поманила мене до себе пальчиком — це було «гаразд, Тоні, я готова». З моменту нашого знайомства в мене був незмінний стояк на неї, тож якби вона поманила мене півроку тому чи два роки тому, мене не довелося б умовляти. Можете називати мене «паном Готованом».

— Гей, та це ж Тоні, якого я знаю і люблю, — мовив Гілл. — Із поверненням!

— Тепер нескладно зрозуміти, чому ти так змінився, — зауважила Ребекка. — Між тобою й Пем почали розвиватися стосунки, і ти не хотів їх зіпсувати — це логічно. А тому почав ховатися, аби не показати свої «темні» риси.

— Це ти про «первісні інстинкти»? — запитав Тоні. — Може, й так, можливо, і ні. Усе не так просто.

— Тобто? — перепитала Ребекка.

— Тобто «темні» риси насправді заводять Пем. Але не хочу в це заглиблюватися.

— Чому ж?

— Послухай-но, Ребекко, це ж очевидно. Навіщо ти привертаєш до мене зайву увагу? Якщо я продовжуватиму в тому ж дусі, мені доведеться попрощатися з цими стосунками.

— Ти впевнений? — не вгавала Ребекка.

— А ти як гадаєш? Те, що вона вивалила цю інформацію на групу, означає тільки одне: Пем хоче з цим покінчити, вона вже все для себе вирішила. Тут стає гаряче — просто-таки відчуваю, як щось шкварчить.

Джуліус повторив своє запитання, і Пем відповіла на нього трохи сором'язливо, що було аж ніяк їй не притаманно:

— Зараз я не можу сказати нічого напевне. Усе заплутано. Знаю одне: попередньо я про це не думала й не планувала, то був імпульс. Після заняття ми, як завжди, пішли пити каву — удвох, бо ви всі розійшлися. Тоні запропонував перекусити; він частенько так робив, але цього разу я запросила його до себе на суп. Він погодився, і це сталося само собою... Чому саме того дня, а не раніше? Не знаю. Ми досить часто зустрічалися: я розповідала Тоні про літературу, давала йому книжки, радила продовжити навчання, а він вчив мене майструвати з дерева й допоміг зробити невеличкий столик-підставку для телевізора. Ви всі про це знаєте. Чому тепер дійшло до сексу? І гадки не маю.

— А як ти ставишся до того, щоб це з'ясувати? Я розумію, тобі важко говорити про інтимні речі у присутності коханця, — мовив Джуліус.

— Сьогодні я налаштована на роботу й почуваюся рішуче.

— Гаразд, тоді таке запитання: пригадай, чи відбувалося в групі щось важливе тоді, коли це між вами розпочалося?

— Відтоді, як я повернулася з Індії, мене найбільше хвилювали дві речі. По-перше, твоє здоров'я. Якось я прочитала дурнувату статтю про те, що люди схильні паруватися в межах групи, несвідомо прагнучи «породити» нового лідера, але це повна нісенітниця. Джуліусе, я не знаю, як твоя хвороба могла підштовхнути мене до стосунків з Тоні. Можливо, перспектива того, що група зникне, змусила мене шукати більш особистого зв'язку, а може, я сподівалася, що це зміцнить групу і, коли цей рік мине, ми залишимося в повному складі. Це тільки мої припущення.

— Групи подібні до людей, — зауважив Джуліус, — і вони не хочуть умирати. Можливо, твої стосунки з Тоні були підсвідомою спробою підтримати цей вогник життя. Усі терапевтичні групи намагаються підтримувати стосунки й регулярно зустрічатися, проте на практиці це трапляється рідко. Я вже багато разів говорив: група — це не життя, це його *генеральна репетиція*. І завдання кожного з нас — перенести здобуті знання в реальний світ. Кінець лекції. Але ж, Пем, — спохопився Джуліус, — ти сказала про *дві* речі, що набули для тебе важливості. Одна з них — моє здоров'я, а інша...

— Філіп. Я постійно про нього думаю. Мені ненависна думка про те, що він тут. Ти сказав, що в кінцевому підсумку його присутність може стати для мене благом, і я тобі вірю, однак поки що він є для мене виключно джерелом страждань. Окрім, хіба що, того факту, що моя ненависть до нього настільки сильна, що я зовсім забула про свої проблеми з Ерлом та Джоном. Гадаю, вони більше не зринатимуть.

— Отож, — наполегливо вів далі Джуліус, — Філіп — це важлива проблема. Чи є імовірність того, що його присутність відіграла певну роль у вашому з Тоні зв'язку?

— Все може бути.

— Є якісь здогади?

Пем похитала головою.

— Жодних. Я б радше припустила, що це була звичайна хіть: я не була з чоловіком уже кілька місяців, і для мене це незвично. Гадаю, не варто все ускладнювати — все просто.

— Є думки? — Джуліус поглянув на присутніх.

Стюарт не гаяв часу й заговорив гостро та проникливо:

— Між Пем та Філіпом існує щось більше, аніж звичайний конфлікт. Це суперництво. Можливо, я перебільшую, але моя ідея така: Пем завжди була ключовим гравцем групи, займала центральну позицію — ще б пак, професор, розумниця, взяла Тоні під своє крило — спонукала вчитися. І що ж трапилось? Кілька тижнів її не було, а тоді вона повертається й бачить, що її місце в групі посів Філіп. Гадаю, це добряче збило її з пантелику, — Стюарт обернувся до Пем: — Негатив,

що жив у тобі з моменту вашого знайомства, тільки посилився.

— А стосунки з Тоні? — поцікавився Джуліус.

— Гм, це міг бути прояв суперництва. Якщо я не помиляюся, це сталося саме тоді, коли Пем і Філіп намагалися тебе якось розрадити. Філіп приніс притчу про корабель і острів, і я пригадую, що Тоні тоді жваво це обговорював, — він подивився на Пем: — Можливо, ти відчула загрозу й не хотіла втрачати свій вплив на Тоні.

— Дякую, Стюарте, твоє зауваження просто-таки надихає, — уїдливо мовила Пем. — Отже, твоя думка така: аби протистояти цьому зомбі, я маю переспати з усіма чоловіками в групі? Ось що ти думаєш про жіночі можливості.

— А на це вже очі не закриєш, — втрутився Гілл, — і згадка про зомбі тут абсолютно недоречна. Як на мене, краще вже терпіти відстороненість Філіпа, аніж істеричні обзивання! Пем, ти просто бризкаєш люттю! Можеш хоча б іноді не поливати його брудом?

— Гілле, це серйозно, — зауважив Джуліус. — Що відбувається?

— У нашій новій, злішій версії Пем я бачу риси своєї дружини й не збираюся терпіти ці вибухи гніву від жодної з них, — мовив Гілл, а тоді додав: — І ще дещо. Гадаю, мене страшенно дратує той факт, що Пем ставиться до мене, як до невидимки, — він обернувся до Пем: — Я спілкуюся з тобою чесно і щиро; я розповів, що про тебе думаю (що ти в нас «головний суддя»), але марно. Для тебе я порожнє місце. Тебе хвилює тільки Філіп... і Тоні.

Я ж бо вважаю, що озвучую важливі речі, і ось тобі ще одна: я знаю, чому твій Джон зірвався з гачка. *Він зробив це не тому, що був боягузом, а через твою лють.*

Пем замислено мовчала.

— На волю вирвалося чимало потужних емоцій. Спробуймо їх проаналізувати і зрозуміти. Є ідеї? — запитав Джуліус.

— Мені сподобалася відвертість Пем, — мовила Бонні, — і я розумію, що їй зараз нелегко. А ще мені імponує чесність Гілла. Ти дуже змінився, і я тобі аплодую, але іноді мені хотілося б, щоб Філіп захищався самостійно. Я не розумію, чому він цього не робить, — із цими словами Бонні звернулася до Філіпа: — То чому?

Той похитав головою і не зронив ані слова.

— Якщо він мовчить, я відповім замість нього, — мовила Пем. — Він-бо дотримується інструкцій Артура Шопенгауера.

Вона дістала з сумочки аркуш паперу, проглянула його й почала читати:

- *Говори без емоцій.*
- *Уникай спонтанних дій.*
- *Не дозволяй собі залежати від інших.*
- *Уявляй, що живеш у місті, де годинника з відліком часу маєш тільки ти, — це піде тобі на користь.*
- *Неповага допомагає заслужити повагу.*

Філіп ствердно кивнув і зауважив:

— Я схвалюю твій вибір. Як на мене, це дуже слушні поради.

— Що тут коїться? — втрутився Стюарт.

— Ми трохи згадали Шопенгауера, — відповіла Пем, показавши аркуш.

Запала тиша, яку порушила Ребекка:

— Агов, Тоні, ти з нами чи як? Що з тобою?

— Мені сьогодні важко говорити, — відповів той, труснувши головою. — Почуваюся так, ніби в мене зв'язані руки. Неначе я перетворився на камінь.

На превеликий подив усіх присутніх, заговорив Філіп:

— Гадаю, я розумію твою проблему, Тоні. Як зауважив Джуліус, ти немовби опинився між двох вогнів: з одного боку, ти маєш працювати в групі й вільно висловлювати свою думку, а з іншого — намагаєшся зберегти свою вірність Пем.

— Еге ж, це зрозуміло, — мовив Тоні, — але цього мало. Та все одно дякую. І ось тобі моя думка. Те, що ти щойно сказав (ти фактично погодився з думкою Джуліуса), сталося вперше. Ти вперше не кинув йому виклик — і це щось нове, старий.

— Ти кажеш, що розуміння мало, — зауважив Філіп. — Що ще потрібно?

— Важко сказати, — похитав головою Тоні.

— Гадаю, я знаю, що може допомогти, — мовив Джуліус, звертаючись до Тоні. — Ви з Пем уникаєте одне одного, приховуєте свої почуття. Можливо, ви відкладаєте цю розмову на потім? Я розумію, що це не дуже зручно, але, може, спробуєте поговорити зараз? Не з нами — одне з одним.

Тоні глибоко вдихнув і промовив до Пем:

— Мені це не подобається, я неначе провалююся під землю. І мене це все страшенно дратує. Ніяк не втямлю: невже не можна було спочатку зателефонувати, обговорити це, щоб я був готовий до цієї розмови?

— Вибач, але ми обоє знали, що це колись впливе. І ми про це говорили.

— І все? Це все, що ти можеш мені сказати? А як щодо сьогоднішнього вечора? Ми й досі разом?

— Мені буде незручно з тобою зустрітися. Правила відомі: ми маємо розповідати про свої стосунки, і я хочу дотриматися своїх зобов'язань перед групою. Це не може тривати далі — можливо, у майбутньому, коли група припинить своє існування...

— Ти дотримуєшся домовленостей тільки тоді, коли тобі це зручно, — втрутився Філіп, у голосі якого вчувалося неабияке роздратування. — Робиш це тільки собі на користь. Коли я сказав про те, що дотримався усіх умов нашої з тобою «угоди», ти на мене накинулася. Однак сама порушуєш правила групи, граєш у «таємні ігри», підло використовуєш Тоні.

— А хто ти такий, щоб говорити про домовленості й угоди? — підвищила голос Пем. — Як щодо зобов'язань між учителем та студенткою?

Філіп кинув погляд на свій годинник, піднявся і сказав:

— Шоста година. Я виконав свої зобов'язання.

Він покинув кімнату, бурмочучи собі під носа: «Годі на сьогодні лайна».

Уперше про закінчення заняття оголосив хтось інший, окрім Джуліуса.

37

Отримавши жадане задоволення, кожний закоханий відчуває надзвичайне розчарування; його вкрай дивує той факт, що те, до чого він так прагнув, принесло йому не більше задоволення, ніж будь-яка інша дія, спрямована на задоволення статевого потягу. А тому він нічого не виграв.

Покинувши групу, Філіп все одно не міг позбутися «лайна» у своїх думках. Він пішов уздовж Філмор-стрит, не тямлячи себе від роздратування. Що трапилось з його арсеналом «заспокійливих технік»? Усе, що так довго допомагало йому зберігати цілісність та спокій, почало розвалюватися, — його розумова дисципліна, його космічні погляди. Намагаючись заспокоїтися, він переконував себе: не борися, не опирайся, очисти свою свідомість. Просто спостерігай за плином думок. Нехай вони проникають у твою свідомість, а тоді пливуть геть. Потік думок заповнював свідомість, але там і залишався. Дум-

ки й образи розпаковували валізи, розвішували одяг і починали хазяйнувати в його голові. В уяві зринуло обличчя Пем. Він зосередився на ньому — і, на превеликий подив, воно почало змінюватися, немовби й не було цих років: обличчя ставало дедалі молодшим, аж поки він не побачив перед собою Пем, яку знав багато років тому. Як дивно було впізнавати молоде в старому. Зазвичай бувало навпаки — він бачив майбутнє в теперішньому, помічав череп під незаплямованою шкірою молодості. Як сяяло її обличчя — вражаюча чіткість рис! Як сталося, що з-поміж безлічі — з-поміж сотень жінок, чії тіла колись вигиналися під ним, чії обличчя поступово зникали з пам'яті, зливаючись в один загальний образ, він міг розгледіти детально тільки риси обличчя Пем? А тоді, на диво, пам'ять почала підкидати інші фрагменти спогадів за участю Пем: яка вона була гарна, як її збуджувало те, що він зв'язував її руки паском, каскади її оргазмів. Його власні відчуття були ледь уловимим спогадом тіла — німі ритмічні рухи, а потім виверження. А ще він пригадав, що надто довго тоді лежав у її обіймах. Саме з цієї причини й вирішив, що вона для нього небезпечна, а тому одразу сказав, що їм краще не бачитися знову.

Пем була загрозою для його свободи. Він прагнув тільки одного — швидкої сексуальної розрядки, завдяки якій міг отримати блаженний мир та спокій. Філіп ніколи не прагнув чуттєвих стосунків. Його цікавила свобода; він хотів розірвати пута бажань, аби досягти, хай і ненадовго, свободи волі, притаманної істинним філософам.

І тільки знявши сексуальне напруження, він міг думати про високе й проводити час зі своїми друзями — великими мислителями, чиї книжки були адресованими йому листами.

В уяві замерехтіли й інші фантазії; його охопила пристрасть і потягла його геть від філософського споглядання світу. Він прагнув, він жадав, він хотів. І понад усе йому хотілося тримати в руках обличчя Пем. Думки йому вже не підкорялися. Він уявив морського лева, оточеного «гаремом» самиць, а тоді шаленого пса, який знову і знову кидається на сталевий паркан, що відгороджує його від тічної суки. Він почувався грубим дикуном, який розмахує палицею й гарчить, намагаючись відігнати конкурентів. Філіп хотів володіти нею, облизувати, вдихати її запах. Він згадав мускулясті руки Тоні — він неначе той моряк Папай, що глитає свій шпинат і жбурляє порожню банку геть. Він бачив, як Тоні лягає на Пем, її ноги розведені, а руки обіймають його. Ця кішечка має належати йому, і тільки йому. Вона не має жодного права оскверняти себе, пропонуючи свої принади Тоні.

Усе, що вона робила з Тоні, затьмарювало його спогади, обкрадало його. Філіпа почало нудити. Він був двоногим.

Філіп розвернувся й пішов уздовж причалу, а тоді через Кріссі Філд дістався бухти. Він поволі йшов біля води — тихий шелест хвиль та аромат солоного повітря трохи його заспокоїли. Філіп здригнувся від холоду й застібнув куртку. День згасав, холодний вітер проривав-

ся через «Золоті Ворота» й пролітав повз нього — так само минатимуть і години його життя, не приносячи ані тепла, ані задоволення. Цей вітер був провісником нескінченних крижаних днів — холодних світанків без жодної надії на домашній затишок, любов, ніжні доторки, радість. Ніщо не зігрівало його палац «чистих думок». Дивно, що він не помічав цього раніше. Філіп рушив далі, і в його голові невпинно мерехтіла думка про те, що його дім — і все його життя — мали надто слабкий і ненадійний фундамент.

38

*Маємо поблажливо ставитися до
будь-якого нерозумного вчинку,
невдачі й вади людини, пам'ятаю-
чи, що перед нами власні невдачі,
дурниці й вади.*

На наступному занятті Філіп ані словечком не обмовився про свої переживання, як і не пояснив, чому так раптово покинув групу минулого разу. Незважаючи на те, що Філіп уже брав досить активну участь в обговореннях, він робив це коли заманеться, тож члени групи давно зрозуміли: марно вимагати, щоб він їм відкрився. А тому всі звернули увагу на Джуліуса й поцікавилися, чи не почувається він пригніченим через те, що минулого разу про закінчення заняття оголосив Філіп.

— Це суміш солодких і гірких відчуттів, — мовив той. — Але вже не так гірко. Втрата мого впливу й моєї ролі — символічна, зважаючи на те, що кінець уже близько. Після минулого заняття я дуже погано спав. О третій ночі все видається жахливим. Мене огорнув смуток через те, що все добігає кінця: групові заняття, зустрічі з іншими

пацієнтами, мій «рік нормального життя». Це гірко. Але й солодко, бо я пишаюся вами, друзі. Філіпе, тебе це теж стосується. Я пишаюся тим, що ви стали такими незалежними. Психологи подібні до батьків. Гарні батьки докладають усіх зусиль, щоб дитина була самостійною і могла увійти в доросле життя. Мета хорошого психотерапевта — зробити все, аби пацієнт міг попрощатися з терапією.

— Щоб уникнути плутанини, я хотів би дещо прояснити, — втрутився Філіп. — Минулого тижня я не мав наміру тебе пригнічувати. Мої дії були самозахистом — наша дискусія страшенно мене роздратувала. Я змусив себе досидіти до кінця заняття, але потім мав піти.

— Філіпе, я все розумію, але зараз мої думки настільки зосереджені навколо всього, що «добігає кінця», що вбачаю ознаки цього явища навіть у звичайних ситуаціях. А ще я розумію, що твої слова є свідченням турботи про мене. І дякую тобі за це.

Філіп злегка кивнув.

— Роздратування, про яке ти сказав, здається важливим, — вів далі Джуліус. — Можливо, це варто обговорити? Залишилося тільки п'ять занять, тож раджу тобі отримати від них максимальну користь, поки ще є така можливість.

І хоча Філіп мовчки похитав головою, немовби повідомляючи, що ще не готовий до цього, його мовчання не тривало довго. Уже на наступних заняттях його залучили до дискусії, хоч і не з власної волі.

Наступне заняття розпочала Пем, яка одразу звернулася до Гілла:

— Час вибачитися! Я думала про тебе і, гадаю, маю вибачитися... ні, я *знаю*, що мушу вибачитися!

— Кажі далі, — зацікавлено нашорошив вуха Гілл.

— Кілька місяців тому я звинуватила тебе в тому, що ти завжди неначе «відсутній», що я не знаю, до кого ти насправді тут звертаєшся, що мені набридло тебе слухати... пам'ятаєш? Це було досить грубо...

— Авжеж, грубо, — втрутився Гілл, — але необхідно. То був ефективний засіб. Завдяки цьому я віднайшов правильний шлях: у це важко повірити, але з того самого дня я не випив ані краплі.

— Дякую, але я прошу вибачення не за *це*, а за те, що сталося потім. Ти *змінився*: ти *був* із нами, говорив зі мною відверто і чесно, значно відвертіше, аніж будь-хто інший. Але я все одно була настільки занурена в себе, що знову-таки тебе не помічала. І за це я прошу мені вибачити.

Гілл прийняв вибачення Пем і зауважив:

— А як щодо моїх слів — вони тобі допомогли?

— Гм, від твого терміна «*головний суддя*» мене трусило ще кілька днів. Це було влучно і змусило мене замислитися. Та найбільше мене вразили твої слова про те, що Джон не хоче кидати дружину не через те, що він боягуз, а тому, що не хоче мати справу з моїм гнівом. *Оце* мене просто шокувало — і *змусило* думати. Я ніяк не могла викинути твої слова з голови. І знаєш що? Я зробила висновок, що ти маєш рацію: Джон правильно вчинив, відвернувшись від мене. Я втратила його не тому, що *він* мав якісь недоліки, а тому, що їх мала я, і він вирішив, що

з нього годі. Кілька днів тому я зателефонувала йому і сказала про це.

— І як він це сприйняв?

— Чудово — звісно, після того, як піднявся з підлоги. Ми приємно поспілкувалися — обмінялися новинами, поговорили про роботу, студентів, можливість проводити спільні лекції. Це було класно. Він сказав, що я змінилася.

— Це прекрасно, Пем, — мовив Джуліус. — Те, що ти подолала свій гнів, — це суттєвий прогрес. І я погоджуюся з тим, що ти надто зациклена на негативних думках. Мені хотілося б, щоб ми поглянули на цей процес зсередини — це стане в пригоді й у майбутньому. То як саме ти це зробила?

— Це сталося само собою. Гадаю, до цього має певний стосунок твій афоризм «*куй залізо, коли охолоне*». Мої почуття до Джона охололи, я змогла озирнутися назад і дозволила собі мислити логічно.

— А як щодо «філіпоненависництва»? — втрутилася Ребекка.

— Гадаю, ти так і не зрозуміла, що він був просто чудовиськом...

— Неправда. Я тобі співчувала. Мені було *боляче*, коли ти вперше це описувала, — жахлива історія. Але п'ятнадцять років? За такий час будь-що охолело б. Що ж *підігриває* твою ненависть — «залізо» просто розжарене?

— Минулої ночі я погано спала, швидше дрімала, і думала про історію з Філіпом. А тоді уявила таку картину: я проникаю у свій мозок, хапаю це скупчення негативних думок і щосили жбурляю їх на підлогу. Я бачила, як нахи-

ляюся, аби розгледіти ці друзки. Бачила його обличчя, неприбрану квартиру, мою зіпсовану юність, розчарування в навчанні, подругу Моллі, яку я втратила. І поки я дивилася на ці рештки, я розуміла: те, що зі мною сталося, просто неможливо... пробачити.

— Пригадую, як Філіп сказав: нездатність пробачити і те, що неможливо пробачити, — це різні речі, — зауважив Стюарт. — Філіпе, я правильно пам'ятаю?

Той мовчки кивнув.

— Я не впевнений, що зрозумів, — мовив Тоні.

— Те, що не можна пробачити, — сказав Філіп, — перебуває за межами відповідальності людини, а коли ти не здатен прощати, відповідальність лежить на тобі — через те, що ти відмовляєшся це робити.

Тоні кивнув:

— Тобто ти або сам відповідаєш за свої вчинки або перекладаєш провину на іншого?

— Точно, — кивнув Філіп. — Якщо не помиляюся, Джуліус якось сказав, що терапія починається там, де закінчуються звинувачення і з'являється відповідальність.

— Філіпе, ти знову цитуєш Джуліуса, і мені це подобається, — зауважив Тоні.

— У твоїх устах ці слова звучать набагато краще, ніж у моїх, — сказав Джуліус. — І знову-таки, я відчуваю, що ми стаємо ближчими. Це чудово.

Філіп ледь помітно всміхнувся. Зрозумівши, що він не має наміру продовжувати далі, Джуліус звернувся до Пем:

— Пем, що ти зараз відчуваєш?

— Чесно кажучи, мені просто дах зриває: усі щосили намагаються побачити в ньому якісь зміни. Він колупається в носі, а довкола всі тільки те й роблять, що охають та ахають. Смішно дивитися на те, що його пихаті й банальні зауваження сприймають із таким пієтетом. Передражняючи Філіпа, вона монотонно проспівала: «*Терапія починається там, де закінчуються звинувачення і з'являється відповідальність*». А тоді підвищила голос: — А як щодо твоєї відповідальності, Філіпе? Жодних аргументів, окрім лайна на кшталт того, що клітини твого мозку оновилися, а тому ти ні в чому не винен, бо ж тоді був іншою людиною. Авжеж, тебе там не було.

Запала незручна тиша, після чого Ребекка м'яко мовила:

— Пем, я хочу підкреслити, що ти *здатна* пробачити. Ти вже чимало всього пробачила. Скажімо, мої походеньки.

— У тій ситуації не було жертв, окрім тебе, — швидко відповіла Пем.

— А ще, — не вгавала Ребекка, — ми всі помітили, як легко ти пробачила Джуліусові його вибрики. Пробачила, хоч і не знала (і навіть не цікавилася), чи така поведінка не образила часом його знайомих?

— Його дружина померла, — вже тихіше мовила Пем. — Для нього це був шок. Уявіть, як може почуватися людина, втративши того, кого вона кохала ще зі школи. Дайте йому спокій.

— Ти пробачила Стюарту його сексуальну пригоду з дивною леді й навіть пробачила Гіллу, незважаючи на те, що він так довго приховував від нас свій алкоголізм, — втрутилася Бонні. — Ти «відпустила гріхи» багатьом. Але чому не Філіпові?

Пем похитала головою.

— Пробачити тому, хто скривдив когось іншого, — це одне. І зовсім інша річ, коли жертвою є ти сам.

Усі присутні співчутливо її вислухали, однак допиту не припинили.

— Знаєш, Пем, — мовила Ребекка, — я пробачила тобі те, що ти намагалася змусити Джона покинути двох малих дітей.

— Я теж, — докинув Г'їлл. — Іще я з часом пробачу тобі те, що ти зробила з Тоні. А як щодо тебе? Ти пробачила собі той «час сповіді» — те, що ти зробила з нього ідіота перед усіма нами? Це було принизливо.

— Я вже вибачилася за те, що не порадилася з ним, перш ніж розповідати правду. Я винна, бо зробила це не подумавши.

— Тут є ще дещо, — не вгавав Г'їлл. — Ти пробачила собі те, що використовувала Тоні?

— Використовувала Тоні? — перепитала Пем. — Я використовувала *Тоні*? Що ти таке верзеш?

— Скидається на те, що ваші стосунки були значно важливішими для нього, а не для тебе. І я припускаю, що цими стосунками ти просто хотіла довести щось іншим — можливо, навіть і Філіпу — і *використала* Тоні саме з цієї метою.

— О, знову рубрика «Нісенітниці від Стюарта». Я на це не куплюся, — мовила Пем.

— «Використовувала»? — втрутився Тоні. — Гадаєш, мене використовували? Я на це аж ніяк не скаржуся — і завжди готовий до такого «використання».

— Годі вже, Тоні! — вигукнула Ребекка. — Ці ігри просто набридли. Скільки можна думати головою?

— Якою ще головою?

— Члена!

На обличчі Тоні засяяла широка хтива усмішка, і їй урвався терпець:

— Негіднику, ти чудово знав, про що йдеться! Просто хотів, аби я вжила «брудні» слова! Серйозно, Тоні, в нас залишилося зовсім мало часу. Невже тебе зовсім не обходить те, що трапилося між тобою та Пем?

Усмішка зникла.

— Ну-у... Коли тебе ні з сього ні з того кидають, це якось... Але я все ще маю надію.

— Тоні, — мовила Ребекка, — тобі ще працювати й працювати над стосунками з жінками. Годі вже благодати — це принизливо. Ти ніби погоджуєшся з тим, що тебе можна використовувати як завгодно, бо від жінок тобі потрібно одне: аби тебе затагли до ліжка. Це принизливо і для тебе, і для них.

— Я не думаю, що використовувала Тоні, — мовила Пем. — Як на мене, усе відбувалося за обопільною згодою. Я над цим не розмірковувала — робила все на автопілоті.

— Як і я колись. На автопілоті, — м'яко мовив Філіп.

Пем завмерла. Якусь мить вона дивилася на нього, а тоді опустила очі.

— Маю до тебе запитання, — сказав Філіп. Пем не відводила очей від підлоги, і він додав: — Запитання до тебе, Пем.

Пем підвела очі, і їхні погляди зустрілися. Інші члени групи почали перезиратися.

— Двадцять хвилин тому ти сказала про «розчарування в навчанні». Але кілька тижнів тому ти зауважувала, що, вступаючи до аспірантури, міркувала над вивченням філософії, зокрема й над творчістю Шопенгауера. Якщо це так, я хочу запитати: *невже я був таким жахливим учителем?*

— Я ніколи не казала, що ти був поганим учителем, — відповіла Пем. — Ти був одним із найкращих наставників, яких я зустрічала у своєму житті.

Філіп вражено витріщився на неї.

— Філіпе, що ти зараз відчуваєш? — поцікавився Джуліус. Коли ж той відмовився відповідати, Джуліус сказав: — Ти все пам'ятаєш — кожнісіньке слово, що його колись сказала Пем. Гадаю, вона багато для тебе важить.

Філіп мовчав. Джуліус обернувся до Пем:

— Я думаю про твої слова; ти сказала, що Філіп був одним із найкращих твоїх учителів. Мабуть, це тільки підживлювало твоє розчарування й відчуття, що тебе зрадили.

— Амінь. Дякую, Джуліусе, ти завжди все розумієш.

Стюарт повторив її слова:

— *Один із найкращих учителів?* Я просто в шоці! Не можу повірити, що ти кажеш Філіпові щось настільки... тепле. Це великий крок.

— Не варто перебільшувати, — мовила Пем. — Джуліус має рацію, але в будь-якому разі на тлі чеснот його вчинок видається ще жахливішим.

Узявши слова Гілла близько до серця, на початку наступного заняття Тоні звернувся до Пем:

— Знаєш... мені незручно це казати, але й тримати в собі не хочу. Скажу так: уся ця катавасія вплинула на мене значно більше, аніж я сказав. Я ніц поганого тобі не зробив — ми з тобою... е-е-е... були разом. І сексу хотіли обоє. А тепер я персон нон грата...

— *Персона* нон грата, — пошепки виправив Філіп.

— Авжеж, персона нон грата, — вів далі Тоні. — Я почувуюся так, ніби мене покарано. Ми вже не близькі, і, гадаю, мені цього бракує. Ми були друзями, а потім коханцями, а тепер... ні туди ні сюди... нічогосінько... ти мене уникаєш. Гілл має рацію: відшити мене в присутності інших — то було до біса принизливо. І тепер між нами порожнеча — ми більше не коханці й не друзі.

— Ох, Тоні, мені страшенно прикро. Я все розумію. Це була моя помилка, я... ми... взагалі не мали цього робити. Я теж почувуюся незручно.

— То, може, повернемося?

— До чого?

— Будемо друзями і все. Спілкування після занять — тут усі так роблять, окрім мого друзяки Філіпа, але й він якось підтягнеться, — Тоні потягнувся до Філіпа й енергійно поплескав його по плечу. — Потеревенимо про групу, ти розкажеш мені про книжки... щось на кшталт цього.

— Звучить мудро і по-дорослому, — мовила Пем. — Зі мною таке буде вперше, зазвичай після розриву я спляю всі мости.

— А знаєш, що мені цікаво, Пем? — втрутилася Бонні. — Може, ти тримаєш Тоні на відстані, бо боїшся, що він знову захоче перенести дружні стосунки до ліжка?

— Саме так, у тому-то й річ, і це важливо. Тоні ж бо дуже цілеспрямований.

— Гм, — мовив Гілл, — маю для тебе ефективний засіб. Просто покладіть край цим суперечкам. Будь із ним чесною. Немає нічого гіршого, аніж невизначеність. Кілька тижнів тому ти зауважила: можливо, ваші стосунки продовжаться, коли група припинить своє існування. То що це було: реальний варіант чи ти просто вирішила пом'якшити удар? Ти просто каламутиш воду. А Тоні й досі ні в сих ні в тих.

— Ото ж бо й воно! — вигукнув Тоні. — Коли вона сказала, що, можливо, в майбутньому ми зустрічатимемося, для мене то була не дрібничка. Відтоді я намагаюся поводитися якомога стриманіше, аби її не сполохати.

— І таким чином втрачаєш нагоду попрацювати над своїми проблемами, поки я та група ще до твоїх послуг, — зауважив Джуліус.

— Знаєш, Тоні, — мовила Ребекка, — секс — це не найважливіша, не *єдина* вартісна річ у світі.

— Знаю-знаю, і саме тому сьогодні про це заговорив. Не треба на мене нападати.

На якусь мить запала тиша, а тоді Джуліус сказав:

— Отже, Тоні, продовжуй над цим працювати.

Той повернувся до Пем:

— А давай зробимо те, про що сказав Гілл, — покладемо цьому край. Як дорослі. Чого ти хочеш?

— Я хочу повернути те, що ми мали. Хочу, щоб ти пробачив мені; я принизила тебе, вимагаючи «висповідатися» перед усіма присутніми. Тоні, ти дорога для мене людина, ти мені небайдужий. Нещодавно я почула, як мої

студенти використовують для цього термін «*друзі для сексу*». Може, це про нас? Нам було класно, але якщо говорити про майбутнє чи про те, що маємо тепер, — це погана ідея, бо група важливіша. Зосередьмося на роботі над власними проблемами.

— Гарзд. Я — за.

— Отже, Тоні, — мовив Джуліус, — твої кайданки впали додола. Тепер можеш вільно висловлювати всі думки, які дотепер тримав при собі: про себе, Пем, групу.

На наступних заняттях «вільний» Тоні повернувся до своєї активної позиції. Він закликав Пем працювати над емоціями, джерелом яких був Філіп. Коли після її похвали на адресу Філіпа як учителя не сталося жодного прориву, Тоні почав на неї тиснути. Він хотів, щоб вона з'ясувала, чому не може пробачити Філіпові його вчинок, тоді як для інших їй вдалося віднайти прощення.

— Я вже казала, — мовила Пем, — що це природно — пробачити Ребецці, Стюартові чи Гіллу, оскільки їхні вчинки не були для мене особистою образою. І наслідки їхніх дій аж ніяк не вплинули на моє життя. Але є ще дещо. Я можу пробачити іншим, бо бачу, що вони розкаялися і до того ж змінилися. Я сама змінилася. І вважаю, що людині можна пробачити. Але це не стосується її вчинку. Гадаю, я могла б пробачити Філіпові, якби він змінився. *Але цього не сталося.* Вас зацікавив той факт, що я можу пробачити Джуліусу; погляньте на нього — він віддає нам усього себе. Гадаю, ви всі помітили, що він підготував для нас останній подарунок: учить нас вмирати. Я знала Філіпа раніше

і можу сказати, що він аніскілочки не змінився. Хіба що став ще більш холодним і пихатим. — Після короткої паузи Пем додала: — А взагалі йому не завадило б вибачитися.

— Гадаєш, Філіп не змінився? — втрутився Тоні. — Скидається на те, що ти бачиш тільки те, що хочеш бачити. А як щодо жінок, на яких він «полював», — хіба це не змінилося? — Тоні обернувся до Філіпа: — Ти ніколи не говорив про це, але ж тепер усе інакше, чи не так?

Філіп кивнув.

— Моє життя кардинально змінилося — уже дванадцять років я не був із жінкою.

— І ти досі вважаєш, що він *не* змінився? — мовив Тоні, звертаючись до Пем.

— Чи не перевиховався? — докинув Г'їлл.

Та перш ніж Пем встигла щось відповісти, заговорив Філіп:

— Перевиховався? Ні, йдеться зовсім не про це. *Перевиховання* тут ні до чого. Дозвольте пояснити: я змінив своє життя — позбувся сексуальної одержимості — не тому, що переймався моральними принципами. Я змінився, бо моє життя нагадувало агонію — і мені було несила це терпіти.

— Але що тебе до цього підштовхнуло? Що стало останньою краплею? — запитав Джуліус.

Філіп завагався, немовби міркуючи, чи варто взагалі відповідати. А тоді глибоко вдихнув і заговорив монотонним голосом:

— Якось я їхав додому після шаленого сексу з красивою жінкою і думав про те, що тепер, саме цієї миті, я маю все, чого будь-коли прагнув. Я почувався пересиченим. Моя

автівка просякла жіночим запахом. Жінкою пахло все: повітря, мої руки, волосся, одяг, дихання. Здавалося, я щойно викупався у ванні з жіночими соками. І раптом краєчком свідомості я відчув, що бажання знову наростає — і от-от мене поглине. *Оце* і був момент істини. Мене знудило від життя — і я почав блювати. І саме тоді, — з цими словами Філіп обернувся до Джуліуса, — я згадав твої слова про епітафію на моєму надгробку. Саме тоді я усвідомив, що Шопенгауер мав рацію: життя — то вічне страждання, а задовольнити бажання просто неможливо. Колесо страждань обертатиметься завжди, тож я мав знайти спосіб, щоб зістрибнути з цього. Саме тоді я відчайдушно вирішив змінити своє життя і взяти приклад з Шопенгауера.

— Увесь цей час цей спосіб був ефективним? — поцікавився Джуліус.

— Дотепер. Доки я не приєднався до групи.

— Філіпе, але ж ти змінився на краще, — мовила Бонні. — З тобою значно приємніше спілкуватися, до тебе легше знайти підхід. Хочу зізнатися: коли ти вперше тут з'явився... було важко уявити, що я або хтось інший захоче прийти до тебе на консультацію.

— На жаль, «спілкуватися» означає, що я маю розділяти чужі нещастя, — відповів Філіп. — А це тільки підживлює мої власні. Скажи мені, яка користь із такого «спілкування»? Коли в мене було «життя», я почувався нещасним. Протягом останніх дванадцяти років я почувався тут гостем — спостерігав за плином цієї «короткої миті» і... — Філіп розчепірів пальці й театральньо змахнув руками, — жив спокійно. А тепер ця група знову змусила мене

«жити» — і страждання повернулися. Я вже розповідав про своє хвилювання після заняття. Це трапилось кілька тижнів тому. Відтоді мені так і не вдалося віднайти спокій.

— Гадаю, твої аргументи дещо помилкові, — мовив Стюарт. — Особливо коли ти говориш про «життя».

— Я хотіла сказати те саме, — втрутилася Бонні. — Мені не віриться, що ти взагалі колись «жив», принаймні *по-справжньому*. Ти ніколи не розповідав нам про те, що когось любив чи що в тебе були друзі. А щодо жінок — ти й сам казав, що поводився, як хижак.

— Невже це правда, Філіпе? — поцікавився Гілл. — У тебе ні з ким не було близьких стосунків?

Філіп заперечно похитав головою.

— Усі, кого я зустрічав на своєму шляху, завдавали мені болю.

— А твої батьки? — запитав Стюарт.

— Ми з батьком не були близькі — гадаю, він страждав на хронічну депресію. Коли мені було тринадцять, він вкоротив собі віку. Мати померла кілька років тому, але останні двадцять років ми з нею взагалі не спілкувалися. Я навіть не був на її похороні.

— А брати? Сестри? — поцікавився Тоні.

— Я єдина дитина в сім'ї, — похитав головою Філіп.

— Знаєш, про що я зараз згадав? — вигукнув Тоні. — Коли був малий, то не їв більшу частину з того, що готувала для мене мати. Завжди казав: «Мені це не подобається», а вона зауважувала: «Як ти знаєш, що тобі не подобається, якщо навіть не покуштував?» По-моєму, це ілюстрація твого ставлення до життя.

— Більшість речей можна пізнати завдяки чистому розуму. Скажімо, геометрію. Отримавши певний болісний досвід, розумієш, яким він може бути загалом. Треба просто роззиратися навсібіч, читати, спостерігати за іншими людьми.

— А як щодо твого друга Шопенгауера, — мовив Тоні, — якщо не помиляюся, ти сказав, що він наголошував на необхідності прислухатися до власного тіла, покладатися на... зараз згадаю... миттєвий досвід?

— Безпосередній досвід.

— Авжеж, *безпосередній*. То хіба твоє рішення не ґрунтується на вторинній, другосортній інформації — такій, що не є безпосереднім досідом?

— Я зрозумів тебе, Тоні. Але після дня «сповіді» я вже наївся цих відчуттів донесхочу.

— Ти знову згадав про те заняття, Філіпе. Скидається на те, що воно тебе добряче зачепило, — зауважив Джуліус. — Може, час розповісти про те, що ти відчував того дня?

Філіп зробив звичну паузу, глибоко вдихнув і почав механічно розповідати про свої відчуття після тієї зустрічі. Коли він говорив про своє роздратування й неефективність власних заспокійливих методів, то почав помітно нервуватись. А коли розповідав про численні думки, які почали хазяйнувати в його голові, на його чолі заблищали краплі поту. Розповідь про відродження його жорсткого, первісного «я» супроводжувалася появою мокрих плям під пахвами на його блідо-червоній сорочці; струмочки поту стікали з підборіддя й носа до шиї. Усі завмерли й спостерігали за одночасним потоком слів і поту.

На якусь мить він замовк, знову зробив глибокий вдих і продовжив:

— Думки переплуталися; мою уявою заволоділи численні образи, спогади, про які я вже давно забув. Я пригадав деякі деталі наших двох зустрічей із Пем. І побачив її обличчя — не таким, яким воно є зараз, а таким, яким воно було п'ятнадцять років тому — неймовірно чітко. Воно сяяло... Я хотів тримати його у своїх руках і... — Філіп не хотів нічого приховувати — ані своїх ревнощів, ані первісного бажання володіти Пем, ані того факту, що Тоні з його мускулястими руками нагадував моряка... однак він мав такий вигляд, неначе на нього вилили відро води. Він підвівся й вибіг із кімнати зі словами: — Я геть мокрий, мені треба йти.

За ним вибіг Тоні. Через три-чотири хвилини обоє повернулися: на Філіпові був светр з емблемою «Гігантів», а Тоні залишився у своїй чорній футболці. Уникаючи поглядів присутніх, Філіп упав у своє крісло — він був геть виснажений.

— Повернув до життя, — мовив Тоні.

— Якби не мій чоловік, — сказала Ребекка, — я б закохалася у вас обох, хлопці, за те, що ви щойно зробили.

— Я до твоїх послуг, — мовив Тоні.

— Без коментарів, — мовив Філіп. — З мене на сьогодні годі — ані краплі не вичавлю.

— Не вичавиш? Та ти вперше пожартував! Філіпе, мені це подобається, — мовила Ребекка.

39

СЛАВА — НАРЕШТІ

Той, хто не здатен скинути свої кайдани, нерідко визволяє друга.

Ніцше

Навряд чи знайдуться риси, які Шопенгауер пригнічував у собі більше, аніж жагу до слави. Але ж як він її жадав!

Слава відіграє провідну роль і в його останній книзі «*Parerga i Paralipomena*» — двотомнику, до якого увійшли спостереження, есе та афоризми. Він закінчив працювати над книгою 1851 року, за дев'ять років до смерті.

Шопенгауер завершив роботу з відчуттям неабиякого задоволення і полегшення, зауваживши: «Тепер час промокнути перо і сказати: “А далі — тиша”».

Однак пошук видавця став справжнім викликом: жоден із попередніх видавців не висловив бажання взятися до справи, оскільки вони втратили чимало грошей — книжок Шопенгауера ніхто не читав. Навіть на його

magnum opus «Світ як воля і ув'язнення» знайшлося лише декілька охочих, і праця отримала єдиний (і до того ж бляклий) відгук у пресі. Врешті-решт 1853 року один із його вірних «євангелістів» умовив німецького книготорговця видати наклад із 750 примірників. Шопенгауер мав отримати десять безкоштовних книжок, однак жодних виплат не передбачалося.

Перший том «*Parerga i Paralipomena*» містить вражаюче тріо нарисів про те, як здобути й зберегти відчуття власної гідності. Перший твір має назву «Що таке людина» й описує, як творче мислення дарує відчуття внутрішнього багатства. Такий шлях підвищує самооцінку й дозволяє подолати порожнечу й нудьгу життя, через які людина безперервно прагне сексуальних задоволень, подорожей та азартних ігор.

Другий нарис «Що людина має» розвінчує один із головних способів, покликаних компенсувати внутрішню бідність: нескінченне накопичення багатств, у результаті чого людиною починає володіти те, чим володіє вона.

У третьому есе, що має назву «Ким людина є», Шопенгауер міркує над поняттям слави. На його думку, гідність або ж внутрішнє багатство є важливим здобутком, тоді як слава — це щось другорядне, тінь наших заслуг. «Істинну цінність має не слава, а те, як ми її здобуваємо... Адже найбільше щастя людини не в тому, щоб про неї дізналися наступні покоління, а в тому, щоб розвинути думки, що їх братимуть до уваги й берегтимуть протягом століть».

Самоповага, що ґрунтується на усвідомленні внутрішнього багатства, дарує особисту незалежність, яку ніхто

не може в нас забрати, нею володіємо виключно ми, тоді як славу ми контролювати не здатні.

Шопенгауер чудово знав, що позбутися бажання слави нелегко; він порівнював її з «гострим болючим шипом, що його треба витягти з плоті», та погоджувався з Тацитом, який свого часу написав такі слова: «Навіть мудреців жадання слави полишає в останню чергу». До кінця життя Артурові Шопенгауеру так і не вдалося позбутися цієї жаги. Його твори пронизані гіркотою через брак успіху. Він регулярно проглядав газети й журнали, сподіваючись відшукати згадку — будь-яку згадку — про себе чи свої праці. Коли ж мав потребу десь поїхати, просив це робити свого найвірнішого «євангеліста» Юліуса Фрауенштадта. І хоча він досить саркастично ставився до того, що його ігнорують, Шопенгауер змирився з думкою, що за життя йому не доведеться стати відомим. У своїх пізніших працях він звертатиметься до майбутніх поколінь, які ще мають відкрити його для себе.

А тоді сталося неймовірне. «*Parerga i Paralipomena*» — книга, у якій він висміяв гонитву за славою, — зробила його відомим. В останній праці Шопенгауера песимізм значно м'якший, філософ відмовився від нескінченних скарг та запропонував читачеві мудрі поради стосовно життя. І хоча він ніколи не відмовлявся від думки про те, що життя — це «шар плісняви на поверхні землі» та «безглуздий тривожний епізод у блаженному спокої небуття», книга «*Parerga i Paralipomena*» ілюструє більш прагматичні міркування. На думку Шопенгауера, в нас немає вибору — ми приречені жити, а отже, маємо жити

так, аби зазнавати якомога менше страждань. (Щастя для Артура Шопенгауера завжди було негативним станом, відсутністю страждань, і йому дуже імпонував вислів Аристотеля: «Розважливий прагне не задоволення, а відсутності страждань».)

Відповідно, у книзі «*Parerga i Paralipomena*» Шопенгауер пояснює, як навчитися мислити самостійно, зберегти скептицизм і здоровий глузд, уникати «надприродних» способів віднаходити спокій, цінувати себе, обмежувати свої потреби та не прив'язуватися до того, що можна втратити. І хоча «кожен мусить грати свою роль у ляльковій виставі життя, відчуваючи ниточку, яка змушує його рухатися», філософ переконаний, що з точки зору вічності ніщо не має особливого значення — усе минає, і це заспокоює.

«*Parerga i Paralipomena*» має абсолютно нову інтонацію. Незважаючи на те, що в цій книзі Шопенгауер знову-таки наголошує на трагізмі людського існування, що сповнене страждань, тут він уперше звертає увагу на зв'язок: розділяючи страждання, ми нерозривно пов'язані одне з одним. Один уривок взагалі свідчить про те, що великий мізантроп почав ставитися до своїх «двоногих побратимів» більш терпляче:

Правильно було б називати одне одного не «сер» чи «месьє», а «мій товаришу в недолі». І як би дивно це не звучало, це доречно, бо показує іншу людину в правильному світлі й нагадує нам про найнеобхідніше: толерантність, терплячість, розуміння, любов — цього потребує кожен із нас, а тому й має віддавати це іншим.

А через кілька рядків висловлює думку, яка могла б слугувати вступом до сучасного підручника з психотерапії:

Маємо поблажливо ставитися до будь-якого нерозумного вчинку, невдачі й вади людини, пам'ятаючи, що перед нами власні невдачі, дурниці й вади. Це негативні вади всього людства, до якого ми теж належимо, а отже, розділяємо їх — усі ці риси приховані глибоко всередині кожного з нас. Ми не повинні засуджувати когось за його невдачі тільки тому, що саме цієї миті вони не наші.

Книга «*Parerga i Paralipomena*» мала великий успіх, і в результаті було опубліковано кілька збірок вибраних місць, що мали більш популярні назви: «Афоризми життєвої мудрості», «Поради й максими», «Мудрість життя», «Живі думки Артура Шопенгауера», «Мистецтво літератури», «Релігія: діалог». А невдовзі слова Шопенгауера цитувала вся освічена німецька публіка. Навіть у сусідній Данії 1854 року К'єркегор занотує у своєму щоденнику такі слова: «Усі літературні пліткарі, журналісти й писаки почали перейматися Ш.».

Безперечно, схвальні відгуки з'явилися і в пресі. Великобританія, у якій свого часу мало не народився Артур Шопенгауер, першою вшанувала філософа блискучим оглядом усіх його праць (він мав назву «Іконоборство в німецькій філософії») у престижному виданні «*Westminster Review*». Невдовзі по тому цей огляд було перекладено і його захоплено читали в усіх Німеччині. Подібні статті почали з'являтися, мов гриби, зокрема у Франції

та Італії, і життя Артура Шопенгауера кардинально змінилося. Цікаві відвідувачі зліталися до клубу «Englischer Hof», аби побачити, як філософ обідає. Річард Вагнер надіслав йому оригінал лібрето «Персня Нібелунга» з особистим автографом, його праці почали вивчати в університетах, філософу почали пропонувати стати почесним членом численних вчених спільнот. Він отримував чимало хвалебних листів поштою, у книжкових крамницях з'явилися його попередні праці, мешканці міста віталися з ним на вулиці, а до зоомагазинів зверталися численні охочі придбати пуделя, схожого на улюбленця Шопенгауера.

Шопенгауер не приховував захвату і втіхи. Він писав: «Якщо погладиш кота, він замуркоче; так само й людина, яку похвалили, не може приховати виразу захвату й задоволення на своєму обличчі». Він висловлював надію, що «вранішнє сонце слави осяє своїм промінням надвечір'я життя й розвіє сутінки». Коли до Франкфурта-на-Майні на місяць приїде відома скульпторка Елізабет Ней, аби виготовити погруддя Шопенгауера, Артур замуркоче: «Вона ціліснітькими днями працювала в моему домі. Коли я повертався додому, ми разом пили каву, сиділи на дивані — і я почувався одруженим».

Починаючи з дитинства, з двох щасливих років, що їх Артур Шопенгауер провів у Гаврі з родиною Блеземірів, він ще ніколи так тепло не говорив про рідинний затишок.

40

Наприкінці життя жодна людина — звісно, якщо вона щира та вважає себе розумною, — не схоче прожити його знову. Вона радше обере абсолютне небуття.

Одне за одним учасники групи приходили на передостаннє заняття. Їх огортали найрізноманітніші почуття: хтось відчував смуток через те, що група от-от припинить своє існування, хтось думав про те, що не встиг вирішити якісь особисті проблеми, а інші уважно вивчали обличчя Джуліуса, немовби намагаючись закарбувати його в пам'яті. Та найбільше всіх цікавила думка Пем щодо зізнань Філіпа на попередньому занятті.

Проте Пем усіх розчарувала — натомість вона дістала з сумочки аркуш паперу й почала читати вголос:

*Тесля не прийде до мене і не скаже: «Послухай-но мою лекцію про теслярське мистецтво». Замість цього він візьметься до роботи та збудує для мене будинок...
Роби ж і ти так само: їж, як людина, пий, як людина...*

одружуйся, виховуй дітей, бери участь у суспільному житті, вчися переживати образи та будь терплячим до інших.

Обернувшись до Філіпа, вона сказала:

— Здогадайся, хто це написав?

Філіп стенив плечима.

— Твій друг Епіктет. Саме тому я й принесла це сьогодні. Я знаю, що ти його шануєш і якимось приносиш Джуліусу одну з його притч. Чому я вирішила його процитувати? Бо хочу повернутися до теми, яку минулого разу порушили Тоні зі Стюартом — про те, що ти ніколи не «жив» по-справжньому. Гадаю, ти просто обираєш і висмикуєш потрібні уривки з праць філософів, аби довести, що маєш рацію і...

— Пем, це наше передостаннє заняття, — втрутився Гілл. — Якщо це твій черговий «наїзд» на Філіпа, то особисто в мене немає на це часу. Зроби те, що завжди радила робити мені: будь собою і говори про свої почуття. Гадаю, те, що Філіп сказав на минулому занятті, мало спровокувати неабиякі емоції.

— Ні-ні, просто вислухайте мене, — швидко мовила Пем. — Я не хочу, щоб хтось «наїжджав» на Філіпа. Ідеться про інше. «Залізо» стає прохолоднішим. Я намагаюся донести те, що стане Філіпові в пригоді. Гадаю, він дедалі більше ускладнює процес своєї втечі від життя, шукаючи підтримку у філософії. Використовує Епіктета, якщо вважає це доречним, а як ні — то й не зважає на нього.

— Пем, це просто в яблучко, — мовила Ребекка. — Дуже важливе спостереження. Знаєте, нещодавно в бу-

кіністичній крамничці я купила брошуру «Мудрість Шопенгауера» (і ось уже кілька вечорів її переглядаю). Там що хочеш можна зустріти: і захопливе, і жахливе. А один уривок — ось буквально вчора його прочитала — взагалі мене шокував. Шопенгауер вважає, що якщо ми підемо на будь-який цвинтар і постукаємо по надгробках, запитуючи в духів, чи хотілося б їм почати життя спочатку, то всі як один відмовляться. — Ребекка повернулася до Філіпа й запитала: — І ти в це віриш? — Але, не дочекавшись відповіді, вела далі: — Я — ні. Тож від мого імені він точно не говорить. А ви як? Пропоную проголосувати.

— Я б погодився почати все спочатку. Життя — це те стерво, але в ньому є й чимало задовольень, — мовив Тоні.

Майже всі схвально загули.

— Тільки одна причина змусила б мене вагатися — думка про те, що мені знову доведеться пережити смерть дружини, — мовив Джуліус. — Та навіть у такому разі я погодився б. Мені подобається жити.

І лише Філіп мовчав.

— Не хочу вас засмучувати, але я погоджуюся з Шопенгауером, — нарешті сказав він. — Життя — це страждання, з самого початку і до кінця. Було б значно краще, якби життя як такого взагалі не було.

— Було б краще *для кого?* — запитала Пем. — Для Шопенгауера? Хіба ж не помітно — усі присутні таку ідею не підтримують.

— Такої думки дотримувався не тільки Шопенгауер. Як щодо мільйонів буддистів? Пригадай: перша із чотирьох заповідей Будди стверджує, що життя — це страждання.

— Філіпе, ти серйозно? Що з тобою трапилося? Коли я була студенткою, ти читав просто неймовірні лекції про способи філософської аргументації. І що ж це за аргумент? Істина, яку просто проголошують? Чи звернення до авторитетного джерела? Саме такого підходу дотримуються в релігії, однак ти, як і Шопенгауер, атеїст. Ти ніколи не думав про те, що Шопенгауер страждав на хронічну депресію, а Будда жив у часи, коли людські страждання — чума, голод — були звичною справою, тож для більшості людей життя таки уособлювало нескінченні страждання. Тобі не спадало на думку...

— Тоді який *це* вид філософської аргументації? — запитав Філіп. — Будь-який студент-недоук знає різницю між генезисом і достовірністю.

— Стривайте, — втрутився Джуліус. — Зупинімося і проаналізуймо, що тут відбувається, — він кинув погляд на присутніх. — Як ви ставитеся до того, що трапилося тут за останні кілька хвилин?

— Супер! — мовив Тоні. — Вони як ті боксери, тільки у м'яких рукавицях.

— Краще вже так, аніж мовчазне витріщання та кинджали за спинами.

— Ага, мені теж подобається, — мовила Бонні. — Між ними літають іскри, але вони вже не такі гарячі.

— І мені це подобається, — мовив Стюарт, — якщо не зважати на останні кілька хвилин.

— Стюарте, — сказав Джуліус, — на першому занятті ти сказав, що дружина звинувачує тебе в тому, що ти говориш телеграмами.

— Це точно, ти сьогодні не в гуморі. Невже тобі шкода слів? — зауважила Бонні.

— Згоден. Може, в мене почався підсвідомий регрес... бо це ж наше передостаннє заняття. Навіть не знаю... мені не сумно, але я маю поміркувати над тим, що відчуваю. Але одне я знаю напевне, Джуліусе. Мені подобається, що ти про мене дбаєш, закликаєш до праці, не забуваєш про мої проблеми. Як тобі така відповідь?

— Чудово! І я продовжуватиму це робити. Ти сказав, що загалом тобі сподобалася розмова між Пем та Філіпом, за винятком останніх кількох хвилин. То про що йдеться?

— Спершу все йшло добре — така собі сімейна сварка. Але остання фраза Філіпа... вона мене прикро вразила. Оце-от: «Будь-який студент-недоук знає...» Філіпе, мені це не сподобалося. Яюсь принизливо прозвучало. І якби ти сказав це мені, я точно образився б. Я навіть трохи злякався, бо й гадки не маю, що таке «філософська аргументація».

— Я абсолютно згодна, — мовила Ребекка. — Скажи-но, Філіпе, якою була твоя мета? Ти хотів образити Пем?

— Образити Пем? Ні, зовсім ні. Це останнє, чого я бажав би, — відповів Філіп. — Я відчув... ем-м... *піднесення* чи *полегшення* (навіть не знаю, яке з цих слів більш доречно), коли вона сказала, що залізо вже не таке гаряче. Гм, що ще? Я зрозумів, що вона процитувала Епіктета, аби збентежити мене і загнати в глухий кут. Це було очевидно. Але водночас я пам'ятав, що сказав мені Джуліус, коли я приніс ту притчу: він був задоволений, що я доклав зусиль і потурбувався про нього.

— Гаразд, — мовив Тоні, — я попрацюю Джуліусом. І ось що я почув: ти хотів сказати одне, а вийшло зовсім інше.

Філіп мав спантеличений вигляд.

— Ти сказав, що аж ніяк не хотів образити Пем, — пояснив Тоні, — але саме це й зробив, чи не так?

Той неохоче кивнув.

— Отже, — вів далі Тоні, ентузіазм якого нагадував ентузіазм адвоката на перехресному допиті, — ти маєш узгодити свої наміри і поведінку. Потрібно зробити їх *конгруентними* — я правильно кажу? — Тоні поглянув на Джуліуса, який ствердно кивнув у відповідь. — Ось чому тобі потрібна психотерапія, бо вона ґрунтується на конгруентності.

— Чудова аргументація, — зауважив Філіп. — У мене немає контраргументів. Ти маєш рацію — саме тому мені й потрібна психотерапія.

— Що? — Тоні не йняв віри власним вухам. Він глянув на Джуліуса, який усім своїм виглядом говорив: «Оце ти молодець!»

— Тримайте мене, я зараз знепритомнію, — мовила Ребекка, відкинувшись на спинку крісла.

— Я теж, — одноголосно мовили Бонні та Гілл і попадали у своїх кріслах.

Філіп кинув погляд на «напівнепритомну» половину групи й усміхнувся — мабуть, уперше з того часу, як тут з'явився. Він привів усіх до тями, повернувшись до свого особистого підходу до консультування:

— Зважаючи на результати голосування після розповіді Ребекки про Шопенгауера та надгробки, можна при-

пустити, що мій або ж будь-який інший підхід, в основі якого лежить така ідея, є неефективним. Тож хочу нагадати, що я багато років страждав через свою одержимість, і навіть Джуліусу не вдалося мені допомогти. Мені вдалося зцілитися тільки тоді, коли я звернувся до Шопенгауера.

— Я не заперечую, що ти здійснив велику роботу, — миттю кинувся йому на допомогу Джуліус. — Більшість сучасних психотерапевтів сказали б, що подолати серйозну сексуальну залежність самотужки просто неможливо. Лікування таких проблем сьогодні передбачає довгострокову роботу — воно триває роками, і йдеться про структуровану програму відновлення, що включає індивідуальні консультації та групові заняття кілька разів на тиждень, це так званий принцип дванадцяти кроків. Але тоді таких програм ще не було і, чесно кажучи, я не думаю, що ти визнав би їхню ефективність. А тому, — вів далі Джуліус, — я визнаю, що ти здійснив справжній подвиг: техніки, за допомогою яких ти контролював свою одержимість, спрацювали — краще, аніж усі методи, що їх пропонував тобі я. А я доклав усіх можливих зусиль.

— Щодо цього я не мав жодних сумнівів, — мовив Філіп.

— Але ось про що я хотів би тебе запитати: тобі часом не здається, що твої методи вже пахнуть нафталіном?

— Нафта... чим? — перепитав Тоні.

— Нафталіном, — прошепотів Філіп, який сидів поряд. — Його використовують для захисту одягу від молі. А це так кажуть про щось *старе й немодне*.

Тоні вдячно кивнув.

— Нещодавно я міркував над тим, як це тобі пояснити, — вів далі Джуліус, — і в моїй уяві з'явилася картинка. Уяви стародавнє місто, довкола якого збудували височезну стіну, аби вберегтися від повені, бо ж поряд тече бурхлива річка. Минули століття, річка вже давно висохла, а мешканці міста й досі витрачають купу коштів, щоб зберегти цю стіну.

— Тобто йдеться про те, що людина продовжує вирішувати проблему навіть тоді, коли та вже зникла? Це як носити пов'язку, коли рана вже давно загоїлася.

— Точно, — мовив Джуліус. — Можливо, це навіть краща метафора.

— Я не думаю, — мовив Філіп до Джуліуса й Тоні, — що моя рана загоїлася чи що мені більше не потрібна захисна стіна. Щоб у цьому переконатися, варто поглянути на те, наскільки незручно я почуваюся в групі.

— Це ще нічого не доводить, — сказав Джуліус. — У тебе мало досвіду спілкування, тобі важко висловлювати свої почуття, слухати думки інших та відкриватися їм. Для тебе це щось абсолютно нове, адже ти роками жив на самоті, а я змусив тебе приєднатися до такої енергійної групи. *Звісно*, ти почуваєшся незручно. Але зараз йдеться про реальну проблему — сексуальну одержимість, яка зникла. Ти вже старший, багато чого пережив, можливо, навіть ступив на землю гонадного спокою. Чудове місце, теплий клімат. Особисто я насолоджуюся ним уже багато років.

— А я скажу так, — мовив Тоні, — Шопенгауер тебе вилікував, а тепер тобі потрібно врятуватися від цього лікування.

Філіп відкрив рота, щоб відповісти, але відразу його закрив і замислився над словами Тоні.

— І ще одне, — додав Джуліус, — коли ти думаєш, що тобі некомфортно в групі, не забувай, що тут ти стикнувся з відчуттям сильного болю і провини, бо випадково зустрівся з людиною зі свого минулого.

— Я ще не чула, щоб Філіп щось говорив про відчуття провини, — сказала Пем.

Реакція Філіпа була миттєвою — він обернувся до Пем і сказав:

— Якби я знав *тоді* те, що знаю *зараз* про довгі роки твоїх страждань, *я ніколи так не вчинив би*. Як я вже казав, тобі просто не пощастило, що наші шляхи перетнулися. Тоді я був людиною, яка не думала про наслідки своїх дій. Я робив це на автопілоті — та людина була на автопілоті.

Пем кивнула й пильно подивилася йому у вічі. На якусь мить Філіп затримав свій погляд на її обличчі, а тоді знову звернувся до Джуліуса:

— Я розумію, про що йдеться, коли ти наголошуєш на труднощах спілкування в межах групи, але стоятиму на своєму: це тільки верхівка айсберга. Цим і відрізняються наші підходи до справи. Я погоджуюся, що спілкування часто буває непростим. Можливо, воно дарує нам і щось цінне, я можу це визнати, хоч сам ніколи цього не відчував. Та, незважаючи на це, я глибоко переконаний, що на цьому етапі життя є трагедією і стражданням. Я хочу процитувати Шопенгауера, ви дасте мені кілька хвилин?

Не чекаючи відповіді, Філіп узявся до справи:

По-перше, людина ніколи не відчувається щасливою, але протягом усього життя прагне того, що, на її думку, зробить її такою; цієї мети вдається досягти дуже рідко, а коли таки вдається, це приносить виключно розчарування. Бо в кінці свого шляху людина перетворюється на корабель, розтроснений хвилями, що повертається до гавані без своїх щогл та спорядження. Тож байдуже, щаслива вона чи ні, адже її життя є не що інше, як мить, яка завжди вислизає — ось вона була тут, а тепер її немає.

Після тривалої мовчанки Ребекка зауважила:

— Аж мурахи по шкірі забігали.

— Як я тебе розумію, — мовила Бонні.

— Знаю, що ви вважатимете мене нудним професором, — мовила Пем, звертаючись до всієї групи, — але закликаю вас: не дозволяйте цій риториці вести вас хибним шляхом. Ця цитата не є чимось новим, вона нічого не додає до того, що Філіп казав раніше, хіба що звучить більш переконливо. Шопенгауер мав блискучий стиль і писав краще, ніж будь-який інший філософ. Окрім, хіба що, Ніцше — ніхто не писав краще за нього.

— Філіпе, а я хочу відповісти на твій закид про наші «різні» підходи, — мовив Джуліус. — Я не думаю, що між ними аж така прірва, як ти гадаєш. Я аж ніяк не заперечую твої слова (і слова Шопенгауера) про трагедію людського існування. Наші стежки розходяться там, де

постає запитання: «*Що з цим робити?*» Як жити? Як змиритися з думкою про смерть? Як жити, знаючи, що ми просто «життєві форми», яких кинули в байдужий Всесвіт без будь-якої мети? Ти чудово знаєш, — вів далі Джуліус, — що я завжди цікавився філософією значно більше, аніж інші психотерапевти, однак я не експерт. Але я знаю про багатьох сміливих мислителів, які не відступали від цих невтішних фактів, проте, на відміну від Шопенгауера, дійшли абсолютно протилежних висновків. Ідеться насамперед про Камю, Сартра й Ніцше, які закликали насолоджуватися життям, а не поринати в песимізм, як це робив Шопенгауер. З-поміж них я найбільше знаю Ніцше. Розумієш, коли я дізнався про свій діагноз і в мене почалася паніка, я відкрив книгу «*Так говорив Заратустра*» — вона заспокоїла мене і водночас надихнула. А особливо його життєствердний коментар про те, що ми маємо прожити своє життя так, щоб нам хотілося проживати його знову і знову, якби ми мали таку можливість.

— І як це тобі допомогло? — запитав Філіп.

— Я озирнувся на своє життя і зрозумів, що прожив його правильно — *в душі* я ні про що не шкодував. Звісно, я ненавидів *зовнішні* обставини, які забрали в мене мою дружину. Усе це допомогло мені зрозуміти, як я проживу решту відпущених мені днів: я робитиму те саме, що завжди наповнювало моє життя сенсом і задоволенням.

— Я не знала про цю історію з Ніцше, — сказала Пем. — І відчуваю, що ми стали ще ближчими, бо «*Заратустра*», якою б «мелодраматичною» вона не була, залишається однією з моїх найулюбленіших книг. Хочеш,

поділюся своєю улюбленою цитатою? Це коли Заратустра каже: *«І то було життя? Тоді давай ще раз!»* Я обожнюю людей, які приймають життя таким, як воно є, і не люблю тих, хто від нього втікає (зараз я згадую Віджая, з яким познайомилася в Індії). Я хотіла б розмістити оголошення в газеті: з одного боку цитату Ніцше, а з іншого — вислів Шопенгауера про могильні надгробки. А потім попросила б читачів зробити свій вибір. Було б цікаво побачити результати. Хочу сказати ще одне, — із цими словами Пем звернулася до Філіпа: — Гадаю, ти розумієш, що після останнього заняття я багато про тебе думала. Зараз я викладаю курс, присвячений біографіям видатних людей, і минулого тижня я нашттовхнулася на неймовірний уривок із праці Еріка Еріксона, присвяченої Мартіну Лютеру. Це звучить приблизно так: *«Лютер розвинув власний невроз до вселенських масштабів, а тоді намагався зробити для цілого світу те, чого не міг зробити для самого себе»*. Я переконана, що Шопенгауер, як і Лютер, зробив ту саму помилку, а ти взяв із нього приклад.

— Можливо, — спокійно відповів Філіп, — невроз є явищем соціальним, а тому нам потрібні різні види терапії та філософії для лікування відповідних явищ: окремий підхід для тих, хто отримує користь від спілкування, і окремий для тих, хто занурюється у власні думки. Згадай-но величезні натовпи до буддійських духовних центрів.

— Це нагадало мені те, що я якось хотіла тобі сказати, — мовила Бонні. — Гадаю, у твоєму баченні буддизму дечого бракує. Я відвідувала такі центри, там зазвичай зосереджуються на любові, доброті, єднанні, але аж ніяк не на

самотності. Хороший буддист може бути активним, навіть політично активним, і все це він робить з любові до людей.

— Отже, — мовив Джуліус, — ти підходив до проблеми вибірково, і йдеться передусім про стосунки між людьми. Наведу приклад: ти цитував слова філософів про смерть чи самотність, але ніколи не зауважував, що ті самі філософи, насамперед давньогрецькі, говорили і про радощі, що їх нам дарує *philia*, себто дружба. Один із моїх супервізорів якось процитував слова Епікура про дружбу — йшлося про те, що вона є найважливішим інгредієнтом щасливого життя. Тож обідати без близького друга означає провадити самотнє життя, подібно до таких хижаків, як лев або ж вовк. Арістотель вважав, що друг — це той, хто пробуджує в нас найкращі, найяскравіші риси, і я переконаний, що ідеальний психотерапевт має бути саме таким. Філіпе, — раптом запитав Джуліус, — як ти до всього цього ставишся? Чи не поклали ми на твої плечі важкий тягар?

— Мені хочеться захистити свою точку зору, зауваживши, що жоден із провідних філософів ніколи не був одруженим. Окрім хіба що Монтеня, проте він настільки не переймався своєю родиною, що навіть не міг сказати напевне, скільки має дітей. Але в нас залишилося тільки одне заняття, тож я не бачу в цьому жодного сенсу. Важко прислухатися до цих аргументів, адже вони ставлять під загрозу мій підхід і все, що я планую зробити в майбутньому як психотерапевт.

— Скажу від свого імені — ти помиляєшся. Ти можеш зробити величезний внесок у цю галузь, зважаючи на те, що дуже допоміг членам цієї групи. Ви згодні? — Джуліус

глянув на присутніх. Побачивши, що всі ствердно кивають, він вів далі: — Та якщо ти хочеш стати психотерапевтом, тобі *потрібно* вміти спілкуватися. Хочу нагадати тобі, що *більшість* пацієнтів (а може, й усі) потребуватимуть твоєї допомоги тому, що мають проблеми зі спілкуванням. І якщо ти хочеш стати справжнім психотерапевтом, то *мусиш* стати експертом з цих питань — іншого шляху просто немає. Поглянь на цю групу: кожен із них прийшов сюди через проблемні стосунки. Пем — через проблеми з чоловіками, Ребекка — тому що гадає, що її зовнішність впливає на стосунки з іншими людьми. Тоні — через «руйнівні» стосунки з Ліззі та постійні бійки. Й інші теж, — Джуліус завагався, а тоді вирішив сказати про всіх: — Гілл приєднався до групи, бо мав проблеми у сімейному житті. Стюарт зробив це, бо дружина погрожувала його кинути. Бонні — через самотність і проблеми з донькою та колишнім чоловіком. Розумієш, до чого я веду? Стосунки неможливо ігнорувати. І не забувай: саме з цієї причини я й запропонував тобі приєднатися до групи, перш ніж ми розпочнемо супервізію.

— Може, я безнадійний? Мої стосунки, минулі чи майбутні, це «чиста дошка». Ані родини, ані друзів, ані коханок. Я ціную свою самотність, але ніхто й гадки не має, наскільки я самотній.

— Кілька разів після занять я пропонував тобі піти перекусити, — мовив Тоні. — Ти завжди відмовлявся, і я щоразу припускав, що в тебе інші плани.

— Я ні з ким не обідав протягом останніх дванадцяти років. Хіба що ланч із сендвічами, але не більше. Джуліусе, гадаю, ти маєш рацію. Епікур сказав би, що я живу,

мов той вовк. Кілька тижнів тому я почувався страшенно засмученим після заняття, і тоді мені спало на думку таке: «палац розуму», який я вибудував як своє життя, — холодний. А ця група — тепла. Тепло і в цій кімнаті, тоді як мою домівку оповив арктичний холод. Що ж до любові — це поняття абсолютно чуже для мене.

— А всі ці жінки, сотні жінок, про яких ти нам розповідав? — мовив Тоні. — Мала ж бути хоч якась любов, ти мусив щось відчувати. Гадаю, деякі з них тебе кохали.

— То було давно. Якщо якась жінка в мене закохувалася, я починав її уникати. Та навіть якщо ці жінки відчували любов, вони не кохали мене справжнього. Їм подобалися мої дії, моя техніка.

— А яким є справжній ти? — запитав Джуліус.

Голос Філіпа був напрочуд серйозним:

— Пригадуєш, ким я працював, коли ми познайомилися? Винищувачем — геніальним хіміком, який розробляв способи знищення комах. Або ж позбавляв їх можливості розмножуватися, використовуючи їхні власні гормони. Як тобі така іронія? Вбивця, який стріляє гормонами.

— То справжній ти — це... — наполягав Джуліус.

Філіп подивився йому у вічі.

— Чудовисько. Хижак. Відлюдник. Комаховбивця. — Його очі наповнилися слізьми. — Засліплений люттю. Недоторканий. Мене ніхто ніколи не любив. Ніколи. Ніхто не *міг* мене полюбити.

Раптом Пем підвелася і підійшла до Філіпа. Вона жестом попросила Тоні помінятися з нею місцями, сіла біля Філіпа, взяла його за руку і м'яко мовила:

— Філіпе, я могла б тебе полюбити. Ти був найкрасивішим, найпрекраснішим чоловіком з усіх, кого я зустрічала в житті. Після того як ти відмовився мене бачити, я тижнями писала тобі, телефонувала... Я могла б тебе полюбити, але ти отруїв...

— Тс-с-с, — прошепотів Джуліус. Він торкнувся плеча Пем, щоб вона замовкла. — Не треба далі. Повернися до того, що ти сказала спочатку, і промов це ще раз.

— Я могла б тебе полюбити.

— І ти був... — підказав Джуліус.

— І ти був найкрасивішим чоловіком з-поміж усіх, кого я зустрічала.

— Ще раз, — прошепотів Джуліус.

Усе ще тримаючи Філіпа за руку й бачачи, як із його очей течуть сльози, Пем повторила:

— Я могла б полюбити тебе, Філіпе. Ти був найкрасивішим чоловіком...

Цієї миті Філіп закрив обличчя долонями й вибіг із кімнати. Тоні одразу кинувся за ним.

— Це вже моя справа, — мовив він.

— Ні, цього разу моя, — спинив його Джуліус, підводячись з місця.

Він вийшов із кімнати й побачив Філіпа в кінці коридору — той стояв біля стіни, затуливши обличчя рукою, і невтішно ридав. Джуліус поклав свою руку на його плече і сказав:

— Добре, що все це вирвалося назовні, але ми маємо повернутися.

Філіп енергійно захитав головою, марно намагаючись перевести подих, але заридав ще голосніше.

— Ти мусиш повернутися, хлопчику. Саме заради цього ти тут, заради цієї миті, і ти не можеш її уникати. Сьогодні ти чудово попрацював; саме так і потрібно працювати, якщо хочеш стати психотерапевтом. До кінця заняття залишилося кілька хвилин. Ходімо зі мною, просто посидь із нами. Я стежитиму, щоб усе було гаразд.

Філіп повернувся і простягнув руку, на якусь мить він затримав свою долоню на долоні Джуліуса, а тоді ви-струнчився і вони пішли назад до кімнати. Коли Філіп сів на своє місце, Пем торкнулася його руки, аби заспокоїти, а Гілл поплескав його по плечу.

— Джуліусе, а як почувашся *ти*? — поцікавилася Бонні. — Маєш стомлений вигляд.

— Просто чудово, я насолоджуюся нашою роботою і радий, що був частиною цього. Що ж до фізичного стану — мушу визнати, що відчуваю слабкість. Але мені стане сил, щоб провести наше останнє заняття на наступному тижні.

— Джуліусе, — мовила Бонні, — чи можна наступного разу принести сюди торт?

— Звісно, принось будь-який морквяний торт, вибір за тобою.

Але попрощатися їм не вдалося. Наступного дня Джуліус відчув нестерпний головний біль. За кілька годин він упав у кому, а через три дні помер. Наступного понеділка група зібралася у кав'ярні у звичний час, щоб розділити прощальний морквяний торт і спільне горе.

41

ДО АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА ПРИХОДИТЬ СМЕРТЬ

Я можу змиритися з думкою, що невдовзі в моєму тілі порпатимуться хробаки, але думка про те, що професори робитимуть те саме з моєю філософією, змушує мене здригатися.

Шопенгауер зустрів свою смерть напрочуд усвідомлено — так само він ставився до всього, що траплялося на його життєвому шляху. Він не ухилявся від неї, не намагався сховатися за надприродними віруваннями й залишався при здоровому глузді до останнього дня свого життя. Він зауважував, що ми вперше відкриваємо для себе смерть завдяки розуму: бачимо, як помирають інші, і усвідомлюємо, що колись вона прийде і по нас. Розум підказує нам очевидний висновок: смерть —

це зупинка свідомості та незворотне знищення нашої особистості.

На його думку, є два способи протистояти смерті: шлях розуму і шлях ілюзії та релігії. Останній сповнений надії на те, що свідомість безсмертна, а після смерті на нас чекає затишний потойбічний світ. Саме тому факт існування смерті та страх перед нею спонукає до глибокого мислення, а тому свого часу породив і філософію, і релігію.

Усе своє життя Шопенгауер боровся з незмінною присутністю смерті. У своїй першій книзі, яку він написав замолоду, він зауважує: «Життя нашого тіла — це тільки тимчасове запобігання смерті, воно переносить її на пізніший термін... Кожний наш подих протистоїть смерті, яка невпинно нас атакує, а тому ми щомиті з нею боремося».

Як він змальовував смерть? У його працях є чимало метафор, що ілюструють боротьбу зі смертю: ми бачимо себе як безтурботних ягнят на пасовищі, а смерть у вигляді м'ясника підступно забирає то одного, то іншого, аби повести на заклання... Або ж ми подібні до малих дітей, які вперше потрапили до театру — вони хочуть, щоб вистава вже почалася і, на щастя, не знають, що трапиться потім. Чи моряків, які енергійно ведуть свої кораблі між скелями й вирами, хоча в кінцевому підсумку вони все одно розіб'ються.

Він завжди описував життєвий цикл як подорож, сповнену страждань і відчаю.

Наскільки різними є наш початок і кінець! Перший зароджується в безумстві бажань та екстазі чуттєвого

задоволення, а другий уособлює руйнування всіх органів та тлінний запах мертвого тіла.

Шлях від народження й до смерті (йдеться насамперед про здоров'я та насолоду життям) завжди нагадує видряпування схилом. Спершу — благословенне дитинство, сповнене мрій, а згодом — невимушена юність, непроста зрілість, слабка й нерідко жалюгідна старість, муки останньої хвороби — і нарешті смертельна агонія. Хіба ж це не свідчить про хибність самого існування, наслідки якого стають дедалі очевиднішими?

Чи боявся він власної смерті? В останні роки свого життя він говорив про неї дуже спокійно. Та як йому вдалося досягти такого спокою? Якщо страх смерті є всюдисущим і переслідує нас протягом усього життя, якщо вона така жахлива, що спричинила появу численних релігій, як такому відлюдникові вдалося вгамувати свій страх?

Його підхід передбачав аналіз джерел, які змушують нас перейматися смертю. Ми боїмося її, бо це щось чуже чи незнайоме? Якщо так, то, на думку Шопенгауера, ми помиляємося, бо смерть знайома нам набагато краще, аніж ми зазвичай думаємо. Ми не тільки відчуваємо присмак смерті під час сну чи в іншому несвідомому стані — перш ніж народитися, ми вже побували у вічному небутті.

Чи боїмося, бо вважаємо її злом? (Тут варто згадати про численні жахливі зображення смерті.) Шопенгауер знову-таки наголошує, що ми помиляємося: «Вважати небуття злом нерозумно. Бо будь-яке зло, як і добро,

передбачає існування і свідомість... втратити те, за чим не сумуватимеш — то аж ніяк не зло». Він закликає нас не забувати той факт, що життя — це страждання, що саме воно і є злом. Тож чи можна вважати злом втрату цього самого зла? За словами Шопенгауера, смерть слід вважати благословенням, звільненням від невимовних мук існування двоногих. «Маємо вітати її як бажану й щасливу подію, а не боятися та тремтіти, що зазвичай і спостерігаємо». На його думку, життя варто звинуватити в тому, що воно втручається в наше благословенне небуття, і в цьому контексті він робить доволі суперечливе зауваження: «Підійть до могил, постукайте й запитайте мертвих, чи хотіли б вони встати, і вони похитають головами». Він також цитує подібні висловлювання Платона, Сократа і Вольтера.

Окрім раціональних аргументів, Шопенгауер наводить іще один, що межує з містицизмом. Він заграє (але не одружується) з формою безсмертя. На його думку, наша внутрішня природа не може бути зруйнована, оскільки ми є проявом життєвої сили, волі, «речі в собі», яка існує вічно. А тому смерть не є остаточним зникненням; коли наше незначне життя закінчується, ми возз'єднуємося з первісною життєвою силою, що існує поза часом.

Очевидно, така ідея злиття з життєвою силою після смерті принесла значне полегшення і Шопенгауеру, і більшості його читачів (скажімо, Томасу Манну та його персонажу Томасу Будденброку). Утім, зважаючи на те, що вона не передбачає збереження власного «я», це швидше тимчасове заспокоєння. (Навіть спокій Томаса

Будденброка триває недовго — вже через кілька сторінок він зникає.) Діалог між двома філософами-елліністами, що його написав Шопенгауер, свідчить про те, наскільки ця ідея задовольняла його самого. Під час розмови Філалет намагається переконати Трасимаха (затятого скептика) в тому, що смерть не повинна лякати, оскільки людське єство зруйнувати неможливо. Кожен із них висловлюється так переконливо, що читачеві важко зрозуміти, чю думку підтримує автор. Насамкінець Трасимах — скептик, якого так і не вдалося переконати, каже своє останнє слово.

Філалет: «Коли ти кажеш: “Я, я, я хочу жити”, — це не тільки твої слова. Про це говорить усе, абсолютно все, що має хоча б децицію свідомості. Це кричить не людина, а саме життя... якби ж то ти усвідомив, хто ти є, чим є твоє існування (а воно уособлює універсальну волю до життя), тоді зрозумів би, що твої турботи є дитячими забавками — сміх та й годі».

Трасимах на це відповів: «Ти сам мов та дитина — на тебе й дивитися смішно, як і на всіх філософів. І якщо такий чоловік, як я, марнує чверть години на теревені з подібними дурниками, він робить це, аби розважитися та щоб час швидше плинув. Але годі — я маю важливіші справи. Бувай».

Пізніше Шопенгауер використовував іще один спосіб, який допомагав побороти страх перед смертю: цей страх значно менший, якщо людина докладає всіх зу-

силь, аби себе реалізувати. І якщо його позиція щодо універсальної єдності видається комусь досить слабкою, цей спосіб не так легко піддати сумнівам. Лікарі, які працюють зі смертельно хворими пацієнтами, зауважують, що смерті більше бояться ті, хто відчуває, що його життя було марним. Відчуття виконаного обов'язку, «завершеності» життя, за словами Ніцше, допомагає боротися зі страхом смерті.

А як щодо Шопенгауера? Він жив правильно? Його життя мало сенс? Він здійснив свою місію? Сумнівів щодо цього в нього не було, варто тільки поглянути на останній абзац його автобіографії:

Я завжди сподівався на легку смерть, бо той, хто все життя був самотнім, найкраще знається на справі, що не передбачає свідків. Я не зважатиму на дурниці й блазнювання, що їх вважають перевагами двоногих — я помру щасливим, усвідомлюючи, що повертаюся туди, де все почалося... відчуваючи, що виконав свою місію.

Аналогічна ідея — відчуття гордості за те, що не зіштовп з свого творчого шляху, — простежується і у невеличкому вірші, фінальних рядках його останньої книги:

Я зупинюся стомлено — мій шлях добіг кінця,
Уже чоло не втримає лаврового вінця.
Та радо бачу: за життя зробив немало,
Хай що про мене інші б не казали.

Коли світ побачить його остання книга «*Parerga i Paralipomena*», Шопенгауер скаже: «Я неймовірно радий, що став свідком народження моєї останньої дитини. І почуваюся так, ніби тягар, який я ніс на своїх плечах відтоді, як мені виповнилося двадцять чотири роки, знято з моїх плечей. Жодна людина не здатна уявити, що це означає».

Уранці двадцять першого вересня 1860 року економка приготувала йому сніданок, прибрала на кухні, відчинила вікна й пішла у справах. Шопенгауер уже зробив звичне обливання холодною водою і читав книгу, сидючи на канапі у своїй вітальні — то була велика й простора кімната з досить скромними меблями. Біля канапи на підлозі лежала чорна ведмежа шкура, на якій сидів Аتمان, його улюблений пудель. Над канапою висів великий олійний портрет Гете, а на стінах — портрети собак, Шекспіра та імператора Клавдія та кілька дагеротипних зображень самого господаря. На письмовому столі височіло погруддя Канта. В одному кутку стола також стояло погруддя Крістофа Віланда (саме цей філософ захопив юного Шопенгауера до вивчення філософії), а в іншому — його улюблена позолочена статуя Будди.

Через деякий час до Шопенгауера завітає лікар і побачить, що філософ непорушно лежить у кутку канапи. «Легеневий напад» (тромбоемболія легеневі артерії) безболісно забрав його з цього світу. Вираз його обличчя залишиться незмінним — філософ не зазнав передсмертних мук.

Коли його ховали, йшов сильний дощ — присутнім не надто пощастило, зважаючи на сильний неприємний

запах у тісній кімнатці для прощань. За десять років до своєї смерті Шопенгауер звелів, щоб після смерті його тіло не ховали одразу, а залишили в морзі щонайменше на п'ять днів, до появи ознак розпаду. Можливо, то був останній жест мізантропа — або ж філософ боявся ледаргічного сну.

Невдовзі в морзі стало геть тісно, а запах був настільки нестерпний, що кілька присутніх були змушені покинути приміщення під час тривалої і пафосної промови, яку його повірений Вільгельм Гвіннер розпочне такими словами:

Чоловік, який прожив серед нас усе своє життя, однак лишився абсолютним незнайомцем, пробуджує в нас незвичайні відчуття. Тут немає нікого, із ким би він мав кровний зв'язок; він жив самотиною — і так само помер.

На могилі Шопенгауера встановлений важкий надгробок із бельгійського граніту. Він волів, щоб на ньому було зазначене тільки його ім'я — Артур Шопенгауер, «і більше нічого — ані дати, ані року, ані слова».

Чоловік, який лежить під цим скромним надгробком, хотів, щоб замість нього говорили його праці.

42

ТРИ РОКИ ПО ТОМУ

Людство дізналося від мене кілька речей, які воно ніколи не забуде.

Вечірнє сонце лилося крізь великі розчахнуті вікна кафе «Флоріо». З антикварного музичного автомата лунали арії з «Севільського цирюльника», їм акомпанувало шипіння кавоварки, яка нагрівала молоко для капучино.

Пем, Філіп і Тоні сиділи за столиком коло вікна; після смерті Джуліуса вони щотижня збиралися за ним, аби випити кави. Протягом першого року до них приєднувалися й інші члени групи, але останні два роки вони зустрічалися утьрьох.

Раптом Філіп замовк і прислухався до арії, мугикаючи щось під носа.

— «Una voce roso fa» — одна з моїх улюблених, — мовив він, коли розмова продовжилася. Тоні показав диплом, який отримав після закінчення громадського ко-

леджу. Філіп розповів, що тепер він двічі на тиждень грає в шахи у шаховому клубі Сан-Франциско. Відтоді як помер його батько, він уперше грав віч-на-віч із суперником. Пем сказала, що почала зустрічатися дослідником творчості Мільтона, а ще відвідує недільні заходи буддійського центру в ущелині Грін Галч, що в окрузі Марін. Вона кинула оком на свій годинник.

— Ваш вихід, панове, — поглянувши на них, Пем додала: — Ви ж мої красунчики! Чудово виглядаєте, але ж, Філіпе, цей піджак, — вона похитала головою, — ти маєш його позбутися. Навряд чи він когось вразить — вельвет не носять уже двадцять років, як і нашивки на ліктях. Наступного тижня підемо по крамницях, — Пем знову подивилася на них і додала: — Усе буде просто чудово. Філіпе, якщо раптом почнеш нервуватися, згадай про крісла. І пам'ятайте: Джуліус любив вас обох. І я теж вас люблю.

Пем цмокнула обох чоловіків у чоло, поклала на стіл двадцятку зі словами: «Сьогодні особливий день — я пригощаю», — і вийшла з кафе.

За годину в офісі Філіпа на своє перше групове заняття зібралися семеро людей. Вони сполохано сіли в крісла Джуліуса. У дорослому віці Філіп плакав двічі: вперше це трапилось на останньому занятті групи, а вдруге — коли дізнався, що Джуліус заповів йому свої дев'ять крісел.

— Отже, вітаємо в групі, — мовив Філіп. — Ми вже обговорили всі деталі на попередніх зустрічах з кожним із вас, тож час починати.

— І все? Отак зразу? І більше жодних пояснень? — запитав Джейсон, низенький жилавий чоловік середнього віку в чорній футболці «Nike», яка щільно облягала його тіло.

— Пригадую, що і я відчував страх під час свого першого групового заняття, — мовив Тоні, нахилившись трохи вперед. Він мав стильний вигляд: біла сорочка з короткими рукавами, штани кольору хакі й коричневі мокасини.

— Я не сказав, що боюся, — мовив Джейсон. — Ідеться про брак підготовки.

— Гаразд, яка допомога тобі потрібна, аби почати роботу? — поцікавився Тоні.

— Інформація. Зараз без неї ніяк. Це ж група філософського консультування? Ви обоє філософи?

— Я філософ, — мовив Філіп. — Захистив докторську дисертацію в Колумбійському університеті. А Тоні — мій помічник, учень-консультант.

— Учень? Щось я не розумію. І як ви проведитимете заняття удвох? — уїдливо мовив Джейсон.

— Гм, — мовив Тоні, — Філіп озвучуватиме корисні філософські ідеї — він має ґрунтовні знання у цій галузі, а я... я тут, аби вчитися і допомагати чим зможу. Я швидше експерт з емоційної доступності. Усе правильно, колего?

Філіп ствердно кивнув.

— Емоційна доступність? По-вашому, я маю знати, що це означає? — запитав Джейсон.

— Джейсоне, — втрутилася інша учасниця групи, — моє ім'я Марша, і я хочу зауважити, що це вже твоє

п'яте запитання, хоча з початку заняття минуло тільки п'ять хвилин.

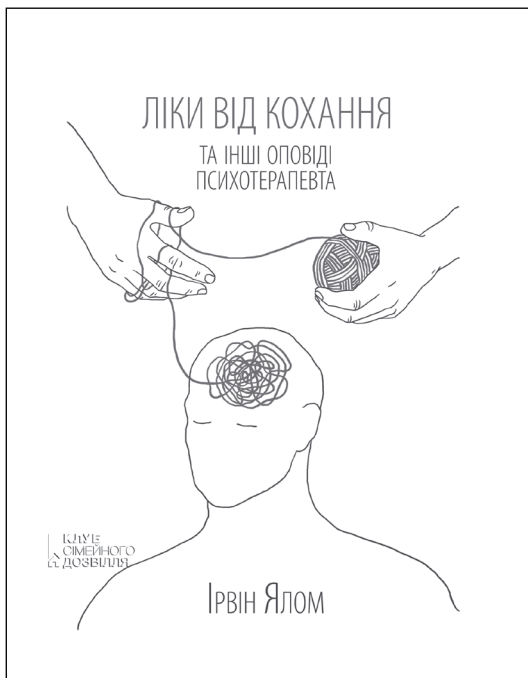
— Ну то й що?

— А те, що ти типовий «мачо», який любить грати на публіку, я мала з такими чимало проблем.

— А ти така собі манірна панночка — не думай, що зможеш мені допекти.

— Стривайте, годі вам, — мовив Тоні, — зараз ми послухаємо, що думають про це всі присутні. Та спершу хочу дещо сказати тобі, Джейсоне, і тобі, Маршо. Ми з Філіпом дізналися це від нашого вчителя Джуліуса. Я впевнений, що ви обоє вважаєте такий початок надто бурхливим, але я маю передчуття, і то дуже сильне, що наприкінці наших групових занять ви зрозумієте, що важливі одне для одного. Що скажеш, Філіпе?

— Маєш рацію, колего.

Ірвін Ялом — жива легенда психоаналізу, один із засновників екзистенціальної психології, доктор медицини і професор Стенфордського університету, за чіми підручниками навчаються тисячі майбутніх лікарів у всьому світі і який на своєму дев'ятому десятку продовжує тішити мільйони читачів науково-популярними бестселерами. Лауреат кількох наукових премій та відзнак, серед яких *Oscar Pfister Award* та Міжнародна премія Зигмунда Фрейда від Всесвітньої психіатричної асоціації, доктор Ялом створив новий жанр навчальної оповіді, у якій зі щирістю і дотепністю розповідає про випадки зі своєї психіатричної практики.

«Ліки від кохання...» — одна з перших збірок новел Ірвіна Ялома — і сьогодні залишається бестселером № 1 у світі.